Gheorghe C. Moldoveanu Niculina Iacob

Principii de scriere românească

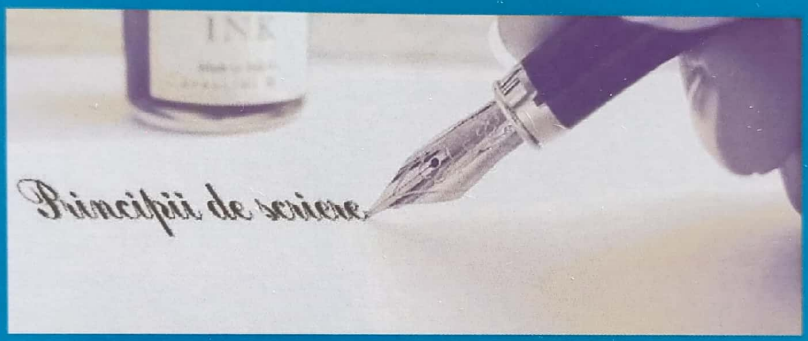

Editura pim
Iași, 2006

Scanned with OKEN Scanner

Coperta: I. L. Corjan

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
MOLDOVEANU, GHEORGHE
Principii de scriere românească / Gheorghe C. Moldoveanu, Niculina Iacob. - Iaşi : PIM, 2006
ISBN (10) 973-716-384-2 ; ISBN (13) 978-973-716-384-4

I. Iacob, Niculina

811.135.1

Editura pim

Iaşi, 2006

Tipărit la Editura pim
Şoseaua Ştefan cel Mare nr. 11
700498 - Iaşi
Tel./Fax: 0232-212.740
e-mail: editurapim@pimcopy.ro
www.pimcopy.ro

© Gheorghe C. Moldoveanu, Niculina Iacob
Toate drepturile asupra acestei editii apartin autorilor

Scanned with OKEN Scanner

„Lucrul cel mai greu cu care avem de-a face în ştiinţă e să încercăm să spunem lucrurile aşa cum sînt, fiindcă totdeauna vedem lucrurile dintr-o anumită perspectivă, parţializatoare, şi într-un anumit moment istoric. Numai în intuiţie lucrurile se prezintă în totalitatea lor. Imediat ce trecem la reflexivitate, cînd începem să desfăşurăm, să dezvoltăm această intuiţie, operăm în mod necesar parţializări – este destinul ştiinţei în general"

(Eugen Coşeriu)

Scanned with OKEN Scanner

1. EVOLUȚIE

1.1. *Scrierea cu alfabet chirilic*

Apariția scrisului în limba română şi împrejurările care au favorizat acest eveniment cultural extrem de important pentru evoluția limbii române şi a culturii româneşti au fost cercetate de numeroşi specialişti şi despre ele s-au exprimat mai multe puncte de vedere[1]. Primul text în limba română, păstrat, *Scrisoarea lui Neacşu din Cîmpulung*, este scris cu alfabetul chirilic şi datează din 1521. S-a afirmat că s-a scris în limba română şi înainte de această dată, tot cu caractere chirilice, dar vechimea fenomenului este greu de stabilit. Lipsa documentelor plasează discuția în ipotetic[2].

De la 1521 pînă la 1860 (1862)[3], – anul introducerii oficiale a alfabetului latin în scrierea limbii române –, în redactarea textelor româneşti s-a folosit consecvent alfabetul chirilic[4]. Sistemul grafic chirilic a fost creat pentru limba slavă. Aplicat la nevoile limbii române, sistemul a cunoscut modificări de natură să-i îndreptățească pe unii cercetători a

---

[1] A se vedea, printre altele: Gh. Chivu, *Limba română de la primele texte pînă la sfîrşitul secolului al XVIII-lea*, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2000; Ion Coteanu, *Structura şi evoluția limbii române (de la origini pînă la 1860)*, EA, Bucureşti, 1981; Ion Gheție, *Începuturile scrisului în limba română. Contribuții filologice şi lingvistice*, Bucureşti, EA, 1974; Idem, *Baza dialectală a românei literare*, EA, Bucureşti, 1975; Idem, *Istoria limbii române literare. Privire sintetică*, ESE, Bucureşti, 1978; Ion Gheție, Alexandru Mareş, *De cînd se scrie româneşte?*, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2001; P.P. Panaitescu, *Începuturile şi biruința scrisului în limba română*, EA, Bucureşti, 1965; Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, vol. IV, V, VI, EA, Bucureşti, 1966.

[2] Argumentele pe care le aduc specialiştii sînt de natură istorică, culturală şi lingvistică. A se vedea, în acest sens: Ion Coteanu, *op. cit.*, p. 83 şi urm.; Ion Gheție, *Istoria limbii române literare. Privire sintetică*, ESE, Bucureşti, 1978, p. 62–73; Şt. Munteanu, V.D. Țâra, *Istoria limbii române literare*, EDP, Bucureşti, 1983, p. 54–64; Al. Rosetti, *op. cit.*, p.163–206. Analizînd textele din secolul al XVI-lea şi pe cele slavone anterioare, în care sînt prezente fapte de limbă română, Al. Rosetti ajunge la concluzia că „trebuie să se fi scris româneşte întotdeauna, sporadic şi pentru nevoi particulare. Dar aceste texte s-au pierdut [...]. Atît textele româneşti din secolul al XVI-lea, care întrebuințează o ortografie tradițională, adică fixată la o epocă anterioară, cît şi cîteva ştiri precise, ne arată că s-a scris româneşte în veacul al XV-lea" (*op. cit.*, p. 189).

În ce priveşte împrejurările care au favorizat introducerea limbii române în scris, punctele de vedere diferite sînt reductibile la trei: de o parte se află cei ce consideră că apariția scrisului în limba română s-ar datora exclusiv factorilor interni; de cealaltă parte sînt susținătorii ideii că acest eveniment cultural este rezultatul exclusiv al factorilor externi; pe o poziție de mijloc se situează cei care, încercînd să împace extremele, vorbesc despre interacțiunea factorilor interni şi externi.

[3] În documente private şi în texte bisericeşti, practica scrierii cu alfabet chirilic s-a prelungit şi după această dată.

[4] Lăsăm la o parte afirmația lui Dimitrie Cantemir potrivit căreia românii ar fi scris cu litere latine înainte de 1439: „Înainte de soborul bisericesc de la Florența, moldovenii foloseau litere latineşti, după pilda tuturor celorlalte neamuri al căror grai se trage din cel roman. Dar cînd mitropolitul moldovean a trecut, la acest sinod [...], de partea papistaşilor, atunci urmaşul său, cu numele Theoctist [...], l-a sfătuit pe Alexandru cel Bun să izgonească din țară nu numai oamenii de altă lege, ci şi literele latineşti şi să pună în locul lor pe cele slavoneşti [...]." (*Descrierea Moldovei*, Editura Minerva, Bucureşti, 1976, p. 236). Această idee, prezentă şi la cercetători din secolul al XIX-lea, nu poate fi susținută cu argumente de natură istorică şi lingvistică.

Scanned with OKEN Scanner

vorbi despre o scriere chirilo-română sau româno-chirilică. În primele texte scrise cu alfabet chirilic se înregistrează 43 de slove, între care se aflau 16 semne în plus față de numărul sunetelor existente în limba română, dar și semne pentru sunete inexistente în limba slavă (*/ă/*, */î/*, */ĝ/*).

Numărul mare de semne a favorizat inconsecvențe în notarea unor sunete, pentru unele sunete întrebuințîndu-se două sau trei, uneori chiar patru litere; acest fapt îi pune în dificultate pe specialiști cînd e vorba de stabilirea fonetismului limbii române din secolele al XVI-lea și al XVII-lea. Pe de altă parte, absența din alfabetul chirilic a semnelor care să redea sunetele amintite i-a determinat pe cei care scriau să găsească soluții pentru a le reprezenta grafic. Semnele pe care ei le-au împrumutat ori le-au inventat[5] în aceste cazuri se constituie în argumente de ordin grafic pentru a susține vechimea scrierii românești cu litere chirilice.

O scriere unitară într-o limbă presupune existența unui sistem de norme care să o reglementeze. Prima încercare de normare a scrierii românești cu caractere chirilice o întîlnim în *Gramatica rumânească* (1757) a lui Dimitrie Eustatievici Brașoveanul. Aceasta înseamnă că vreme de cel puțin 250 de ani s-a scris în limba română fără norme precise, numai cu respectarea normelor impuse de tradiția reprezentării grafice a sunetelor de la un text la altul sau de la un autor la altul, în măsura în care acesta dobîndea un anumit prestigiu. La aceasta se adaugă contribuția unor *bucoavne* și *bucvare*, al căror scop didactic presupunea și formarea deprinderii de a scrie. Așa a fost *Bucoavna românească* scoasă la Bălgrad în 1699, din inițiativa mitropolitului Atanasie; carte de rugăciuni, cuprinzînd și alte texte religioase, *Bucoavna* preciza, în primele pagini, slovele și semnele diacritice, precum și unele norme ortografice folosite în scriere. În secolul al XVIII-lea, numărul lucrărilor de acest fel a crescut, atestînd preocuparea oamenilor de cultură pentru scrierea românească. Din păcate, tipografiile, rămînînd vreme îndelungată mitropolitane, au contribuit la răspîndirea textelor religioase în primul rînd și la impunerea modelului de scriere folosit în aceste texte. Lucrările de altă natură, cuprinzîndu-se aici și gramaticile, rămîneau în manuscris. Încercările de impunere a unor norme de scriere a limbii române cu litere chirilice, cu șanse de a fi cunoscute și, poate, acceptate ori impuse, urma să vină din interiorul vieții bisericești.

Ortografia textelor din secolele al XVI-lea și al XVII-lea era, cu puține modificări, cea cu care fuseseră redactate traducerile rotacizante și care s-a propagat îndeosebi prin tipăriturile lui Coresi. Abia prin Dosoftei se va manifesta ideea unei scrieri mai în acord cu specificul limbii române. Printre modificările impuse de mitropolitul moldovean în *Faptele apostolilor* (1683) se numără notarea prin semne distincte a vocalelor */ă/* și */î/*, distincție pe care o va adopta și *Biblia de la București (1688)*[6], contribuind la generalizarea ei nu numai în Moldova, ci și în Țara Românească și în Transilvania.

În virtutea autorității pe care scrierea limbii române cu alfabet chirilic a dobîndit-o prin tipărirea cărții sfinte, modificări nu se vor face curînd. Deși între timp vor apărea diverse lucrări cu propuneri de simplificare a scrierii, în unele tipărituri bisericești și în unele manuscrise, tradiția va rămîne normă pînă la înlocuirea alfabetului chirilic cu cel latin.

Prima încercare de simplificare propriu-zisă a scrierii românești cu litere chirilice s-a făcut în *Orthografie sau scrisoare dreaptă pentru folosul școalelor neamnicești*, apărută la Viena, în 1784. Simplificarea propusă constituia și o tentativă de a face scrierea limbii române cu alfabet chirilic mai eficientă, opunînd-o scrierii româno-latine – considerată și o

---

[5] Este mai puțin important dacă românii care scriau românește cu litere chirilice au născocit unele semne „specifice" scrierii limbii române cu alfabet chirilic ori le-au împrumutat din scrierea chirilică a altor limbi; ceea ce interesează în primul rînd este faptul că numai scriind consecvent în limba română se putea conștientiza necesitatea introducerii unor semne noi pentru a nota sunete specifice limbii noastre.

[6] *Biblia de la București* reducea și numărul literelor la 40.

Scanned with OKEN Scanner

cale de manifestare a influenței catolicismului –, care încerca acum să se impună prin Şcoala Ardeleană. După numai trei ani, apărea, în două ediții, la Rîmnic şi Viena, lucrarea boierului muntean Ienăchiță Văcărescu, *Observații sau băgări dă seamă asupra regulilor şi orînduielelor gramaticii rumâneşti.* Ortografia ocupa aici un loc important, autorul ei propunînd reducerea numărului de slove la 33, deşi în practică chiar autorul a folosit 38 de semne.

O simplificare mai radicală preconiza Ion Budai-Deleanu. El propunea să se păstreze pentru scrierea limbii române numai 29 de slove, iar unele litere sau grupuri de litere să fie înlocuite cu semnele corespunzătoare din alfabetul latin[7]. Era pentru Budai-Deleanu primul pas pentru a da viață visului tuturor celor din marea familie spirituală a Şcolii Ardelene: scrierea limbii române cu litere latine.

În 1822 apărea *Cuvîntare asupra limbii româneşti,* atribuită de Nicolae Iorga lui Dinicu Golescu, iar de N.A. Ursu lui Grigore Pleşoianu. Autorul *Cuvîntării,* indiferent care va fi fiind, îşi începea disertația cu elogii la adresa ardelenilor, care dovediseră multă rîvnă în însuşirea „învățăturilor filosoficeşti" şi în cultivarea limbii române, prin tălmăcirea şi tipărirea de cărți şi prin inițiativa de a alcătui chiar un dicționar al limbii române. Punînd acțiunile ardelenilor pe seama dragostei de neam, lucrarea respingea totuşi ideea scrierii româneşti cu litere latine. Latinitatea limbii române nu ar fi presupus, în concepția autorului, scrierea cu litere latine: sistemul fonologic al limbii române cuprinde foneme pentru care scrierea latinească nu are litere, iar scrierea chirilică găsise soluții ce păreau mult mai potrivite decît cele pe care le propuneau adepții scrierii cu alfabet latin.

Luările de poziție de acest fel, în sprijinul păstrării grafiei româneşti cu litere chirilice, nu sînt inexplicabile, dacă ținem seama de faptul că alfabetul chirilic avea o tradiție de cel puțin trei secole.

Un rol hotărîtor în simplificarea scrierii chirilice româneşti l-a avut Ion Heliade Rădulescu. Acțiunea lui a pornit, fără îndoială, de la unele sugestii ale lui Ienăchiță Văcărescu, dar, dincolo de aceste sugestii, Heliade a fost mobilizat şi de dificultățile pe care le întîmpina în practica didactică. Rezultatul a însemnat şi cea mai radicală reducere a alfabetului chirilic folosit pentru scrierea limbii române: renunțarea la semnele diacritice fără valoare fonetică, păstrarea unei singure slove atunci cînd existau dublete grafice, eliminarea slovelor care notau grupuri de sunete. Alfabetul propus de Heliade şi utilizat în redactarea *Gramaticii româneşti* de la Sibiu, din 1828, cu scopul evident de a ilustra noul proiect ortografic, număra numai 27 de slove, incomparabil mai puțin decît sistemul inițial.

Simplificarea scrierii limbii române cu caractere chirilice, urmînd îndeaproape pronunțarea, şi introducerea unor norme grafice se subordonau, în prima etapă de activitate a lui Heliade, ideii mai generale de unificare a limbii române, cel puțin în varianta scrisă. Pînă la 1828 nu se impuseseră norme explicite de scriere. Osteneala pentru simplificarea şi normarea grafiei trebuie pusă în legătură şi cu principiul accesibilității: în loc să consume timpul cu deprinderea unei scrieri complicate, tinerii pot învăța lucruri folositoare. Aflăm aici motivul pentru care Heliade nu era preocupat acum de înlocuirea grafiei chirilice cu cea latină, cu toate că aprecia eforturile ardelenilor şi ale bănățenilor în această direcție.

Preocupările pentru optimizarea scrierii româneşti cu alfabet chirilic vor continua şi după Heliade Rădulescu, dar ele vor fi puse în umbră de zbaterile şi eforturile celor ce militau pentru înlocuirea acesteia cu o scriere bazată pe alfabetul latin.

---

[7] Este vorba despre folosirea literei **ş** şi a grupului de litere **şt**; aceasta face din autorul *Țiganiadei* un precursor al alfabetului de tranziție inițiat de Ion Heliade-Rădulescu în *Curierul de ambe sexe.*

Scanned with OKEN Scanner

1.2. *Impunerea grafiei latine*

1.2.1. Pînă la 1779, anul apariţiei primei contribuţii datorate reprezentanţilor Şcolii Ardelene în domeniul ortografiei limbii române cu caractere latine, istoria limbii române literare înregistrase şi alte texte scrise cu alfabet latin. Studiind sistemele ortografice folosite în scrierea limbii române, Romulus Ionaşcu[1] distingea o primă perioadă a scrierii cu caractere latine între 1592–1780.

Multă vreme s-a crezut că primul text românesc cu litere latine a fost textul rugăciunii *Tatăl nostru* realizat de Luca Stroici în Moldova, la 1593, şi descoperit de Bogdan Petriceicu Hasdeu. Dar descoperirea *Cărţii de cîntece* (*Fragmentul Todorescu*) şi datarea acesteia, aproximativ la 1573, a împins cu 20 de ani mai înainte tradiţia scrierii limbii române cu litere latine, aspect deloc neglijabil cînd este vorba despre conştientizarea de timpuriu de către români a latinităţii limbii lor. Textul *Cărţii de cîntece*, tradus după un original maghiar şi tipărit, probabil la Cluj, cu litere latine şi cu ortografie maghiară, demonstrează, „în chip neîndoielnic, că, scriind unele cuvinte, traducătorul a avut înaintea ochilor etimoanele latineşti corespunzătoare, stabilind, aşadar, o prealabilă relaţie de ordin etimologic între termenii în discuţie“[2]. Dintre aceste cuvinte reţinem: ***campuluj*** *(= cîmpului)*, ***credintza*** *(= credinţă)*, ***crestinilor*** *(= creştinilor)*, ***hommul*** *(= omul)*, ***kastiga*** *(= cîştigă)*, ***sze laudem*** *(= să lăudăm)*, ***mane*** *(=mînă)*, ***pane*** *(= pîne)*, ***peccate*** *(= păcate)*, ***planczem*** *(= plăngem)*, ***szuffletul*** *(= sufletul)* etc. Geminarea consoanelor în unele cuvinte, redarea consoanei velare surde /k/ prin litera **c** şi nu prin litera **k**, aşa cum se notează în maghiară, sînt argumente în sprijinul ideii de mai sus şi ar putea susţine şi ceea ce Ion Gheţie numea „originile îndepărtate ale etimologismului ortografic românesc“[3].

Grafiile etimologice din textul de la 1573 s-au păstrat în copiile făcute ulterior după acest text şi în alte lucrări scrise în Transilvania şi Banat cu litere latine şi cu ortografie maghiară. După 1600 numărul acestor texte creşte, dar alfabetul latin se foloseşte, în continuare, numai accidental în redactarea unor texte româneşti. Prin urmare, aceste încercări rămîn individuale şi nu se poate vorbi de o acţiune concertată a autorilor de texte vizînd schimbarea grafiei limbii române, aşa cum se va întîmpla după 1779 şi mai ales după 1860.

Cele mai cunoscute lucrări româneşti scrise cu litere latine şi cu ortografie maghiară sînt: *Psalmii* lui Mihail Halici (1640), *Cartea de cîntece* a lui Gergely Sándor de Agyagfalvi de la Haţeg (1642), *Catehismul* lui Stefan Fogarasi (1648), precum şi trei lucrări lexicografice, din care două realizate în secolul al XVII-lea: *Dictionarium valachico-latinum (Anonymus Caransebesiensis)* şi *Dicţionarul latin-român-maghiar* (*Lexicon Marsilianum* – numit astfel după posesorul său), iar una în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, *Lexicon compendiarium latino-valachicum* (alcătuit de un român din regiunea Bihorului, după un dicţionar latin-maghiar, al lui Páriz-Pápai).

1.2.2. Şcoala Ardeleană. La sfîrşitul veacului al XVIII-lea şi la începutul celui de al XIX-lea, problema demonstrării originii latine a limbii române şi a poporului român devenise capitală pentru intelectualitatea românească din Transilvania. Reprezentanţii Şcolii Ardelene au văzut în romanitatea românilor o armă de apărare a drepturilor la care aceştia aspirau, justificat, de sute de ani în Transilvania; ei şi-au propus să facă din limba română un instrument modern de comunicare, capabil să asigure baza necesară dezvoltării culturii române. Convinşi de necesitatea atingerii acestui ideal, cărturarii ardeleni au acţionat, pe plan lingvistic, în direcţiile considerate esenţiale: „stabilirea unei ortografii aproape latine pentru scrierea limbei române“[4], în măsură să înlocuiască veşmintele apreciate ca nefireşti pe care le purta limba română, realizarea de lucrări

---

[1] Romulus Ionaşcu, *Sistemele ortografice cu litere chirilice şi latine în scrierea limbei române*, ediţia a II-a, Bucureşti, 1894. Anul 1592 este data la care Hieronymus Megiser dispunea de o colecţie de specimene lingvistice cu formule pentru *Tatăl nostru*.

[2] Ion Gheţie, *Începuturile scrisului în limba română. Contribuţii filologice şi lingvistice*, EA, Bucureşti, 1974, p. 25.

[3] *Ibidem*, p. 25.

[4] Romulus Ionaşcu, *op. cit.*, p. 73.

Scanned with OKEN Scanner

normative în domeniul gramaticii şi al lexicului, apte să asigure limbii române paradigme sigure în flexiune, o sintaxă firească, fluentă, precisă şi clară, un lexic bogat, capabil să-şi sporească fondul pe baza limbii latine şi a limbilor neolatine, în primul rînd franceza şi italiana.

Ortografia a stat în primul rînd în atenţia cărturarilor ardeleni, deoarece ei au văzut în aceasta nu numai reguli de scriere corectă a limbii române, ci şi mijlocul cel mai simplu de a demonstra originea latină a limbii române. Sînt elocvente cuvintele lui Petru Maior din *Dialog pentru începutul limbei române. Întră nepot şi unchi* (1825): literele chirilice „cu atîta funingine au acoperit boereasca lor [a cuvintelor] faţă şi ca întru o neagră capsă fără speranţă (nădeşde) de scăpare, amar le ţin închise! De cîte ori mi s-au întîmplat mie de îndoindu-mă de vrun cuvînt, oare latinesc este, cît l-am scris cu slove sau litere latine, îndată cu strălucire i se văzu latina lui faţă şi părea că rîde asupra mea de bucurie că l-am scăpat din sclavie şi de calicele ciriliceşti petece“[5].

Schimbarea pe care o propuneau corifeii Şcolii Ardelene trebuia să răstoarne idei preconcepute ale cîtorva oameni de cultură români[6] şi chiar ale unor învăţaţi străini. Astfel, la 1781, Franz Joseph Sulzer discuta regulile de scriere a limbii române cu litere chirilice, pe care le formulase în gramatica sa Dimitrie Eustatievici Braşoveanul, pornind de la premisa că limba română, numită de el **slavo-română**, nici nu s-ar putea scrie cu alfabet latin. La aproape o jumătate de veac după Sulzer, în 1829, într-o recenzie făcută dicţionarului alcătuit de Ioan Bobb şi *Lexiconului de la Buda*, slavistul Bartolomeu Kopitar pleda tot pentru alfabetul chirilic sau pentru o combinaţie între acesta şi cel latin, sub pretext că cel din urmă nu ar avea semne suficiente pentru toate sunetele limbii române.

Potrivit concepţiei reprezentanţilor Şcolii Ardelene, grafia cu litere latine trebuia să fie neapărat etimologică; această scriere urma să redea imaginea grafică a cuvintelor latineşti originare. Pe acest principiu s-a clădit sistemul ortografic al lui Samuil Micu din *Cartea de rogacioni pentru evlavia homului chrestin*, 1779, şi expus un an mai tîrziu de Samuil Micu şi Gheorghe Şincai în *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae.* Dar tocmai de aceea P. Maior considera de neamînat introducerea grafiei latine: „Pînă ce vor scrie românii cu slove chirilice [...], care cu atîta viclenie sînt legate între români, ca cu tot să se stingă limba română, niciodată nu vor fi vederoase cuvintele latine în limba română“[7] În acest fel, după latinismul „avant la lettre“, despre care se poate vorbi în scrierile româno-latine anterioare anului 1779, se năştea, în ortografia limbii române, etimologismul propriu-zis, care va atinge apogeul, dar şi declinul, în secolul următor, prin activitatea desfăşurată de latinişti.

Asupra ortografiei propuse iniţial vor reveni chiar autorii lucrărilor amintite la reeditarea acestora sau la realizarea altora noi. Astfel, Samuil Micu reeditează, în 1801, *Cartea de rogacioni* sub titlul *Acathist sau carte cu multe rugatsuni pentru evlaviea fiestequarui crestin*, simplificînd într-o anumită măsură normele ortografiei iniţiale. Mult mai evidentă este însă intervenţia lui Gheorghe Şincai în ortografia folosită în ediţia din 1805 a *Elementelor*. În prefaţa acestei ediţii el mărturiseşte că, dacă ar fi aplicat în continuare regulile de la 1780, ar fi ajuns la un sistem de scriere foarte greoi, comparabil cu cel al limbii franceze. Prin urmare, în redactarea noii ediţii se vor aplica normele de scriere pe care Şincai le propusese cu un an mai înainte în *Epistola către Lipszky.*

Pentru a ilustra cele afirmate mai sus, prezentăm în continuare cîteva dintre diferenţele de scriere care apar între *Cartea de rogacioni* şi prima ediţie a gramaticii lui Samuil Micu şi Gheorghe Şincai, pe de o parte, şi ediţia de la 1805 a *Elementelor*, pe de altă parte:

---

[5] După *Şcoala Ardeleană*, volumul al III-lea, ediţie critică de Florea Fugariu, Editura Albatros, Bucureşti, 1970, p. 186.

[6] Dîndu-şi seama că înlocuirea alfabetului chirilic cu cel latin nu se putea face dintr-o dată, chiar susţinătorii alfabetului latin au considerat necesară păstrarea vechiului sistem de scriere în textele religioase. Au mers chiar mai departe cu concesiile făcute alfabetului chirilic şi şi-au redactat cele mai importante scrieri tot cu acest alfabet, atitudinea lor fiind justificată de unii factori obiectivi.

[7] După Sextil Puşcariu, *Părerile lui Petru Maior despre limba română*, în Idem, *Cercetări şi studii*, Editura Minerva, Bucureşti, 1974, p. 283.

Scanned with OKEN Scanner

Cartea de rogacioni şi *Elementa* 1780:	*Elementa* 1805:
/a/ = **á, aa, aua**	**á**
/î/ = **a + mp, mb, n**	**â + mp, mb, n**
e + mp, mb, n	**ê + mp, mb, n**
i + mp, mb, n	**î + mp, mb, n**
/ŏa/ = **ó**	**oa**
/ĕa/ = **é**	**ea**
/z/ = **d + i**	**z**
/s/ = **ss**	**s**
/ş/ = **s + i**	**s sau sh**
/ţ/..... = **t + i**	**t+i**
/i/ = **i şi l + i**	**i**
/mn/ = **gn**	**mn**
/pt/ = **ct**	**pt**
/ḱ/ = **cl**	**chi**
/ǵ/ = **gl**	**ghi**
h se notează în cuvintele: *hom, hora, hoste*	**h** nu se mai scrie
u se notează în formele de imperfect: *cantauai*	nu se mai notează: *cîntai* ş.a.[8]

Urmărind normele propuse de autorii primei gramatici tipărite a limbii române, se poate constata cu uşurinţă că aceştia erau adepţii etimologismului pur. Faptul se datora concepţiei lor în acord cu concepţia timpului privitoare la evoluţia limbilor: limba română s-a format în urma unui proces de „corupere" a limbii latine culte. Lor le revenea, aşadar, sarcina de a reconstitui forma necoruptă a cuvintelor limbii române. Dacă în sistemul ortografic propus sînt multe exagerări, justificabile prin faptul că grafia era pusă în slujba demonstrării originii latine a limbii române, ei au şi marele merit de a fi formulat principalele legi ale evoluţiei sunetelor de la latină la română. Ideea a fost avansată de Romulus Ionaşcu şi demonstrată de Sextil Puşcariu, care punea în lumină faptul că „cele mai multe transformări de sunete din limba noastră au fost recunoscute de Samuil Micu în Gramatica sa. Arătarea acestor transformări îi serveau (sic!) însă lui Clain pentru *a stabili reguli de ortoepie*: transcriind întîia oară cuvintele cu litere latine, el le-a dat o formă apropiată de etimologie şi prin urmare s-a văzut nevoit *să dea cetitorului reguli cum trebuie să traducă în rostire semnele grafice* (s.n.) prin care se latiniza cuvîntul scris"[9].

Concepţia ortografică etimologistă şi soluţiile pe care ei le propuneau se regăsesc în lucrări consacrate în cea mai mare măsură, dacă nu chiar exclusiv, acestei chestiuni. Dintre aceste lucrări menţionăm doar cîteva: Samuil Micu, *Carte de rogacioni pentru evlavia homului chrestin* (1779), *Acathist sau carte cu multe rugatsuni pentru evlaviea fiestequarui crestin* (1801), Samuil Micu şi Gheorghe Şincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* (1780; ediţia a II-a, din 1805, a fost semnată numai de Gh. Şincai), Gh. Şincai, *Epistola către Lipszky* (1804), Şt. Crişan (Körösi), *Orthografia latino-valachica* (1805), Ion Budai-Deleanu, *Fundamenta grammatices romaenicae seu ita dictae valachicae* (1812) şi, mai tîrziu, *Temeiurile gramaticii româneşti,* Petru Maior, *Orthographia romana sive latino-valachica* (1819), reprodusă la 1825 în *Lexiconul de la Buda.*

Cele mai mari dificultăţi în scrierea limbii române cu litere latine le-a reprezentat notarea sunetelor considerate derivate, pe care latina nu le avea; prin urmare, lipseau din alfabet literele corespunzătoare. Este vorba de vocalele /î/, /ă/ şi de consoanele /ĉ/, /ĝ/, /ţ/, /ḱ/, /ǵ/, /ş/.

Sunetul /î/ a fost contestat de Constantin Diaconovici-Loga, în *Ortografia sau dreapta scrisoare,* şi de Petru Maior. Acesta din urmă susţinea că în tinereţe nu auzise sunetul în discuţie în gura bătrînilor, ci numai /ă/, singurul care se folosea şi în sudul Dunării. În virtutea acestei

[8] După Mircea Zdrenghea, *Elementa linguae la 200 de ani*, p.XIII, studiu introductiv la *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, Editura Dacia, Cluj, 1980.

[9] Sextil Puşcariu, *Despre legile fonetice*, în DR, II, 1921-1922, p. 20. E de reţinut că regulile de ortoepie priveau, de fapt, *citirea corectă, nu pronunţarea corectă*, cum e concepută azi ortoepia, ceea ce nu înseamnă chiar acelaşi lucru.

Scanned with OKEN Scanner

observaţii, el considera că românii ar putea chiar renunţa la acest sunet. O idee similară susţinea şi Ion Budai-Deleanu, cînd punea pe seama limbilor rusă şi slovacă prezenţa în limba română a celor două vocale. Dar, deşi în plan teoretic erau puriști, ei nu au eliminat cele două sunete; dimpotrivă, au căutat soluţii pentru reprezentarea lor grafică.

Semioclusivele /ć/, /ĝ/ au fost notate după modelul limbii italiene, care, folosind principiul silabic, conferă valoare de semioclusive literelor **c, g**, dacă sînt urmate de **e** sau **i.** Soluţia aceasta, găsită chiar de Samuil Micu, în 1779, a rămas valabilă pînă astăzi.

Semioclusiva /ţ/ a cunoscut mai multe notări:

- **ti** sau **ci**, în *Carte de rogacioni* (1779) şi în *Elementa* 1780;
- **ti** şi **tz** în *Acathist* (1801);
- **ti** şi **thi** în *Elementa*, ediţia 1805. Notarea **ţ**, păstrată pînă astăzi, a fost folosită întîi de Petru Maior în *Orthografia romana sive latino-valachica* (1819). Soluţia lui Maior a fost foarte ingenioasă, căci se reprezintă grafic cele două elemente componente ale fonemului: ocluziei lui /t/, cu care începe articularea, i se adaugă zgomotul fricativ al lui /s/, cele două litere apărînd împreună: lui **t**, de dimensiuni normale, i se adaugă dedesubt un **s** foarte mic, care, avînd doar valoarea unui semn diacritic, a fost ulterior înlocuit cu o sedilă, ca la **ş**.

Notarea oclusivelor palatale /ќ/, /ģ/ s-a făcut după modelul limbii italiene chiar din 1779. Micu nu a comentat însă semnele folosite. Cel care a introdus semnul grafic **h** între **c(g)** şi **e(i)** a fost Gheorghe Şincai în *Epistola către Lipszky* (1804) şi apoi în *Elementa* (1805), notarea fiind preluată de Petru Maior, fără a fi însă contribuţia acestuia, aşa cum considera Dimitrie Macrea[10].

Şuierătoarea /ş/ a cunoscut mai multe notări:

- **si** în *Carte de rogacioni* şi în *Elementa* (1780);
- **si** şi **shi** în *Acathist* (1801);
- **sh** în *Elementa* (1805). Soluţia care se va impune, **ş**, prin adăugarea unei sedile literei **s**, şi se va păstra pînă astăzi o datorăm lui Petru Maior *(Orthographia romana sive latino-valachica,* 1819).

Redăm, în ortografia folosită de acest învăţat, un fragment din *Dialog întră nepot şi unchi pentru începutul linbei române*, apărut la începutul *Lexiconului de la Buda*, 1825, ca anexă la *Orthografia romana sive latino-valachica*:

„Che linba Latinâ que din Cărţi este mesteşugită, Gramaticéscă, nu firéscă, precum au fost linba Latinâ que poporană. Si cunoscut lucru este, che mai vechia è firea, de quât măestria. Linba Latinâ que din cărţi é născută din linba Latinâ poporană, adeche din linba poporului fù prefăcută, precum ori que linbă cultivită din linba poporului au luat începutul' sŭu: dupŏ aquéa fù pre inquietu mult avuţită, frumuseţiată, si cu nóuă şi nóuă străluciri dirésă pînă in ţilele aquelui mare Orator al Romanilor Cicero: quare tempu s'au ţisu eta, séu vécul' quel de auru a linbei Latinâ quei Gramaticésc ă. In vécul' aquest de auru au incetat a se mai face queva semnat ă adaugere la linba Latinâ que Gramaticéscă. "

Acelaşi text, scris cu caractere chirilice, transliterat în grafie latină, se prezintă astfel:

„Că linba latină cea din cărţi este meşteşugită, gramaticească, nu firească, precum au fost linba latină poporană. Şi cunoscut lucru este că mai vechie e firea de cît măiestria. Linba latină cea din cărţi e născută din linba latină poporană, adecă din linba poporului fu prefăcută, precum ori ce linbă cultivată din linba poporului au luat începutul său; după aceea fu pre încetu mult ayuţită, frumuseţată şi cu noao şi noao străluciri diresă pînă în zilele acelui mare orator al romanilor Cicero: care timpu s-au zisu eta sau veacul cel de auru a linbei latină cei gramaticească. În veacul acest de auru au încetat a se mai face ceva semnată adaugere la linba latină cea gramaticească."[11]

Adoptarea scrierii cu alfabet latin a limbii române a însemnat depăşirea unor mari dificultăţi. Aceste dificultăţi erau firești în condiţiile în care se introducea în scrierea limbii române un alfabet creat pentru o altă limbă; pe de o parte, acest alfabet avea semne în plus faţă de sunetele limbii

[10] D. Macrea, *Probleme ale structurii şi evoluţiei limbii române*, ESE, Bucureşti, 1982, p. 138–139.
[11] Ambele texte sînt din Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, Editura Minerva, Bucureşti, 1971, p. 479.

Scanned with OKEN Scanner

române (**k, q, y**), iar, pe de altă parte, nu avea semnele necesare reprezentării sunetelor specifice limbii noastre. Faptul că autorii primelor sisteme ortografice româno-latine au intuit, acum două sute de ani şi mai bine, cele mai bune soluţii îl demonstrează păstrarea lor pînă astăzi în scrierea limbii române. Iar explicaţia o aflăm în profunda cunoaştere a fizionomiei limbii române şi în capacitatea de a exploata virtuţile sistemelor ortografice ale limbilor neolatine, apte de a răspunde cerinţelor limbii române.

În acelaşi timp cu S. Micu, Gh. Şincai, P. Maior, I. Budai-Deleanu îşi desfăşurau activitatea în Banat şi alţi români care militau pentru emanciparea fraţilor de neam; printre aceştia s-au impus Ioan Molnar, Radu Tempea, Paul Iorgovici, reprezentîndu-i pe românii neuniţi din Transilvania.

Ioan Molnar, autorul manualului *Deutsch-Walachische Sprachlehre*, Viena, 1788, este considerat primul reprezentant al aplicării principiului fonetic la noi. Scriindu-şi cartea „pentru uşurarea nemţilor de a învăţa limba românească [...], sistema e croită după sistema nemţească întru toate cît se poate aplica“[12].

Radu Tempea, care ajunsese director al şcolilor neunite din Transilvania, a publicat la Sibiu, în 1797, *Gramatica românească* pentru uzul şcolilor. Deşi este scrisă cu slovele chirilice, gramatica lui Tempea e prima carte şcolară în care „limba românească e corectată în sens latin“[13]. Adept al latiniştilor, el va susţine principiul etimologic, scriind *sore* în loc de *soare*, *omeni* în loc de *oameni*, *duo* în loc de *doao*, pentru apropierea mai evidentă a cuvintelor româneşti de cele latineşti.

Cel de al treilea, Paul Iorgovici, a publicat *Observaţii de limbă rumânească* la Buda, în 1799, sub influenţa latiniştilor, dar şi a lui Radu Tempea. Folosind tot caracterele chirilice, cultivă ideea îmbogăţirii vocabularului prin formarea de noi cuvinte pe baza „redecinilor zeuitate“, din fondul latin, şi pe baza împrumuturilor din limba latină în primul rînd. Latinizării vocabularului i se adaugă modificarea structurii fonetice a cuvîntului în scopul apropierii mai evidente de structura cuvintelor latineşti şi chiar fonetisme latinizante.

Am amintit mai sus numele unor cercetători străini care credeau că scrierea limbii române era posibilă numai cu alfabet chirilic. Au existat însă şi oameni de cultură străini care au înţeles că limba română trebuia să fie scrisă cu alfabet latin, iar unii chiar au propus modalităţi de adaptare a alfabetului latin la fonetismul limbii române. Este vorba în primul rînd de cărturarul german A. A. E. Schleiermacher, creatorul unui alfabet armonic cu posibilităţi de aplicare în transcrierea cu litere latine a unor limbi asiatice, a limbilor slave moderne şi a limbii române. Aşezarea limbii române printre celelalte ilustra concepţia autorului că scrierea nu influenţează modul de organizare a unei limbi şi ca atare nici evoluţia ei.

Ideea ca pe baza alfabetului latin să se creeze un alfabet utilizabil în scrierea unor limbi ce foloseau alte sisteme grafice a fost dezvoltată şi de egiptologul german Richard Lepsius. În a doua ediţie a lucrării sale *Alfabetul standard* (1863), în afara limbilor africane, asiatice, amerindiene, polineziene, pentru care autorul încerca să stabilească o paritate perfectă între sunet şi literă, se avea în vedere şi limba română. Adept al principiului pur fonologic în ortografie, considera etimologismul o sursă de confuzie generală.

Sistemul propus de orientalistul german nu a rămas fără ecou printre oamenii de cultură care se preocupau de scrierea limbii române, dar nici nu a avut prea mulţi adepţi. Motivul a fost orientarea etimologistă a celor mai mulţi lingvişti şi filologi români ai epocii. Aceleiaşi orientări i se va datora şi respingerea, la 1860, de către comisia filologică de la Sibiu, a sistemului fonetic propus de Aron Pumnul.

Dintr-un motiv sau altul, sistemul alfabetic propus de Lepsius nu a fost luat în considerare pentru scrierea limbii române; dar ideile lui privind necesitatea reală de a scrie o limbă pe baza principiului fonetic au rodit în opiniile formulate ulterior de ortografişti români din a doua jumătate a secolului trecut, începînd chiar cu Titu Maiorescu.

---

[12] T. Cipariu, *Principia de limba si de scriptura*, ediţiunea II revăzută şi înmulţită, Blaj, 1866, p. 305–306.
[13] N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti*, ediţia a II-a, vol. al III-lea, Bucureşti, 1925, p. 296–297.

Scanned with OKEN Scanner

1.2.3. Alfabetul de tranziție. Înțelegînd că nu se creaseră condițiile necesare pentru înlocuirea alfabetului chirilic cu cel latin şi că această înlocuire nu se putea face dintr-o dată, reprezentanții Şcolii Ardelene s-au văzut constrînşi a face concesii scrierii chirilice, deşi o considerau adevărată pecingine pentru limba română. Este explicația faptului că ei, deşi susțineau scrierea româno-latină, şi-au scris cele mai importante lucrări tot cu vechiul alfabet. Scrierea cu litere necunoscute nu trebuia să devină stavilă în procesul de culturalizare a românilor. Au înțeles acest lucru foarte bine capii Şcolii Ardelene, dar ideea de a înlocui treptat un sistem cu altul a fost pusă în practică de Ion Heliade Rădulescu, prins nu numai în procesul de instruire a tinerilor prin şcoală, ci şi în mişcarea presei.

O dată cu publicarea, în 1836, a suplimentului literar „Curierul de ambe sexe", Ion Heliade Rădulescu începea şi campania de înlocuire a slovelor cu literele latine corespunzătoare. Acțiunea îşi avea motivația în convingerea lui că românii, înainte de contactul cu slavii, au folosit alfabetul latin şi că apoi, din cauza împrejurărilor istorice, l-au abandonat, înlocuindu-l cu cel chirilic[14], cu totul nepotrivit pentru o limbă de origine latină.

A apărut astfel alfabetul numit *de tranziție, mixt* sau *civil*; prin aplicarea lui, înlocuirea slovelor se făcea treptat, de la un număr la altul al „Curierului de ambe sexe", pentru ca cititorii să se obişnuiască astfel cu noile litere. Rezultatul acestei acțiuni a fost că în noiembrie 1844 s-a publicat primul număr din *Curierul de ambe sexe* cu caractere latine, integral.

Trecerea treptată la scrierea cu alfabetul latin a fost benefică în multe privințe, cel mai important fiind faptul că s-au evitat tensiunile în plan cultural. Acelaşi proces însă a favorizat lipsa de unitate din scrierea limbii române, pe care Heliade însuşi o criticase[15]. Acest aspect negativ nu trebuie exagerat, pentru că într-o perioadă de tranziție la epoca modernă, cum era cea în care se înscrie activitatea lui Heliade, nu se putea întreprinde nimic fără a se face concesii într-o direcție sau alta.

Cum însă scrierea românească reprezenta o problemă extrem de importantă a epocii, oamenii de cultură ai Moldovei s-au dovedit şi ei preocupați de soluții. Gheorghe Asachi, întemeietor al presei româneşti din acest principat, a fost şi el susținător al alfabetului de tranziție, fiind şi un adept al modelului italian în ortografie. În Transilvania, alfabetul de tranziție a fost sprijinit tot de un întemeietor al presei româneşti, George Barițiu. Acesta a pus în practică înlocuirea treptată a slovelor, începînd din 1838, prin „Gazeta de Transilvania", şi apoi, din 1839, prin „Foaie pentru minte, inimă şi literatură".

Acțiunea lui Heliade nu a rămas fără ecou în rîndul contemporanilor săi; declarat sau nu, procesul declanşat de Heliade a devenit o mişcare concertată de eliminare treptată a veşmintelor chirilice, nefireşti, pe care le purta limba română, limbă neolatină.

O dată cu trecerea de la sistemul grafic slavo-român la sistemul latino-român s-a produs o profundă schimbare în concepția lui Heliade. În prefața *Gramaticii* sale, analizînd scrierea româno-chirilică, pe care o dorea mai eficientă, era adeptul principiului fonologic: „pentru ce să nu scriem după cum pronunțiem, cînd scriem pentru cei carii trăiesc, iar nu pentru cei morți?"[16]. După impunerea alfabetului latin, Heliade Rădulescu va deveni susținător al etimologismului, propunînd, în *Principie de orthografia romana* (1870), un sistem ortografic ce deriva din ideile Şcolii Ardelene.

---

[14] A se vedea mai sus (1.1., nota 4) şi afirmațiile lui Dimitrie Cantemir în această privință.

[15] I. Heliade Rădulescu, *Gramatica românească*, 1828, în Idem, *Scrieri alese*, ET, Bucureşti, 1969, p. 229: „[...] scrierea cea nedesăvîrşită a pricinuit confuzie şi neînțelegere, care a stat cea dintîi pricină de a se pune regulile ortografiii: tot ce aduce neînțelegere trebuieşte lămurit".

[16] I. Heliade Rădulescu, *op. cit.*, p. 230.

Scanned with OKEN Scanner

1.3. *Primele sisteme ortografice*

1.3.0. Într-o perioadă cînd ideea de a scrie românește cu caractere latine era susținută și de unii specialiști străini, apare cu atît mai firească preocuparea românilor pentru introducerea alfabetului latin în scrierea limbii române și pentru normarea noii scrieri. Cele peste 40 de lucrări apărute în perioada 1780–1881 în care se propuneau sisteme ortografice menite să asigure unitatea limbii române în primul rînd în scris, dar și în varianta orală, pot părea puține, mai ales că periodicele din prima jumătate a secolului al XIX-lea în care se puteau aborda probleme ale scrisului erau destul de puține. Preocupările pentru scrierea limbii române se difuzau, însă, prin cele mai neașteptate mijloace; „prin intermediul diferitelor traduceri, în prefețele unor cărți, cu conținut străin de preocupările filologice, în lucrări cu caracter beletristic etc. [...] peste tot, cei ce mînuiau limba română se loveau de aceleași greutăți, indiferent de domeniile în care se manifestau [...] toți căutau un drum pe care să fie călăuzite eforturile în vederea închegării unei limbi unitare"[1].

Lupta aceasta se ducea pe două fronturi: a) impunerea grafiei latine în dauna celei chirile; b) adaptarea grafiei latine la nevoile limbii române și normarea acesteia.

Părea că, după experimentul cu alfabetul de tranziție, impunerea sistemului grafic latinesc va veni de la sine. Dar scrierea chirilică era susținută nu numai de inerție, ci și de biserică, a cărei influență în societate era și este incontestabilă. Iar biserica ortodoxă, în primul rînd cea din provinciile aflate sub stăpânirea Austro-Ungariei, vedea în scrierea latină o nouă cale de sporire a influenței catolice[2], de aceea se opunea hotărît introducerii acestei scrieri. În 1951 „Foaia inimii" publica hotărîrea mitropolitului Iosif Raiacici prin care se interzicea folosirea literelor în documentele bisericești și în petiții ale credincioșilor. Un an mai tîrziu, preotul Iraclie Porumbescu trimitea Consistoriului Ortodox din Cernăuți un raport scris cu litere, fapt pentru care își va atrage dojana episcopului: „Pînă acum nici un circulariu nu s-au slobozit pentru schimbarea literelor și samovolnic este, care o oprim a scrie raporturile și cele ale slujbei sale cu litere, care numai îngreuiază și nu înlesnesc cetirea și care la Consistoriu nu se întrebuințează"[3].

Cele mai favorabile condiții pentru introducerea scrisului latinesc se aflau în Transilvania, unde se formase o tradiție a acestei scrieri, datorită în primul rînd Școlii Ardelene, dar și cărturarilor neuniți din secolul al XVIII-lea și de la începutul secolului al XIX-lea, cărora li se adăuga experiența unor specialiști ca Timotei Cipariu, George Barițiu etc. Totuși oficializarea scrierii cu caractere latine s-a făcut întîi în Țara Românească. În 1858, la solicitarea Eforiei Școalelor, s-a alcătuit o comisie profesorală a cărei menire era să stabilească o „sistemă ortografică cu litere latine". În același an Eforia Școalelor aproba *Alfabetulŭ adoptatŭ de Comissiunea Gimnasiale*, declarat oficial în școală. Iașul a reacționat cu promptitudine, iar în anul următor se înființa și aici comisia care să stabilească modalitățile de aplicare a scrierii latine.

Hotărîrea celor două comisii nu făcea decît să se consfințească ceea ce de fapt începuse să se pună în practică. Procesele verbale ale Comisiei Centrale de la Focșani se scriau din 1859 cu litere latine. La 1860 Ministerul Cultelor din Moldova cerea funcționarilor săi să scrie cu litere latinești, iar la cîteva luni primul-ministru din București ordona ca în toată țara să se folosească alfabetul latin.

Adevărata oficializare, care însemna și generalizarea grafiei latine, a avut loc în 1860 în Țara Românească, un rol important avîndu-l Ion Ghica, la acea vreme prim-ministru, în Moldova amînîndu-se pînă în 1862. În Transilvania grafia chirilică a fost părăsită în același an cu Muntenia, 1860. În Bucovina însă, în ciuda campaniei declanșate de Aron Pumnul, scrierea latină s-a

---

[1] Gavril Istrati, *Preocupări de limbă în activitatea lui George Barițiu*, în *Limba română literară. Studii și articole*, Editura Minerva, București, 1970, p. 123.

[2] După Aron Pumnul, biserica vădea „o sfială înfricoșată de orice era latinesc, prin urmare și de literele latinești" (*Scurtă privire asupra istoriei limbei românești*, în *Aron Pumnul. Voci asupra vieții și însemnătății lui...*, Cernăuți, 1889, p. 104).

[3] După Constantin Loghin, *Istoria literaturii române din Bucovina. 1775–1918 (în legătură cu evoluția culturală și politică)*, retipărire, Cernăuți, 1996, p. 67.

Scanned with OKEN Scanner

oficializat cel mai tîrziu, în 1869, din cauza opoziției foarte puternice a bisericii, care, sub conducerea episcopului Eugen Hacman, vedea în folosirea literelor latine nu numai o cale pentru sporirea influenței latine, ci și o posibilă pierdere a rutenilor de la ortodoxie.

Dar chiar și după oficializarea scrierii cu caractere latine biserica va continua să facă eforturi pentru optimizarea scrierii chirilice, în speranța că aceasta se va păstra măcar în biserică[4].

O dată introdusă scrierea latină, se impunea normarea acesteia. Reducerea operației de înlocuire la simpla echivalare a literelor făcea ca scrierea să fie dominată de haos; „Am gonit slovele și am luat literele, fără a pune și bazele după care să le întrebuințăm în limba noastră. Atunci am văzut scriind fiecare cum îi plesnea prin cap; fiecare își închipuia o ortografie"[5].

Este cunoscut schimbul de scrisori dintre Ion Heliade Rădulescu și Costache Negruzzi pe tema unirii culturale a românilor, care presupunea cu obligativitate formarea unei limbi unitare, „o limbă generală", „una la toți învățăceii acestei nații". Pentru realizarea acestui deziderat, Negruzzi era de părere că „ar fi de dorit ca din toate provinciile României, alegîndu-se cîte un filozof, să se alcătuiască un comitet care să stabilizeze odată ortografia și prozodia noastră"[6], altfel unificarea scrierii amînîndu-se la nesfîrșit.

Chiar Costache Negruzzi întocmea o listă cu probleme ce urma să fie rezolvate de presupusa comisie, comunicînd și propria părere asupra acestora:

„Credem în originea limbii românești, mărturisim literele străbune, dar nu ne plac inovațiile nepotrivite cu natura limbii, și anume:

1. Nu ni place întrebuințarea consoanelor duple, ce sînt numai o învălmășeală și o greutate la învățarea gramaticei. Numai la foarte puține și rare ziceri străine le-am primi ca o escepție.

2. Sîntem contra lui **u** scurt, pe care îl socotim numai o împlutură de prisos și nu l-am întrebuința decît ca să deosebim pluralul de singular, de ex. *eram eu, eramu noi* etc.

3. Nu ne putem învoi cu *ciune* și cu *iune*; pentru că dacă avem cîteva ziceri cu astă terminație, mi se pare că n-ar fi un cuvînt ca să ne lungim toate substantivele cu un cot mai mult, cînd mai ales ea nicicum nu le-ar face mai frumoase și cînd în latină asemenea terminații nu există.

4. Asemenea chiar subt amenințare de a fi numerați între ignoranți și ruginiți, nu vom zice: *apt, aptiv, respept, carapter* etc. în loc de *act, activ, respect, caracter*; ci dacă am zice aceasta am fi siliți să spunem poate și *năciune* în loc de *națiune* și cine mai știe cîte altele.

5. Mai credem că dacă **d** se pronunță ca **z** în cuvintele ce derivă din latină, n-ar trebui să se scrie *văzînd* în loc de *vădînd* etc., pentru că de nu era a se păzi etimologia, era de prisos a relua literele și a lepăda slovele. Asemenea ni se pare că nu e generos a abuza de bietul **d**. Să nu facem pre *Zoița* și pre *Zamfira*, *Doița* și *Damfira*, precum nu s-ar cuveni să scriem *dabală, dîmbet, didanie*, în loc de *zăbală, zîmbet, zizanie* etc."[7].

În deceniul al IV-lea George Barițiu a inițiat la „Foaia literară" de la Brașov *corespondență între doi ardeleni asupra ortografiei*, invitînd pe contemporani la dezbaterea problemelor ortografiei, care trebuia să ajungă unitară. Situîndu-se pe o poziție între fonetism și etimologism[8], George Barițiu considera că unitatea limbii nu se putea realiza în timp scurt, privind în egală măsură și generația următoare; „Roma, spunea el, nu s-a născut într-o zi". Tocmai de aceea va mărturisi el după plecarea de la conducerea publicațiilor: „Am lăsat să scrie fiecare cum l-a făcut mama lui pe pămînt, unii românească ungurită, alții nemțită, mai mulți latinită, unii grecită, alții turcită, mai mulți rusită și foarte mulți franțuzită"[9].

---

[4] De altfel, cărți scrise cu alfabet chirilic se vor păstra și se vor folosi în biserică pînă după al doilea război mondial.

[5] Costache Negruzzi, *Scrisoarea a XXXXII-a*, după *Scriitorii români despre limbă și stil*, culegere de texte și introducere de Gh. Bulgăr, București, 1957, p. 98.

[6] *Ibidem*, p. 100.

[7] *Ibidem*, p. 100–101.

[8] „Voi să scriu cum și pronunț"; „voi să iau etimologia, deducerea, derivația zicerilor de îndreptariul ortografiei. Aceasta o păzesc toate neamurile, aceasta sîntem datori să o păstrăm și noi" (după Gavril Istrati, *art. cit.*, p. 126).

[9] „Foaie pentru minte, inimă și literatură", 1855, nr. 9–10; după Gabriel Țepelea, *Studii de istorie și limbă literară*, Editura Minerva, București, 1970, p. 129.

imv. 183033

Scanned with OKEN Scanner

Se conturau astfel două concepții: cea formulată de George Barițiu, de a se lăsa lucrurile să se rezolve de la sine, și cea formulată de Costache Negruzzi, de a se găsi modalitatea cea mai adecvată pentru imprimarea unei anumite direcții în evoluția limbii. Mai clar conturată se găsește această concepție la Ion Codru Drăguşanu: „Misiunea limbistului român e deară să generalizeze tot ce e bun și conform cu geniul limbei române din gura poporului, însă și să restrîngă și să suprime tot ce e rău și contrar aceluiași în gura individelor. Toată vorba, fiă uzitată, fiă adoptată, trebuie să treacă prin acest criteriu…[10].

Primele încercări de normare a ortografiei române nu apăreau deci pe un teren gol, ci într-un climat de efervescență, de aceea nu trebuie să mire conturarea unor tendințe suficient de clare, cu susțineri și dezaprobări categorice, atît în Moldova și Muntenia, cît și din Transilvania, unde tipografia Blajului, al cărei director era Timotei Cipariu, folosea din 1835 numai litere latine, dar și din Bucovina, unde își desfășura, din 1849, activitatea Aron Pumnul.

1.3.1. Ortografia etimologică: Timotei Cipariu. Făcînd muncă de pionierat în domeniul ortografiei, dar înscriindu-se pe direcția fixată de Școala Ardeleană, Timotei Cipariu a avut o concepție ce ar putea părea contradictorie. În „Foaia literară“ din 1838 marele învățat de la Blaj își exprima opinia că ortografia trebuie să fie unitară, dar numai pentru „cei ce grăiesc într-un chip [...]. Bucureșteanul urmeze-și dialectul său și ortografia fie-i potrivită cu acela; moldoveanul, ardeleanul asemenea [...]. Toată pretenția dimpotrivă mi se pare un mic despotism, și imitarea lucru de slugă nu de om slobod“[11].

După trei ani, publica la Blaj *Ecstract de ortografie cu litere latinești pe temeiul limbei și ortografiei bisericești și osebirea dialectelor,* în care conceptul „se scrie precum se vorbește“ primește noi contururi: „Limba română vrînd a o scrie cu litere latinești, e cu neputință a o scrie întru toate precum se grăiește, pentru că nici în voroava de obște nu aflăm acea unire ce se pofteşte în scriere... Din pricina din urmă, de am scrie precum se grăiește, am autoriza o mulțime de dialecte, care ne-ar depărta prea mult de la unirea limbii române“[12]. Chemată să asigure unitatea limbii, ortografia trebuie să urmeze nu o pronunțare anume, care ar fi marcată dialectal, ci una generală, abstractă, care să fie înțeleasă de toți. Este pasul ce-l va îndrepta pe Cipariu spre scrierea etimologică, singura, în concepția sa, care ar putea asigura unitate limbii.

Cunoscător profund al limbii române, atît din perspectiva evoluției sale istorice, cît și din cea a funcționării, cu variantele ei, Timotei Cipariu aprecia în „Organul luminării“, prima publicație românească cu grafie integral latină din Transilvania, că, după eliminarea literelor de prisos „din alfabetul cirilo-român, nu se putea afla alfabet mai apt și mai comod decît acest alfabet așa reformat“[13]. Cum însă natura limbii române e „romano-latină“, „costumul ei nu poate să fie decît romano-latin, – și croit după costumul limbelor romane“[14]. E adevărat că cei ce „începură a scrie cu litere, mare parte n-au cugetat nici la principiul etimologic, nici la cel fonetic, ci aveau de cugetat numai de a introduce deocamdată scrisoarea latină în locul celei cirilice și a ușura legerea [citirea] și scrierea, pre cît se putea mai mult, pentru ca să atragă mai mulți lectori și să-i cîștige pentru acea scriere, iar nu și de a forma o sistemă ortografică stabilă, ceea ce la început nici era cu putință“[15].

Așa s-a ajuns că „fiecare scriitoriu scrie după cumu-i place; leapădă sau introduce cuvintele care-i plac, unii latinești, alții frîncești au italienești, alții încă și barbare“[16]. Consensul învățaților în privința uzului limbii nu exista. Comună era doar preocuparea pentru ortografia etimologică,

---

[10] Ion Codru-Drăguşanu, Precuvîntare la *Temeiurile gramaticei române*, 1848; după *Scriitorii români despre limbă și stil...*, p. 71.
[11] Timotei Cipariu, *Coresponde(n)ții între doi ardeleni asupra ortografiii*, după Aurel Nicolescu, *Timotei Cipariu și problema ortografiei limbii române*, în LL, 1974, nr.1, p. 128.
[12] *Ibidem.*
[13] Idem, *Principia de limba si de scriptura*, ediția citată, p. 295.
[14] *Ibidem.*
[15] *Ibidem*, p. 304.
[16] *Ibidem*, p. 346.

Scanned with OKEN Scanner

adoptată „mai de toți scriitorii și mai de întreg publicul român, mai mult sau mai puțin, pe față sau pe tăcute“[17].

Recunoscînd că principiul fonetic prezintă marele avantaj că „nu numai se scrie precum se vorbește, ci și după unele regule atît de ușoare, cît oricine poate învăța în scurt timp a scrie, și mai fără nici o osteneală“[18], atrage atenția că „nu e cu putință a scrie după pronunția tuturor, nu numai din cauza varietății în pronunțare prin atîtea provincii române, ci și pentru că nu avem un dialect defipt [fixat] recunoscut de toată românimea“[19]. Situația era total opusă pentru principiul etimologic. După acest principiu, „nu se scrie românește precum se vorbește, ci după regule gramatece și lexicografice ce [...] este cu neputință a le învăța dacă nu știe cineva și ceva latinește“[20]. Prezenta însă avantajul de a asigura unitatea limbii: „*Unitate în limbă – unitate în ortografie* – două puncte atît de strîns legate între sine, cît una fără de alta nu se poate cîștiga, – de aceea și necesare înainte de toate – se pot realiza numai prin adoptarea principiului etimologic“[21]. Și cum „fundamentul a toată ortografia e unitatea limbei“[22], principiul etimologic era considerat preferabil celui fonetic, care ar putea da „ocaziune la sciziuni în limba românească și ar pune în pericol unitatea limbei, fiindcă fără unitatea limbei e deșartă chiar și unitatea în ortografie“[23]. Această ortografie prezenta marele avantaj că „nu va fi arbitrarie, neci împrumutată de la alte popoară, ci originarie, fundată pe natura și geniul limbei românești“[24].

Problema fundamentală a timpului, în privința limbii, era unificarea. Dar stabilirea „formelor mai corecte gramatece și lexicali și adoptarea acestor forme de toată românimea scriitoare“[25], „de la care nimeni să nu fie iertat a se abate după capul și după placul său“[26], nu era deloc ușor de realizat. O primă piedică: „în limba rom[ână] încă s-au tîmplat schimbări eufonice [fonetice], așa cît nu numai pronunția de astăzi variază după locuri, ci și de la cea veche se destinge întru multe [...]. De aci vine că și vrînd nu e cu putință a urma în scriere uzul vulgar al pronunției de astăzi, pentru că e diferente [...], fără de a frînge unitatea limbei, care e temeiul a toată literatura și a toată ortografia în toate limbele“[27].

Rezolvarea problemei o asigura, în viziunea lui Cipariu, ortografia etimologică, interesată de *uzul regulat al limbii*; „adoptăm tot ce ni se părea regulat, ori în ce provincie românească să fim aflat că e uzitat și în orice carte bună veche românească“[28]. Acest uz însă „nu se poate altmentea statori decît prin urmarea formelor genuine primitive și lepădarea celor secundare, spurie din limba română“[29].

Dificultățile închegării unei astfel de „sisteme“ ortografice nu erau deloc de neglijat, ele fiind evidențiate de însuși Timotei Cipariu: „[...] una e din partea alfabetului latin, carele nu are atîtea litere cîte ne sînt de lipsă spre a însemna fiecare sunet articulator al limbei noastre [...], alta e din partea uzului limbei românești, carele nu este pretutindenea și întru toate același, ci cu multă diferență [...]; variind uzul limbei, nu poate să nu rezulteze și în scriere oarecare varietate“[30].

Conștient de obstacolele uneori insurmontabile ce pot apărea în fața unei astfel de ortografii din cauza varietăților teritoriale, Cipariu va propune ulterior în gramatica sa „să alegem din

---

[17] Timotei Cipariu, *Principia de limba si de scriptura*, ediția citată, p. 292.
[18] *Ibidem*, p. 293.
[19] *Ibidem*, p. 258.
[20] *Ibidem*, p. 293.
[21] *Ibidem*, p. 299.
[22] Idem, *Elemente de limba romana dupa dialecte si monumente vechi*, Blaj, 1854, p. 83.
[23] Idem, *Principia de limba si de scriptura*, ediția citată, p. 342.
[24] *Ibidem*, p. 250.
[25] *Ibidem*, p. 298.
[26] *Ibidem*, p.349.
[27] Idem, *Elemente de limba romana dupa dialecte si monumente vechi*, Blaj, 1854, p. 84.
[28] Idem, *Principia de limba si de scriptura*, ediția citată, p. 259.
[29] Idem, *Elemente de limba romana dupa dialecte si monumente vechi*, Blaj, 1854, p. 83.
[30] Idem, *Principia de limba si de scriptura*, ediția citată, p. 297–298.

Scanned with OKEN Scanner

dialectele provinciale unul, de exemplu cel de la Bucureşti, şi să-l proclamăm de *limbă românească model [...] limbă rom[ână] convenţionale* (s.n.), care toţi românii să o învăţăm"[31]. Există posibilitatea ca la ideea acceptării acestui model să fi fost condus T. Cipariu de teama că învăţaţii români nu vor ajunge la un consens, în lipsa unei personalităţi care „să poată impune tuturor cărtularilor noştri strînsă obligaţiune de a urma întru toate sistema limbei şi ortografiei stabilinde fără de a murmura şi de a striga în contra tiraniei"[32].

Interesul manifestat de învăţatul ardelean pentru crearea unei limbi unitare l-a determinat pe Sextil Puşcariu să afirme că „a fost acela care mai întîi a lucrat în mod conştient pentru stabilirea unei limbi literare, aceeaşi pentru toate ţinuturile locuite de români"[33]. Poate că aprecierea lui Puşcariu e exagerată; schimbul de scrisori dintre Costache Negruzzi şi Ion Heliade Rădulescu, din deceniul al patrulea al secolului al XIX-lea, probează că se crease un adevărat curent în favoarea formării unei limbi unitare pentru toţi românii. Dar aceasta nu scade cu nimic meritele lui Timotei Cipariu, care, atent la mişcările culturale din epocă ale românilor din toate provinciile româneşti, a răspuns unei cerinţe a timpului şi a dat un plus de vigoare acestei mişcări.

În principiu, adaptarea sistemului grafic latinesc la sistemul fonologic al limbii române era (trebuia să fie) foarte simplă: a) se foloseau literele latine pentru sunetele "originaria": */a/*, */b/*, */c/*, */d/*, */e/*, */f/*, */g/*, */h/*, */i/*, */j/*, */l/*, */m/*, */n/*, */o/*, */p/*, */r/*, */s/*, */t/*, */u/*, */v/*, */z/*; pentru sunetele "derivate" (*/ă/*, */î/*, */ĉ/*, */ĝ/*, */ţ/*, */ş/*, */ĕa/*, */ŏa/*), ca şi pentru „consonantele muiate" (*/ģ/*, */t'/*, */ľ/*, */ń/*) urma să se evidenţieze „afinitatea derivatelor cu originarele"[34]. Ca urmare, vocalele */ă/*, */î/* şi diftongii */ĕa/*, */ŏa/* „să se scrie mai totdeauna cu **à**, **e**, **é**, **ó**, fiindcă mai totdeauna din acestea se derivă"[35], admiţînd însă existenţa excepţiilor de la regulă.

Pentru scrierea consoanelor „derivate" */ĉ/*, */ĝ/* */ţ/*, */ş/* şi */z/*[36] urma a se folosi literele care notau consoanele latineşti originare */c/*, */g/*, */t/*, */s/*, */d/*, „la unele neadăugînd nemica, pr. în **c** şi **g**, destul fiind vocala *e* sau *i* întreagă, ce urmează, spre a desemna schimbarea originariului **c** în **ч** şi **g** în **џ**, iar după celelalte adăugînd un *i* scurt, pr. în *d*, *s*, *t*, cu *i* scurt: *di*, *si*, *ti*"[37], ca şi pentru marcarea valorii muiate a unor consoane (*/bĭ/*, */clĭ/*, */lĭ/*, */mĭ/*, */pĭ/*, admiţînd că, din cauza uzului general, şi aici puteau apărea excepţii.

La acestea se adăuga regula folosirii lui **-u** în cuvintele vechi, „mai ales după două consunatorii, chiar şi dacă nu-s una mută cu una lichidă"[38].

Dăm aici un fragment de text din *Principia de limba si de scriptura*, în ortografia autorului, Timotei Cipariu:

"Dupa alta parere inse, romanii, cu tote fatalitatile ce au patîtu de la venirea loru in Daci'a, aru fi scrisu totu numai cu litere latine pană catră a. 1432 dupa inceputulu sinodului Florentinu, candu metropolitulu de atunci Theoctistu ar' fi induplecatu pre Alesandru celu bunu principele Moldavei, cá se proscria nu numai scrierea cu litere latine, ci si tote cartile romanesci scrise cu litere latine, dein ur'a si greti'a catră latini; de unde ar' fi urmatu arderea toturoru cartiloru romanesci scrise cu litere latine!

Mare si nereparabile dauna! De s'ar' fi templatu asia. Ci avemu mare temetu, cà acestu autodafe n'a fostu nece macaru pre chartía, ci numai in imaginatiunea inventoriloru acestei fabule.

Fabula-i dîcemu, pentru cà toti Cronicarii celi mai vechi, pr. Urechia, Mironu Costinu etc. nu sciu nece amentescu nemica de atare edictu si autodafe, – afora de D. Cantemiru, care nu citeza apriatu funtan'a istorica, de in carea ar' fi scosa acesta scire.

---

[31] După Aurel Nicolescu, *art. cit.*, p. 129.
[32] Timotei Cipariu, *op. cit.*, p. 349–350.
[33] Sextil Puşcariu, *Timotei Cipariu*, în „Luceafărul", 1905, nr.15–16, în Idem, *Cercetări şi studii*, Bucureşti, 1974, p. 570.
[34] Timotei Cipariu, *op. cit.*, p. 355.
[35] *Ibidem*, p. 357.
[36] Timotei Cipariu considera că în limba română această consoană „e mai mult derivată decît originară" (*op. cit.*, p. 354.).
[37] *Ibidem*, p. 361.
[38] *Ibidem*, p. 384.

Scanned with OKEN Scanner

Acest'a se demustra si dein Chrisovele principiloru Moldovei in a-ante de Alesandru bunulu, scrise nu numai cu slove ci chiaru si in limb'a slovenesca, cari si astadi se mai afla.

Mai pre largu despre acestea vedi in disert. nostra mai susu atensa"[39].

Acelaşi fragment îl redăm în transcrierea făcută de Carmen Gabriela Pamfil în volumul Timotei Cipariu, *Opere*. I, Bucureşti, 1987, pentru o adevărată înţelegere a ortografiei etimologice:

"După altă părere însă, românii, cu toate fatalităţile ce au păţit de la venirea lor în Dacia, ar fi scris tot numai cu litere latine pînă către a. 1432, după începutul sinodului florentin, cînd metropolitul de atunci, Theoctist, ar fi înduplecat pre Alexandru cel Bun, principele Moldavei, ca să proscrie nu numai scrierea cu litere latine, ci şi toate cărţile româneşti scrise cu litere latine, din ura şi greaţa către latini, de unde ar fi urmat arderea tuturor cărţilor româneşti scrise cu litere latine.

Mare şi nereparabile daună! de s-ar fi tîmplat aşa. Ci avem mare temet că acest autodafe n-a fost nici măcar pre hîrtie, ci numai in imaginaţiunea inventorilor acestei fabule.

Fabulă-i zicem pentru că toţi cronicarii cei mai vechi, pr. Urechie, Miron Costin etc., nu ştiu, nici amintesc nemică de atare edict şi autodafe, afară de D. Cantemir, care nu citează apriat fîntîna istorică din care ar fi scoasă această ştire.

Aceasta se demustră şi din hrisoavele principilor Moldovei înainte de Alexandru Bunul, scrise nu numai cu slove, ci chiar şi în limba slovenească, cari şi astăzi se mai află.

Mai pre larg despre acestea, vezi în disert. noastră mai sus atinsă." (p.161-162).

1.3.2. Ortografia fonetică: Aron Pumnul. Format la şcoala latinistă din Transilvania şi lucrînd la „Organul luminării", sub directa coordonare a lui Timotei Cipariu, Aron Pumnul a fost la început „curat derivaţionist şi etimologist"[40]. Trecînd în Bucovina, unde a ocupat prima catedră de limba şi literatura română de la gimnaziul superior din Cernăuţi, profesorul Aron Pumnul, care voia să-i înveţe şi pe străini româneşte, a abandonat ideea scrierii latiniste, considerînd-o necorespunzătoare „nici din punct de vedere al misiunii şi funcţiunii unui abeceu în genere, nici din acela al facilităţii unei deprinderi grabnice şi al unei scrieri corecte. Pracsa scolastică i-a demonstrat pînă la evidenţă că cu un abeceu lipsicios ca cela latinesc, carele nu înfăţişează toate sonurile actuale ale graiului românesc şi carele necesita pre învăţăcei să citească pe gîcite şi să scrie pe nimerite nu putea spori cu grăbire nici dobîndi rezultate bune şi durabile. Mai ales pre învăţăceii carii de-acasă nu vorbeau româneşte nu-i putea nicicum face ca să citească şi să pronunţe bine şi să scrie corect"[41].

Concentrîndu-şi forţele în primul rînd pentru atacul împotriva scrierii româneşti cu litere chirilice şi dorind cît mai apropiată „ziua mîntuirei limbei româneşti de robiea buchinică-chirilică"[42], Aron Pumnul a dus o adevărată campanie în primul rînd în şcoală, dar şi în paginile publicaţiei *Bucovina*, ideea fundamentală fiind neatîrnarea limbii române. Pe aceeaşi idee publica A. Pumnul, în 1850, *Convorbire între un tată şi'ntre fiiul luĭ asupra limbeĭ şi literelor romînescĭ.* Calitatea de dascăl îi impunea să se situeze de partea curentului ce susţinea atunci „să se tipărească un abecedariu (bucoavnă) jumătate cu litere, jumătate cu buchi, ca aşa tinerimea să înveţe şi buchile, ca să poată ceti cărţile vechi şi corespunde cu cei ce n-ar cunoaşte literele"[43]. Dar publicarea acestor cărţi presupunea aşezarea ortografiei: „pînă n-avem ortografia hotărîtă, nu putem produce cărţile scolastice de care avem trebuinţă"[44].

Trecînd în revistă „mai multe feliuri de ortografii de a scrie limba românească cu litere", de la Petru Maior, la Heliade Rădulescu, Timotei Cipariu, A. T. Laurian, susţinătorul ideii neatîrnării limbii române constata că acestea erau „mai mult sau mai puţin formate după limba latină învăţată şi după cea italiană" şi „ne învaţă numai a lege (ceti), iar nu şi a scrie; apoi *ortografia trebuie totuşi să ne înveţe a scrie* (s.n.)"[45]. Încercînd să-i înveţe pe copii, români în primul rînd, dar şi străini, a

---

[39] Timotei Cipariu, *Principia de limba si de scriptura*, ediţia citată, p. 356.
[40] Ion G. Sbiera, *Aron Pumnul* în *Aron Pumnul. Voci asupra vieţii şi însemnătăţii lui...*, Cernăuţi, 1889, p. 67.
[41] *Ibidem.*
[42] Aron Pumnul, *Neatîrnarea limbeĭ romînescĭ în desvoltarea sa şi în modul de a o scrie*, în *Aron Pumnul. Voci asupra vieţii şi însemnătăţii lui...*, Cernăuţi, 1889, p. 197.
[43] Aron Pumnul, *op. cit.*, p. 201.
[44] *Ibidem.*
[45] Idem, *Convorbire între un tată şi'ntre fiiul luĭ asupra limbeĭ şi literelor romînescĭ*, în *Aron Pumnul. Voci asupra vieţii şi însemnătăţii lui...*, Cernăuţi, 1889, p. 346.

Scanned with OKEN Scanner

scrie uşor şi cu plăcere româneşte, „Aron Pumnul s-a lepădat de scrierea derivativă de mai înainte şi a căutat ca să afle şi să stabilească pentru fiecare son organic din graiu cîte un semn propriu, cîte o singură literă pentru înfăţişarea lui şi aşa a compus un nou abeceu, însă tot pe temelia celui latinesc, folosindu-se de caracterele lui“[46].

În căutarea unui model pentru un „abeceu sonic“ al limbii române, Aron Pumnul împărtăşeşte opinia lui V. Ianovici (îl consideră „întîiul autor al unei ortografii sănătoase şi potrivite, cu litere latine“[47]), căruia îi comunica într-o scrisoare: „ortografia cea cirilică este cea mai deplină între ortografiile din lume, fiindcă are pentru fiecare sunet simplu cîte o literă“[48]. Ca atare ortografia românească „se va putea face aşa bine şi fără îngreuierea scrierii, dacă ortografia cu litere se va face întocma cu cea cirilică, adecă va avea pentru fiecare sunet simplu cîte o literă anumită“[49]. Aceasta nu înseamnă că Pumnul renunţase la ideea că scrierea româno-chirilică împiedica dezvoltarea limbii române şi nici nu era sub influenţa acestei scrieri, căci definea ortografia ca „ştiinţa de a scrie fiecare cuvînt după firea limbei. [...] scrierea este icoana cuvintelor şi ca să fie această icoană nimerită cu cuvintele [pe] care le înfăţoşează se înţelege de la sine că fiecare cuvînt trebuie scris tocma precum se rosteşte“[50]. Ca atare, „de s-ar scrie verună literă care nu s-ar lege sau s-ar lăsa veruna carea ar trebui leasă [citită] sau rostită, atunci scrisoarea, ca icoană a vorbirii, ar fi minciunoasă“[51]. Dorind să stabilească „regule cum să se scrie, fiind siguri că cel ce scrie, acela va şti apoi şi ceti“[52], consideră că „literele trebuie să fie chiar aşa precum sînt şi sunetele cele simple înseşi“[53].

Astfel conceput, proiectul ortografic al lui Pumnul apărea ca evident superior scrierii etimologizante. Etimologiştii reproşau însă fonetiştilor că scrierea preconizată de ei nu poate asigura unitatea limbii. Spre deosebire de etimologişti, care porneau de la ideea fărîmiţării limbii în variante, teritoriale în primul rînd, Aron Pumnul are ca suport ideea că „noi avem una şi aceeaşi limbă în vorbire, în beserecă şi literatură, şi totuşi în scrierea şi în formarea ei nu ne unim, nice o scriem cu literele răspunzătoare firei ei. Aceasta [...] vine numai de acolo că sau urmăm îndreptarii diferite, sau, ce s-au întîmplat mai adeseori, scriem şi formăm orbeşte, fără nici un îndreptariu“[54].

Refuzînd să accepte că într-o regiune sînt numai forme bune, iar în alta numai rele, că în cărţile vechi sînt numai forme bune, iar în cele ale timpului său numai rele, îşi fixa ca sarcină să stabilească „pe ce semne putem cunoaşte care este rostinţa, îndătinarea şi scrierea cea bună?“[55], în vederea stabilirii unui „principiu sau îndreptariu căruia să-i urmăm cu toţii în vorbirea şi scrierea limbei“[56]. Acest îndreptariu sau principiu era menit să „ne înălţăm peste toate provincialismele şi particularităţile şi, de-l vom urma cu toţii, *vom ajunge în rostirea şi scrierea cuvintelor la uniformitatea [pe] care o cere însăşi unitatea limbei* (s.n.)“[57].

Ideea unităţii limbii era strîns legată de ideea de regularitate, care „este însuşi organismul limbii“[58]. În normarea limbii „se cere ca să se păzească regularitatea în deducerea şi strămutarea

---

[46] Ion G. Sbiera, *op. cit.*, p. 68.
[47] Aron Pumnul, *Scrisoare trimisă profesorului V. Ianoviciu în privinţa lepturariului*, în *Aron Pumnul. Voci asupra vieţii şi însemnătăţii lui...*, Cernăuţi, 1889, p. 366.
[48] *Ibidem*, p. 365.
[49] *Ibidem*, p. 366.
[50] Idem, *Convorbire între un tată şi'ntre fiiul luĭ asupra limbeĭ şi literelor romînescĭ*, în *Aron Pumnul. Voci asupra vieţii şi însemnătăţii lui...*, Cernăuţi, 1889, p. 347.
[51] Idem, *Neatîrnarea limbeĭ romînescĭ în desvoltarea sa şi în modul de a o scrie*, în *Aron Pumnul. Voci asupra vieţii şi însemnătăţii lui...*, Cernăuţi, 1889, p. 210.
[52] Idem, *Convorbire între un tată şi'ntre fiiul luĭ asupra limbeĭ şi literelor romînescĭ*, în *Aron Pumnul. Voci asupra vieţii şi însemnătăţii lui...*, Cernăuţi, 1889, p. 347.
[53] Idem, *Neatîrnarea limbeĭ romînescĭ în desvoltarea sa şi în modul de a o scrie*, în *Aron Pumnul. Voci asupra vieţii şi însemnătăţii lui...*, Cernăuţi, 1889, p. 198.
[54] *Ibidem*, p. 197.
[55] *Ibidem*, p. 198.
[56] *Ibidem*, p. 197.
[57] *Ibidem*, p. 200.
[58] *Ibidem*, p. 199.

Scanned with OKEN Scanner

cuvintelor, ba încă să se aducă la regularitate pe cît se pot şi acele cuvinte [pe] care poporul, neajungînd la cunoştinţă chiară [clară] despre organismul limbei, le-au format şi strămutat fără nici o regulă"[59]. Ca să poată fi învăţată mai uşor, „limba, după scopul spre care e produsă de mintea omenească, se cere să fie *regularie, uşoară de rostit, dulce sunătoare, avută şi defiptă [fixată] în cuvinte şi forme*"[60].

Punerea în practică a principiului scrierii româneşti presupunea, după Aron Pumnul, folosirea a 21 de litere, corespunzătoare scrierii latineşti, cărora li se adăuga **y**, „un *i* cu ton plin", deosebit de **i** „cu ton scurtat"[61]. Se realiza astfel scrierea cu cel mai mic număr de semne grafice latineşti din cîte s-au propus pentru limba română.

Pornind de la regula „un sunet simplu numai prin unã literă se poate înfăţoşa de unã datã, iar nu prin două sau trei"[62], exclude grupurile **ch**, **gh** pentru notarea sunetelor */ќ/*, */ģ/*, înlocuite cu **cy**, **gy** (*cyem, scymb; gyem, engyti*). Acceptă însă scrierea africatelor */ĉ/*, */ĝ/* prin **c(g)** + **e(i)** (*cerul, cine; geme, ginere*), scriere care, cel puţin în unele situaţii (*ceară, geană*), duce la încălcarea principiului, ca, de altfel, şi pentru *cyem, gyem*, unde **cy**, **gy** notează un singur fonem, */ќ/* sau */ģ/*.

Exclude, de asemenea, folosirea semnelor diacritice pentru a marca sunete româneşti „derivate" cu litere latineşti, întrucît „codiţele la litere sînt contra firei literelor înseşi, pentru că literele sămnează sunetele multiple"[63], iar „regularitatea limbei româneşti, care este sufletul ei, se strică prin aceasta chiar aşa ca prin buchile chirilice"[64]. Ca atare */ş/* se redă prin **si**, */ţ/* prin **ti** şi */z/* prin **di**, în loc de **ḑ**, cum se propunea, contrazicînd regula de scriere a lui */ќ/*, */ģ/*. Bun cunoscător al limbii române, privită istoric şi funcţional, şi ştiind că **t**, **d**, **c**, **g**, **s** urmate de **i** „nu se strămută totdeauna, de sine urmează că trebuie să fie două felĭuri de *i*, adecă unul subţire, care, cînd vine după sunetele *d, s, t, g, c*, le moaie în *ḑ, ş, ţ,* ц (*gĭ*), ч (*cĭ*) , [*ḑiece, sies, vitiel, ginere, cerne*]; iar altul *i* gros care nu subţie nici un sunet"[65] (*dyn, syne, cyp, gyem, tyne*).

În privinţa sunetelor */ă/* şi */î/*, Pumnul opina că se scriu cu **a**, litera originară, conform regulii de evoluţie din latină: */a/* neaccentuat şi neinţial devine */ă/*, iar */a/* accentuat urmat de */n/* sau urmat de */m/* + consoană devine */î/* (*lana – lînă, cand – cînd, camp – cîmp, scaldam – scăldam* etc.). În afara acestei reguli, */ă/* se reda prin: **à**, sub accent (*fàra – fără, cercà – cercă, lucràm – lucrăm, càrti – cărţi*), **e** (*ve – vă, mer – măr, amaresc – amărăsc*), iar */î/* se redă prin **a**, în poziţie inţială (*amblu, anger*), **â**, sub accent (*cât, antâiu*), **e**, în „prepusa" *în* (*en – în, entorn – întorn, entreb – întreb*), în sufixul gerunzial (*potend, siediend*), sau urmat de nazală (*vent, morment, strembeate*), dar şi în alte situaţii (*envertesc, freu*); în poziţie finală, */î/* se reda prin **i** „şi aşa se va şi rosti, pentru că rostinţa încă e rea în unele cuvinte, precum şi în acestea, şi trebuie îndreptată"[66] (*amari, uri*).

Rămîneau unele cuvinte în care „nu se poate anumi după regulă litera cu care se scrie sunetul ъ şi ѫ "[67], printre care: *betran, fen, enderept, pecurariu* (care păzeşte oile), *pacurariu* (care vinde păcură), *radecina, ratecit, sant,* (sant e Domnul), *sent* (eu sent), *sambata* [sîmbătă], *vênet* „vînăt", *a vari* „a vîrî" etc.

Pentru a deosebi */-ă/* de */-a/* articol, se făcea apel la modalitatea propusă de Timotei Cipariu: articolul e separat de cuvînt prin apostrof /'/ (*casa*, nearticulat, faţă de *cas'a*, articulat), iar */-a/* final accentuat se nota prin accent grav /`/, căci accentul se nota ori de cîte ori nu era paroxiton (*lucrà, dormì* etc.).

---

[59] Aron Pumnul , *Neatîrnarea limbeĭ romînescĭ în desvoltarea sa şi în modul de a o scrie*, în *Aron Pumnul. Voci asupra vieţii şi însemnătăţii lui...*, Cernăuţi, 1889, p. 200.
[60] *Ibidem*, p. 199.
[61] *Ibidem*, p. 212.
[62] *Ibidem*, p. 217.
[63] *Ibidem*, p. 216.
[64] *Ibidem*, p. 217.
[65] *Ibidem*, p. 211.
[66] *Ibidem*, p. 221.
[67] *Ibidem*, p. 224.

Scanned with OKEN Scanner

Diftongul /ĕa/ se nota cu două litere, fie **ca**, **ia**, fie după cum rezultă „din învățătura limbei, din carea învățăm cum să întrebuințăm şi diferitele semne“[68].

U final începuse deja să fie o problemă pentru ortografia românească, dar, „fiindcă scrisoarea trebuie să înfăţoşeze cuvintele întocma[i] precum le rostim“[69], acesta urma să fie notat numai cînd avea corespondent în rostire un /u/ vocalic sau semivocalic, nu şi cînd era şoptit.

Aceeaşi poziţie se adopta şi în privinţa consoanelor duble, „litere duplicate“, care „se scriu numai în acele cuvinte în care se şi rostesc duplicate“[70], reducîndu-se discuţia la /n/ şi /m/, pentru că „singure acestea se aud duplicate în rostinţă“[71].

După 1860, Aron Pumnul va renunţa la ideea notării a două feluri de /i/ (**i** şi **y**), rămînînd doar la **i**. Aceasta însemna şi renunţarea la scrierea **di**, **ti**, **si** pentru /z/, /ţ/, /ş/, în locul cărora va accepta folosirea unui semn diacritic, (-), aşezat deasupra literei primare: **t̄**, **d̄**, **s̄** (*viaţa, tîrdiu, s̄i*), semn folosit şi pentru notarea sunetului /î/ (*neī*). Soluţiile nu erau foarte îndepărtate de ale lui Timotei Cipariu, căci urmau modelul opoziţiei dintre sunetele primare şi sunetele derivate, aflate în alternanţă (/t/~/ţ/, /d/~/z/, /s/~/ş/, /c/~/î/), pe care îl va extinde şi în notarea lui /î/, prin aplicarea accentului circumflex deasupra literei latine **i**.

Un loc aparte îl ocupa sunetul derivat /ă/, care, în concepţia lui Aron Pumnul, trebuia să se noteze prin **œ**.

Dintre acestea, doar **î** a rămas, probînd adevărul că în ortografie, îndată ce părăsim înţelegerea anterioară a semnelor, „introducem o confuzie de a cărei responsabilitate ar trebui să se ferească orice autor cuminte. Aici este cîmpul cel mai nepotrivit pentru descoperiri nouă“[72].

Dar principiile de la care Pumnul a pornit au fost corecte. Acestea au contribuit la sporirea influenţei lui în Bucovina, nespus de puternică. Aşa s-a format aici curentul numit pumnulism sau ciunism, care va domina la Societatea pentru Literatura şi Cultura Română în Bucovina şi Foaia Societăţii. Chiar dacă sistemul său ortografic „n-a fost adoptat, nici susţinut, întru toate, nici chiar de cei mai de aproape amici şi aderenţi ai săi“[73], temelia pe care s-a edificat sistemul a rezistat şi pe această temelie s-a dezvoltat credinţa bucovinenilor în primul rînd, dar nu numai, că „românii, mai curînd ori mai tîrziu, tot la sistemul de scriere fonetică trebuie să se întoarcă, unde fiecare son organic va avea litera sa proprie, deşi poate adoptînd pentru reprezentarea sonurilor alte semne ca litere decît cele pe cari le-a propus mult cercatul Aron Pumnul“[74].

1.3.3. Ortografia intelectuală: Titu Maiorescu. Oficializarea grafiei latine a făcut ca problema ortografiei să devină acută. În diverse publicaţii a început o adevărată campanie în favoarea creării unei ortografii unitare. Poziţiile rămîneau însă divergente; de o parte se situează etimologiştii, susţinători ai principiilor enunţate de Timotei Cipariu[75], de cealaltă parte – susţinătorii unei ortografii cît mai simple şi mai practice. Se făcea însă din ce în ce mai auzită vocea celor ce susţineau că ortografia nu trebuie să-i dezbine pe români. O astfel de voce a fost cea a lui A. I. Odobescu, care, publicînd protocolul Astrei din 1862, prin care se recunoştea

---

[68] Idem, *Neatîrnarea limbeĭ romînescĭ în desvoltarea sa şi în modul de a o scrie*, în *Aron Pumnul. Voci asupra vieţii şi însemnătăţii lui...*, Cernăuţi, 1889, p. 224.

[69] Idem, *Convorbire între un tată şi'ntre fiiul luĭ asupra limbeĭ şi literelor romînescĭ*, în *Aron Pumnul. Voci asupra vieţii şi însemnătăţii lui...*, Cernăuţi, 1889, p. 347.

[70] Idem, *Neatîrnarea limbeĭ romînescĭ în desvoltarea sa şi în modul de a o scrie*, în *Aron Pumnul. Voci asupra vieţii şi însemnătăţii lui...*, Cernăuţi, 1889, p. 210.

[71] *Ibidem*. Printre exemplele citate se află şi *înnec, înnot*, azi excluse din discuţie, baza neexistînd în română, sau *îmmormîntez*, cu pronunţare considerată azi neliterară.

[72] Titu Maiorescu, *Despre scrierea limbei române*, în Idem, *Critice. 1866–1907*, vol. al II-lea, ediţie completă, Bucureşti, 1916, p. 101.

[73] Ion G. Sbiera, *Aron Pumnul*, în *Aron Pumnul. Voci asupra vieţii şi însemnătăţii lui...*, Cernăuţi, 1889, p. 68.

[74] *Ibidem*.

[75] Se adaugă, între timp, I. C. Massim, cu *Elemente de gramatică română*, Bucureşti, 1854, care defineşte ortografia ca „scriere dreaptă şi unire cu regulele ce ne dictează etimologia“.

Scanned with OKEN Scanner

valabilitatea ortografiei stabilite în 1860 de comisia de la Sibiu, se situa pe o poziție nefavorabilă acesteia pentru că punerea ei în practică putea duce la dezbinarea lingvistică a românilor.

În legătură directă cu preîntîmpinarea unei asemenea eventualități trebuie pusă intervenția lui C. Negruzzi, care propunea, în 1863, alcătuirea unei comisii de filologi, cîte unul din fiecare provincie românească, pentru a crea o ortografie unitară, acceptabilă pentru toți românii. Pentru unificarea ortografiilor se pronunța, în 1865, și Ion G. Sbiera, în *Foaia Societății pentru Cultură și Literatura Română în Bucovina*; rezultatul ar fi fost unificarea vieții spirituale, intelectuale, sociale a tuturor românilor.

Este foarte adevărat că fiecare vedea unificarea ortografiilor de pe poziții proprii. În articolul *În cauza unificării ortografiilor române*, Ion G. Sbiera atrăgea atenția, în 1865, asupra consecințelor nefaste ale existenței deosebirilor ortografice și susținea, totodată, superioritatea fonetismului, explicînd, încă o dată, că fonetismul presupune instituirea unor norme supraindividuale, acceptate sau acceptabile pentru toți românii. În discursul rostit la adunarea generală a Astrei din 1866, *Despre unificarea ortografiei*, Timotei Cipariu susținea aceeași idee, dar unificarea era văzută numai pe baza principiului etimologic.

Se spera însă în apariția unor soluții de compromis, care să concilieze cele două poziții extreme. Iar speranțele nu erau lipsite de suport. La amintita adunare generală a Astrei, din 1866, principiul etimologic era declarat ca singurul principiu al ortografiei românești, dar se făceau și unele concesii fonetismului, la care se poate face apel pentru cazurile mai dificile, unde urma a se cerceta „uzul vorbirii".

În aceste condiții lua ființă la Iași societatea Junimea. Interesată de progresul cultural al românilor, Junimea nu putea rămîne străină de chestiunea ortografiei, care condiționa direct succesul demersului lor, așa că chiar din 1864, în ședințele societății, s-a abordat problema creării unui sistem ortografic unitar al limbii române.

Oameni plini de bune intenții, dar fără preocupări în domeniu, junimiștii au pornit la lucru, după cum își va aminti I. Negruzzi, „fără vreo sistemă hotărîtă, ci mai mult după fantezie și capriciu, amestecînd fonetismul cu etimologismul în mod cu totul arbitrar"[76]. După numeroase ședințe cu discuții în contradictoriu, Titu Maiorescu își asuma sarcina întocmirii unui studiu asupra problemei în discuție. La sfîrșitul anului 1865 prezenta la Junimea prima parte a viitoarei lucrări *Despre scrierea limbei române,* principiile generale, iar la jumătatea anului următor cartea era încheiată.

Constatarea de la care pornea era că „toți membrii [Junimii] ne-am încredințat că prin opinii fragmentare asupra deosebitelor experimente ortografice ce s-au ivit pînă acum în scrierile autorilor români nu se aduce nici un folos și că întrebarea trebuiește odată cercetată în mod sistematic și complet așa încît să se cîștige un criteriu mai exact pentru judecarea materiei întregi"[77]. Ca atare Maiorescu fixa sec scopul urmărit: „Noi nu sîntem astăzi chemați să inventăm alfabete și să facem proiecte de creațiuni grafice: noi avem să introducem alfabetul latin"[78].

Profesorul de logică respinge din capul locului atît fonetismul, cît și etimologismul; „o metodă, înainte de a fi fonetică sau etimologică, trebuie să fie simplu logică"[79]. Funcționalul trece înaintea oricărui alt principiu: „timpul ce ni-l ocupă simpla vedere a scrisoarei și amintirea deosebitelor regule gramaticale pentru citirea ei este un timp pierdut. Litera nu are altă treabă decît să mă conducă pe cît se poate de iute afară din sine spre auz și înțeles și este vederat că în proporția în care mă va ocupa mai mult litera ca semn văzut, în aceeaș[i] proporție îmi voi fi întîrziat mai mult scopul scrierii, adecă înțelegerea, și ideea comunicată prin scris se va afla mai împiedicată și mai înlănțuită în elementul străin firii sale, în care a strămutat-o trebuința de sensibilitate a

---

[76] După George Ivașcu, *Titu Maiorescu*, în *Istoria literaturii române, III, Epoca marilor clasici*, București, 1973, p. 95.
[77] Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 5.
[78] *Ibidem*, p. 24.
[79] *Ibidem*, p. 15.

Scanned with OKEN Scanner

oamenilor"[80]. Întrucît "noi vorbim mai întîi şi apoi scriem, însă nu vorbim şi nu scriem decît pentru a înţelege şi anume pentru a înţelege nu vreo regulă ortografică sau gramaticală, cînd nu este ea obiectul gîndirii, ci exclusiv numai obiectul acestei gîndiri"[81], litera are rolul „de a deştepta prin văz amintirea sunetului cuvintelor spre a ajunge la gîndirea înţelesului lor"[82]. Ea trebuie să aibă "forma cea mai lămurită pentru ochi şi de la sine completă, spre a fi pricepută cu cea mai mare iuţeală. Litera în sine [...] are valoare numai întrucît îmi deşteaptă înţelesul"[83].

Respingînd etimologismul pe motiv că „voieşte să declare spurie şi falsă metamorfoza fonetică de sute de ani, prin care a trecut limba română; voieşte să ne aducă gramatica la forma cea mai etimologic pură, să ne arunce limba cu secole înapoi, încercîndu-se să stăvilească fluctuaţia miilor de ani, prin care a fost împinsă limba română spre dezbinarea fonetică de cea latină"[84], nu poate accepta nici fonetismul, pentru că scrierea „are între altele menirea de a întări unitatea naţională şi etnografică a unui popor"[85].

Ideea contribuţiei ortografiei la unificarea limbii române, cel puţin sub aspect scris, fusese susţinută şi de Aron Pumnul, care vorbea despre scrierea cuvîntului după uzul general al limbii, idee extrem de valoroasă pentru acea vreme. Numai că Maiorescu contesta existenţa vreunui uz general: „Aproape nici un cuvînt, afară de monosilabe, nu se pronunţă în acelaşi fel la toţi românii, prin urmare pentru mai nici un cuvînt nu există un uz general al limbei ca normativ al scrierii tutulor sonurilor"[86].

Admiţînd că, „fără îndoială, scrierea va fi în cea mai mare parte a ei fonetică, dar nu pentru că exprimă sonul în sine, ci numai întrucît şi sonul exprimă ideea şi este cea dintîi incorporare a ei"[87], Titu Maiorescu considera că principiul fonetic „trebuie restrîns în mod esenţial"[88]; *„fonetismul nu este un principiu fundamental al scrierii ci este o regulă secundară, supusă adevăratului principiu, care este intelectu[a]l"*[89]. *Regula fonetică este, pentru limba română, în dependenţă raţională de principiul logic.*

Fundamental pentru viitorul mentor al Junimii era să se stabilească alfabetul şi valoarea fiecărei litere. Spre deosebire de Aron Pumnul, care gîndea ca simultan cu ortografia să se stabilească şi formele admise în uzul general, după Titu Maiorescu „dacă se vorbeşte bine sau rău şi cum trebuie să se vorbească într-un mod unitar, aceasta nu priveşte alfabetul, ci trebuie mai întîi să se hotărască în limba unui popor fie prin gramatişti, fie prin literaţi ai săi, şi cînd un ţăran de lîngă Bucureşti ar scrie *hier* în loc de *fier*, atunci ar comite o greşeală nu în contra alfabetului, ci în contra vorbirii corecte"[90]. Aceleaşi procese, simultane la Pumnul, devin consecutive la Maiorescu.

În aplicarea practică a principiilor sale, Maiorescu stabilea:

a) „acele sunete române, pentru care se ştie litera latină corespunzătoare, se scriu cu această literă, făcînd abstracţie de la considerări etimologice"[91];

b) „la sonurile nouă de flecţiune, pentru cari nu ne-au ajuns literele latine, am aplicat litera radicală însemnată cu semnul sedilei sau al scurtării pentru a marca modificarea flecţionară"[92].

Erau, pe de o parte, literele **a, e, i, o, u, b, d, f, j, l, m, n, p, r, s, t, v,** avînd cîte o singură valoare[93]. Pe de altă parte, literele corespunzătoare pentru fonemele */ă/, /î/, /â/, /ĝ/, /ķ/, /ģ/, /ş/, /ţ/*

---

[80] Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 82.
[81] *Ibidem.*
[82] *Ibidem*, p. 81.
[83] *Ibidem.*
[84] *Ibidem*, p. 115.
[85] *Ibidem*, p. 59.
[86] *Ibidem*, p. 58–59.
[87] *Ibidem*, p. 78–79.
[88] *Ibidem*, p. 58.
[89] *Ibidem*, p. 78.
[90] *Ibidem*, p. 59.
[91] *Ibidem*, p. 18.
[92] *Ibidem*, p. 103.

Scanned with OKEN Scanner

aduc în discuție numărul acestora: „care sînt sonurile logice, iar nu numai productele brutale ale gîtlejului nostru“[94] și prin ce litere trebuie să fie însemnate? Așa se face că Titu Maiorescu ajungea la cel mai redus număr de litere, după Aron Pumnul.

Este de-a dreptul impresionant modul deosebit de simplu propus pentru rezolvarea scrierii africatelor */ĉ/* și */ĝ/*. "Fiind dar constatat că în cuvintele românești [„moștenite din latină“ (n.n.)] **c** sună totdeauna *k* înainte de **a, o, u, ъ, î** și totdeauna **ч** înainte de **e** și **i**, și că numai în unele cuvinte străine sună din contra *k* înainte de **e** și **i**, trebuie să lăsăm litera **c** singură să exprime pe **ч** înainte de **e** și **i**, și numai atunci să o marcăm prin semnele alăturate **h**, resp. **i**, cînd, în contra geniului limbei noastre, înainte de **e** și **i** are să se pronunțe *k* și înainte de celelalte litere **ч**“[95]. Pentru **g** situația era similară.

Pentru scrierea sunetelor */ă/*, */ș/*, */ț/*, considerate „nodul gordian al ortografiei române“[96], limba română, „care le are în această însușire caracteristică, trebuie să ceară de la alfabet însemnarea lor“[97], iar alfabetul trebuie să aibă „semne anume destinate pentru exprimarea cea mai lămurită a flecțiunilor“[98]. Avînd în vedere că */ș/* și */ț/* proveneau, în cuvintele moștenite din latină, în primul rînd din */s/* și */t/* urmați de iot, se propunea utilizarea literelor latine corespunzătoare, însoțite de sedilă. Cît despre */ă/*, acesta urma să fie redat prin **a** însoțit de semnul scurtării (**ă**), afară de persoana a III-a singular a perfectului simplu la verbele de conjugarea I, unde **a** trebuia să fie însoțit de accentul circumflex (*cântâ*).

E de observat că lipsește din alfabetul propus de Titu Maiorescu litera pentru notarea fonemului */î/*. Eliminarea acesteia se explică prin faptul că, după părerea lui, „î nu are importanță gramaticală în limba română, el este numai o nuanță de umbrire mai adîncă decît **ъ**“[99]. Chiar dacă în pronunțare se aude[100], „nu este rațional să se scrie cu un semn deosebit“[101], opozițiile fonologice cu */ă/* fiind prea puține[102].

În sfîrșit, se respinge folosirea lui **e** și **o** accentuați (**é, ó**) pentru notarea diftongilor */ĕa/* și */ŏa/*, „o invenție nesănătoasă, atît contra regulei scrierii românești [...], cît și în contra naturei semnelor, nefiind chemat accentul în nici un alfabet din lume să exprime pe **a**“[103].

Simplitatea soluțiilor și coerența sistemului ar fi trebuit să asigure succesul junimiștilor. Se pare însă că tocmai aceste atribute au făcut ca „sistema“ acestora să rămînă valabilă în primul rînd pentru ei și, din anul următor, pentru revista Junimii, „Convorbiri literare“.

---

[93] Dacă nu ținem seama că **e, i, o, u** au și valoare de semivocale, iar **e** și **i** sînt uneori simple semne grafice care schimbă valoarea literei precedente (*ceai = ĉaĭ, cioară = ĉo̯ară, chiar = ḱr, chior = ḱor, geam = ĝam, giugiuli = ĝuĝuli, gheară = ǵa̯ră, ghiol = ǵol*).

[94] Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 73.

[95] *Ibidem*, p. 44–45.

[96] *Ibidem*, p. 85.

[97] *Ibidem*, p. 80.

[98] *Ibidem*, p. 81.

[99] *Ibidem*, p. 74.

[100] „Noi nu zicem că nu trebuie să se audă sonul *î*; cine vrea, să-l tot pronunțe“, spunea Maiorescu (*op. cit.*, p.76).

[101] Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 76.

[102] Acceptă că „singurul argument serios în favoarea însemnării deosebite a lui î ne pare aflarea lui în forme gerundiale ale conjugării noastre: *aflînd, zicînd* etc.“ (*op. cit.*, p. 77).

[103] Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 53.

Scanned with OKEN Scanner

1.4. *Reformele ortografice ale Academiei Române pînă la 1953*

1.4.0. Caracterul unitar al limbii române era o idee acceptată implicit de mai toţi cei ce se ocupau cu studiul ei la mijlocul secolului al XIX-lea, fie ei etimologişti sau fonetişti, iar alţii o formulau în modul cel mai explicit. Dar unitatea ei se putea realiza în primul rînd în scris, printr-o ortografie acceptată de toţi românii, urmînd ca unitatea limbii vorbite să se realizeze pe baza celei scrise[1].

Prima încercare de oficializare a ortografiei româneşti a avut loc în Imperiul Austro-Ungar; urmare a „provocării din partea guvernului central [de la Viena], carele voia să fie în cărţile şcolare un singur sistem ortografic“[2], aplicabil şi în judecătorii, s-au alcătuit trei comisii filologice, la Timişoara, la Sibiu şi la Cernăuţi. În 1860 comisia de la Sibiu a primit un proiect ortografic cu litere latine, al cărui autor, neprecizat, era, probabil, Aron Pumnul. Acest proiect trebuia să fie numai o bază de discuţii pentru comisie, dar, considerat ca lovind de-a dreptul în principiul etimologic, a fost combătut de Timotei Cipariu şi respins de comisie. S-a declarat ca acceptabil sistemul ciparian, apreciat ca principiu de perfecţionare a limbii, asigurînd unitatea ortografiei şi punînd bazele unei posibile uniri a românilor din Imperiul Habsburgic[3]. Important este că din 1860 scrierea chirilică este abandonată în Transilvania şi înlocuită în fapt cu cea latină.

Românii din Principatele Unite şi-au pus problema creării unei instituţii care să-şi asume răspunderea pentru elaborarea unui sistem ortografic acceptat cel puţin de majoritatea oamenilor de cultură, cu statut de ortografie oficială pentru limba română folosită nu numai în interiorul, ci şi în afara statului român. Această instituţie trebuia să fie Societatea Literară Română, înfiinţată, la propunerea lui V. A. Urechia, în 1866.

Chiar componenţa societăţii era gîndită din perspectiva asigurării caracterului unitar al ortografiei româneşti; folosindu-se sugestia lui C. Negruzzi, erau reprezentate toate teritoriile în care locuiau români: Ţara Românească avea 4 membri, Moldova – 3, Transilvania – 3, Banat – 2, Bucovina – 2, Maramureş – 2, Basarabia – 3, Macedonia – 2[4].

1.4.1. Prima reformă ortografică a Academiei: 1869. Scopul principal al Societăţii Academice Române, cum se va numi societatea din 1867, era elaborarea ortografiei limbii române, a unei gramatici, care, şi ea, să contribuie la unificarea limbii, şi a unui dicţionar, „care să conţină toate cuvintele limbii române de pretutindeni, din grai literar sau vulgar“[5].

Discuţiile privind ortografia s-au prelungit şi nu păreau a se apropia de vreun rezultat. Ca urmare, Timotei Cipariu a propus o regulă generală cu două puncte:

a) sunetele primitive, moştenite din latină, se vor scrie cu literele corespunzătoare din alfabetul latin;

b) sunetele derivate, apărute pe teren românesc prin transformări ale celor latine, se vor scrie cu literele ce redau sunetele primare, de la care s-a produs derivarea.

Această regulă trebuia să simplifice lucrurile, dar la transpunerea ei în practică s-a dovedit a nu fi aşa. Pe de o parte, în scrierea latinească existau literele **k, q, y**, care nu aveau corespondent în sistemul fonetic al limbii române. Pe de altă parte, evoluţia limbii române condusese la un fonetism specific, cu foneme pentru care alfabetul latin nu dispunea de semne */ĉ/, /ĝ/, /ķ/, /ģ/, /ţ/, /ş/, /ă/, /î/, /ĕa/, /ŏa/*. Modalităţile de redare în scris a acestor foneme erau în dezbatere de mai multă vreme, oscilîndu-se între grupurile de litere şi semnele diacritice. Fiecare modalitate prezenta avantaje şi dezavantaje, fiecare grupare avînd în vedere un anume aspect al reprezentării sunetului.

---

[1] În concepţia timpului, împărtăşită uneori şi astăzi, prioritate avea limba scrisă, nu cea orală.

[2] Ion G. Sbiera, *Familia Sbiera după tradiţiune şi istorie, şi amintiri din viaţa autorului*, Cernăuţi, 1899, p. 204.

[3] Ideea unirii românilor într-un stat autonom în cadrul Imperiului Habsburgic era susţinută de numeroşi români (vezi Gheorghe C. Moldoveanu, *Limba română în Bucovina. Statutul socio-cultural şi politic*, Editura A 92, Iaşi, 1998, p.61 şi urm.).

[4] După Ion. G. Sbiera, *op. cit.*, p.204.

[5] Ion G. Sbiera, *op. cit.*, p. 204.

Scanned with OKEN Scanner

Dificultăţile apărute în discuţii au făcut ca propunerea lui T. Cipariu să fie acceptată numai pentru moment. Următorii doi ani au fost marcaţi de dezbateri îndelungi şi aprinse ale membrilor Societăţii Academice în problema ortografiei. Rezultatul acestor discuţii a fost acceptarea prin vot a unui nou "*mod de scriere pentru publicarea **Analelor** şi a altor lucrări ale Societăţii Academice Române* (s.n.) [...], provizoriu şi numai pentru societate pînă la definitiva stabilire a ortografiei limbei române"[6].

Proiectul acestui sistem ortografic, alcătuit de I. H. Rădulescu, Al. Roman, I. C. Massim, avea la bază principiul etimologic şi urmărea, în felul său, punerea în aplicare a cerinţelor formulate de Cipariu. Modalităţile concrete de completare a alfabetului pentru întreg sistemul fonetic românesc s-au dovedit a fi însă inconsecvente. Pe de o parte, s-au folosit grupuri de litere care să redea un sunet: palatalele /ḱ/, /ǵ/ se scriau, după modelul italian, cu **ch**, **gh** urmate de **e** (**i**); modelul italian se folosea şi pentru scrierea africatelor /ĉ/, /ĝ/, prin **c** sau **g**, urmate de **e** (**i**), dar **ci** îl putea reda şi pe /ţ/, dacă în cuvîntul respectiv sunetul /ţ/ era rezultatul transformării lui /c/ latinesc sub influenţa unui iot următor (*facia, ghiacia*), după cum /ĉ/ se putea reda şi prin **ti** în cuvintele în care rezulta din transformarea lui /t/ latinesc urmat de iot (*putentios, cuviintios*); fricativa /ş/ era redată prin **si** (*asia, siapte*); /ţ/ se reda, în mod curent, prin **ti** (*tiéra*), iar /z/ prin **di** în cuvintele moştenite din latină (*Dieu*), dar prin **z** ori **s** în cuvinte de alte origini.

Pe de altă parte, se admitea folosirea accentului, în trei variante: ascuţit, grav şi circumflex. Accentul ascuţit, însoţind literele **e** şi **o**, nota valoarea de diftongi a acestora, /ĕa/, /ŏa/ (*móra, séra*); accentul grav, însoţind litera **a**, nota vocala /ă/ sub accent (*màr, pórtà*); accentul circumflex însoţea literele **a** şi **i** pentru a reda valoarea lui /î/ (*atâtu, omorî*). Se admitea, de asemenea, folosirea apostrofului înaintea articolului hotărît enclitic de feminin, *a*, înlocuindu-l pe *ă* (*masà, casà* – nearticulat, faţă de *mas'a, cas'a* – formele articulate).

În spiritul principiului etimologic, se prevedea: folosirea consoanelor duble nu numai în compuse şi derivate, unde acestea erau rezultatul alăturării prin combinare (*înnopta*), ci pretutindeni unde apăreau în latină (*addormire, apprope, arruncare, dessirare* etc.); scrierea **sci** a lui /şti/ în toate cazurile cînd rezulta din transformarea lui /sci/ (*scii, cunósce*), deşi se folosea şi **şt** (*Ştefan*); păstrarea lui **-u** la cuvintele terminate în consoană.

Deşi se pornise de la ideea de a se conveni asupra unui mod de scriere provizoriu, I. C. Massim opina în raportul său că sistemul acceptat trebuia să fie „nu provisoriu si de transitiune [folosim ortografia autorului], ci mai multu sau mai pucinu una adeverata teorie ortografică ale careia principie bine stabilite se se póta desvoltà cu rigóre in carti scolastice de dat în mânele junimei studióse. Provisoriul nici nu aru fi demnu de decisiunile aceste[i] societati, neci nu ne-ar scóte din incurcăturele în cari ne sbatemu"[7].

De altfel, Societatea Academică va lua şi măsuri pentru a asigura un mai larg teren de aplicare a noilor norme ortografice. În 1871, vor apărea *Regule orthographice ale limbei române adoptate de Ministeriulu instrucţiunii publice şi alu culteloru şi introduse in tote şcólele de or quare gradu de învetamêntu*. Principiul declarat era „a scrie după cum vorbim", dar în practică regulile erau apropiate de scrierea etimologică, respectînd în cea mai mare parte normele publicate de Societatea Academică Română. Este edificator textul prin care se făcea publică hotărîrea Consiliului Permanent al Instrucţiunii Publice din 28 octombrie 1871:

„Avênd in vedere diversitatea orthographielor que se observă in limba scrisă şi typărită inquât nu numai fie-quare carte, ci şi fie-quare individ'şi are ortographia sa particulară;

Considerând greutatea que intimpină din aquéstă confusiune, atât scolari quât şi chiar publicul maturu, neavênd o regulă de quare să se ţină;

Consiliulu permaninte, sub preşedinţa d-lui Ministru al cultelor şi instrucţiunii publice, in dorinţa de a face să dispară aquésta anarchie orthographică şi ajjunge la o uniformitate in modulu de a scrie şi a ceti etc. etc., decide:

MODIFICAREA UNORU FORME ALE DICERILOR

---

[6] După Titu Maiorescu, *Raport cetit în Academia Română (sesiunea generală de la 1880) asupra unui nou proiect de ortografie*, în Idem, *Critice. 1866–1907*, vol. al II-lea, ediţie completă, Bucureşti 1915, p. 136.

[7] După *Ibidem*, p. 138.

Scanned with OKEN Scanner

Substantivele derivate de a treia declinaţiune latine facu nominativulu in limba română qua ablativulu in cea latină, precum: *professore, revisore, pontifice, carnifice*, ş.c.l.

Adiectivele participiale, derivate de la a 2-a şi a 3-a conjugare latină, facu după regula precedinte, nominativulu qua ablativulu latinu; dar după analogie se scriu şi se pronunţă *inte* precum: *presinte, absinte, putinte, existinte, dependinte, descendinte*, ş.c.l. Asemenea se scriu şi se pronunţă şi substantivele formate din acele adiective participiale, prequm: *presinţă, absinţă, existinţă*, ş.c.l. Aceste regule orthographice se vor introduce in scoale in mod obligatoriu, atît in cărţile didactice şi in ocupaţiunile scripturistice ale scolarilor, quăt şi in corespondinţa corpului didacticu cu autorităţile instrucţiunii publice şi vor servi de normă generală.[8]

Faptul că ortografia de la 1869 era concepută de pe poziţii etimologiste nu trebuie să mire; cei mai mulţi dintre membrii Societăţii Academice aveau această orientare. Chiar Academia Română aprecia în 1904 că „după ajungerea celor doi latinizatori hotărîţi, Laurian şi Massim, la conducerea tinerei instituţiuni, ortografia academică a fost şi ea tot mai mult latinizată, ca şi limba, pînă a ajuns la punctul culminant în cunoscutul «Dictionariu» de la 1871–1876. Lumea literară, scriitorii şi publicul nu au urmat calea arătată în această direcţiune“[9].

Scopul propus de Societatea Academică, ortografie unitară pentru toţi românii, din toate teritoriile locuite de români, n-a fost atins. Această ortografie a fost criticată în primul rînd de susţinătorii concepţiei că ortografia românească ar trebui să fie mai profund latinizantă, aşa cum va fi folosită de A. T. Laurian şi I. C. Massim în redactarea dicţionarului. Însă criticile cele mai numeroase şi mai susţinute vor veni din partea adversarilor etimologismului, în fruntea cărora se afla gruparea de la „Convorbiri literare“, condusă de Titu Maiorescu.

Adversari ai etimologismului s-au aflat în primul rînd în Bucovina, unde Aron Pumnul se străduise să impună principiile ortografiei fonetice, iar acum ideile îi erau continuate de fostul său elev şi apoi colaborator, Ion G. Sbiera[10]. Moldovenii şi bucovinenii aflaţi la studii la Viena au adoptat ortografia „Convorbirilor literare“, în timp ce ardelenii – ortografia lui Timotei Cipariu. În scopul înlăturării disensiunilor provocate, bucovinenii au alcătuit un „divan obştesc şi obştească obicinuită adunare“, obligîndu-i pe participanţi să studieze limba cronicarilor; „toţi erau siliţi să vorbească în limba neaoşă a vechilor cronicari“[11].

Transilvania era dominată de spiritul puternicei personalităţi a lui Timotei Cipariu, dar atitudinea de respingere a etimologismului s-a manifestat şi aici, promotor fiind mai ales Pavel Vasici, continuator al ideilor lui Ioan Maiorescu şi Vasile Popp. Publicaţiile din Moldova şi Ţara Românească, pe linia unor mai vechi preocupări[12], au desfăşurat o susţinută campanie de discreditare a ortografiei etimologice folosind „sistema Convorbirilor literare“, punere în practică a ideilor pe care Titu Maiorescu le făcuse publice, din 1866, prin *Despre scrierea limbei române*.

Confruntările se extind şi angajează, volens, nolens, domeniul învăţămîntului. Chiar în anul 1871, cînd Ministerul Instrucţiunii Publice scotea *Regulele orthographice...*, N. Rucăreanu lua atitudine critică în „Românul“, considerînd inacceptabilă tendinţa de latinizare prin care limba era schimonosită pînă la a deveni de nerecunoscut şi taxînd atitudinea ministerului ca o crimă de leznaţionalitate, din cauză că provoca haos şi confuzie. În anul 1876 apăreau două lucrări: una la Craiova, *Principie pentru scrierea si pronuntiarea limbei Romane,* a lui Dem. I. Popilianu, şi alta la Focşani, *Reguli pentru scrierea limbei române,* a lui Dimitrie F. Caianu, cu orientări total opuse.

După Dem. I. Popilianu, „prim'a cestiune ce ni se presinta candu voimu a tratta despre scrierea unei limbe este neapperatu a se sci originea accellei limbe si estu-modu cauta se ne intrebamu mai antaiu de unde vine limb'a romana?“[13]. Cel de al doilea, D. F. Caianu, declara însă că, „neadmiţînd nici etimologismul, nici fonetismul în parte ca principiu general şi absolut al

---

[8] După Titu Maiorescu, *Critice. 1866–1907*, vol. I, ediţia citată, p. 207–208.
[9] Academia Română, *Regule ortografice. 1904*, Bucureşti, 1904, p. 3.
[10] A se vedea articolele publicate de Ion G. Sbiera în „Foaia Societăţii pentru Cultura şi Literatura Română în Bucovina“ din perioada 1865–1868.
[11] T. V. Stefanelli, *Amintiri despre Eminescu*, în „Junimea literară“, 1904, nr.1, p. 5.
[12] E de remarcat intervenţia „României literare“ din 1855 în combaterea etimologismului ardelean.
[13] Dem. I. Popilianu, *Principie pentru scrierea si pronuntiarea limbei Romane*, Craiova, 1876, p. 4.

Scanned with OKEN Scanner

scrierii limbei române, am urmat majoritatea scriitorilor români, care au restrîns şi combinat cele două principii neînlăturabile în scrierea limbei noastre"[14]. Ca atare, ansamblul de reguli propuse de el „este menit ca pe de o parte să conserve propria ei etimologie [a limbii române], pe de altă parte să înlesnească cetirea şi repedea transmitere a ideilor"[15].

Ortografia devenise principala preocupare a intelectualităţii româneşti. Participant la dezbaterile legate de ortografie, Ion G. Sbiera nota că „de pe la anul 1870 încoace, cestiunea ortografică a stat necontenit la ordinea zilei. Multe s-au zis şi s-au scris în privinţa aceasta. Învăţaţi, societăţi literare, guverne şi însăşi Academia Română din Bucureşti au căutat să-i deie o soluţiune definitivă şi nime n-a izbutit pînă acum [1884]. Aproape fiecare autor, fiecare ziar, fiecare societate literară îşi are ortografia sa proprie. Chiar Academia Română din Bucureşti a fost necesitată a-şi crea o ortografie provizorie pentru publicaţiile sale"[16].

Observaţiile lui I. G. Sbiera nu erau lipsite de suport. El însuşi, în calitate de mentor al grupării de la „Foaia Societăţii pentru Literatura şi Cultura Română în Bucovina", folosea o altă ortografie decît a Academiei, o punere în practică a concepţiei lui Aron Pumnul. Ca atare, nu numai „Convorbirile literare" de la Iaşi refuzau ortografia academică.

Refuzul unei însemnate părţi a intelectualităţii româneşti de a folosi scrierea impusă de Societatea Academică îşi avea explicaţia în existenţa „sistemei" de la Junimea, prezentată de T. Maiorescu în *Despre scrierea limbei române* şi folosită de publicaţia junimistă „Convorbiri literare". E posibil ca această „sistemă" să se fi impus şi prin prestigiul incontestabil al Junimii în epocă. E sigur însă că principiul adoptat ca adevăratul principiu, fundamental, al scrierii româneşti, principiul intelectual, a avut o contribuţie incontestabilă la asigurarea succesului[17].

În condiţiile în care gruparea ce se opunea ortografiei latiniste era minoritară în Academie, iar posibilitatea de a promova principiile unei scrieri româneşti mai „rezonabile" era inexistentă, Titu Maiorescu şi Vasile Alecsandri au părăsit Academia, în semn de protest. Dar protestul a aflat şi alte modalităţi de manifestare, publică: pe de o parte, refuzul de a folosi scrierea „oficială", pe de alta – incriminarea „sistemei academice" în ortografie şi a concepţiei de realizare a dicţionarului. V. Alecsandri şi-a făcut publică atitudinea, publicînd cunoscutul în epocă *Dictionar grotesc*[18], Al. Odobescu prin necruţătorul *Prandiulu academicu,* Bogdan Petriceicu Hasdeu prin *Orthonerozia,* devenită ulterior *Trei crai de la răsărit.* Se crease o atmosferă care nu putea rămîne neobservată.

1.4.2. Reforma ortografică din 1881. Anul 1879 înseamnă nu numai momentul cînd Societatea Academică Română devine Academia Română; schimbarea de nume se asociază cu o schimbare în organizarea şi funcţionarea celui mai înalt for ştiinţific al românilor. Titu Maiorescu şi Vasile Alecsandri au fost chemaţi să-şi reocupe fotoliile de membri şi s-au redeschis discuţiile pentru fixarea ortografiei.

Redeschiderea discuţiilor în chestiunea ortografiei era cu atît mai necesară, cu cît, în sesiunea extraordinară a Academiei, Hasdeu făcuse propunerea ca în „Analele Academiei" fiecare să publice cu ortografie proprie, ceea ce însemna că, chiar dacă propunerea nu a fost acceptată, poziţia Academiei era foarte fragilă. În aceste condiţii s-a propus crearea unei comisii a cărei sarcină era realizarea unui nou proiect ortografic. Comisia era compusă din personalităţi de seamă: V. Alecsandri, G. Bariţiu, N. Quintescu, B. P. Hasdeu, T. Maiorescu[19]. Concepţia acestora era diferită, dar, oricum, etimologiştii erau acum însoţiţi de fonetişti.

---

[14] Dimitrie F. Caianu, *Reguli pentru scrierea limbei române*, Focşani, 1876, p. 3.

[15] *Ibidem*, p.6. Preluarea critică a ideilor lui Titu Maiorescu din *Despre scrierea limbei române* este evidentă.

[16] Ion G. Sbiera, *op. cit.*, p. 373.

[17] Aflat în tabăra adversă junimismului, B. Petriceicu Hasdeu persifla ortografia lui Maiorescu, vorbind în *Columna lui Traian* din 1875 despre „sistema ortografică aşa-numită intelectuală a d-lui Maiorescu" (în B. P. Hasdeu, *Studii de lingvistică şi filologie*, I, Bucureşti, 1988, p. 254).

[18] Pe lîngă cuvinte şi forme abandonate de multă vreme, precum *amare* (infinitivul lung al lui *ama*), *amoare, beleţă,* creaţii cu *-ciune, -ţiune* etc., Alecsandri combătea însă şi forme care au fost acceptate de uz, ca *onoare, pudoare,* în loc de *onor, pudor* etc.

[19] Componenţa comisiei e după Titu Maiorescu, *Raport cetit în Academia Română (sesiunea generală de la 1880) asupra unui nou proiect ortografic*, în Idem, *Critice. 1866–1907*, vol. al II-lea, ediţia citată, p. 135. În alte lucrări sînt amintiţi şi alţi componenţi ai comisiei (A. T. Laurian, I. Caragiani etc.).

Scanned with OKEN Scanner

Bază pentru discuţiile din noua comisie a Academiei erau principiile fixate de Titu Maiorescu în *Despre scrierea limbei române,* dar a fost valorificată şi experienţa dobîndită în dezbaterile anterioare. Deşi adversar hotărît al etimologismului, cu poziţie fermă împotriva ortografiei adoptate la 1867 şi 1869, Titu Maiorescu va aprecia în *Raportul [...] asupra unui nou proiect de ortografie*, din 1880: „Or[i]care va fi modul definitiv ce-l vor primi literaţii români pentru scrierea limbei noastre materne, ei vor trebui să-şi aducă aminte cu recunoştinţă de acele prime încercări făcute de Societatea Academică, încercări care dovedesc adeseori din partea autorilor lor multă erudiţie şi totdeauna cel mai mare zel pentru îndeplinirea importantei misiuni ce o aveau“[20].

Spiritul olimpian al mentorului Junimii i-a impus o atitudine de conciliere. Invocînd timpul consumat şi experienţa dobîndită în căutarea unei ortografii adecvate, care „îmblînzesc adeseori contrastele şi permit să se găsească un teren comun de înţelegere acolo unde mai înainte nu se vedeau decît cîmpuri separate şi inamice“[21], Titu Maiorescu venea cu o formulă ce părea că măcar ar dori să împace contrastele: „ortografia de pînă acum a Academiei Române era întemeiată pe un *etimologism temperat prin concesii fonetice* (s.n.); ortografia propusă în proiectul de faţă este întemeiată pe un *fonetism temperat prin necesităţi etimologice* (s.a.)“[22].

Fără a ajunge la fonetismul din *Despre scrierea limbii române*, principiul declarat ca diriguitor în ortografie era uzul: „dacă în cestiuni de pură ştiinţă abstractă singura normă a noastră trebuie să fie cercetarea necondiţionată a adevărului, indiferent dacă acest adevăr este împărtăşit de mulţi sau de puţini oameni, în cestiuni de dezvoltare organică generală şi oarecum instinctivă, precum este limba şi împreună cu dînsa şi scrierea, elementul uzului adoptat de mulţimea celor ce vorbesc şi scriu este totdeauna un element de cea mai mare însemnătate, pe care nu este [i]ertat s-o ignorăm“[23]. Principiul „fiecare cuvînt se scrie precum se pronunţă [...] va da limbei române o scriere simplă, uşoară, conformă cu ideile limbistice moderne cît şi cu cerinţele pedagogice în şcoală“[24] şi va constitui liantul necesar creării unei ortografii unitare pentru toţi românii.

Conştienţi de dificultatea sarcinii pe care şi-o asumaseră şi de timpul scurt pe care îl aveau la dispoziţie, membrii comisiei au considerat că pentru moment era suficient „să însemneze prin cîteva liniamente mari forma generală a scrierii noastre, lăsînd anilor viitori sarcina de a fixa toate amănuntele ortografice, unele în parte atîrnînd de la o lucrare definitivă asupra gramaticei şi asupra vocabularului limbei române“[25].

S-a acceptat că “*acele sunete române pentru care avem litera latină corespunzătoare se scriu totdeauna cu acea literă*”[26], ceea ce însemna un incontestabil progres faţă de ortografia din 1869. A rămas însă să se folosească mai multe litere pentru /z/, redat prin **z** (*zor*), **s** (*rosă*) şi **ȝ** *(ȝică),* iar pentru diferenţierea valorii de semivocale a lui /i/ şi /u/ se folosea semnul scurtării (*căĭ, oŭ*, faţă de *căi* şi *oul*).

Deşi raportul lui Maiorescu susţinea că „*î* este numai o nuanţă de pronunţare a lui **ъ**, că în unele dialecte române nici nu se aude şi că din manuscriptele vechi (pănă pe la 1750) se vede o completă amestecare între **ъ** şi **ѫ** , care (afară de **î** începător) se deosebeau numai caligraficeşte“[27], adunarea generală a hotărît să se noteze ambele foneme: /ă/ urma a fi redat prin **ă**, dar şi prin **ĕ**, astfel încît să se asigure unitatea grafică a diferitelor forme flexionare ale cuvîntului: *carte – cărţi*, dar *vĕd – veȝi – vede*; /î/ se reda, tot din considerente etimologice, prin **î** (*rîd*), **â** (*cînd*), **ê** (*avênd*), **u** (*sunt*).

Tot din considerente etimologice, grupul /şt/ urma a se scrie **sc** „unde vreo formă flecţionară română arată un **sc**, din care a provenit: *cunosci* (*cunosc*), *pesce* (*pescuit*), *românesci* (*românesc*);

---

[20] Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 136.
[21] *Ibidem*, p. 140.
[22] *Ibidem*, p. 141.
[23] *Ibidem*, p. 139.
[24] *Ibidem*, p. 141–142.
[25] *Ibidem*, p. 151.
[26] *Ibidem*, p. 142.
[27] *Ibidem*, p. 145.

Scanned with OKEN Scanner

asemenea şi cuvîntul *a sci* cu derivatele lui, *sciinţă*, *consciinţă* etc. Se scrie însă *Ştefan, ştrengar, aştept*"[28].

Împotriva raportului, care considera că scrierea diftongilor */ĕa/* şi */ŏa/* prin **é**, **ó** este „atît în contra regulei scrierii româneşti: că acele sonuri române, pentru care se ştie litera latină corespunzătoare, se scriu cu această literă, cît şi în contra naturei semnelor, nefiind chemat accentul în nici un alfabet să exprime pe *a*"[29], s-a hotărît că diftongul */ĕa/* se redă atît prin literele corespunzătoare celor două foneme, **ea** (*vedea*), cît şi prin **é**, în cazul alternanţelor (*séră – seri*), pentru menţinerea unităţii grafice a cuvîntului. Similar se proceda pentru */ŏa/*, redat prin **oa** (*voal*), dar şi prin **ó** (*sóre – sori*).

Folosirea consoanelor duble se admite numai acolo unde provin „din alipirea a două cuvinte române din care unul se termină şi altul începe cu aceeaşi consonantă"[30], deci se scrie *înnoire, înnăscut* etc., dar *aprobare, colaborare, afirmare* etc. şi se lasă la libera alegere *înmulţire* şi *îmmulţire*, *înmormîntare* şi *îmmormîntare* etc., încă nefixate de uz. Excepţie de aici face duplicarea lui **s** „în puţinele cuvinte în care poate servi pentru evitarea confuziei între două înţelesuri diferite"[31]: *masă* (obiect de mobilier) – *massă* (mulţime de elemente de aceeaşi natură); *casă* (locuinţă) – *cassă* (de bani); *rasă* (haină preoţească) – *rassă* (grup aparţinînd aceleiaşi specii). La alegerea vorbitorilor se lăsa şi scrierea cuvintelor ce conţineau în etimon pe **x**: *expediţiune* sau *espediţiune*, *exemplu* sau *esemplu* etc.

În sfîrşit, proiectul prevedea că „**ŭ** scurt final se va elimina în toate cazurile cînd nu se aude [...]. Dacă pronunţarea română a şters pe **u** final în cele mai multe cazuri, nu poate scrierea să introducă o vocală gramaticală pe care a lepădat-o odată vorbirea; căci *nu poate exista o gramatică a scrierii în contra gramaticei vorbirii* (s.n.)"[32]. Adunarea generală va stabili însă că se va scrie **ŭ** final numai la cuvintele flexibile (*calŭ, bunŭ, boŭ, soĭŭ*), acesta avînd menirea de a marca în scris opoziţii fonologice de gen sau număr.

E uşor de observat că normele aprobate de Academia Română la 1881 constituie un enorm progres faţă de sistemul academic anterior, dar şi o renunţare la o parte din principiile intelectuale invocate de Titu Maiorescu în *Despre scrierea limbei române*. Aceasta explică însă şi reducerea discuţiilor la liniile directoare ale ortografiei, pusă de raportorul comisiei pe seama dorinţei „de a publica *Analele Academiei* sub o formă a scrierilor care *să nu ne dezbine de mişcarea generală a literaturei noastre în această privinţă, ci să puie Academia Română înlăuntrul şi în fruntea acestei mişcări*"[33]. Se punea Academia în faţa chemării şi responsabilităţii ei, astfel încît, cu puţine modificări, şi neesenţiale, proiectul a fost acceptat, realizîndu-se „prima reglementare oficială a scrierii româneşti cu litere latine stabilită de Academia Română"[34].

În 1881 se publica *Ortografia limbei române. Regulele primite de Academia Română în sesiunile generale din 1880 şi 1881*. Prin decretul regal din 17/29 mai 1881, aceste reguli deveneau obligatorii pentru şcoli şi pentru manualele şcolare. Era primul act oficial prin care se declara obligatorie ortografia în şcoală, depăşind nivelul Ministerului Instrucţiunii Publice. Importanţa actului este indiscutabilă dacă avem în vedere că prin şcoală se putea ajunge la generalizarea sistemului ortografic. Faptul a fost receptat ca atare şi dincolo de graniţele Regatului. În 1882 apărea la Cernăuţi *Grammatik der rumänischen Sprache für Mittelschulen*... a lui Aron Pumnul, în prelucrarea lui D. Isopescul, urmînd îndeaproape normele de la Bucureşti. Şi tot în anul 1882 „Foaia Societăţii pentru Cultura şi Literatura Română în Bucovina" renunţa la ortografia proprie, de pe vremea lui Aron Pumnul, în favoarea normelor ortografice ale Academiei Române.

---

[28] Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 144.
[29] *Ibidem*, p.147–148.
[30] *Ibidem*, p. 143.
[31] *Ibidem*.
[32] *Ibidem*, p. 146.
[33] *Ibidem*, p. 151. În anul 1880 însăşi Academia Română a renunţat să folosească ortografia din 1869, fără să mai aştepte anul 1881, cînd trebuia să se aplice prevederile noii reforme ortografice.
[34] Mioara Avram, *Aspecte controversate ale normelor ortografice ale limbii române*, în LR, 1983, nr.1, p. 14.

Scanned with OKEN Scanner

Dar ortografia românească era încă departe de a fi unitară. Divergenţele dintre etimologişti şi fonetişti nu au încetat, deşi se făcea din ce în ce mai des trimitere la limba literară – bază a ortografiei. Concesiile făcute etimologismului erau considerate de fonetişti stavilă în calea progresului cultural şi a evoluţiei limbii române: „[...] nu un etimologism pedantic şi foarte nesigur de sine trebuie să fie frîne fonetismului, ci, pe lîngă tradiţie şi formele dialectale apropiate de dînsa, estetica limbei, nu atîta ca eufonie (care, cum ştim, este foarte relativă), cît străduinţa de a nu lăsa să dispară formele ameninţate de peire, căci ele lipsesc limba de putinţa variaţiunii“[35].

A. Lambrior, primul reprezentant român al fonetismului ortografic ştiinţific, propunea „a tempera fonetismul şi a înlătura din limba literară deosebitele rostiri personale şi locale prin *tradiţia literară* şi prin *formele dialectale vii cele mai apropiate de dînsa* (s.n.), adică aşa cum s-a făcut şi cum se face chiar într-un chip intuitiv; căci, de multă vreme, pronunţarea populară moldovenească rosteşte *kicior, kiatră, kept* etc., dar totdeauna s-a scris *picior, piatră, piept* etc. [...]. Pentru că urmează tradiţia literară ce se perpetuează prin şcoală“[36]. Avînd ca punct de plecare limba literară, „chestiunile ortografice trebuie regulate cu autoritate şi apoi învăţate în şcoli, aşa cum s-a făcut pretutindenea, altmintrelea nu vom ieşi niciodată din haosul de astăzi“[37]. Aceasta condiţiona însăşi evoluţia învăţămîntului, căci „lăţirea instrucţiunii are nevoie de o ortografie simplă şi aceasta nu poate fi decît cea fonetică pură“[38].

Cele 17 reguli care reglementau scrierea românească după reforma ortografică, nu erau în concordanţă cu cerinţele fonetiştilor; în locul etimologismului latin se cultiva acum etimologismul român. Preluînd de la B. P. Hasdeu ideea că „etimologia şi ortografia sînt lucruri cu totul diferite şi adesea tot atît de contrazicătoare precum sînt dreptul naturale şi dreptul pozitiv, ceea ce ar trebui să fie şi ceea ce este neputînd fi altminte“[39], A. Lambrior considera că este necesar ca vocalele */ă/* şi */î/* să fie reprezentate „prin cîte un semn aparte fiecare din cele două vocale şi să rămîie treaba filologilor ca să afle de unde provine fiecare din ele“[40].

Susţinînd că fonetica limbii române nu îngăduie o ortografie raţională, N. Quintescu absolutiza rolul Academiei, considerînd că în stabilirea normelor ortografice Academia Română singură trebuie să hotărască, iar opinia publică, în care s-ar putea cuprinde tot ce nu intra în Academie, trebuia să se supună. O astfel de atitudine se pare că a stăpînit o bună bucată de vreme Academia. Este o explicaţie pentru faptul că „pînă în 1953, Academia a fost într-un permanent conflict cu filologii şi cu scriitorii români, în ceea ce priveşte atît principiile generale, cît şi unele aspecte de detaliu ale normelor ortografice. A existat totdeauna o opoziţie nu numai teoretică faţă de normele ortografice ale Academiei. Fiecare reformă a urmărit tocmai punerea de acord a specialiştilor în diferite chestiuni litigioase şi înlăturarea aspectelor respinse cu prea multă hotărîre de practica publicistică“[41].

Opera de contestare a funcţionalităţii etimologismului în ortografia românească a fost continuată de alţi cercetători. Respingînd amestecul de criterii în ortografie, M. Gaster a preluat afirmaţiile lui Titu Maiorescu pentru a susţine ortografia fonetică. Literele „n-au altă misiune decît a fi purtătoarele gîndului şi expresiunea materială a sunetelor. Nu se poate adăuga altă tendinţă fără ca principiul scrierii să fie adînc zdruncinat [...]. Din momentul acela în care s-a introdus în alfabet un scop cu totul străin de adevărata chemare a alfabetului, acesta a trebuit să fie paralizat“[42].

---

[35] A. Lambrior, *Chestiunea ortografică în Academia Română*, în „Convorbiri literare“, 1880, nr.2; în Idem, *Studii de lingvistică şi folcloristică*, Iaşi, 1976, p. 34.
[36] *Ibidem*, p. 33.
[37] *Ibidem*, p. 38.
[38] Idem, *Îndreptariu*, în „Convorbiri literare“, 1881, nr.4; în Idem, *op. cit.*, p. 60.
[39] Bogdan Petriceicu Hasdeu, *O prentîmpinare*, în „Din Moldova“, Iaşi, 1863, nr.8; în Idem, *Studii de lingvistică şi filologie*, I, Editura Minerva, Bucureşti, 1988, p. 49.
[40] A. Lambrior, *op. cit.*, p. 60.
[41] Flora Şuteu, Prefaţă la *Ortografia limbii române. Cercetare bibliografică*, Bucureşti, 1970, p. XV.
[42] M. Gaster, *Originea alfabetului şi ortografia română*, conferinţă ţinută în Bucureşti, 1885; după D. Macrea, *Opera lingvistică şi filologică a lui Moise Gaster*, în LR, 1955, nr.1, p. 10.

Scanned with OKEN Scanner

Bun cunoscător al limbii şi literaturii române, dar şi al statutului acestora în lumea ştiinţifică, M. Gaster era convins că „neamul românesc s-a afirmat şi n-are nevoie de propteli şubrede cum sînt literele slabe [ataca direct literele **ĭ** şi **ŭ**], iar caracterul limbii româneşti, gramatica şi dicţionarul sînt azi mai presus de orice nedumerire ştiinţifică. [...] avem o literatură română destul de bogată, fără ca să existe vreo deosebire marcantă între cărţile româneşti scrise în Muntenia, în Moldova sau în Transilvania. Avem deja o limbă *literară* (s.a.), care se ridică deasupra diferenţelor dialectale şi este *expresiunea dezvoltării intelectuale a poporului român în întregimea sa* (s.n.). Această limbă să o cultivăm şi să o lăţim peste toate unghiurile ţării româneşti, făcînd pe toţi părtaşi aceleiaşi culturi, aceloraşi simţăminte. Dusă pe aripile literelor, slobodă de orice încătuşare ortografică, să devină această limbă purtătoare de cunoştinţe noi, de avînturi puternice, de năzuinţe înalte şi atunci dezvoltarea şi propăşirea neamului românesc se va oglindi într-o literatură bogată şi înaltă ca a altor popoare mari din Europa“[43].

Pentru a evita starea conflictuală dinaintea reformei din 1880 şi pentru a nu se ajunge la izolare faţă de cerinţele unei bune părţi a intelectualităţii, Academia procedează de data aceasta cu mai mult tact; folosind metoda paşilor mărunţi, din 1885, repune în discuţie unele aspecte ale ortografiei, începînd cu **-u** final. Această politică ducea însă la un mare neajuns, sesizat la vremea respectivă de M. Eminescu: „cercetările sînt foarte interesante, foarte bune, foarte folositoare ca atari, dar a trece cu ele în domeniul faptului, astfel încît fiecare descoperire nouă să fie mama unei ortografii şi-a unui sistem de limbă nouă ni se pare fapta cea mai nedreaptă faţă cu o lume ce scrie şi citeşte şi care, dotată pe fiecare zi c-un alt sistem, va ajunge ca, din îndreptare în îndreptare, să nu mai poată scrie drept, [să] piardă şi simţul justeţei“[44].

S-a ajuns într-adevăr la situaţia paradoxală că, urmărind unificarea ortografiei, se profilau în realitate atîtea ortografii cîţi autori[45]. Ocupîndu-se de sistemele ortografice folosite în scrierea limbii române, Romulus Ionaşcu avea să constate că, la 1889, „n-am ajuns ca să avem o ortografie generală, din cauză că ortografiştii noştri de la început şi pînă astăzi nu s-au învoit în principiile şi sistemele lor. Din aceasta cauză s-au creat o mulţime de sisteme ortografice, dintre cari unele au ieşit din uz, iar altele se mai întrebuinţează şi astăzi“[46].

Prin decretul regal din 1881 ortografia Academiei era declarată obligatorie în şcoală. Obligativitatea rămînea însă numai de principiu. În realitate, „cînd e vorba de cum întîlnesc şcolarii ortografia după toate cărţile ce-nvaţă, aceasta e aproape imposibil a o descrie. Nu se poate dovedi c-avem o ortografie, întrucît ea aparţine individual fiecărui scriitor, întrucît avem atîtea ortografii, cîţi autori de cărţi, cîţi scriitori“[47].

Maladia de aici tindea să se extindă şi dincolo de hotarele Regatului. La Cernăuţi, comisia de cenzurare a manualelor şcolare din 1884 pretindea respectarea cu stricteţe a normelor din 1881. Constatîndu-se însă că „în România Consiliul Şcolar Permanent şi Ministerul Instrucţiunii Publice admit şi aprobă orice carte didactică, fie ea scrisă cu orice feliu de ortografie din cele mai uzitate, numai ţînoarea [ţinuta] ei să fie bună şi corespunzătoare şi graiul ei ales şi corect“[48], autorii de manuale româneşti din Bucovina au reclamat adoptarea aceluiaşi principiu.

Pusă în discuţia Academiei Române în 1885, situaţia lui **-u** final va primi în 1888 o soluţie cel puţin ciudată: publicaţiile Academiei îl vor folosi în continuare, celelalte urmînd să procedeze după cum cred de cuviinţă şi tot după cuviinţă era folosirea lui în şcoală, la indicaţia Ministerului Instrucţiunii Publice. În anul 1889, Titu Maiorescu, ministru al cultelor, lasă şi el libertatea folosirii lui **-u**.

---

[43] M. Gaster, *art. cit.*, p.10.
[44] Mihai Eminescu, *Opere*, IX, EA, Bucureşti, 1980, p. 452.
[45] Cf. S. Polizu, *Scrierea limbei române*, în „Revista poporului“, I, nr.9, februarie, 1889, p. 298–305.
[46] Romulus Ionaşcu, Prefaţă la *Sisteme ortografice cu litere chirilice şi latine în scrierea limbei române*, ediţia a II-a, Bucureşti, 1894.
[47] V. Săghinescu, *Războiul gramatical şi Babilonia ortografică*, Iaşi, 1890, p. 16.
[48] Ion G. Sbiera, *op. cit.*, p. 373–374.

Scanned with OKEN Scanner

În ciuda aparențelor, situația lui **u** final nu s-a rezolvat deloc simplu. Sigur, el era susținut în primul rînd de etimologiști, dar au aderat la ideea notării lui și unii fonetiști. H. Tiktin, de exemplu, susținea[49] că principiul de bază al ortografiei române trebuie să fie pur fonetic, fiind deci necesară realizarea unui consens între ortoepie și ortografie. Dar **u** final trebuie păstrat în virtutea tradiției literare, chiar dacă el nu se mai pronunță; respectul tradiției literare reprezenta un principiu de seamă în stabilirea corectitudinii vorbirii și scrierii.

În impunerea normelor de folosire a limbii, a normelor pentru „dreapta vorbire", se considera că școlii îi revenea rolul hotărîtor. „[...] pornind de la convingerea că sarcina de căpetenie a gramaticii școlare este de a învăța uzul corect al limbii materne și că școala în primul loc e chemată a lupta în contra particularităților dialectale din graiul celor mulți, ne-am îndreptat luarea aminte în mod cu totul deosebit asupra chestiunei ortoepice, așa încît cu greu se va găsi un capitol în opul de față, unde să nu fi dat la fiecare pas instrucțiuni privitoare la întrebarea: care forme sînt de recomandat și care nu?"[50].

Obligațiile ce reveneau școlii în această privință erau precizate de H. Tiktin și cu altă ocazie: „Acolo unde pronunțarea șovăiește și deci unitatea lipsește încă, este de natura gramaticului a lucra în sensul înlăturării deosebirilor care îngreuiază înțălegerea mutuală"[51]. Totodată atrăgea atenția că îndrumarea grămăticului nu trebuie să fie impusă uzului limbii; activitatea lui „va fi mai puțin acea a unui legiuitor decît acea a unui consultant competent: ultima deciziune va trebui rezervată națiunii, căreia limba îi este binele comun cel mai prețios"[52].

Repunîndu-se în discuție soarta lui **-u** în 1894, Academia Română a acceptat să renunțe la notarea lui, cu toate că încă era susținut de tradiția scrierii cu litere chirilice. Nu este exclus însă ca abandonarea lui să fie în legătură cu ideea avansată de lingviști și filologi români care susțineau că era vorba doar despre o tradiție grafică, fără corespondențe în pronunțare, iar păstrarea lui **u** final în ortografie s-ar fi putut solda cu reintroducerea lui în pronunțare, cum se întîmpla cu articolul *-l*[53].

Între timp, preocuparea pentru impunerea unei scrieri corecte, fie că era cea a Academiei Române, fie că era numai apropiată acesteia, s-a extins în toate provinciile românești. Un aspect particular a căpătat această preocupare în Bucovina, aici fiind în directă legătură cu dezvoltarea învățămîntului mediu și superior în limba română. Așa apărea la Cernăuți, în 1892, *Îndreptariu pentru ortografia română în usul școalelor din Bucovina*, avînd ca autori pe D. Onciul și V. V. Repta și servind ca ghid pentru comisia de examinare a manuscriselor manualelor didactice. În anul următor D. Onciul publica *Îndreptariu pentru ortografia română. Regule și vocabulariu ortografic.*

Merită să se rețină din precizările autorului că, la solicitarea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii, comisia pentru examinarea manuscriselor de cărți școlare românești „a ținut de bine *să recomande, cu consimțămîntul profesorilor de la școalele secundare din Bucovina interesați în chestiune, introducerea unui îndreptariu pentru ortografia română* ca obligatoriu pentru școalele noastre"[54]. Neavînd pretenția de a întocmi o ortografie, „ci numai scopul de a regula, pentru trebuințele școalei, scrierea la care, făcînd abstracțiune de unele deviațiuni singuratice mai mult sau mai puțin, am ajuns astăzi în evoluția ortografiei noastre"[55], fixează totuși principiile urmate în întocmirea regulilor.

„1. Regulele să fie puse cu privire la scrierea cea mai îndătinată în literatura contemporană și bazate pe un sistem în care și etimologia și fonetica, în marginile uzului ortografic și ale ortoepiei, să fie asemenea considerate.

2. Ele să fie derivate din însăși limba română, fără să fie lipsă de a recurge la derivațiunea din altă limbă, și cît se poate de generale, rămîind ca excepțiuni numai puține cuvinte din elementele latine cari nu pot fi subsumate sub regulele generale.

---

[49] Vezi H. Tiktin, *Manual de ortografie română*, Iași, 1889.
[50] H. Tiktin, *Gramatica română*, București, 1895, vol. I, p. IV.
[51] Idem, *Călăuza ortografică*, în „Arhiva", I (1889) p. 26.
[52] *Ibidem.*
[53] Vezi A. Philippide, *Istoria limbii române. Volumul întîi. Principii de istoria limbii*, Iași, 1894, p. 237 și urm.
[54] *Îndreptariu pentru ortografia română. Regule și vocabulariu ortografic*, Viena, 1893, p. 3.
[55] *Ibidem.*

Scanned with OKEN Scanner

3. Scrierea să fie întocmită astfel ca, ţinîndu-se samă şi de estetica scrisorii, ea *să nu ofere dificultăţi pentru citire şi să uşureze învăţarea limbii*"[56].

Conştiinţa că fără o ortografie unitară nu se poate ajunge la unitate naţională, că deosebirile ortografice ar putea constitui un impediment în calea unirii românilor, i-a determinat pe membrii Asociaţiunii pentru Literatura Română şi Cultura Poporului Român să ia, în 1902, hotărîrea de a adopta regulile ortografice ale Academiei Române, de a populariza şi de a sprijini răspîndirea acestora în Transilvania.

În schimb, în România, ortografia Academiei era din ce în ce mai des contestată, din ce în ce mai puţin respectată în publicaţii şi în alte tipărituri. Este explicaţia faptului că V. A. Urechia aducea în atenţia Academiei Române, într-o şedinţă publică din 1901, anarhia ortografică şi solicita ca Academia să vegheze la respectarea normelor ortografice oficiale. Se avea, probabil, în vedere faptul că ortografia fusese oficializată prin decret regal, dar I. C. Negruzzi îşi exprima părerea că Academia nu poate influenţa direct respectarea normelor ortografice, calea cea mai sigură fiind cea a cărţilor didactice. În orice caz, Academia nu putea să nu ţină seama de direcţia în care evoluau lucrurile.

În aceeaşi şedinţă publică a Academiei, Ion Bianu afirma că „Academia trebuie să ţină seama de public, căci limba o face uzul publicului, nu deciziunile academiilor. Academia poate stabili norme de scriere, dar, cînd în public s-a înrădăcinat un mod de scriere, Academia trebuie să-l primească. Ortografia actuală a rămas în urma publicului în unele puncte; aşa, spre exemplu, toată lumea scrie *ea* şi *oa*, nu *é* şi *ó*"[57].

Dar cea mai puternică presiune exercita asupra Academiei lumea şcolară, care „se luptă zilnic în practică cu chestiunile ortografice, cere şi aşteaptă de la Academie rezolvarea şi simplificarea ortografiei, căreia trebuie să-i dăm o soluţiune neîntîrziată", susţinea Ion Bianu[58]. Ca atare, spunea filologul bucureştean, „Academia nu se poate opri la ortografia din 1880 – 1881, căci ar rămîne în afara şi îndărătul mişcării literare române, pe care numai aşa o poate conduce, dacă va sta în fruntea ei, comandînd-o, dînd direcţiune bună curentelor şi împiedicînd anarhia"[59].

Pe fondul acesta a avut loc la Iaşi, în 1903, congresul profesorilor secundari de limba română, care avea să ceară unificarea ortografiei române, pe baza principiului fonetic. De la tribuna congresului, H. Tiktin condamna ortografia etimologică, „un element vătămător şi de respins din punct de vedere pedagogic"[60], şi care n-ar mai trebui să fie impusă în şcoală. Considerînd ortografia fonetică singura acceptabilă, recomanda participanţilor la congres: „să silim Academia ca sub presiunea opiniei publice să ia din nou în dezbatere chestiunea ortografiei şi să ne gratifice cu o *ortografie raţională* (s.n.)"[61].

Moţiunea congresului, care cuprindea şase propuneri concrete vizînd modificarea ortografiei în sensul accentuării caracterului ei fonetic, trebuie pusă în legătură nu numai cu calitatea de preşedinte a lui Ion Bianu, ci şi cu faptul că „profesorii celor trei catedre de filologie şi literatură română de la universităţile din Bucureşti şi Iaşi, d-nii A. Philippide, Ovid Densusianu şi I. Bianu, se arată în scrierile lor adepţi ai fonetismului curat şi-l introduc astfel la viitorii învăţători ai limbei române"[62].

---

[56] *Îndreptariu pentru ortografia română. Regule şi vocabulariu ortografic*, Viena, 1893, p. 3. Excluzînd elementele de etimologism, în limitele limbii române, este uşor de remarcat continuitatea de la Aron Pumnul. Totuşi etimologismul era destul de accentuat dacă avem în vedere că /ĭ/ era redat nu numai prin **î, â, ê**, ci şi prin **û** „excepţional": „**û** se scrie numai în *sûnt, sûntem, sûnteţi* şi *gût* cu derivatele" (p. 8).

[57] După D. Macrea, *Ioan Bianu*, în LR, 1955, nr.6, p. 10.

[58] *Ibidem*.

[59] *Ibidem*, p. 10–11.

[60] După I. Rizescu, *H. Tiktin. Omul şi opera*, ES, Bucureşti, 1971, p. 70.

[61] I. Rizescu, *op. cit.*, p. 70.

[62] Titu Maiorescu, *Raport înfăţişat Academiei Române în numele secţiunii literare în sesiunea generală de la 1904*, în Idem, *Critice. 1866–1907*, vol. al II.lea, ediţia citată, p. 155.

Scanned with OKEN Scanner

1.4.3. Reforma ortografică din 1904. Secțiunea literară a Academiei Române s-a văzut nevoită să repună în discuție ortografia, mai ales după ce Titu Maiorescu atrăsese atenția că rămăseseră nerezolvate la reforma precedentă probleme ca scrierea diftongilor */ĕa/* și */ŏa/*, a lui */sc/* și */șt/*, a lui */z/* etc.; presa depășise ortografia oficială, iar lumea școlară solicita simplificarea ortografiei. Participant la congresul profesorilor secundari, I. Bianu chiar s-a oferit să pună la dispoziție un îndreptar ortografic care să constituie baza pentru discuții. S-a hotărît deci să se înființeze o comisie care să studieze revizuirea „modului de scriere", formată din Titu Maiorescu, Bogdan Petriceicu Hasdeu și N. Quintescu, care făcuseră parte și din comisia de la 1880, cărora li se adăugau I. Negruzzi și Ion Bianu.

Raportul întocmit de comisie constata că „mișcarea semnalată prin ortografia Academiei de la 1880 s-a accentuat de atunci încoace în sensul unui fonetism din ce în ce mai pronunțat, și concesiunile etimologice făcute mai înainte din motive de oportunitate, spre a pregăti adoptarea generală a unei scrieri definitive, nu mai par necesare în timpul de față.

Majoritatea ziarelor și revistelor române de astăzi sînt scrise curat foneticește, fără nici un etimologism și – *ceea ce este cu desăvîrșire important – cerințele mai tuturor profesorilor de limba română de la școalele secundare din țară reclamă aceeași simplificare a scrierii* (s.n.)"[63].

Pentru a nu da prea mare amploare discuțiilor, comisia a hotărît a supune dezbaterilor Academiei numai șase propuneri de modificare, apreciate ca urgente și oportune, propuneri care fuseseră avansate Academiei de congresul profesorilor secundari de limba și literatura română. Dintre acestea, patru fuseseră puse în discuție și în 1880 și numai două erau noi.

Hotărîrea pe care o vor lua membrii Academiei Române trebuie pusă sub semnul presiunii publice; în preambulul *Regulelor ortografice* ce vor fi adoptate se aprecia că „publicul, scriitorii și învățătorii de toate gradele, în marea lor majoritate, [...] întrebuințau unii și cereau alții o scriere mai simplă, mai ușoară, întemeiată pe principiul fonetic"[64]. Dorind să dea ascultare acestor cerințe, Academia Română „a făcut un nou și mare pas în dezvoltarea scrierii literare a limbii românești; a părăsit cu totul principiul etimologiei și a primit *scrierea* în general întrebuințată în Regat, *întemeiată pe principiul fonetic: de a scrie sunetele vorbirii prin litere adaptate fiecăruia*, fără a ține seamă dacă sunetul care se scrie derivă dintr-altul schimbat din cauze fonetice"[65].

Primirea scrierii fonetice se va fi acceptat și sub presiunea factorilor menționați, dar neîndoielnic este că schimbarea atitudinii era rodul schimbărilor intervenite în conceperea ortografiei fonetice. La începutul veacului al XX-lea scrierea fonetică nu se mai raporta la vorbirea fiecărui individ, ci la pronunțarea literară, considerată normă supraindividuală, supradialectală; trecuse vremea cînd Titu Maiorescu susținea că fonetismul trebuia temperat pentru că nu ar exista un uz general al limbii pentru nici un cuvînt aproape.

Pe de altă parte, avertismentul adresat Academiei că există riscul de a-și pierde statutul de cel mai înalt for științific și cultural fusese receptat; Academia accepta acum o scriere care, oricum, era deja întrebuințată în Regat. Era un fapt care nu putea fi contestat, iar neluarea lui în considerație ar fi așezat forumul academic în relații de opoziție față de mișcarea generală a timpului.

Conform principiului fonetic, cerințelor pedagogice și uzului majorității scriitorilor din epocă, Academia Română admitea că, „în regulă generală fiecare literă reprezintă în scriere un anumit sunet al vorbirii și fiecare sunet al vorbirii se scrie printr-una și aceeaș[i] literă"[66]. Se valorifica astfel principiul intelectual susținut la 1866 de Titu Maiorescu. Acum principiul era susținut și de alte argumente. Sunetul și litera au „menirea de a provoca cea mai grabnică deșteptare a înțelesului; cestiunea se ține mai ales de teoria asociațiunii ideilor și prin urmare în prima linie de psihologie și

---

[63] Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 154.
[64] Academia Română, *Regule ortografice. 1904*, București, 1904, p. 3–4.
[65] *Ibidem*, p. 4.
[66] *Ibidem*, p. 5.

Scanned with OKEN Scanner

pedagogie, iar nu de filologie şi etimologie. Acestei psihologii şi pedagogii, reprezentate prin uzul mai general şi prin cererea profesorilor secundari, se cuvine să ne supunem"[67].

Cele şase propuneri ale comisiei priveau:

a) scrierea diftongilor */ĕa/* şi */ŏa/* cu litere marcînd ambele sunete;

b) grupul */şt/* se va scrie totdeauna conform pronunţării;

c) */z/* se va reda printr-o singură literă, **z**, în orice cuvînt;

d) */i/* scurt şi */u/* scurt se vor reda prin aceleaşi litere ca şi */i/* sau */u/* vocalic, fără a se marca scurtarea;

e) */ă/* se va reda printr-un singur semn, **ă**, „litera fiind numai semnul văzut al semnului auzit"[68];

f) pentru */î/* se vor folosi 2 litere: în general se va folosi **î**, iar **â** se va folosi numai după **c** şi **g**, pentru a se evita confuzia între *cine* şi *câne*, de exemplu. „Pe lîngă aceasta propunem, ca excepţie importantă, scrierea lui *î* prin **â** în cuvîntul *român* şi derivatele lui, *România, românism* etc. Cu acest mod de scriere s-a identificat românimea de la renaşterea ei modernă încoace, el s-a introdus în oficialitatea Regatului nostru independent pe toate monedele, pe toate inscripţiile, pe toate pecetiile. Prin urmare nu se poate schimba."[69]

Din cele şase propuneri făcute adunării, Academia le-a acceptat pe primele cinci, cu precizarea că problema lui **-u** nerostit nu se rezolvase. Cu aceeaşi literă se nota şi */u/* vocalic (*codru, teatru*) şi */u/* semivocalic (*nou, tablou, fiu*), şi după */i/* semivocalic (*teiu, zăvoiu, vioiu*) sau după */ĉ/, /ĝ/, /ḱ/, /ǵ/* (*dibaciu, unchiu, unghiu*).

Scrierea lui */î/* a fost aparent simplificată faţă de propunerea comisiei, căci folosirea lui **â** s-a extins pentru interiorul cuvintelor după orice literă, nu numai după **c, g** (*cântă, plânge, sânge, atât, vânt, mormânt*), şi în toate formele verbale terminate în *-ând*, excluzînd gerunziul verbelor de conjugarea a IV-a în *-î* (*mergând, făcând, urând* – de la *urare*). În realitate era din nou o cedare în favoarea etimologismului, extinzîndu-se domeniul de utilizare a lui **â**, fără o justificare funcţională, cum se întîmpla în cazul propunerii lui Titu Maiorescu.

Litera **î** urma să se folosească la început de cuvînt (*în, încurc, îmi, îşi*), precizîndu-se: „Se scrie asemenea cu **î**: 1. În cuvinte compuse, precum sînt: *neîndurare, neîmpăcat, preîntîmpinat*. 2. În terminările flexionare ale verbelor terminate în *-rî*: *a urî, coborî, hotărî, târî, urîm, coborîm, hotărîm, târîm, urît, coborît, hotărît, târît, urînd, coborînd, hotărînd, târînd*"[70].

Se produsese o „*simplificare foarte importantă la învăţarea cetirii şi scrierii în şcoală* (s.n.) şi totdeodată mai apropiată de ortografiile limbilor romanice"[71]. Scrierea era pusă în bună măsură în acord cu pronunţarea. Grupul */şt/* se scria după cum se şi pronunţa, „indiferent dacă vine dintr-o formă flecţionară cu *sc* sau nu; vom scrie dar *creşti, peşti, ştiinţă* etc."[72]. După acelaşi principiu, */z/* „se va scrie totdeauna **z**, chiar cînd vine ca formă flecţionară dintr-un *d*"[73] sau cînd se află într-un neologism: *verzi* (faţă de *verde*), *poezie, roză, filozof, curiozitate*, dar *curios, basin, mesaj, provisor* etc.

Alfabetul era redus la opt litere pentru vocale (**a, e, i, o, u, ă, â, î**) şi 19 litere pentru consoane (**b, c, d, f, g, h, j, l, m, n, p, r, s, ş, t, ţ, v, x, z**), pentru */ĉ/, /ĝ/, /ḱ/, /ǵ/* folosindu-se grupuri de litere, care deja erau în funcţiune (**ce, ci, che, chi, ge, gi, ghe, ghi**). În afara acestora erau acceptate, numai pentru scrierea unor nume proprii străine, **y, ö, ü, k, qu, ph, th** (*Stanley, Römerbad, Würzburg, Quintilian, Philippsburg, Thurgan, White* etc.)[74].

---

[67] Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 157.
[68] *Ibidem.*
[69] *Ibidem.*
[70] Academia Română, *op. cit.*, p. 7.
[71] Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 156.
[72] *Ibidem.*
[73] *Ibidem.*
[74] În fapt, unele dintre aceste litere se foloseau şi pentru scrierea unor nume comune; glosarul cuprinde, de exemplu, cuvintele *kilogram* şi *kilometru*, pe care nu le putea omite.

Scanned with OKEN Scanner

Privitor la numele de persoană românești se accepta că „*își pot păstra* (s.n.) ortografia lor: *Kogălniceanu, Kretzulescu, Kalinderu, Quintescu*“[75], după ce se formulase observația că „nu se scrie *Mihalake, Sake, Take* [...], ci *Mihalache, Sache, Tache*[76].

Glosarul care însoțește *Regulele ortografice* cuprinde, pe lîngă formele considerate corecte ale unor cuvinte, și unele observații și reguli de normare a scrierii. Astfel, la cuvîntul *desdăuna* se precizează că se folosește „peste tot *des-*, cînd partea a doua a compunerii începe cu consoană“, pentru ca imediat să urmeze explicația că se folosește **z** cînd urmează o vocală (*dezordine*); la cuvîntul *francez* se adaugă în paranteză: „pluralul: *francezi*; tot așa în toate neologismele, și nu *-eji*“; la cuvîntul *croeală* se adaugă, în paranteză: „tot așa derivatele cu acest sufix“. În cele mai multe situații însă regula este implicită, iar nu explicită. Prefixul *răs-* apare numai cu această variantă, ca și */s/* în fața consoanelor sonore, nesonorizat, ca o expansiune a regulii de folosire a lui */s/* din *des-* și fără alte explicații.

Se manifestă acum grija pentru selectarea formelor corecte. Vom descoperi aici recomandate forme care astăzi nu mai sînt acceptate: *rămîie, repejune, relicvie*, lucru firesc dacă avem în vedere că limba literară era în perioada de selectare a formelor vechi, iar neologismele erau, în mare parte, în procesul de adaptare la limba română. Tocmai această situație a făcut ca în multe cazuri să se accepte două variante, atît în cazul cuvintelor mai vechi (*mîne – mîine, mănie – mînie, măslin – maslin, metanie – mătanie, micșora – micșura* etc.), cît și în cazul cuvintelor noi (*ecuație – ecvație, ecuator – ecvator, ecuestru – ecvestru, elocuent – elocvent* etc.). Uneori apar chiar trei variante: *ticnă – tignă – tihnă*.

Se simplifica la maximum folosirea semnelor diacritice. Afară de semnul scurtării pentru **ă** și accentul circumflex pentru **â** și **î** se mai foloseau: a) accentul grav (`), „pe vocala care sfîrșește un cuvînt, dacă este accentuată și nu are alt semn“[77]: *făcù, auzì, lăudà, mergeà*, dar *hotărî, lucră*; b) apostroful, pentru „a se arăta eliziunea unei vocale“[78]: *n'am, s'au, v'am (dat)*.

Celelalte prevederi rămîneau la nivelul reformei din 1880. Ca atare *sunt* nu se discută nicăieri; doar în *glosar* găsim *sunt (eu, ei), suntem*, fără a se face o referire specială la scriere sau pronunțare.

Normele ortografice aprobate de Academia Română în 1904 au fost primite în chip diferit, dar criticile au continuat oricum, fie din partea fonetiștilor, fie din partea etimologiștilor, pentru compromisul reformei. Sintetizînd, chiar în 1904, rezultatul la care va duce compromisul ortografiei, Sextil Pușcariu afirma: „ca toate compromisele Academiei, va avea și acesta o urmare bună: că nu va fi urmat de nimeni, așa încît peste cîțiva ani Academia va trebui să facă iarăși concesiuni uzului – pentru ca să nu se mai compromită“[79]. Deși se aprecia că Academia Română simplificase ortografia în mod rațional, faptul că chiar în iunie 1904 I. Kalinderu făcea apel la membrii Academiei să respecte în scrierile lor noua ortografie probează că Sextil Pușcariu aprecia corect soarta noii ortografii a limbii române.

Chiar în anul 1904 Academia Română s-a îngrijit să facă demersurile necesare oficializării noii ortografii, nu numai pentru publicațiile proprii, ci și pentru celelalte publicații oficiale și pentru cărțile școlare, iar în anul 1905 se dădea publicității circulara prin care cărțile școlare erau obligate să folosească noua ortografie. Totuși statutul noii ortografii nu se schimba foarte mult. Anarhia ortografică era probată în primul rînd de presă.

Una dintre cauzele acestei anarhii era incoerența sistemului ortografic votat de Academie la 1904. Apreciind că „Academia, votînd cunoscutele reforme, a făcut un lucru foarte înțelepțesc și nu-i mai rămîne decît să ducă mai departe opera atît de bine începută“[80], întrucît „problemele

---

[75] Academia Română, *op. cit.*, p. 5.
[76] *Ibidem.*
[77] *Ibidem*, p. 9.
[78] *Ibidem.*
[79] Sextil Pușcariu, *Ortografia revizuită a Academiei Române (scrisoare către d. Ioan Bogdan)*, în „Convorbiri literare“, 1904, nr.11; în Idem, *Cercetări și studii*, București, 1974, p. 7.
[80] *Ibidem*, p. 3.

Scanned with OKEN Scanner

ortografiei au fost în mare parte dezlegate în mod definitiv de Academie"[81], Sextil Puşcariu realiza totodată cea mai severă critică a acestei ortografii.

Făcînd o analiză atentă a celor două principii considerate temelia ortografiei româneşti, Sextil Puşcariu le considera neaplicabile pentru limba română în litera lor: „o ortografie etimologică s-ar putea crea abia peste o sută de ani, cînd ştiinţa va fi izbutit să elucideze originea tuturor cuvintelor româneşti, iar o ortografie fonetică s-ar fi putut introduce cu succes numai acum o sută de ani, cînd românii au început să scrie cu litere latine"[82].

Dintre cele două principii, singurul care ar putea fi acceptat însă ar trebui să fie principiul fonetic. Cauze multiple şi diverse fac ca etimologismul, „acest strigoi încuibat în palatul din Calea Victoriei, pe care nici «radicalii» n-au putut încă să-l alunge"[83], să fie inaplicabil în ortografia română.

a) „[...] cei ce cunosc originea cuvintelor sînt numai filologii de profesie, deci unul la un milion din toată românimea. Publicul mare însă, care şi el are nevoie să scrie ortografic, ca şi puţinii privilegiaţi, va trebui sau să facă mai întîi un curs de filologie sau să memorizeze imaginea scrisă a celor cinci mii de cuvinte pe cari le întrebuinţează, căci reguli ortografice nu i se vor putea da."[84]

b) „Lua-vom drept normă, pentru cuvintele de origine romană, latina clasică sau latina vulgară? Scrie-vom *sunt* sau *sînt*, *alegend* sau *alegînd*, *măr* sau *mer*, *mergetor* sau *mergător*?"[85]

c) „Etimologismul dă naştere la echivocităţi. De dragul latinescului *piscis* scriam *pesce*, dar citeam *peşte*. Eram însă neconsecvenţi cînd scriam *disciplină*, *înscenare* [...] şi nu ceteam *dişciplină*, *înştenare*"[86].

Şcoala Ardeleană avea motive pentru a susţine scrierea etimologică: afirmarea latinităţii limbii şi a poporului român. Dar lucrurile se schimbaseră. Ortografia limbii române trebuia acum să fie funcţională pentru români, nu pentru străini; „originea noastră romană nu se mai contestă astăzi de nimeni [...]; învăţarea limbei româneşti din partea străinilor nu mai formează o necesitate pentru noi, ci pentru ei [...]. Deci, bată-şi străinul capul, cum ni-l batem şi noi învăţîndu-i limba lui"[87].

Faţă de etimologism, fonetismul era de preferat pentru Sextil Puşcariu pentru că „nu admite nici un amestec de sentimente la regularea ortografiei, fie ele patriotice, estetice sau de altă natură, ci voieşte ca ortografia să fie o fotografie a pronunţării. Şi de fapt ortografia are acelaşi rol, cînd scriem, ca pronunţarea, cînd vorbim, nimic mai mult"[88]. Sentimentele nu au (nu trebuie să aibă) vreun rol în stabilirea normelor ortografice. „De cîte ori, voind să stabilim o normă pe care au s-o urmeze şi alţii, vom fi conduşi de sentimente, vom da greş, căci sentimentele noastre nu pot fi ale tuturor şi cei mai mulţi nu ne vor pricepe. Cînd însă norma pe care o alegem e de natură pur mecanică, cînd – *admiţînd o pronunţare egală pentru toţi cei ce vorbesc limba literară* (s.n.) – spunem: *vom scrie aşa cum pronunţăm* (s.a.), atunci putem fi încredinţaţi că toţi vom scrie în acelaşi fel.

Idealul unei ortografii fonetice e: *a avea pentru fiecare sunet simplu al graiului nostru un singur semn grafic şi fiecărei litere scrise să-i corespundă în grai un singur sunet* (s.a.)."[89]

Dificultatea pentru ortografia fonetică e că pretinde o pronunţare uniformă, „egală pentru toţi cei ce vorbesc"; această pronunţare ar trebui să fie cea literară, situată deasupra şi dincolo de variantele din vorbirea reală. Din păcate, numeroasele puncte şovăitoare din pronunţarea celor ce vorbeau limba noastră literară[90] la începutul veacului al XX-lea contribuiau la menţinerea unei

---

[81] Sextil Puşcariu, *op. cit.*, p. 10.
[82] *Ibidem*, p. 3.
[83] *Ibidem*, p. 6.
[84] *Ibidem*, p. 3.
[85] *Ibidem*.
[86] *Ibidem*, p. 4.
[87] *Ibidem*.
[88] *Ibidem*, p. 5.
[89] *Ibidem*, p. 5–6.
[90] Cf. *Ibidem*, p. 4.

Scanned with OKEN Scanner

atmosfere tulburi şi readuceau în discuţie etimologismul, care ar fi putut avea mai multe şanse să asigure unitatea limbii.

Nici amestecul de principii nu putea simplifica lucrurile. Dimpotrivă, lipsa de consecvenţă în notarea unui sunet poate să provoace confuzie. „[...] cînd vedem scriindu-se *însul*, dar *dânsul*, *hotărând*, pe cînd regula spune că terminaţiunea *-ând* trebuie scrisă cu *â*[91], ni se pare că sîntem încă pe timpurile patriarhale, cînd se scria *zic*, dar *veḑi, călcîi*[92], pentru că ştiau cu toţii că vine din latinescul *calcaneum*, dar *rîie*, pentru că nu ştia nimeni că derivă din latinescul *aranea*"[93].

În alte situaţii, preferinţa pentru o literă în defavoarea alteia ar putea conduce la crearea unui fals ştiinţific. Este cazul cuvîntului *român*, prin care, scriindu-l cu **î**, „arătăm mai bine că sîntem conştii de însemnătatea acestui cuvînt în limba noastră. Dintre toate popoarele romanice numai noi am păstrat cuvîntul *romanus* ca element al limbei, rămas fără întrerupere din generaţie în generaţie. Toate celelalte popoare ce se trag de la romani l-au pierdut şi numai mult mai tîrziu l-au luat cărturarii iarăşi direct din limba latină sub forma italiană *romano*, franceză *romain* etc. Cînd însă un cuvînt e băştinaş, cînd el trece din gură în gură în decurs de două mii de ani, forma lui se schimbă şi chiar aceste schimbări, cînd ele sînt în conformitate cu legile fonetice, ne arată vechimea cuvîntului. Cum însă **a** latin accentuat în decursul timpului s-a schimbat în **î**, de oricîte ori era urmat de **n**, cum *angelus* s-a schimbat în *înger*, aşa şi *romanus* s-a prefăcut în *român*[94]. Dacă poporul ar zice *roman*, precum zice *arhanghel*, am putea zice cu siguranţă că acest *roman* nu e cuvînt vechi în limba noastră, precum e şi *arhanghel*, un împrumut recent (din limba greacă). Deci mie mi se pare că ţinînd la **a** în *român*[95], în loc să arătăm originea cuvîntului, o falsificăm"[96].

Adept al fonetismului, Sextil Puşcariu susţinea că, păstrînd pentru fiecare sunet o literă, ar trebui să se păstreze **ĭ** pentru */i/* final şoptit postconsonantic (*ieşĭ, dormĭ* etc., faţă de *ieşi, dormi* etc., cu **i** final vocalic, cuvintele având cîte două silabe), diferit faţă de */i/* vocalic şi */i/* semivocalic[97].

Eforturile făcute de Academie pentru a asigura unitatea limbii erau apreciate, chiar dacă nu toate soluţiile propuse erau acceptate. Aşa, de pildă, în „Unirea" din Blaj, N. Străjan publica, în 1905, articolul *Pentru unificarea ortografiei române*, exprimîndu-şi satisfacţia pentru că prin noua reformă se realiza un progres sensibil în unificarea ortografiei; propunea însă ca */î/* să se redea printr-o singură literă, **î**, iar în locul grupului **cv** să se folosească **qu**.

În anul 1904, revista bucovinceană „Junimea literară" publica în numărul din octombrie articolul lui I. I. Nistor, *Regulele ortografice*, în care autorul declara că într-un singur punct „nici într-un caz nu putem accepta scrierea Academiei, ci vom rămîne la cea uzitată de noi. E vorba de scrierea sunetului *î*. Fără motive convingătoare, Academia decretează că sunetul *î* să se scrie în două feluri [...]. Acest mod de scriere, nefiind bazat nici pe principiul fonetic, nici pe cel etimologic, ci o deciziune arbitrară, îndreptată contra simplicităţii, postulatul cardinal al unei ortografii bune, nu poate afla aprobarea noastră". Ulterior, în numărul din ianuarie 1908, revista anunţa că, „de dragul unităţii culturale a românilor de pretutindeni, manifestată în grai, scrieri şi năzuinţă", se va conforma normelor ortografice ale Academiei Române.

Titu Maiorescu însuşi aprecia în prefaţa la ediţia din 1908 a lucrării sale *Despre scrierea limbei române* că „unificarea grafică [...] este acum desăvîrşită în Academia Română. Ea se vede introdusă şi în toate actele oficiale, în toate cărţile de şcoală ale Regatului Român şi este primită de cei mai mulţi scriitori dincoace şi dincolo de Carpaţi [...]. Pe cît se poate prevedea, această

---

[91] Aici este o greşeală: regula era că se scriu cu **â** în corpul cuvintelor „toate formele verbale terminate în *-ând*: *cântând, văzând, făcând, mergând, urând* (de la *urare*)"; se scriu însă cu **î** „terminările flexionare ale verbelor terminate în *-rî* [...] *urînd, coborînd, hotărînd, târînd*" (Academia Română, *op. cit.*, p. 7).

[92] Folosim ortografierea din textul editat în 1974; acolo probabil ar fi trebuit să apară **â**, pentru a fi în acord cu ideea şi cu etimonul, lat. *calcaneum*.

[93] Sextil Puşcariu, *op. cit.*, p. 7.

[94] Probabil că în textul folosit de noi ar fi trebuit să fie ortografiat *romîn*; numai aşa e consecvent cu ideea susţinută.

[95] Aceeaşi observaţie de la nota 94.

[96] Sextil Puşcariu, *op. cit.*, p. 5.

[97] A se vedea, în această privinţă, Emanuel Vasiliu, *Fonologia limbii române*, Bucureşti, 1965, p. 109–110.

Scanned with OKEN Scanner

ortografie – chiar astăzi predomnitoare – se va răspîndi tot mai mult şi va rămînea în esenţă neschimbată. Stăruinţa de a scrie sonul *â* pretutindeni cu **î** şi de a însemna pe *ĭ* scurt, cu care se mai deosebesc unii scriitori, nu credem că va putea rezista uzului general. Considerări filologice, explicări fiziologice, precum se încearcă pentru *ĭ* scurt, sau argumentul unităţii între literă şi son invocat pentru *î* nu ne par hotărîtoare. Din contră sînt mai tari unele asocieri de idei, scumpe românilor culţi, care sprijinesc scrierea academică. Numele «român» este indisolubil asociat cu numele «Roma, Roman», şi scrierea «romîn» cu î nu este firească în dezvoltarea culturii noastre"[98].

Afirmaţia lui Maiorescu era în bună parte corectă. Dar de data aceasta Academia fusese mult mai activă în impunerea ortografiei şi nu se mai mulţumise cu oficializarea ortografiei pentru şcoală. În 1907, I. Kalinderu anunţa pe membrii înaltului for că se făcuseră eforturi susţinute pentru ca ortografia să fie adoptată de cărturari şi, prin aceştia, să fie folosită în publicaţii. Urmarea era că în martie acelaşi an se comunica în şedinţă publică a Academiei Române că Preşedinţia Consiliului de Miniştri decretase obligativitatea ortografiei stabilite de Academie pentru toate publicaţiile româneşti ce apăreau în Regat.

Simplificarea la care se ajunsese prin ortografia de la 1904 nu a însemnat deloc şi rezolvarea tuturor problemelor pe care corectitudinea scrierii le punea. Iar lucrările apărute după 1905 puneau în evidenţă cauzele „anarhiei" ortografice. Prima cauză era reprezentată de neclarităţi şi contradicţii ale ortografiei, cu cea mai mare frecvenţă fiind atacată scrierea lui /î/ prin literele **î** şi **â**[99]. Aceste neclarităţi şi contradicţii se actualizau însă şi în raport cu concepţia lingvistică şi cultural-pedagogică a autorului. Aşa, spre exemplu, N. Densusianu opina că semnele diacritice ar trebui admise numai în manualele pentru clasele elementare sau în cărţile destinate străinilor pe motiv că acestea sînt semne de citire, iar nu de ortografie, rupînd din nou, scrierea de pronunţare.

O problemă aparte începe să o constituie neologismele. Deşi era adept al ortografiei fonetice (respingea folosirea lui **â** şi a consoanelor duble în cuvinte ca *masă – massă, casă – cassă, rasă – rassă* etc.), Ovid Densusianu considera că în scrierea neologismelor trebuie să se respecte prototipul din limbile de unde acestea au fost împrumutate.

În numeroase cazuri însă, anarhia ortografică era provocată de necunoaşterea normelor de scriere corectă[100], asociată cu necunoaşterea normelor de pronunţare. E învederat că o pronunţare greşită duce la o scriere incorectă. Constatînd că publicaţiile vremii foloseau o ortografie inconsecventă şi arbitrară, Ştefan Pop, bibliotecar al Academiei, a publicat în 1909 un *Dicţionar ortografic al limbii române*, în care accentul era pus pe cuvintele care prezentau fluctuaţii în pronunţare şi în scriere.

Dar tentativa de reglementare a pronunţării literare era subminată şi de o altă cauză, gramatica, a cărei contribuţie la crearea unei variante supradialectale fusese evidenţiată şi pînă acum în repetate rînduri. Din nefericire, gramatica limbii române încă nu se bucura de atenţia necesară, chiar dacă în ortografie se susţinuseră unele norme ce se explicau tocmai din perspectiva morfologiei. În 1910, Ovid Densusianu, atacat că n-ar cunoaşte declinarea cînd scria *culturei*, în loc de *culturii*, formă considerată a fi singura corectă, aprecia că nu era posibil să se stabilească o regulă generală după care se formează genitivul singular al substantivelor feminine articulate; pentru ca „să se adopte un sistem consecuent, mai intervenind apoi şi împrejurarea că unele cuvinte au două forme de genitiv nearticulat (*pietri* şi *pietre*, deci articulat *pietrii* şi *pietrei*), nu e mai cuminte atunci să ne hotărîm pentru un sistem care are cel puţin avantajul de a fi unitar? De aceea mi-am zis că soluţiunea cea mai bună este să se adopte pentru toate genitivele o singură

---

[98] Titu Maiorescu, *Critice. 1866–1907*, vol. al II-lea, ediţia citată, p. 8.

[99] A se vedea, în primul rînd, August Scriban, *Ortografia românească*, Iaşi, 1912, care considera inadmisibilă existenţa literelor **î** şi **â** pentru un singur sunet şi vorbea nu numai despre contradicţii, ci şi despre falsificări în ortografia din 1904.

[100] Cauza nu era deloc nouă. Caragiale cita inscripţia *Oprit a face murdărie pe d, idul casei mele*, în care **d**, era folosit greşit, în locul lui **z**, căci cuvîntul e de origine slavă (Vezi Al. Graur, *Mic tratat de ortografie*, ES, Bucureşti, 1974, p. 19).

Scanned with OKEN Scanner

terminaţiune, cea în *-ei*. E desigur ceva arbitrar în felul acesta de a scrie, dar e arbitrar şi felul celălalt; *din două sisteme însă, avînd fiecare inconsecvenţele lui, mai bine să alegi pe cel care are asupra celuilalt superioritatea de a introduce o scriere unitară*"[101] (s.n.).

Ortografia din 1904 făcuse un pas enorm în direcţia simplificării scrierii, aproape la fel de mare ca cel din 1881. Şi totuşi nu va ajunge să se generalizeze; pe de o parte era contestată, iar pe de alta nu era suficient cunoscută, ceea ce-i determina pe unii intelectuali să reclame anarhia din ortografie. In numărul 20 din 1919 al „Însemnărilor literare", Garabet Ibrăileanu prezenta situaţia ortografiei române nu prea în roz: „După introducerea literelor latine a început un haos în scrierea limbii, care n-a încetat nici pînă astăzi. Greutatea de a adapta alfabetul latin la sunetele limbii române, tendinţele lingvistice datorite curentelor politico-naţionale, ignoranţa, arbitrariul personal sau de coterie etc. au dat naştere la tot felul de ortografii. Neexistînd o singură ortografie de la care orice abatere să fie semn de incultură, neştiinţa nici unui sistem ortografic din cele dominante nu putea trece drept o ruşine, un lucru infamant, într-o ţară unde era o aşa anarhie ortografică. La rigoare, agramatul putea beneficia şi el de dreptul de a avea o scriere personală".

Pe fondul unor acţiuni care reclamau schimbări în ortografie, în anul 1926 se publica din nou *Ortografia Academiei Române. Declarată oficială şi obligatorie*, urmărindu-se sporirea autorităţii acesteia. Mişcarea de revizuire a ortografiei nu mai putea fi însă oprită. Încă din 1923, Sextil Puşcariu propunea în Academie măsuri organizatorice în vederea realizării unor schimbări în acest domeniu.

Şi de data aceasta motorul schimbărilor din ortografie l-au constituit profesorii, atît din învăţămîntul superior, cît şi din învăţămîntul secundar. În anii 1925, 1926 şi 1927 au avut loc trei congrese ale filologilor români, la Bucureşti, Cluj şi Cernăuţi. Pe baza propunerilor consemnate în procesele verbale ale celor trei întruniri, Al. Procopovici a publicat, în 1927, *Ortografia românească. Propunerile Congresului filologilor din România în sesiunile 1925, 1926 şi 1927*. Cele mai importante propuneri vizau stabilirea unor norme prin care să se înlăture dezordinea din ortografia românească; printre acestea: renunţarea la folosirea lui **â** şi **î** şi generalizarea folosirii lui **î**; renunţarea la dublarea consoanelor pentru diferenţierea omonimelor; renunţarea la folosirea accentului grav pe vocala accentuată de la sfîrşitul cuvîntului; reglementarea scrierii cu **s** şi **z**; reglementarea folosirii apostrofului şi a linioarei de unire; păstrarea lui **u** final după **i**, ca marcă morfologică, la cuvintele flexibile etc. Era reclamată de această dată şi contribuţia morfologiei la normarea scrierii, solicitîndu-se astfel: reglementarea scrierii substantivelor feminine la genitiv-dativ singular nearticulat; reglementarea scrierii cu **-i**, **-ii**, **-iii**; reglementarea scrierii verbelor de conjugarea a IV-a la imperfect; reglementarea scrierii diverselor adverbe etc. Unificarea ortografiei era considerată esenţială, reprezentînd o latură fundamentală a culturii.

Pentru a înţelege nevoia de îmbunătăţire a ortografiei, e suficient să amintim că, în discursul său la Congresul de la Cluj, Sextil Puşcariu aprecia: „[...] reforma ortografică din 1904 n-a izbutit să se impună, iar broşura publicată atunci de Academia Română lăsa o mulţime de probleme deschise. În consonanţă cu spiritul timpului, care [...] tinde tot mai mult la reintroducerea disciplinei sociale, nu se mai întreabă lumea «cum e mai bine să scriu?», ci «cum am să scriu?», gata să primească fără rezerve regulele ortografice stabilite de o autoritate. Mai ales în provinciile alipite[102], cu o populaţie mai deprinsă să nu discute, ci să urmeze, dorinţa de a avea o legiuire consacrată ortografiei e cu atît mai mare, cu cît cărturarii noştri, fiind crescuţi într-un mediu străin, nu au nici măcar siguranţa punctuaţiei"[103].

---

[101] Ovid Densusianu, *Critică fără gramatică şi iarăşi parazitism literar*, în „Vieaţa nouă". V (1910), nr. 24; în Idem, *Opere*, I, EL, Bucureşti, 1968, p. 565.

[102] Sextil Puşcariu cunoştea bine situaţia de aici, căci, şcolit în Transilvania, lucrase vreme de un deceniu şi jumătate la Universitatea din Cernăuţi, iar acum se afla la Universitatea din Cluj.

[103] Sextil Puşcariu, *Proiect de reformă a ortografiei române*, în „Analele Academiei Române. Dezbateri", tom. XLIX, 1929; în Idem, *Cercetări şi studii*, Editura Minerva, Bucureşti, 1974, p. 308.

Scanned with OKEN Scanner

Cele două mari personalităţi care focalizau interesul lumii filologilor, Sextil Puşcariu şi Ovid Densusianu, deşi susţineau ideea că schimbarea ortografiei era imperios necesară, şi unul şi celălalt fiind pentru simplificare, se situau totuşi pe poziţii diferite în probleme esenţiale ale ortografiei. Sextil Puşcariu considera că nu putea fi vorba despre crearea unei ortografii noi, ci numai de perfecţionarea celei existente; „trebuie să ţinem seama de tradiţie, care, oricum, nu e de ieri de alaltăieri, ci reoglindeşte o statornică năzuinţă a înaintaşilor noştri de a da limbii cea mai potrivită haină exterioară“[104]. După Ovid Densusianu însă, Congresul din 1926 a fost prilejul „să nu se mai lase nimic din echivocul ortografiei din 1904, să se renunţe la orice concesiune pentru **â**. Că se va continua să se scrie singur *român* astfel, întrucît ne afirmăm mai mult latinitatea? Să se fi întîmplat chiar să ne zicem altfel, tot nu putea fi umbrită latinitatea noastră şi dacă am păstrat numele nostru de la origine, de ce am stărui să credem că **â** mai bine decît **î** îl pune în lumină? Din ce este al sufletului nostru, din felul cum vorbim ne arătăm destul latinitatea – nu cîştigăm nimic cu o literă salvată dintr-un naufragiu ortografic.“[105] Pe de altă parte, Ovid Densusianu considera că simplificarea ortografiei trebuia făcută „fără a o duce însă la simplism, la amputări sau nivelări prea elementare. Nici o limbă nu poate fi redată în scris absolut cum se pronunţă şi deoarece scrierea cere totdeauna o anumită cultură de la aceia care o aplică, o stăruinţă de a înţelege unele nuanţe ale ei, de aceasta trebuie să ţinem samă şi cînd este vorba de a fixa ortografia noastră“[106].

Experienţa pe care o dobîndiseră în adunările Academiei i-a determinat pe Sextil Puşcariu şi pe Ovid Densusianu să creadă că trebuie „să cedăm fiecare, căci, dacă vom apărea uniţi, toţi ne vor urma. Eu i-am spus chiar lui Densusianu: renunţ la **â**, renunţă la *causă*. Comisia noastră, a filologilor, a hotărît să scriem *cînd, romîn, roză, cauză*“[107].

1.4.4. Reforma ortografică din 1932. Curînd după congresul de la Cluj, Sextil Puşcariu a prezentat Academiei Române propunerile filologilor pentru modificarea ortografiei. În două şedinţe s-a discutat ceea ce îi despărţea pe S. Puşcariu şi pe Ovid Densusianu: scrierea cu **â** şi **î** şi scrierea cu **s** intervocalic în neologisme. După „o discuţie mare“, cum aprecia Puşcariu, s-a hotărît ca „la ortografia generală cu **î** să se admită o singură excepţie cu **â** pentru *român* şi derivatele lui“[108], căci cei mai mulţi vedeau în scrierea *romîn*, cu **î**, un sacrificiu de neacceptat. La scrierea cu **s** intervocalic în neologisme, după ce s-a acceptat, la insistenţele lui Densusianu, scrierea cu **s**, deci *poesie, rosă, causă* etc., s-a cerut repunerea în discuţie, ceea ce a dus la suspendarea dezbaterilor, care vor fi reluate abia în 1929, tot la iniţiativa lui Sextil Puşcariu.

Sesizînd dificultatea cu care Academia accepta părerile filologilor în probleme ortografiei, lingvistul clujean observa că „Academia e în mod firesc mai tradiţionalistă decît filologii şi unele din inovaţiunile propuse de aceştia au stîrnit, cel puţin la o parte din academicieni, nemulţumiri mari. Pe de altă parte însă, organizaţia Academiei e prea greoaie, spre a putea rezolvi, într-o sesiune generală, cu un program atît de încărcat, multiplele probleme ortografice“[109]. Ca atare, se solicita mai multă încredere din partea membrilor Academiei faţă de deciziile filologilor, fapt care „ar da prestigiul necesar unui sistem ortografic care este rezultatul unor discuţii îndelungate între cei mai competenţi cercetători ai limbei noastre şi în acelaşi timp rezultatul unor înţelepte concesiuni reciproce“[110]. Iar pentru a convinge de buna intenţie a filologilor, Sextil Puşcariu propunea eliminarea din discuţie a problemelor cele mai spinoase: scrierea cu **î** şi **â** şi a lui **z** ori **s** în neologisme, care trebuia să rămînă la statutul din 1904. Ca atare, hotărîrile din 1926 îşi pierdeau valabilitatea.

---

[104] Sextil Puşcariu, *op. cit.*, p. 309.
[105] Ovid Densusianu, *Noua ortografie*, în „Grai şi suflet“, V (1931-1932), nr.2; în Idem, *Opere*, I, EL, Bucureşti, 1968, p. 574–575.
[106] *Ibidem*, p. 570.
[107] Sextil Puşcariu, *Memorii*, Editura Minerva, Bucureşti, 1978, p. 655–656.
[108] Ovid Densusianu, *op. cit.*, p. 570.
[109] Sextil Puşcariu, *Proiect de reformă a ortografiei române*, în „Analele Academiei Române. Dezbateri“, tom XLIX, 1929; în Idem, *Cercetări şi studii*, Editura Minerva, Bucureşti, 1974, p. 307.
[110] *Ibidem*.

Scanned with OKEN Scanner

În acord cu părerile emise în congresele filologilor, Sextil Puşcariu reclama necesitatea revizuirii ortografiei pentru că reforma ortografică din 1904 nu izbutise să se impună, iar broşura publicată atunci de Academia Română lăsa deschise prea multe probleme a căror soluţionare nu mai suporta amînare. Un argument important în acest sens îl constituia situaţia intelectualităţii române din noile provincii româneşti alipite României. Iar aducerea acestora în discuţie nu era deloc convenţională ori politicianistă. Lucrînd ani mulţi la Universitatea din Cernăuţi, Sextil Puşcariu cunoştea prea bine situaţia din Bucovina, ca şi pe cea din Transilvania, de unde era originar şi unde lucra acum la Universitatea din Cluj.

Susţinînd şi de această dată principiul fonetic, autorul proiectului prezenta ortografia ca pe o haină convenţională, menită redării în scris a limbii vorbite şi, pentru a-şi împlini rostul, ea „trebuie să fie înainte de toate simplă şi practică şi să rămînă străină de consideraţii de ordin sentimental“[111]. Pe de altă parte însă, ortografia nu ar putea fi o oglindă fidelă a vorbirii orale, caracterizată printr-o mare mobilitate în spaţiu şi timp, sub acţiunea unor tendinţe dintre cele mai diverse. Modificările ce apar în rostire sînt treptate, dar continue. Ortografia marchează momente din evoluţia rostirii, e lipsită de continuitatea modificărilor din rostire, dar ea nu poate tranşa rostirile, nu poate crea hiatusuri. În ortografie trebuie să se ţină seama de tradiţie, care pune în lumină „statornica năzuinţă a înaintaşilor noştri de a da limbii cea mai potrivită formă exterioară“[112]. Ca atare, reforma ortografică invocată nu presupunea crearea unei noi ortografii, ci numai perfecţionarea celei existente.

Apelul lui Sextil Puşcariu a fost primit favorabil măcar de o parte a membrilor Academiei Române. Insistînd asupra ideii că funcţionalitatea ortografiei e în raport de simplitatea ei, Constantin Rădulescu-Motru afirma că limba e mai mult decît o simplă haină a ideilor; e „un instrument care trebuie să funcţioneze automat. Sub acest raport limba care foloseşte pentru acelaşi sunet două notaţii se complică pe sine inutil. Pronunţarea sunetului *î* e singură (nu e ca în cazul diftongilor *ie*, *ea*); a-l scrie cînd **î**, cînd **â** e deci inutil. Românii fiind un popor tînăr, cari au nevoie de a progresa repede, trebuie să folosească în scriere un instrument simplu şi uşor“[113].

Intervenţia lui C. Rădulescu-Motru se datora, cel puţin parţial, faptului că, deşi se promisese că situaţia lui **î** şi **â**, ca şi a lui **s** şi **z** în neologisme va rămîne la statutul din 1904, a doua dintre regulile ortografice ale lui Puşcariu, privind folosirea literelor **â** şi **î**, introducea deosebiri faţă de normele din 1904, deosebiri cuprinse într-o *notă*: „spre deosebire de ortografia din 1904, adoptată şi de *Dicţionarul Academiei*, nu vom scrie **î**, ci **â** în derivatele verbelor cu infinitivul în *-rî*, deci: *amărât, chiorâş, coborâre, hotărâtor, mohorât, pârâş, posomorând, tăbărâse, târâtor, urâţenie*“[114]. Lingvistul intervenise cu viziunea specialistului în domeniu: se realiza astfel unitatea grafică, în corespondenţă cu unitatea din rostire a morfemelor, spre deosebire de prevederile ortografiei din1904, care neglijau acest aspect, cerînd să se scrie *urând*, cînd era forma flexionară a lui *ura*, şi *urînd*, cînd era forma flexionară a lui *urî*. De data aceasta însă, se neglija faptul că cei mai mulţi mînuitori ai condeiului nu au pregătire lingvistică, iar simţul gramatical înnăscut, pe care Puşcariu îl invoca adesea, îi dicta celui ce scrie unitatea formelor flexionare sau derivate ale aceluiaşi cuvînt şi ca atare era mai practică norma din 1904. Folosirea celor două litere pentru acelaşi fonem ducea oricum la încurcături.

În final însă, prin Regula 14 acceptată de Academia Română în 1932 „se menţine vechea regulă ortografică [din 1904] privind scrierea lui **â** şi **î**“.

Meritul deosebit al lui Sextil Puşcariu era că, la acea dată, lega pentru prima oară scrierea de rostire în mod explicit, în formularea regulii ortografice. Regula 21 din *Regulile Puşcariu* prevedea că: „În neologisme *scrierea şi rostirea corectă* (s.n.) este [...]“; „Rostirea şi scrierea cu **z** în astfel de cazuri [se citează pronunţări din Ardeal şi Bucovina] e greşită“; „cu **s** scriu şi rostesc

[111] Sextil Puşcariu, *op. cit.*, p. 309.
[112] *Ibidem.*
[113] După Dumitru Irimia, *Gramatica limbii române*, Polirom, Iaşi, 1997, p. 11.
[114] Sextil Puşcariu, *op. cit.*, p. 311.

Scanned with OKEN Scanner

aceste cuvinte cei mai îngrijiți autori"[115] etc. Se punea astfel în practică ideea primatului rostirii, aceasta însemnînd că ortografia fonetică era pusă în relație nu cu rostirea în general, ci cu vorbirea îngrijită, vorbirea cultivată, literară; ortografia urmează ortoepia: „principiul «scrie cum vorbești» presupune, înaintea scrierii, vorbirea corectă, uniformă"[116]. Pentru scrierea corectă e necesară deci o prealabilă cultivare a rostirii.

În *Îndreptarul* pe care-l va scoate în 1932 împreună cu Teodor Naum se face în *Introducere* observația că „greutatea la noi nu e cum scriem, ci cum rostim un cuvînt; grea nu e ortografia, ci ortoepia. Principiul: «scrie cum grăiești și grăiește cum se cuvine» [...] e foarte greu de aplicat la noi, care nu avem un simț prea pronunțat de disciplină, care am trăit în curs de veacuri despărțiți, sub înrîuriri străine, și care, în școli, am dat în deceniile din urmă atît de puțină importanță studiului gramaticii"[117].

Dezbaterile ortografice propriu-zise vor avea loc abia în 1931, pe baza unui raport privind reforma ortografică, prezentat de o comisie numită de Academie. Din comisie făceau parte I. Bianu, gen. Gr. Crăiniceanu, C. Rădulescu-Motru și S. Puşcariu. Ulterior comisia va fi completată cu I. Al. Brătescu-Voinești, M. Sadoveanu și Gh. Adamescu. Raportul comisiei a fost discutat în două ședințe ale Academiei din 1932. Principiul urmat era cel enunțat de S. Puşcariu: păstrînd continuitatea, noua ortografie trebuia să fie mai riguroasă, să elimine, pe cît posibil, toate inadvertențele din ortografia anterioară. *Regul[le] ortografice. 1932*, publicate de Academia Română la Imprimeria Națională și de Ministerul de Instrucție în *Buletinul* său special, declarînd-o oficială, erau destul de numeroase, 55, dacă se raportează la deziderатul că o ortografie simplă trebuie să aibă cît mai puține reguli. Era însă nevoie de reguli explicite, prin care se făceau, pentru prima dată, precizări pentru folosirea unor litere care puneau probleme.

La 1904 se făceau, de regulă, înșirări de cuvinte în care apare o literă. Pentru litera **ă**, de exemplu, erau date 13 cuvinte care conțineau această literă. În regulile din 1932 folosirea acestei litere era detaliată în șase norme.

Numărul literelor din alfabet era tot de 27, 8 pentru notarea vocalelor (cu **î** și **â** pentru sunetul /î/) și 19 pentru consoane. Literele **k, q, w, y,** la care se puteau adăuga și altele, nespecifice scrierii românești (**ö, ü, ä, œ, ph, th, tz** etc.), se puteau întrebuința pentru „cuvinte și nume proprii străine sau, cîteva, și românești și în unele neologisme"[118]. Dacă în 1904 se admitea că numele proprii de familie românești își pot păstra ortografia, ca în *Kogălniceanu, Kretzulescu, Quintescu*, dar nu și prenumele, corecte fiind considerate *Tache, Mihalache* etc., nu *Take, Mihalake* etc., în 1932 acestea din urmă nu mai sînt incriminate, ceea ce înseamnă că folosirea lor devenise mult prea frecventă, datorită modei.

Regimul de folosire a literelor **î** și **â** rămînea cel din 1904. Este foarte interesantă precizarea lui Gh. Adamescu: „Formele cu **î** ale verbului *a fi* se scriu cu **u**: *sunt, suntem, sunteți.* [Deciziunea din 1932]"[119], căci pune în evidență deosebirea între rostirea acestor forme verbale, cu /î/, și ortografierea lor, cu **u**. În *Regulile* publicate de Academie nu apare vreo mențiune privind acest verb, iar în *Îndreptarul* lui S. Puşcariu și T. Naum găsim: „de la verbul *fi* prezentul este: *sunt, ești, este* (scurtat *e* și enclitic *-i*), *suntem, sunteți, sunt.* În rostirea obișnuită se aud formele cu *î* în loc de *u*, deci *sînt, sîntem, sînteți, sînt*"[120].

Aici este necesară însă o lămurire, pe care înșiși autorii *Îndreptarului* o dau: „oficiale sînt numai regulile votate de Academie; numai acestea trebuie urmate întocmai; cele așezate în subsol și cuprinzînd dezvoltarea regulilor Academiei și indicații cu privire la despărțirea silabelor și la abrevieri sînt adaosele noastre. Tot ale noastre sînt noțiunile de punctuație, precum și, la urmă,

---

[115] Sextil Puşcariu, *op. cit.*, p. 318.
[116] *Ibidem*, p. 309.
[117] Sextil Puşcariu, Teodor A. Naum, *Îndreptar și vocabular ortografic după noua ortografie oficială, pentru uzul învățămîntului de toate gradele*, București, 1932, p. 3–4.
[118] Academia Română, *Reguli ortografice. 1932*, București, 1932, p. 3.
[119] Gh. Adamescu, *Ortografia românească după modificările din 1932. Regule și explicări urmate de un glosar*, București, 1932, p. 16.
[120] Sextil Puşcariu, Teodor A. Naum, *op. cit.*, p. 65.

Scanned with OKEN Scanner

cîteva observaţii asupra celor mai frecvente nedumeriri sau greşeli gramaticale [...], care nu se puteau subsuma în cîteva reguli scurte, căci tot al zecelea cuvînt al limbii noastre pune celui ce vrea să-l întrebuinţeze o problemă ortografică, ortoepică sau gramaticală"[121]. Chiar dacă scrierea *sunt* se va fi adus în discuţie, aceasta nu a făcut obiectul unei reguli speciale, preluîndu-se, prin nespecificare, scrierea anterioară[122].

Ceea ce rezultă cu claritate e că rostirea cea mai frecventă era cea cu /î/. Rostirea cu /îi/ era, după Puşcariu, cea „obişnuită", dar era atît de obişnuită, încît Gh. Adamescu nici nu o ia în consideraţie pe cea cu /u/, ignorînd-o pur şi simplu[123].

Formula „pînă la o nouă revizuire a ortografiei" era valabilă şi pentru scrierea neologismelor cu **s** sau cu **z** intervocalic, în grupuri consonantice sau la finală, dar de data aceasta se delimita grupa cuvintelor urmînd a se scrie cu **s** de a cuvintelor scrise cu **z**.

O altă reminiscenţă o constituia ortografierea cu **-u** a cuvintelor flexibile terminate în /i/ semivocalic, ori grupurile de litere **ci, chi, gi, ghi,** la singular (*cuiu, paiu, biciu, ariciu, vechiu, unchiu, unghiu* etc.) sau la persoana I singular a indicativului prezent (*taiu, atribuiu, voiu*). Păstrarea lui **-u** în aceste contexte era reclamată de nevoia de a distinge singularul de plural sau persoana I de a II-a, de aceea s-a eliminat **-u** din scrierea numelor de persoane (*Mihai, Matei, Andrei*), a numelor de locuri (*Dorohoi, Vaslui*), de la cuvintele invariabile (*întîi*, fără **-u**, se folosea ca adverb: *Întîi îmi răspunzi*; *întîiu* avea valoare adjectivală: *rîndul întîiu*) ca şi de la persoana I a perfectului simplu, unde „n-are nici o justificare gramaticală"[124].

Hotărîrea de a se păstra **-u** în situaţiile menţionate se luase cu toată opoziţia unor lingvişti. Ovid Densusianu considera folosirea lui **-u** în cazurile citate fără nici un temei: „el nu se mai distinge uneori în pronunţare. Dar pronunţarea astfel e dialectală: în limba literară acest **-u** e inexistent. Atunci?... literei parazitare i s-a îngăduit să mai apară în ortografia noastră pentru acea «révérence» pe care Th. de Bèze o revendica în scrierea franceză unor litere la fel cu a noastră. Hotărîrea Academiei se va opri, de altfel, în broşura ei – vor scrie cei mai mulţi fără **-u**, pînă ce toţi vor recunoaşte că degeaba s-a încercat continuarea unui tipic ortografic"[125].

Ovid Densusianu avea dreptate. Regional pronunţarea cu /-u/ este răspîndită pentru persoana I, nu numai la prezent, ci şi la perfectul simplu (*făcuiu, ascultaiu, pusăiu*), timbrul bemolat fiind specific acestei persoane, dar este un fapt ce nu caracterizează vorbirea literară[126].

Modificările aduse s-au datorat de regulă principiului uniformizării scrierii, punînd astfel capăt multor oscilaţii ce se manifestau pînă atunci în scriere şi făcînd ca ortografia să fie mai simplă şi mai raţională. S-a renunţat la folosirea consoanelor duble pentru diferenţierea omonimelor; se scria deci *casă, rasă, masă* etc., cu un singur **s**, indiferent de sensul cuvintelor. Consoanele duble se păstrau numai cînd erau reclamate de structura morfologică a cuvintelor.

S-a renunţat, de asemenea, la însemnarea cu accent grav a vocalei de la finala cuvîntului dacă era accentuată şi nu mai avea alt semn diacritic. Reforma ortografică îi privea în primul rînd pe români[127]; pe de o parte, forme ca *făcu, bătu, cînta, şedea* nu prezentau alternativă de accentuare

---

[121] Sextil Puşcariu, *op. cit.*, p. 5.

[122] Situaţia se perpetua; nici la 1904 nu se reglementa scrierea *sunt*. Doar *Glosarul* care însoţea *Regulele* dă formele „sunt (eu, ei), suntem".

[123] Vezi şi Al. Graur, *Mic tratat de ortografie*, ES, Bucureşti, 1974, p. 117: „Pentru prima oară în vara anului 1927 am auzit pe cineva pronunţînd *sunt*: lucrul m-a uimit atît de tare, încît n-am uitat pînă azi persoana şi locul unde mă găseam".

[124] Gh. Adamescu, *op. cit.*, p. 10.

[125] Ovid Densusianu, *Noua ortografie*, în „Grai şi suflet", V (1931–1932), nr.2; în Idem, *Opere*, I, EL, Bucureşti, 1968, p. 573.

[126] E de remarcat că timbrul bemolat apare nu numai cînd marchează o opoziţie (*ascultaiu* ‹eu› persoana I, perfectul simplu - *ascultai* ‹tu› persoana a II-a imperfect), ci şi în alte situaţii (*făcuiu* nu se opune unui *făcui*, care să marcheze alte categorii gramaticale).

[127] Cf. Sextil Puşcariu, Teodor A. Naum, *op. cit.*, p. 9: „Vocabularul nostru e scris pentru români, nu pentru străini. De aceea am crezut inutil să dăm formele flexionare ale cuvintelor atunci cînd ele nu pot da naştere la nici o nedumerire".

Scanned with OKEN Scanner

cîteva observaţii asupra celor mai frecvente nedumeriri sau greşeli gramaticale [...], care nu se puteau subsuma în cîteva reguli scurte, căci tot al zecelea cuvînt al limbii noastre pune celui ce vrea să-l întrebuinţeze o problemă ortografică, ortoepică sau gramaticală"[121]. Chiar dacă scrierea *sunt* se va fi adus în discuţie, aceasta nu a făcut obiectul unei reguli speciale, preluîndu-se, prin nespecificare, scrierea anterioară[122].

Ceea ce rezultă cu claritate e că rostirea cea mai frecventă era cea cu /î/. Rostirea cu /î/ era, după Puşcariu, cea „obişnuită", dar era atît de obişnuită, încît Gh. Adamescu nici nu o ia în consideraţie pe cea cu /u/, ignorînd-o pur şi simplu[123].

Formula „pînă la o nouă revizuire a ortografiei" era valabilă şi pentru scrierea neologismelor cu **s** sau cu **z** intervocalic, în grupuri consonantice sau la finală, dar de data aceasta se delimita grupa cuvintelor urmînd a se scrie cu **s** de a cuvintelor scrise cu **z**.

O altă reminiscenţă o constituia ortografierea cu **-u** a cuvintelor flexibile terminate în /i/ semivocalic, ori grupurile de litere **ci, chi, gi, ghi**, la singular (*cuiu, paiu, biciu, ariciu, vechiu, unchiu, unghiu* etc.) sau la persoana I singular a indicativului prezent (*taiu, atribuiu, voiu*). Păstrarea lui **-u** în aceste contexte era reclamată de nevoia de a distinge singularul de plural sau persoana I de a II-a, de aceea s-a eliminat **-u** din scrierea numelor de persoane (*Mihai, Matei, Andrei*), a numelor de locuri (*Dorohoi, Vaslui*), de la cuvintele invariabile (*întîi*, fără **-u**, se folosea ca adverb: *Întîi îmi răspunzi*; *întîiu* avea valoare adjectivală: *rîndul întîiu*) ca şi de la persoana I a perfectului simplu, unde „n-are nici o justificare gramaticală"[124].

Hotărîrea de a se păstra **-u** în situaţiile menţionate se luase cu toată opoziţia unor lingvişti. Ovid Densusianu considera folosirea lui **-u** în cazurile citate fără nici un temei: „el nu se mai distinge uneori în pronunţare. Dar pronunţarea astfel e dialectală: în limba literară acest **-u** e inexistent. Atunci?... literei parazitare i s-a îngăduit să mai apară în ortografia noastră pentru acea «révérence» pe care Th. de Bèze o revendica în scrierea franceză unor litere la fel cu a noastră. Hotărîrea Academiei se va opri, de altfel, în broşura ei – vor scrie cei mai mulţi fără **-u**, pînă ce toţi vor recunoaşte că degeaba s-a încercat continuarea unui tipic ortografic"[125].

Ovid Densusianu avea dreptate. Regional pronunţarea cu /-u/ este răspîndită pentru persoana I, nu numai la prezent, ci şi la perfectul simplu (*făcuiu, ascultaiu, pusăiu*), timbrul bemolat fiind specific acestei persoane, dar este un fapt ce nu caracterizează vorbirea literară[126].

Modificările aduse s-au datorat de regulă principiului uniformizării scrierii, punînd astfel capăt multor oscilaţii ce se manifestau pînă atunci în scriere şi făcînd ca ortografia să fie mai simplă şi mai raţională. S-a renunţat la folosirea consoanelor duble pentru diferenţierea omonimelor; se scria deci *casă, rasă, masă* etc., cu un singur **s**, indiferent de sensul cuvintelor. Consoanele duble se păstrau numai cînd erau reclamate de structura morfologică a cuvintelor.

S-a renunţat, de asemenea, la însemnarea cu accent grav a vocalei de la finala cuvîntului dacă era accentuată şi nu mai avea alt semn diacritic. Reforma ortografică îi privea în primul rînd pe români[127]; pe de o parte, forme ca *făcu, bătu, cînta, şedea* nu prezentau alternativă de accentuare

---

[121] Sextil Puşcariu, *op. cit.*, p. 5.

[122] Situaţia se perpetua; nici la 1904 nu se reglementa scrierea *sunt*. Doar *Glosarul* care însoţea *Regulele* dă formele „sunt (eu, ei), suntem".

[123] Vezi şi Al. Graur, *Mic tratat de ortografie*, ES, Bucureşti, 1974, p. 117: „Pentru prima oară în vara anului 1927 am auzit pe cineva pronunţînd *sunt*: lucrul m-a uimit atît de tare, încît n-am uitat pînă azi persoana şi locul unde mă găseam".

[124] Gh. Adamescu, *op. cit.*, p. 10.

[125] Ovid Densusianu, *Noua ortografie*, în „Grai şi suflet", V (1931–1932), nr.2; în Idem, *Opere*, I, EL, Bucureşti, 1968, p. 573.

[126] E de remarcat că timbrul bemolat apare nu numai cînd marchează o opoziţie (*ascultaiu* ‹eu› persoana I, perfectul simplu - *ascultai* ‹tu› persoana a II-a imperfect), ci şi în alte situaţii (*făcuiu* nu se opune unui *făcui*, care să marcheze alte categorii gramaticale).

[127] Cf. Sextil Puşcariu, Teodor A. Naum, *op. cit.*, p. 9: „Vocabularul nostru e scris pentru români, nu pentru străini. De aceea am crezut inutil să dăm formele flexionare ale cuvintelor atunci cînd ele nu pot da naştere la nici o nedumerire".

Scanned with OKEN Scanner

pentru români, iar *dormi, auzi* se diferenţiau uşor prin context; pe de altă parte nu se nota accentul în situaţia cînd era formă omonimă, din cauza unui alt semn diacritic: *adună, cîntă* prezintă aceeaşi formă grafică atît pentru prezent, cît şi pentru perfectul simplu. Renunţarea la accent era impusă de rigoare şi de nevoia de simplificare.

Nevoia de uniformizare a impus scrierea invariabilă a prefixului *des-*, indiferent de sunetul care urma; „se va scrie prin urmare: *desamăgi, desbina, deschide, desgheţa, deslega, desmierda, desnaţionaliza, desrădăcina, desvăţa*“[128]. Se încerca înlăturarea formelor regionale de tipul *deşchide, dejgheţ*, dar e puţin posibil dacă nu exclus ca fenomenul coarticulării să fi permis păstrarea lui /s/ în rostire cînd era urmat de vocală, de consoană sonoră sau sonantă.

Tot nevoia de uniformizare a impus să se scrie cu **z** prefixele *răz-, iz-, bez-*. Exemplele care însoţesc regula sînt numai cu cuvinte unde scrierea s-a păstrat pînă astăzi. *Vocabularul* cuprinde însă numeroase cazuri cînd în loc de *răz-* apare *răs-* (*răscoc, răscroiesc, răsfoiesc, răsfrîng* etc.), probînd că regula nu putea fi respectată din capul locului. În schimb, s-a generalizat scrierea cu **s-**, indiferent de consoana care urma. Corect era *sbiera, sdrobi, sgomot, smeu, smeură, svăpăiat.* Singurul cuvînt din *Vocabular* în care apare **z** urmat de consoană este *Zlatna.*

Dificultăţi puneau şi diftongii /ĕa/ şi /ĭa/, a căror pronunţare este foarte apropiată. Soluţiile propuse curmau dezorientările de pînă atunci şi au rămas în cea mai mare parte valabile şi astăzi. Dat fiind însă că era pentru prima dată cînd se fixau reguli care depăşeau liniile directoare şi priveau posibilităţile concrete de materializare în situaţii concrete, tributul era inevitabil. Dacă poziţia iniţială era considerată, pe drept cuvînt, specifică diftongului /ĭa/[129], selectarea diftongului /ĭa/ după **ch** şi **gh**, reclamată, poate, de considerente etimologice, nu s-a dovedit prea fericită, trebuind să se accepte numeroase excepţii, pentru scrierea cu **ea**: în finalul cuvintelor cu accent oxiton (*lichea, tinichea, tejghea*); în finalul cuvintelor articulate (*ridichea, urechea, veghea*); în cazul verbelor de conjugarea I al căror radical se termină în **c** sau **g** şi primesc sufixul *-ează* (*blochează, cataloghează*) şi al verbelor de conjugarea a IV-a, al căror radical se termină în *ĉ, ĝ* şi primesc la conjunctiv prezent sufixul *-ească* (*tocească, amurgească*); chiar pentru cuvinte izolate, pentru a fi apropiate de etimon (*gheată* < it. *ghetta*).

Pentru prima dată în 1932 se reglementa scrierea cu majuscule şi, recunoscîndu-se că „nu e uşor să se fixeze norme care să arate totdeauna cînd două sau mai multe cuvinte, pentru a forma numerale, pronume, adverbe etc., pot fi scrise la un loc sau despărţite“[130], s-au stabilit trei reguli ce ar fi trebuit să guverneze scrierea cuvintelor la un loc sau despărţit şi s-a alcătuit chiar o listă de numerale, pronume, adverbe, prepoziţii şi conjuncţii pentru care se stabilea scrierea corectă.

Tot pentru prima dată s-au normat forme gramaticale: forme de genitiv-dativ singular (*casei, lumii, Academiei*); scrierea cu **-ii** şi **-iii**; persoana a III-a singular şi plural la prezentul şi perfectul simplu al unor verbe; alomorfe ale unor sufixe lexicale (*-ărie* şi *-erie, -atic*) etc.

Multe dintre formele date aici ca fiind corecte sînt considerate astăzi greşite. Faptul nu trebuie să mire. Chiar articolul ce normează scrierea compuselor face precizarea că uzul va impune o formă sau alta. Sub auspiciile acestei prevederi chiar *Îndreptarul ortografic*... din 1960, prin care se puneau în practică reglementările din 1953, şi-a însuşit la început unele prevederi de aici, pentru ca în ediţiile următoare să vină cu modificări (vezi *de fel, de loc* etc.).

Poate că pasul cel mai important care s-a făcut acum a fost înţelegerea faptului că limba este în permanentă schimbare. În aspectul ei vorbit limba este foarte mobilă, pe cînd ortografia, care fixează un moment din evoluţia limbii, riscă să intre repede în contradicţie cu rostirea, dar nici nu e posibil şi nici funcţional ca ortografia să sufere modificări la intervale prea mici. Şi într-un caz şi în altul se creează disfuncţionalităţi. Pentru evitarea unor situaţii cînd uzul nu selectase o formă sau alta, nu impusese o structură sau alta, se lăsa la liberă

---

[128] Academia Română, *op. cit.*, p. 8.

[129] Şi astăzi singura excepţie o constituie pronumele *ea*, a cărui scriere e impusă nu numai de nevoia de a-l diferenţia de verbul *ia*, ci, în primul rînd, de tradiţie.

[130] Academia Română, *op. cit.*, p. 10.

Scanned with OKEN Scanner

alegere. Astfel regula 5 prevede: „Cu -e sau cu -ă se pot scrie, uzul nefiind încă fixat, forme ca: *bătrîneţe – bătrîneţă, blîndeţe – blîndeţă*“[131] etc., iar în *Introducere* la *Îndreptar* Sextil Puşcariu şi Teodor Naum fac precizarea că în notele de subsol au aplicat principiile Academiei, care, „stabilind norme de urmat, a lăsat totuşi latitudinea de a se scrie şi de a se rosti în mai multe feluri, în cazuri cînd scriitorii cei mai buni şi uzul încă nu s-au pronunţat pentru o singură formă“[132].

În alte situaţii se recomandă ca fiind corecte unele forme, fără să le respingă categoric pe altele. Conform regulii 17, „deşi pronunţarea cu *o* în formele *batjocori, coprinde, cotropi, înconjura* se aude des, totuşi sînt de preferat: *batjocuri, cuprinde, cutropi, încunjura*“[133]. Sextil Puşcariu şi Teodor Naum sînt foarte expliciţi în această privinţă: „Prin faptul că dăm o singură formă, n-am voit însă să indicăm numaidecît că alte forme sînt greşite sau necorecte, ci numai că forma citată este aceea pe care o recomandăm“[134]. Ei ţin să adauge însă că alegerea unei forme sau a alteia nu se datoreşte nici hazardului, nici consideraţiilor lingvistice. „Înainte de a ne hotărî pentru o formă sau alta, am chibzuit mult şi am consultat materialul bogat al *Dicţionarului Academiei*, ca să vedem care e forma adoptată de cei mai buni scriitori. Adesea am consultat pe colegii noştri I. A. Rădulescu-Pogoneanu, C. Marinescu şi P. Grimm, buni cunoscători ai graiului muntenesc şi scriitori îngrijiţi, pentru ca să cumpănim datele lor cu graiul din Moldova şi Ardeal pe care-l vorbesc cei doi autori ai acestei cărţi. Cînd izvoarele noastre nu ne puteau da un răspuns precis, ne-am adresat d-lor Brătescu-Voineşti şi M. Sadoveanu, cei doi membri ai Academiei Române, care, pe lîngă marea lor autoritate de scriitori, reprezintă graiul celor două provincii principale ale României, Muntenia şi Moldova“[135].

Conştient de importanţa creării unei pronunţări exemplare, pe baza căreia să se normeze scrierea limbii literare, Sextil Puşcariu va iniţia o anchetă în privinţa unor rostiri şi forme „şovăitoare“, lista acestora fiind rezultatul lucrului la *Vocabularul ortografic* ce însoţea *Îndreptarul* publicat împreună cu Teodor Naum în 1932. Au răspuns la anchetă I. Al. Brătescu-Voineşti, M. Sadoveanu, I. A. Rădulescu Pogoneanu, C. Marinescu, P. Grimm. Problematica anchetei, foarte complexă, privea atît pronunţările regionale, cît şi pronunţarea neologismelor încă neadaptate, faptele fiind grupate după aspectul în discuţie: accentuare, fonologie, morfologie, derivare. Limba literară, deşi normată, nu devine fixă, ci reprezintă varianta optimă la un moment dat. În căutarea acestei variante, limba literară se schimbă mereu, iar în perioada interbelică limba română literară a cunoscut o foarte puternică transformare. Faptul că marii scriitori se contraziceau în privinţa formelor considerate mai corespunzătoare limbii române îi oprea pe lingvişti de la recomandarea unei forme sau a alteia drept corectă.

Nu e lipsit de importanţă faptul că după reforma din 1932 Academia însăşi a iniţiat un proiect de modificare a 12 din cele 55 de reguli ortografice pentru punerea de acord a scrierii cu pronunţarea, evitîndu-se unele dintre şovăieli.

Foarte ciudat este însă că una dintre acuzaţiile care s-au adus după 1948 a fost tocmai atitudinea autorilor reformei ortografice care dovedeau înţelegerea profundă a evoluţiei limbii; acceptarea unor dublete corecte a fost considerată ca o slăbiciune a ortografiei, tributară liberalismului burghez. Era greu de înţeles că poate scăpa ceva care să nu se supună strict unor norme. Chiar dacă dicţionarele explicative cuprindeau şi variante ale formelor considerate literare, în *Îndreptare* doar arareori se acceptau două variante corecte (*aici* şi *aicea*, de exemplu). Abia în 1982 *Dicţionarul ortografic, ortoepic şi morfologic* va accepta mai multe situaţii în care forma corectă nu era fixată încă (*nimic – nimica, chiorăi – ghiorăi, satiră – sátiră* etc.).

---

[131] Academia Română, *op. cit.*, p. 3.
[132] Sextil Puşcariu, Teodor A. Naum, *op. cit.*, p. 4–5.
[133] Academia Română, *op. cit.*, p. 5.
[134] Sextil Puşcariu, Teodor A. Naum, *op. cit.*, p. 7.
[135] *Ibidem*, p. 7–8.

Scanned with OKEN Scanner

Academia Română a manifestat interes sporit pentru impunerea şi popularizarea normelor adoptate. Pe lîngă *Îndreptarul...* lui Sextil Puşcariu şi Teodor Naum, au apărut, tot în 1932: *Ortografia românească după modificările din 1932. Regule şi explicări urmate de un glosar orînduite de Gh. Adamescu; Noua ortografie a Academiei Române aranjată după categorii gramaticale pentru uzul şcoalelor primare şi secundare şi Dicţionar ortografic*, de G. I. Chelaru şi Crizante Popescu[136]; *Îndreptar ortografic, conţinînd toate regulile ortografice ale Academiei Române şi aplicaţiunile lor, urmat de un glosar ortografic pentru şcoale, autorităţi şi pentru toţi cei care vor să scrie corect româneşte*, de D. Theodorescu-Craiova; *Noul Dicţionar ortografic al limbii române*, de Isaia Tolan, la care pot fi adăugate încă alte *dicţionare ortografice* menite a prezenta şi explica publicului noile norme ortografice. Apariţia atîtor lucrări în domeniul ortografiei proba însă şi interesul sporit al populaţiei pentru scrierea corectă, chiar dacă nu rareori apăreau semnale despre starea precară a ortografiei româneşti.

Cei mai mulţi dintre intelectuali au considerat ortografia din 1932 un enorm pas spre simplificare şi rigoare. Chiar Ovid Densusianu, deşi făcea obiecţii pentru semnele „rămînerii la dezorientări, la absurdităţi din 1904"[137], accepta că, cel puţin în parte, această ortografie aducea ceea ce „eram îndreptăţiţi să cerem de la ea"[138]. Răspunzînd mai tîrziu numeroaselor critici ce s-au adus ortografiei din 1932, Sextil Puşcariu aprecia că, „aşa cum e astăzi, ortografia noastră nu este ideală. Totuşi e cu mult mai simplă şi mai limpede decît multe alte ortografii şi poate fi perfecţionată prin modificările ce i se mai pot aduce. O ortografie perfectă nici nu e imaginabilă, iar necesitatea de a o revizui din timp în timp e firească. Nu trebuie uitat un lucru: noi nu scriem cum vorbim, ci cum au scris înaintaşii noştri. Cum limba evoluează necontenit şi rostirea se schimbă, semnele cu care îmbrăcăm această limbă se aseamănă cu un costum moştenit de copii de la părinţi, care trebuie ajustat pe talia celor ce-l îmbracă"[139].

De altfel, nici una dintre criticile de bună credinţă ce s-au adus acestei ortografii n-a contestat progresul făcut în scrierea românească, iar obiecţiile priveau tocmai perfecţionarea acesteia. Nu se poate trece, de pildă, peste observaţiile formulate de Al. Rosetti şi Al. Graur (acesta semna cel mai adesea sub pseudonimul Gh. Reviga). Nu arareori chiar lucrările în care se discuta ortografia cuprindeau abateri de la norme (A se vedea în titlurile citate mai sus substantivele *regule, şcoale*, deşi se impuseseră *reguli, şcoli*).

În anul 1937 Iorgu Iordan publica *Gramatica limbii române*. Autorul adopta ortografia oficială cu convingerea că „un sistem ortografic unitar, chiar mediocru din punct de vedere ştiinţific, este de preferat mai multora, oricît de perfecte ar fi ele. Neputinţa de a ajunge la un consens unanim în chestiunea ortografiei este şi ea un semn că sîntem încă departe de nivelul ţărilor apusene, unde, în ciuda împrejurărilor adesea foarte puţin favorabile [...], aspectul exterior al limbii scrise nu diferă prin nimic de la un individ la altul, oricine ar fi el. Afară de asta, o gramatică scrisă mai ales pentru publicul mare, cum este aceasta, trebuie să adopte ortografia oficială"[140].

Adoptarea ortografiei oficiale era datorată şi faptului că autorul îşi propusese să facă „o gramatică practică, în sensul unui îndreptar lingvistic, aşadar o carte la care cititorul să recurgă ori de cîte ori are îndoieli cu privire la scrierea unui cuvînt, la aspectul unei forme gramaticale ş.a."[141].

---

[136] În 1939 ajungea la ediţia a VII-a.

[137] Ovid Densusianu, *Ortografia Academiei tot nehotărîtă*, în „Grai şi suflet", V (1931–1932), nr.2; în Idem, *Opere*, I, EL, Bucureşti, 1968, p. 577.

[138] Idem, *Noua ortografie*, în „Grai şi suflet", V (1931–1932), nr.2; în Idem, *Opere*, I, EL, Bucureşti, 1968, p. 571.

[139] Sextil Puşcariu, *Limba română. Vol. I. Privire generală*, Fundaţia pentru Literatură şi Artă „Regele Carol II", Bucureşti, 1940, p. 98.

[140] Iorgu Iordan, *Gramatica limbii române*, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 1937, p. VII.

[141] *Ibidem*, p.III. E de remarcat situarea lui I. Iordan pe poziţiile tradiţiei lingvistice occidentale, care „i-a dat un dublu rol gramaticianului: pe de-o parte, acesta pretinde că spune ce este limba, dar în acelaşi timp privilegiază unele uzaje şi spune ce trebuie să fie limba. Această tradiţie supravieţuieşte în practica pedagogică franceză, care leagă studiul gramaticii de învăţarea corectitudinii gramaticale" (Oswald Ducrot, Jean-Marie Schaeffer, *Noul dicţionar enciclopedic al ştiinţelor limbajului*, Editura Babel, Bucureşti, 1996, p. 203). Ideea apare şi la Mioara Avram, care consideră că

Scanned with OKEN Scanner

Este motivul pentru care 74 de pagini din cele 249 sînt rezervate ortografiei. Se realizează astfel cea mai amplă şi mai detaliată explicare a ortografiei române de pînă atunci, aparţinînd unui lingvist.

Împărtăşirea punctului de vedere oficial nu presupune şi evitarea atitudinii critice, rezultată din însăşi poziţia lui Iorgu Iordan faţă de normă. Adoptarea unei norme presupune o maximă responsabilitate, o profundă cunoaştere a direcţiei în care limba se dezvoltă, respectînd simţul pentru limbă al tuturor sau măcar al majorităţii cititorilor. Altfel „poţi greşi faţă de limba însăşi, faţă de evoluţia ei ulterioară: ceea ce astăzi este sau ţi se pare necorect poate deveni mîine regulă generală, acceptată de toată lumea, din pricină că limba a apucat, în dezvoltarea ei, tocmai pe drumul indicat de inovaţia care în momentul de faţă este considerată ca o abatere de la normele gramaticale. Cine nu uită că limba se transformă necontenit sub ochii noştri trebuie să aibă mereu în minte acest lucru. A trecut vremea cînd gramaticul, stăpînit de o anumită concepţie, credea că poate fixa reguli absolute şi poate da sentinţe pe care să le respecte toată lumea, cu riscul unei... pedepse în caz de abatere“[142].

O altă parte considerată rea era existenţa multor „oameni care-şi modifică felul de a vorbi după modelul imaginii scrise a acestor cuvinte (*corectitudene, imposibel*), ceea ce este mult mai grav decît pronunţarea familiară“[143].

Atitudinea critică obligă la punerea în discuţie a unor norme, iar acceptarea implică precizarea argumentelor autorilor normei. Este, printre altele, cazul păstrării lui **u** final şoptit, care „de fapt nu se mai pronunţă sau, în cazul cel mai bun, nu-i perceput ca un sunet de sine stătător. Ar trebui, de aceea, să nu se scrie [...]. Totuşi conştiinţa că, de obicei, limba deosebeşte cele două numere ale unui cuvînt este atît de vie, încît simţim nevoia, de dragul simetriei, să deosebim singularul de plural şi acolo unde vorbirea noastră nu le separă. Astfel Academia spune: «**U** final se păstrează în scriere la singularul substantivelor şi adjectivelor masculine şi ambigene care au în ultima silabă un **i**: *biciu, ceaiu, noroiu, ochiu, paiu, dibaciu, vechiu*»“[144].

În iunie 1938 avea loc la Bucureşti congresul profesorilor de limba română din învăţămîntul secundar. Cum de starea ortografiei din liceu se plînseseră profesorii întotdeauna, aceasta nu putea lipsi din problematica abordată la congres, punîndu-se în evidenţă şi neajunsurile datorate inconsecvenţelor normelor academice. Numai că soluţiile propuse nu vizau aceeaşi direcţie; dacă direcţia principală era punerea în acord a ortografiei cu rostirea corectă, direcţia etimologică (pseudoetimologică) cerea revenirea la scrierea „raţională“, în numele căreia trebuia să se păstreze, pe cît posibil, neschimbată rădăcina cuvîntului şi să se revină la literele pentru sunetele derivate (**ă, â, î, d,** etc.).

Pe baza criticilor formulate la adresa ortografiei din 1932, etichetată ca greoaie şi nesigură, *Buletinul Societăţii profesorilor de limba română din Bucureşti* publica în 1940 un proiect de ortografie care îşi propunea simplificarea ortografiei, bazată în primul rînd pe principiul fonetic[145], şi admitea un număr redus de excepţii. Printre altele, se propunea abandonarea lui **-u** şi a lui **â** (acesta din urmă fiind păstrat numai în *român* şi în derivatele lui, impus de tradiţie).

Ceea ce s-a reproşat reformei din 1932 se reproşase Academiei Române şi mai înainte: faptul că „n-a aplicat niciodată un principiu logic în stabilirea ortografiei; comisia însărcinată cu această misiune a ajuns întotdeauna la compromisuri: la un cuvînt a cedat un grup, la alt cuvînt celălalt grup. De aceea am ajuns întotdeauna la reguli lipsite de consecvenţă“[146]. Aceasta făcea ca chiar

---

ortografia „reprezintă raţiunea învăţării unor cunoştinţe de fonetică sau de gramatică“ (*Raporturile dintre predarea gramaticii şi predarea ortografiei*, în LL, 1975, vol. al II-lea, p. 372).

[142] Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. IV.

[143] *Ibidem*, p. 6.

[144] *Ibidem*, p. 15–16.

[145] Mihail C. Gregorian, Şt. Pop, Vasile V. Haneş, *Proiect de ortoepie şi ortografie românească*, în „Buletinul Societăţii profesorilor de limba română din Bucureşti“, 1940, nr.2; a apărut şi în extras.

[146] Al. Graur, *Ortografia ideală*, în Idem, *Puţină gramatică*, vol. II, Bucureşti, 1988, p. 338.

Scanned with OKEN Scanner

membri ai Academiei să conteste regulile ortografice, îndreptățind afirmații de tipul „arbitrarul cel mai dezordonat domnește în scrisul nostru“[147].

Neîndoielnic, explicații pentru aceste oscilații existau și se datorau în primul rînd schimbărilor de concepție în trecerea de la etimologism la fonetism, dar cei interesați de funcționalitatea ortografiei, care se loveau de dificultățile aplicării normelor ortografice, aveau nevoie nu de explicații, ci de o ortografie simplă, coerentă și, pe cît se poate, fără excepții. Chiar reîntoarcerile la formule mai vechi, abandonate, erau dictate de nevoia de coerență și simplificare de o anume natură.

Din păcate nu arareori erau implicați în rezolvarea unor probleme de ortografie factori care nu făceau decît să se complice lucrurile, să crească numărul regulilor. Trecea astfel în plan secundar faptul că „scrierea a fost inventată nu de dragul regulilor și nici pentru plăcerea ochilor [...]. Rostul scrierii este să înlesnească relațiile între oameni, să le ușureze transmiterea gîndurilor. Așadar ea trebuie să fie cît mai simplă și cît mai puțin confuză. Nu trebuie să aibă prea multe semne, ca să nu fie prea complicată, dar nici prea puține, ca să nu fie confuză“[148].

Rezultatul a fost că mai fiecare scriitor, mai fiecare publicație (putea) avea norme ortografice proprii. În timp ce Academia Română publica în 1932 ***Reguli ortografice***, Gh. Adamescu, membru al comisiei de realizare a proiectului noii ortografii, publica *Ortografia românească după modificările din 1932. **Regule** și explicări*... Nicolae Iorga continua să scrie, ca și pînă în 1932, *țeară, românesc* etc., iar Ovid Densusianu și-a păstrat convingerile ortografice, scriind substantivele feminine la genitiv-dativ singular articulat cu **-ei** (*ranei, aripei, universității* etc.) și neologismele cu **s**, nu cu **z** (*causă, frances* etc.). *Viața romînească* (sic!) a refuzat să folosească pe **â** și pe *sunt*, fiind urmată și de alte publicații (cf. *Ethnos. Revistă de grai, studiu și creație romînească*, Focșani, 1941 și urm.), fără ca între ortografia folosită și orientarea politică să fie o legătură directă. Se putea astfel trage concluzia că „normele scrierii limbii naționale nu erau deci fixate, fluctuațiile și contradicțiile erau derutante“[149].

În aceste condiții nu e greu de înțeles de ce după război normele academice încep a fi din ce în ce mai mult neglijate, iar după 1948, cînd se declanșează „revoluția culturală“, chiar contestate, o dată cu însăși instituția Academiei, care promovase sistemul ortografic. Considerîndu-se că „fosta Academie nu a avut niciodată autoritatea științifică și morală necesară pentru a-și putea impune ortografia“[150], întrucît normele ortografice nu se bazau pe limba vorbită de popor, ceea ce ducea la nerespectarea acestor norme[151], se încercau noi motivații pentru crearea unei „noi“ Academii, în locul celei „vechi“.

---

[147] Mihail Sebastian, *Remușcările ortografice ale unui romancier*, în „Viața românească“, 1940, nr.5, după *Ortografia limbii române. Cercetare bibliografică*, București, 1970, p. 350.
[148] Al. Graur, *Puțină gramatică*, vol. al II-lea, EA, București, 1988, p. 337.
[149] Luiza Seche și Mircea Seche, *Despre aplicarea noii ortografii în publicațiile noastre*, în LR, 1954, nr.6, p. 40.
[150] Dimitrie Macrea, *Îmbunătățirea normelor ortografice ale limbii române*, în LR, 1954, nr.1, p. 7.
[151] Cf. Octav Șuluțiu, *Ortografia Academiei*, în „Națiunea“, 10 septembrie 1948.

Scanned with OKEN Scanner

1.5. *Reforma ortografică din 1953: impunerea fonetismului*

1.5.0. „Academia RPR a pus, aproape de la înfiinţare (iunie 1948), în planul ei de muncă *problema noii ortografii, care să fie nu numai o nouă ortografie, ci şi una nouă în sens strict* (s.n.)“[1]. Motivaţia pentru această nouă ortografie era foarte clară, în limbajul specific epocii şi concepţiei ei triumfaliste: „Mersul impetuos al revoluţiei culturale în ţara noastră, dezvoltarea largă a învăţămîntului de toate gradele, creşterea masivă a tipăriturilor şi în general pătrunderea culturii în masele largi populare impun astăzi mai mult decît oricînd o ortografie unitară, bazată pe reguli precise, stabilite ştiinţific, uşor de învăţat şi de aplicat de către întregul popor. Numai în acest fel limba naţională, creată şi vorbită de popor, poate să-şi îndeplinească cu succes funcţia de cel mai important mijloc de comunicare între oameni, de instrument de luptă şi de dezvoltare a societăţii“[2].

Un prim proiect de modificare a ortografiei a fost depus la Academie de Al. Graur şi I. Iordan. În iulie acelaşi an, autorii prezintă în secţia a VI-a a Academiei RPR („Ştiinţa limbii, Literatură şi Arte“) *Expunere de motive la proiectul de modificare a ortografiei*. Susţinători ai principiului fonetic în ortografie încă din perioada interbelică, cei doi autori s-au dovedit a fi echilibraţi în privinţa caracterului fonetic al ortografiei. „O ortografie pur fonetică, în cazul limbii comune este o imposibilitate, ba chiar, presupunînd că ar fi posibilă, o absurditate, căci ar duce la rezultate contrare celor pe care trebuie să le urmărească orice sistem ortografic“[3]. Ortografia fonetică trebuie să se raporteze nu la o pronunţare sau alta, ci să aibă în vedere limba literară. Discuţiile din secţia a VI-a a Academiei au rămas însă fără vreun rezultat notabil, întrucît n-au fost urmate de „dezbateri mai largi nici în plenul Academiei, nici în faţa unor instituţii sau organizaţii mai direct interesate (cum ar fi Sindicatele de Învăţămînt, Uniunea Scriitorilor etc.)“[4].

În anul următor Academia RPR a publicat *Ortografia limbii române. Proiect*. Pe baza a 32 de reguli se fixa în scris limba literară. Evitîndu-se particularităţile locale sau individuale, se avea în vedere o limbă „unică“. Discuţiile care au avut loc, mai ales în revista „Cum vorbim“, priveau nu numai aspectele de detaliu, ci şi unele aspecte de principiu.

Ortografierea neologismelor constituise una dintre problemele spinoase ale reformei de la 1932. Pornind de la constatarea că, „în general, cuvintelor străine împrumutate în limba noastră pe cale cărturărească, noi le-am aplicat sistemul nostru ortografic, care are la bază [...] principiul fonetic“[5], Romulus Todoran susţinea: „Astăzi, cînd drumurile spre cultură sînt larg deschise oamenilor muncii [...], ortografierea fonetică a acestor cuvinte [*odicolon, trotuar, budoar, şaretă, şovinism*] se impune în mod imperios. Se impune pentru că masele muncitoare din fabrici şi de pe ogoare, care citesc acum şi se luminează din cărţi şi ziare – dar nu numai ele, ci şi cea mai mare parte dintre intelectuali – nu ştiu englezeşte sau franţuzeşte ca să poată ortografia şi citi «corect» aceste cuvinte“[6].

Menţinerea ortografierii etimologice ameninţa cu generalizarea unor rostiri ca *leadăr, meting, interviev, clovn*[7], destul de frecvente, îşi asigura cititorii autorul mai sus citat. Împrumutarea cuvintelor necesare exprimării progresului tehnic sau problemelor ştiinţifice şi sociale era necesară, dar „e necesar să se ia în considerare justa orientare a limbii ca factor al revoluţiei culturale [...]; procesul intrării în limbă a neologismelor nu trebuie lăsat la voia întîmplării“[8].

---

[1] Iorgu Iordan, *Limba română contemporană. Manual pentru Instituţiile de Învăţămînt Superior*, Bucureşti, 1954, p. 218.
[2] Dimitrie Macrea, *Îmbunătăţirea normelor ortografice ale limbii române*, în LR, 1954, nr. 1, p. 6.
[3] Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 221.
[4] *Ibidem*, p. 218.
[5] Romulus Todoran, *Despre ortografierea neologismelor*, în CV, 1950, nr.5, p. 14.
[6] Romulus Todoran, *op. cit.*, p. 14.
[7] La Sextil Puşcariu şi Teodor A. Naum, *op. cit.*, găsim *interviev, clovn*; *lider* şi *miting* lipsesc.
[8] Al. Rosetti, *Despre unele probleme ale limbii literare*, ESPLA, Bucureşti, p. 93–94.

Scanned with OKEN Scanner

Pe de altă parte, aducerea în discuție a unor ortografieri considerate învechite, fie că erau recomandate la 1932 (*coloare*), fie că nu (*ceti, obicinuit*), cu influență negativă pentru păstrarea lor în rostire, demonstra încă o dată că nici în privința cuvintelor din fondul vechi lucrurile nu stăteau prea bine.

Academia va repune în discuție problema ortografiei prin sesiunea științifică din martie 1951, iar sesiunea lărgită a secției a VI-a a Academiei din iulie 1951 a luat în dezbatere nu numai „justa ortografie" a limbii române, ci și necesitatea fixării unei terminologii tehnice unitare și predarea limbii române în școlile de toate gradele. Limbii i se acorda acum o mare atenție: trebuia să devină „unică". S-a alcătuit o comisie specială cu misiunea de a se ocupa de ortografie, din comisie făcînd parte nu numai membri ai Academiei. Pe baza proiectelor ortografice elaborate de Al. Graur și Emil Petrovici și publicate în „Cum vorbim" (iulie–august 1951), comisia va alcătui un nou proiect, publicat în „Contemporanul" din 20 iunie 1952 spre a fi supus „unei largi discuții", la care au participat academicieni, scriitori, profesori, studenți, „oameni ai muncii din diverse sectoare de activitate".

Pe baza proiectelor întocmite de Al. Graur și E. Petrovici, precum și pe baza proiectului comisiei academice, luînd în considerație și puncte de vedere apărute în dezbaterile publice, consiliul științific al Institutului de Lingvistică din București, întrunit în „ședința lărgită" din 6 februarie 1953, a definitivat noile norme ortografice, urmînd ca Institutul de Lingvistică să dezvolte normele într-un „îndreptar ortografic" și să alcătuiască un „dicționar ortografic". Noile norme ortografice au fost aprobate de prezidiul Academiei, care a cerut Consiliului de Miniștri să le legifereze. *Hotărîrea pentru aprobarea noilor norme ortografice* a apărut la 16 septembrie 1953 și a intrat în vigoare de la 1 aprilie 1954, iar pentru învățămînt începînd cu anul școlar 1955–1956. Între timp, Academia R.P.R. trebuia să publice, pînă la 1 octombrie 1953, îndreptarul pentru aplicarea noilor norme ortografice[9].

Se încheia astfel o perioadă dominată de „individualismul și anarhia caracteristice regimului burghezo-moșieresc", o perioadă în care „lipsa *unui sistem ortografic unic* (s.n.) sau îndepărtarea lui de vorbirea adevărată, a întregului popor, poate avea efecte păgubitoare asupra limbii [...], instrument de luptă și de dezvoltare în viața societății"[10]. Se punea capăt „haosului ortografic" prin noua ortografie, bazată pe *limba națională unică*, ce „trebuie să aibă *norme bine fixate și unice* (s.n.) pentru toți membrii națiunii, pentru a-și putea îndeplini în mod cît mai desăvîrșit funcțiile ei multiple. Afirmația este valabilă nu numai pentru limba vorbită, ci și pentru forma scrisă"[11].

Se punea capăt disputei dintre fonetism și etimologism, fonetismul bucurîndu-se de victoria deplină, cu raportare la o singură variantă a limbii române, limba română literară. „Trecerea de la etimologismul dominant în sistemele create de primii ortografiști, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, spre acest fonetism de ale cărui foloase practice ne bucurăm astăzi constituie [...] capitolul cel mai pasionant al furtunoasei istorii a ortografiei românești", afirma, în 1969, Flora Șuteu[12]. Autoarea acestor cuvinte, ca și cei mai mulți dintre cei cu preocupări în domeniu, nu bănuia că nu va mai trece prea mult pînă la redeschiderea disputei.

1.5.1. Principalele modificări ortografice din 1953. Conform principiilor politice ale timpului, totul trebuia să fie nou, ca atare și ortografia trebuia să fie nouă sau chiar cu totul nouă. De aceea prima din *Norme[le] privind ortografia limbii române* stipula: „Se suprimă litera â,

---

[9] Pînă la jumătatea anului 1954 apărea *Mic dicționar ortografic* în a II-a ediție.

[10] Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 218.

[11] Luiza Seche și Mircea Seche, *Despre aplicarea noii ortografii în publicațiile noastre*, în LR, 1954, nr. 6, p. 40. Vezi și *Mic dicționar ortografic*, ediția a II-a, București, 1954, p. 10: „Pentru ca limba unică a întregii națiuni să-și poată îndeplini cu succes funcția ei de cel mai important mijloc de comunicare între oameni, de instrument de luptă și de dezvoltare a societății ea trebuie să aibă *norme bine fixate, unice* pentru toți cei care o vorbesc. Aceasta este valabil atît pentru limba vorbită, cît și pentru forma scrisă a limbii, care trebuie să redea cît mai fidel, mai simplu și mai clar limba vorbită. Normele scrierii limbii naționale [...] trebuie să fie *unice pentru toată națiunea* (s.n.), valabile pentru toți membrii comunității: ușor de învățat și de aplicat de către întregul popor".

[12] Flora Șuteu, Prefață la *Ortografia limbii române. Cercetare bibliografică*, București, 1970, p. XVII.

Scanned with OKEN Scanner

înlocuindu-se peste tot cu **î** (*mînă, mîine, cînd, gînd, romîn, Romînia*)"[13]. Era într-adevăr pentru prima dată cînd această normă devenea oficială, era momentul cînd, pentru prima dată în scrierea româno-latină, se renunța la folosirea a două litere pentru notarea aceluiași fonem, în favoarea principiului un sunet – o literă. Partea ciudată este însă că victoria era totală, căci „din discuțiile duse în coloanele «Contemporanului» reiese că toată lumea e de acord în ce privește suprimarea lui **â**"[14]. În acord cu concepția triumfalistă a timpului, nu putea fi vorba decît de unanimitate, de crearea unui curent unic.

Lupta dintre literele prin care se putea reda sunetul /î/ fusese declanșată de adepții etimologismului. Același sunet se realiza grafic diferit, în raport de sunetul primar, latinesc: *ântâiu* (< lat. *antaneus*), *rîu* (< lat. *rivus*), *mormînt* (< lat. *monumentum*), *fîntînă* (< lat. *fontana*), *adînc* (< lat. *aduncus*)[15].

Încercări de a-l reda pe /î/ printr-o singură literă au existat încă din secolul al XIX-lea. Avem în vedere nu pe Titu Maiorescu, cel care la început contesta existența lui /î/, diferit de /ă/[16]; avem în vedere un caz particular, școala bucovineană, creată de Aron Pumnul. Ion G. Sbiera folosea numai pe **î**, chiar cînd scria *membru al Academiei Romîne* sau al *Societății pentru Cultura și Literatura Romînă în Bucovina*; la 1886 publica *Poveşti poporale romînesci*, iar la 1889 – *Aron Pumnul. Vocĭ asupra vieții și însĕmnătății luĭ, dimpreună cu documintele relative la inființarea catedreĭ de limba și literătura romînească la gimnasiul superior din Cernăuț.*

Prin reforma ortografică din 1904 s-a hotărît eliminarea literelor **ê, ô, û**, rămînînd numai **î** și **â**, fapt pentru care reforma va fi aspru criticată de Sextil Pușcariu (vezi supra, 1.4.3.). Argumentul de forță pentru acel moment, dar și pentru mai tîrziu, era că **â** trebuia păstrat pentru *România*, grafie impusă în plan mondial o dată cu declararea regatului României. S-a considerat însă necesar să se păstreze **â** și pentru *român* și derivatele acestuia, deci pentru toată familia de cuvinte, pentru ca hotărîrea finală să extindă folosirea lui **â** pentru interiorul tuturor cuvintelor la forma de bază și fără afectarea formelor flexionare sau derivate.

În urma rediscutării statutului celor două litere după 1926 se ajunsese la concluzia că ar trebui să se păstreze numai una dintre ele pentru orice poziție din cuvînt (preferabilă fiind **î**), dar reforma din 1932 a reinstalat ortografierea ordonată la 1904. Această pendulare între cele două poziții justifica atitudinea ironică a lui Al. Graur din 1930: „Academia intervine din timp în timp și mărește aci domeniul unuia din cele două semne, aci pe al celuilalt: recomandă să se scrie *hotărât*, apoi *hotărît* și, de curînd, iarăși *hotărât*"[17].

Poziția cea mai ciudată în rezolvarea problemei literelor **î** și **â** a avut-o Sextil Pușcariu. După ce la 1904 contestase vehement etimologismul Academiei Române pentru încălcarea idealului unei ortografii fonetice, cum trebuia să fie cea românească, și păstrarea a două litere, **â** și **î**, pentru notarea aceluiași fonem, /î/, la discuțiile începute în 1926 a fost nevoie de o convenție cu Ovid Densusianu, susținătorul păstrării lui **s** intervocalic în neologisme, pentru a se renunța la **â** și **s** intervocalic (vezi supra, 1.4.3.). E greu de spus care dintre cei doi învățați este vinovat de încălcarea convenției, fiecare învinuindu-l pe celălalt. Dar schimbarea poziției lui Sextil Pușcariu față de păstrarea sau respingerea lui **â** își are explicația sa. Autorul însuși ne-o dă.

Încă din perioada cernăuțeană, Sextil Pușcariu lucra la *Dicționarul Academiei*, operă pe care a considerat-o de căpetenie. *Memoriile* sale sînt pline de trimiteri la *Dicționar*, foarte adesea

---

[13] *Mic dicționar ortografic*, ediția a II-a, București, 1954, p. 5.
[14] *Ibidem*, p. 15. În realitate este cunoscut că nu oricine putea publica și nu orice idee putea fi publicată.
[15] Nu e de neînțeles de ce se ajunsese și la scrieri greșite, ca în cazul lui *gût* (Cf. *Îndreptariu pentru ortografia română. Regule și vocabulariu ortografic*, Viena, 1893, p. 8: „**û** se scrie numai în *sûnt, sûntem, sûnteți* și *gût* cu derivatele"), care nu e urmașul lat. *guttur*, cum s-a crezut, ci al v.sl. *glŭtŭ*.
[16] Merită toată atenția remarca Florei Șuteu precum că „echivalența între <*â*> și <*ă*>, uzuală între 1860 și 1881, a încetinit procesul de definitivare a distribuției vocalei închise în pronunțarea vorbitorilor cultivați" (*Influența ortografiei asupra pronunțării literare românești*, EA, București, 1976, p. 154).
[17] Al. Graur, *Puțină gramatică*, I, EA, București, 1987, p. 24.

Scanned with OKEN Scanner

exprimîndu-şi temerea că ar putea apărea vreun obstacol ce ar fi putut opri realizarea acestei opere de interes naţional[18]. La 1929 lucrările *Dicţionarului* erau foarte avansate, iar schimbările de ortografie ar fi reclamat revizuirea întregului material. Ca atare, coordonatorul lucrării aprecia că, pentru momentul respectiv, „păstrarea regulilor din 1904 pentru **î** şi **z** are şi marele avantaj că *nu pune* ***Dicţionarul Academiei*** *(care acum nu mai poate schimba în mod radical sistemul său ortografic) în disonanţă cu noua ortografie* (s.n.) care se va vota"[19]. Altfel, cu siguranţă Sextil Puşcariu ar fi fost de acord cu ideea lui Ovid Densusianu: „Din ce este al sufletului nostru, din felul cum vorbim ne arătăm destul latinitatea – nu cîştigăm nimic cu o literă salvată dintr-un naufragiu ortografic"[20].

Protestele unei bune părţi a intelectualităţii româneşti de după 1932, concretizate în neluarea în consideraţie a normelor ortografice ale Academiei Române, chiar dacă toţi împărtăşeau ideea nevoii imperioase a unei ortografii unanim acceptate şi respectate, sînt de înţeles şi au oferit ulterior argumente care justificau modificările din ortografie. Chiar Academia Română, înainte de a fi desfiinţată de puterea politică de după război, iniţiase un proiect de modificare a ortografiei, în care 12 din cele 55 de norme din 1932 suferau modificări. La norma cu numărul 14, care în 1932 întărea norma din 1904, proiectul făcea menţiunea: „Acest articol se menţine sau se modifică după hotărîrea plenului [Academiei]"[21].

Chiar dacă în *Gramatica* sa din 1937 Iorgu Iordan preciza că a adoptat ortografia oficială „nu numai pentru că aşa mi s-a cerut, ci şi din convingerea că un sistem ortografic unitar, chiar mediocru din punct de vedere ştiinţific, este de preferat mai multora, oricît de perfecte ar fi ele"[22], nu se poate abţine de la aprecierea că distincţia dintre **â** şi **î** „ar trebui să dispară, fiindcă nu se întemeiază pe fapte de limbă. Argumentul că, dacă am întrebuinţa un singur semn, şi anume pe **î** (ca să nu se confunde cu **ă**), numele nostru etnic, *Român*, n-ar mai fi simţit ca provenind din lat. *romanus*, este valabil, cel mult, pentru străini. Dar şi ei ştiu cum stau lucrurile, dacă posedă oarecare cultură. Afară de asta, numai în scris, nu şi în vorbire, **â** aminteşte de **a** din *romanus*"[23].

Susţinător al unei ortografii fonetice pentru limba română încă din 1912[24], August Scriban nota în al său *Dicţionaru limbii româneşti (Etimologii, înţelesuri, exemple, citaţiuni, arhaizme, neologizme, provincializme)*, Iaşi, 1939, p.51: „litera **â** e tot una cu **î** şi încurcă învăţarea limbii româneşti. Principiul ştiinţific e un sunet, o literă".

Pe aceeaşi poziţie se situează şi alte personalităţi. D. Dan considera că „romanitatea limbii române nu este demonstrată de existenţa lui **â** în *Român* şi de alte «grafii absurde»"[25], iar Al. Graur, întrebat fiind de ce scrie cu **î** peste tot şi nu-l foloseşte şi pe **â**, răspundea în „Tempo" din 3 martie 1939: „Aş putea întoarce întrebarea: de ce să avem două semne pentru un singur sunet? În secolul trecut, pe vremea literelor chirilice, nu exista decît **î**; **â** este o invenţie destinată să păstreze

---

[18] Cf. Sextil Puşcariu, *Memorii*, Bucureşti, 1978: 18.VIII.1918: „abia seara ajungeam acasă, restul timpului fiind tot ocupat. Aici luam cîte o fascicolă din *Dicţionarul Academiei* – pe care nu-l mai văzusem de 4 ani – şi citeam în pat pînă seara tîrziu. Mărturisesc că simţeam o vie bucurie văzînd ce bine e redactat. Mare păcat ar fi dacă nu s-ar putea continua." (p.302); 30.V.1923: „Acum vreau să văd mai întîi ce se alege cu *Dicţionarul*" (p.631); 16.II.1926: „am fost în audienţă la regele. L-am găsit îmbătrînit şi cam slab trupeşte. I-am vorbit de *Dicţionar*, arătîndu-i că Academia nu mai poate duce la bun sfîrşit această operă naţională" (p. 648); 1.VI.1926: „Vineri voi ţinea la Academie o expunere despre *Dicţionar* în şedinţă publică" (p. 649) etc.

[19] Sextil Puşcariu, *Proiect de reformă a ortografiei române*, în „Analele Academiei Române. Dezbateri", tom XLIX, 1929; în Idem, *Cercetări şi studii*, Bucureşti, 1974, p.307. E de amintit aici şi povestea librarului B. din Wiesbaden, care, la finele veacului al XIX-lea, a devenit falit din cauza unor modificări produse în ortografie după ce el tipărise sute de mii de blanchete pe care nu le-a mai putut vinde.

[20] Ovid Densusianu, *Noua ortografie*, în „Grai şi suflet", V (1931-1932), în Idem, *Opere*, I, Bucureşti, 1968, p. 575.

[21] După Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 217.

[22] Idem, *Gramatica limbii române*, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 1937, p. VII.

[23] *Ibidem*, p. 8–9.

[24] August Scriban, *Ortografia românească*, Iaşi, 1912.

[25] D. Dan, *O problemă de limbă română privită raţional*, în „Viaţa românească", 1939, nr.3; după *Ortografia limbii române. Cercetare bibliografică*, Bucureşti, 1970, p. 286.

Scanned with OKEN Scanner

cuvîntului *român* o înfăţişare apropiată de latinul *Romanus*. Dar astăzi nu mai e nevoie de astfel de subterfugii pentru că toată lumea ştie că limba română provine din cea latină"[26].

Poziţia adoptată în 1953 nu e, după cum se vede, deloc nouă. Hotărîrea adoptată exploata însă o afirmaţie din 1904 a lui Sextil Puşcariu: „Publicul mare însă, care şi el are nevoie să scrie ortografic, ca şi puţinii privilegiaţi, va trebui sau să facă mai întîi un curs de filologie sau să memoreze imaginea scrisă a celor cinci mii de cuvinte pe cari le întrebuinţează, căci reguli ortografice nu i se vor putea da"[27]. Ciudat poate părea că numele lui Sextil Puşcariu nu putea fi invocat o dată cu ideea; era considerat însă de oficialităţi un reprezentant al societăţii burgheze reacţionare, iar aceasta spunea totul.

A doua suprimare pe care a impus-o reforma ortografică din 1953 a fost cea a lui „**u** final dispărut din rostire"[28]. Dar nici de această dată nu era o poziţie nouă. Susţinut de Sextil Puşcariu la 1929[29] pentru motivul că „tot omul are înnăscut *simţul gramatical*, de care e bine să ţinem seama şi în ortografie, menţinînd, bunăoară, scrierea *ochiu* (la singular) spre a-l distinge de *ochi* (plural)"[30], şi păstrat de ortografia din 1932 (vezi supra, 1.4.4.), **u** final va fi de mulţi contestat ca fiind în dezacord cu pronunţarea şi putînd exercita o influenţă nefastă asupra rostirii, care l-ar putea adopta. Din nou, scrierea era pusă în acord cu rostirea, notînd numai acele sunete care apar în limba literară.

Înlocuirea lui *sunt* cu *sînt* nu este stipulată în nici una dintre cele 16 norme ortografice de la 1953, dar nici una dintre aceste norme nu priveşte ortografierea unui singur cuvînt. În schimb, regula ortografică 109 ordonă: „Potrivit cu scrierea tradiţională şi cu rostirea populară, verbul *a fi* se va scrie la indicativ prezent astfel: (eu, ei) *sînt*, (noi) *sîntem*, (voi) *sînteţi*, accentuat în rostire *sîntem, sînteţi*, nu *sunt, suntem, sunteţi*"[31]. Motivarea alegerii se dă în *Introducere*: „verbul *a fi* apare, o dată cu punerea bazelor limbii literare, sub formele: *eu sînt, noi sîntem, voi sînteţi, ei sînt*. Şcoala latinistă, dorind să dea o înfăţişare latină acestor forme, a introdus scrierea *sînt* şi *sunt* la persoana a III-a plural, extinzînd pe **î** sau **u** la scrierea celorlalte persoane, dar fără să intervină în ceea ce priveşte pronunţarea.

Formele cu **u** au pătruns în scriere şi apoi în rostirea a foarte puţini vorbitori, influenţaţi de aspectul scris; marea majoritate foloseşte formele cu î, pe care le găsim şi în scrisul multor scriitori contemporani"[32].

Făceam mai înainte precizarea că scrierea acestor forme ale verbului *a fi* n-a constituit substanţa vreunei norme ortografice (vezi supra, 1.4.3. şi 1.4.4.), ele fiind doar recomandate de autorii glosarelor. Astăzi e un lucru cunoscut că pînă în secolul al XVIII-lea nu s-au atestat decît formele cu **î**, cele cu **u** fiind impuse de Şcoala Ardeleană, pentru o mai evidentă apropiere de grafia latinească. Formele cu **u** s-au impus prin influenţa directă asupra modului de a scrie conform unei concepţii, iar nu după anumite reguli, ceea ce a şi făcut să apară ortografieri diferite la acelaşi scriitor.

Se pare că *sunt* a fost folosit pentru prima dată de Paul Iorgovici, în 1799: „eu aflu a fi spre folosul limbei noastre a introduce în limba noastră cuvinte care *sunt* în limba cea veche aşezate de oamenii cei aleşi"[33]. Oricum, după 10 ani, în 1809, Constantin Roja publica la Buda *Măestria*

---

[26] Al. Graur, *Puţină gramatică*, II, EA, Bucureşti, 1988, p. 16.

[27] Sextil Puşcariu, *Ortografia revizuită a Academiei Române (scrisoare către d. Ioan Bogdan)*, în „Convorbiri literare", 1904, nr.11; în Idem, *Cercetări şi studii*, Editura Minerva, Bucureşti, 1974, p. 3.

[28] *Mic dicţionar ortografic*, ediţia a II-a, Bucureşti, 1954, p. 41.

[29] În 1904 Sextil Puşcariu, *op. cit.*, p. 8, aprecia că „u şoptit a pierit din grai, deci nu mai avem de ce-l însemna în scrisoare".

[30] Sextil Puşcariu, *Proiect de reformă a ortografiei române*, în „Analele Academiei Române. Dezbateri", tom XLIX, 1929; în Idem, *Cercetări şi studii*, Editura Minerva, Bucureşti, 1974, p. 310.

[31] *Mic dicţionar ortografic*, ediţia a II-a, Bucureşti, 1954, p. 41.

[32] *Ibidem*, p. 20.

[33] Paul Iorgovici, *Observaţii de limba rumînească*, Buda,1799; după Giorge Pascu, *Istorie a literaturii romîne din secolul XVIII*, III, Iaşi, 1927, p. 292. Nu este exclus ca forma cu **u** să fi fost preluată de G. Pascu de la Heliade Rădulescu, care relua în 1862 retipărirea din „Curierul de ambe sexe" (1838–1840) a lucrării lui Paul Iorgovici.

Scanned with OKEN Scanner

ghiovăsirii româneşti cu litere latineşti, care sînt literele românilor ceale vechi, prin care este considerat creatorul alografului **û**[34].

Este foarte adevărat că la reprezentanţii Şcolii Ardelene apar formele cu **u**, dar nu lipsesc nici formele în circulaţie la vremea respectivă în vorbirea populară. Aşa apar formele bănăţene *sem*, cu varianta *săm, seţi, sînt* cu grafii adaptate etimologic: *sint, sent* (< lat. *sint*) şi *sentem, senteţi, sent* (eu), prin analogie cu *sent* (ei), alături de *sênt, sêntem* etc. Formele cu **u** se impun ulterior şi prezintă variante diverse, probînd preocuparea pentru o formă optimă: *sunt, sûnt, sȕnt* etc.[35] Aflarea formei optime nu era lipsită de importanţă, căci trebuia să trimită la forma originară, şi nici simplă, trebuind să nu intre în discordanţă totală cu pronunţarea. Nici cei mai aprigi susţinători ai etimologismului nu propovăduiau introducerea acestor forme în rostire; scrierea trebuia să asigure unitate limbii, care, în aspectul oral, prezenta o mare diversitate, necesar a fi respectată.

Grafiile *sunt, suntem, sunteţi* trebuie să fie puse în legătură cu scrierea altor cuvinte în care /î/ era redat prin **u**, cum ar fi *curund* pentru *curînd, umbla* pentru *îmbla* etc., fie că se explicau, fie că nu se explicau aceste grafii prin etimologie.

În lucrările tipărite cu chirilice în acelaşi timp cu cele ale reprezentanţilor Şcolii Ardelene şi după apar consecvent grafiile cu **î**. Amintim în primul rînd gramatica pentru şcolile normale şi capitale publicată în 1810 la Cernăuţi de Anton de Marki, originar din Transilvania şi absolvent al şcolii normale săseşti din Sibiu, în care formele în discuţie ale verbului *a fi* apar numai cu **î**. La fel se întîmplă şi în *Gramatica românească* din 1828 a lui Heliade Rădulescu şi în *Băgări de seamă asupra canoanelor gramaticeşti*, publicată de Iordache Golescul în 1840 cu alfabet de tranziţie. Foarte interesantă este notarea lui Aron Pumnul: „sѫ nt – sant (sant e domnul), sѫ nt – sent (eŭ sent)“[36].

Scrierea cu chirilice a formelor verbului *a fi* era în acord cu pronunţarea. Faptul e probat de prezenţa acestor forme în rime. Barbu Paris Mumuleanu zice în *Caracteruri*, 1825: „Lăcrămile lor le *sînt*/ Arme, foc ce ard *pămînt*“, iar la Grigore Alexandrescu, *Suvenire şi impresii, epistole şi fabule*, 1847, găsim: „Nu gîndim cu toate-acestea cum că mă gătesc să *cînt*/ Slava vremilor trecute, veacuri care nu mai *sînt*“[37]. În ediţia din 1863 a operei menţionate a lui Gr. Alexandrescu, cu caractere latine, *sînt* apare numai întîmplător, sub influenţa modelului ediţiei din 1847, cu chirilice. În rest apar *sûnt* şi *sunt*.

În concurenţa dintre formele cu **u** şi cele cu **û** vor ieşi învingătoare cele fără semn diacritic. Unui fapt de natură materială, lipsa lui **û** din casetele cu litere ale tipografilor, i s-a adăugat un altul mai important: conştiinţa, chiar dacă falsă, că aceasta este adevărata formă latinească. Intervenţia lui A. Lambrior, din 1883, va fi foarte categorică: „Cei ce-şi fac un titlu de învăţaţi scriind *sunt, suntem, sunteţi* se înşală şi aici, ca oriunde nu vor scrie vocala ce o rosteşte un norod întreg, căci n-au pus mîna pe vocala primitivă, ci numai se fac de rîsul generaţiilor viitoare, de vreme ce vocala primitivă în cazul de faţă este *i*“[38].

Neconcordanţa dintre scriere şi pronunţare e pusă în evidenţă şi de rima poeziilor lui Eminescu. Din ediţia Maiorescu, retipărită în 1989, notăm: „Pe pieptul moartei luce de petre scumpe salbă,/ Şi păru-i de-aur curge din raclă la *pămînt;*/ Căzuţi în cap *sunt* ochii; un zimbet trist şi *sfînt*/ Pe buzele-i lipite ce vinete ei *sunt*“ (*Strigoii*); „Nu lumina/ Ce in lume-ai revărsat-o, ci păcatele şi vina,/ Oboseala, slăbiciunea, toate relele ce *sunt*/ Intr'un mod fatal legate de o mână de *pămînt*“ (*Satira* I); „De aceea zilele imi *sunt*/ Pustii ca nişte stepe,/ Dar nopţile's de-un farmec

---

[34] Vezi Flora Şuteu, *Influenţa ortografiei asupra pronunţării literare româneşti*, EA, Bucureşti, 1976, p. 103.
[35] Cf. J. Byck, *Noua ortografie şi istoria limbii literare*, în LR, 1954, nr.6, p. 32; Giorge Pascu, *op. cit.*, p. 257 şi urm.; Al. Rosetti, B. Cazacu, *Istoria limbii române literare*, ES, Bucureşti, 1961, p. 375 şi urm.
[36] Aron Pumnul, *Neatîrnarea limbeĭ romînescĭ în desvoltarea sa şi în modul de a o scrie*, în *Aron Pumnul. Voci asupra vieţii şi însemnătăţii lui...*, Cernăuţi, 1889, p. 224.
[37] După J. Byck, *art. cit.*, p. 39.
[38] După Mioara Avram, *Aspecte controversate ale normelor ortografice ale limbii române*, în LR, 1983, nr.1, p. 11.

Scanned with OKEN Scanner

sfănt/ Ce nu-l mai pot pricepe" (*Luceafărul*) etc.[39] Aceasta probează că Eminescu pronunța *sînt*, chiar dacă în scriere apărea *sânt* sau *sunt*.

Aceeași este situația și pentru alți scriitori din veacul al XIX-lea. În poeziile cuprinse în volumul *Balade și idile*, 1893[40], Coșbuc scrie, conform cu normele ortografice ale timpului, *sunt*, dar rimele probează că pronunțarea era *sînt*: „Supt plopii rari apele sună/ Și plopii rari vâjie'n *vânt*,/ Scot hohote par'că să-mi spună/ În râs, ce nemernică *sunt*!/ Ce rea, ce nemernică *sunt*..." (*Fata morarului*); „Scad sfinții'ncet, și vinul scade!/ Dar vin mai e, sfinți nu mai *sunt*!/ Să nu poți bea, căci n'ai un *sfânt*,/ Și'n gol să bei nu se prea cade" (*Toți sfinții*); „Dar mâne va mai fi *pământ*?/ Mai fi-vor toate câte *sunt*?/ Când n-ai de-acum să mai privești/ Pe cel frumos, cum însuți ești,/ De dragul cui să mai trăiești,/ Tu, soare *sfânt*?" (*Moartea lui Fulger*). Nu diferă situația din *Ziarul unui pierde-vară*, apărut în 1902[41]: „Vai, și de-au scăpat o seamă/ De robie, unde *sunt*?/ Chinul ăsta cum se chiamă,/ Când de viu ești în *mormânt*?" (*Andromahe*); „Și-n tesalicele maluri/ Râuri milostive *sunt*,/ Ca'n rostogolite valuri,/ Să dea omului *mormânt*" (*Idem*); „Împrejurul meu învie/ Toate câte *sunt*/ Ce de joc și veselie,/ Când e soarele la toacă!/ Iată-le, sărind se joacă/ Undele de *vânt*" (*Chindia*). N-am identificat, în schimb, vreo rimă, la cei doi autori, pentru *sunt*.

În timp, sub presiunea curentului fonetic, care pretindea să se scrie după cum se pronunță, dar și sub presiunea influenței scrisului asupra rostirii, cuvintele și-au fixat forma fie la **u**, fie la **î** (**â**), mai ales că la 1904 grafiile **ô**, **ê**, **û** au fost desființate. Aceasta a făcut ca *sunt, suntem, sunteți* să rămînă izolate, determinînd reacția celor mai mulți dintre lingviști; acestora li s-au asociat și alți intelectuali, care au refuzat să le folosească. Dăm un exemplu din *Prefața* lui A. C. Cuza la Mihail Eminescu, *Opere complecte*, Iași, 1914, cu ortografia de acolo: „***Sîntem** oameni cu toții. Dar **cîtă** deosebire: **între** omul **romîn** și omul bulgar*". Chiar *Dicționarul Academiei* „a nesocotit de la începutul apariției sale grafia cu **u**, scriind, potrivit cu procedeul ortografic curent, **â**"[42].

Ortografierea cu **u** a formelor verbului *a fi*, impusă prin tradiție și acceptată tacit, a fost pusă pe seama lui Titu Maiorescu, deși înaintea lui fusese folosită și de alții (T. Cipariu, de exemplu, a scris numai *sunt*, cu caractere latine, dar, sѫnt, cu chirilice). Maiorescu reprezenta însă curentul ce susținea principiul intelectual al ortografiei, iar acceptarea lui *sunt* etc., fără nici un comentariu, le-a asigurat statut de normă. Nu erau singurele cazuri cînd scrierea nu corespundea cu pronunțarea. Maiorescu va fi vehement criticat, de pildă, de Leca Morariu[43] pentru „introducerea" grafiei *sunt*, în contradicție cu pronunțarea *sînt*. Avea dreptate Flora Șuteu cînd aprecia că "o dată ce scrierea cu litere latine începe să se aplice cu mai mare consecvență, anumite procedee normative sînt adoptate în baza tradiției, fără o menționare explicită a principiului director unic, considerîndu-se uzul grafic ca fiind decisiv"[44].

O primă împărțire a intelectualilor în general și a filologilor în special era în funcție de acceptarea lui *sunt* sau *sînt*. Trebuie însă avută în vedere și gruparea acestora după cum îl foloseau pe **î** sau pe **â**. Este explicația pentru prezența în același text a trei ortografieri: *sunt, sînt, sânt*.

Datorită influenței scrierii asupra pronunțării, au început a se răspîndi, în primul rînd în rostirea populației urbane, formele cu /*u*/. Al Graur mărturisea că, la auzirea, pentru prima dată, în 1927, a pronunțării *sunt*, a fost foarte surprins, dar că în anii următori pronunțarea aceasta a cîștigat teren, fără a deveni generală[45]. Dacă avem în vedere că ALR II înregistrează, în hărțile 2156, 2157,

---

[39] În ediția Perpessicius, retipărită în 1994, rimează: *pământ – sfânt – sunt* (*Strigoii*); *sunt – pământ* (*Scrisoarea I*); *sunt – sfânt* (*Luceafărul*).
[40] Am folosit ediția a XIV-a, Cartea Românească.
[41] Noi am folosit ediția Cartea Românească.
[42] J. Byck, *art. cit.*, p. 39.
[43] Leca Morariu, *Vivat ortographia, pereat lingua*, în „Făt-Frumos", 1936, nr.5, p. 290–292.
[44] Flora Șuteu, *op. cit.*, p.75. În același sens vine și părerea lui J. Byck, *art. cit.*, p. 23: „Așa cum limba noastră literară de astăzi nu se poate rupe de trecut, nici scrierea ei nu poate să facă abstracție de particularitățile grafice care de-a lungul vremurilor s-au bucurat de popularitate printre cărturarii noștri".
[45] Vezi Al. Graur, *sînt și sunt*, în *Puțină gramatică*, vol. al II-lea, EA, București, 1988, p. 190–191.

Scanned with OKEN Scanner

2158, numai în opt puncte rostirile *sunt* etc., ca variante izolate şi corectate ale rostirilor *sînt* etc., şi într-un singur punct (Topraisar – Constanţa) exclusiv formele cu */u/*, putem trage concluzia că influenţa ortografiei a făcut să apară o diferenţiere între vorbirea populară şi cea cultivată. Chiar precizarea din *Îndreptarul ortografic* al lui Sextil Puşcariu şi Teodor Naum privind folosirea celor două serii de forme probează acest lucru.

În aceste condiţii, preferinţa reformei ortografice din 1953 pentru *sînt* etc. devine explicabilă. Pe de o parte, se dădea cîştig de cauză rostirii populare, mult mai larg folosită, şi lucrurile erau în acord cu doctrina politică a timpului. Pe de altă parte, „a adus la loc pe *sînt*, care corespundea tradiţiei noastre milenare“[46]. Avînd în vedere că printre autorii noii ortografii s-au aflat şi Al. Graur şi I. Iordan, vechi combatanţi în bătălia pentru crearea unei ortografii mai simple, mai funcţionale, vom constata cîtă dreptate avea Ovid Densusianu în 1932, cînd afirma: „Şi în ortografie inovaţiile sînt hotărîte de anumite înclinări care s-au afirmat, au ceva din psihologia vremii, dar în ele intervin şi predilecţiuni ale acelora care s-au gîndit să le formuleze“[47].

Dacă vom adăuga că ortografia din 1953 elimina apostroful şi-l înlocuia cu linioara de unire „pentru a marca rostirea împreună a două sau mai multe cuvinte“[48], vom afla principalele puncte în care s-au impus soluţii diferite faţă de scrierea anterioară:

- eliminarea lui **â**, care nu nota un alt fonem decît **î**, punea capăt războiului dintre cele două litere şi, prin aceasta, existenţei a două litere pentru un singur fonem[49];
- eliminarea lui **u** din finalul cuvintelor flexibile, după **i**, unde nu se mai rostea, punea în acord scrierea cu pronunţarea, scrierea urmînd a folosi aceleaşi mijloace pentru realizarea opoziţiilor morfologice ca şi rostirea;
- eliminarea formelor cu **u** ale verbului *a fi* (*sunt, suntem, sunteţi*), în legătură indirectă cu redarea vocalei */î/* în scris, însemna reîntoarcerea la vechile forme ale verbului *a fi*, redate în scrierea chirilică totdeauna cu **î** (ѫ), dar şi la formele cu circulaţie în rostirea populară, declarate singurele corecte, chiar dacă, sub influenţa ortografiei, vorbirea cultivată folosea mai ales pe *sunt, suntem, sunteţi*.

Toate celelalte norme priveau doar eliminarea unor inconsecvenţe ale ortografiei din 1932.

Trebuie să acceptăm astăzi că, deşi discuţiile despre schimbările din ortografie au avut un debut furtunos, vizîndu-se crearea unei ortografii cu totul noi, soluţiile la care s-a ajuns au fost echilibrate, punînd în evidenţă concepţia ştiinţifică a autorilor reformei şi viziunea lor asupra rosturilor ortografiei, aşa cum rezultă din *Introducere* la *Dicţionarul ortografic*: *„O reformă radicală a ortografiei, care s-o schimbe din temelii, nu este de dorit* (s.n.). O astfel de reformă ar provoca mari turburări şi ar îngreuia în loc de a uşura comunicarea în scris între oameni. Noua ortografie are în vedere deprinderile grafice bine înrădăcinate în scrierea noastră şi care nu dau loc la îndoieli. *Schimbările introduse fac ortografia noastră mai simplă, mai raţională, mai lipsită de inconsecvenţe şi fluctuaţii, mai unitară* (s.n.)“[50].

Pentru a fi unitară, noua ortografie îşi propusese concilierea a două aspecte fundamentale: pe de o parte, bazîndu-se „cu consecvenţă“ pe principiul fonetic, trebuia să redea vorbirea „în mod simplu, precis şi clar“[51]; pe de altă parte, trebuia să valorifice cele mai bune tradiţii ale scrisului românesc. În rezolvarea acestei probleme, care ar părea fără soluţie, s-a apelat la conceptul *limbă*

---

[46] Al. Graur, *Mic tratat de ortografie*, ES, Bucureşti, 1974, p. 117. Neîndoielnic, „tradiţia milenară“ era o exagerare. Procesul de impunere a lui *sînt*, prin analogie cu care s-au format *sîntem, sînteţi*, a fost îndelung, iar textele de limbă română veche înregistrează şi alte forme.

[47] Ovid Densusianu, *op. cit.*, p. 569.

[48] *Mic dicţionar ortografic*, ediţia a II-a, Bucureşti, 1954, p. 5.

[49] În 1930 Al. Graur (*î şi â*) opina că „e absolut indiferent dacă adoptăm pe **î** sau pe **â**, căci argumentele , fie ele de ordin etimologic sau caligrafic, nu dovedesc nimic aici. Ceea ce importă e ca pentru sunetul unitar să avem un singur semn, oricare ar fi el. La nevoie s-ar putea chiar inventa un semn nou, de la care n-ar trebui să cerem decît să nu se preteze la echivoc.“ (*Puţină gramatică*, I, EA, Bucureşti, 1987, p. 25). Aron Pumnul chiar propusese un alt semn (vezi supra, 1.3.2.).

[50] *Mic dicţionar ortografic*, ediţia a II-a, Bucureşti, 1954, p. 16.

[51] D. Macrea, *Noua gramatică şi ortografie a limbii române*, în LR, 1953, nr.2, p. 13.

Scanned with OKEN Scanner

literară. Ca atare, s-a stabilit că „ortografia redă în principiu pronunțarea literară românească. Se înlătură pe cît posibil fluctuațiile, recomandîndu-se numai una dintre variantele existente“[52]. Toate soluțiile propuse aveau în vedere numai această variantă a limbii române, limba literară, fapt care a avut drept rezultat deschiderea unei campanii de lămurire a conceptului.

Folosirea termenului *campanie* în fraza anterioară nu e motivată poetic. Ca mai toate acțiunile ce priveau disciplinarea, evitarea unor posibile tendințe de sustragere sau deviere de la ideologia oficială, clarificarea conceptului *limbă literară* a constitutit obiectul unei campanii intense, ce s-a dus nu numai în „Limba română“, publicație căreia îi revenea această obligație, dar și în „Contemporanul“. În 1954 aici s-a deschis o discuție publică la care au participat, pe lîngă lingviști, scriitori, critici literari, și, se înțelege, cititori.

Prima delimitare, utilă, a fost între limba literară și limba literaturii artistice, una dintre ipostazele limbii literare. Concepută ca „limba întregului popor, conformă în gradul cel mai înalt cu regulile limbii naționale [...], un model de corectitudine gramaticală“[53], limba literară ieșea de sub stăpînirea intelectualității și intra în zona de creație a întregii colectivități lingvistice, care, „prin însuși faptul că «vorbește», participă la această operă grea și delicată, de perfecționare a limbii“[54]. Numai astfel se putea ajunge la „limba unică a întregului popor“, o limbă cu norme bine fixate, lipsite de fluctuații și contradicții, „unice pentru toată națiunea, valabile pentru toți membrii comunității, ușor de învățat și de aplicat de către întregul popor“[55].

S-a evidențiat că „rolul de frunte îl joacă însă oamenii cultivați în sensul cel mai larg al termenului, în primul rînd aceia care întrebuințează limba în forma ei scrisă: scriitorii, oamenii de știință, ideologii, conducătorii diverselor organe administrative, actorii, scriitorii, profesorii ș.a. Datorită prestigiului de care se bucură în ochii maselor, toate aceste categorii de vorbitori servesc drept modele de limbă, vrednice de a fi imitate și, prin aceasta, ei influențează puternic asupra celorlalți membri ai comunității lingvistice. Trebuie adăugați, între alții, specialiștii în problemele de limbă, autorii de gramatici și de studii lingvistice, care, din cauza preocupărilor lor științifice curente, sînt puși în situația de a studia limba și, prin urmare, de a lua atitudine față de diversele ei aspecte și totodată [...] de a servi ca exemplu în ce privește modul cum utilizează ei limba în lucrările lor științifice“[56].

Atitudinea față de limba în funcțiune, supusă permanent schimbărilor reclamate de optimizarea procesului de comunicare, diferă. De o parte erau susținătorii limbii literare unice. „[...] avem o limbă literară, în general bine fixată, cu regulile ei ortoepice, care, chiar dacă nu sînt toate îndeajuns de precizate, se pot preciza fără prea mari greutăți“, susținea Iorgu Iordan[57], iar pentru deplina fixare a acestei limbi era nevoie de respectarea normelor, ortografice în primul rînd: „Această ortografie [din 1953] trebuie aplicată, iar nu discutată, chiar dacă are și ea destule lipsuri“[58].

Prin intermediul limbii scrise, care trebuia să se conformeze în cel mai înalt grad normelor, urma să se influențeze exprimarea orală, rostirea. În spiritul epocii, se considera că normele, o dată fixate, trebuie să fie urmate: „pentru ca un fapt de limbă să fie «corect», e necesar ca el să se conformeze, să corespundă unor anumite norme, care să fie *unanim* (s.n.) recunoscute și acceptate de colectivitate“[59]. Așa se explică impunerea unor pronunțări în dauna altora, după orientarea autorilor ortografiei: „cei mai mulți înțeleg să orienteze ortografia noastră după *rostirea obișnuită în Muntenia și sudul Ardealului, unde se vorbește graiul care constituie baza limbii noastre comune,*

---

[52] *Mic dicționar ortografic*, ediția a II-a, București, 1954, p. 17.
[53] Al. Rosetti, *Despre unele probleme ale limbii literare*, ESPLA, București, p. 106.
[54] Iorgu Iordan, *Cultivarea limbii*, în LR, 1956, nr.5, p. 5.
[55] *Mic dicționar ortografic*, ediția a II-a, București, 1954, p. 10.
[56] Iorgu Iordan, *art. cit.*, p. 5–6.
[57] Idem, *Limba română contemporană. Manual pentru Institutiile de Învățămînt Superior*, București, 1954, p.219.
[58] *Ibidem*, p. 240.
[59] B. Cazacu, *Unele probleme ale studierii limbii literare în lumina ultimelor lucrări ale lingviștilor sovietici*, în LR, 1953, nr.4, p. 52–53.

Scanned with OKEN Scanner

naţionale (s.n.). Astfel majoritatea preferă formele munteneşti, obişnuite şi în capitala ţării, *tinereţe, pîine, seară* etc. formelor *tinereţă, pîne, sară* etc. Într-adevăr se poate constata *o rapidă răspîndire pe întreg teritoriul patriei noastre a pronunţării bucureştene, care va fi luată din ce în ce mai mult normă a limbii naţionale* (s.n.)"[60].

Este, în general, cunoscut în ce măsură era posibil să te supui sau nu normelor oficiale. O va spune mai tîrziu Al. Graur: „dacă cineva vrea să scrie altfel decît este indicat, poate să o facă, dar dacă ajunge la publicare, corectorii de la ziare sau redactorii din edituri îi modifică textul în acord cu normele. *Este un lucru excelent, căci avem interesul ca limba să fie unitară* (s.n.)"[61].

De cealaltă parte se situau susţinătorii ideii că limba literară e în devenire, iar evoluţia ei nu trebuie încorsetată de norme prea rigide. Încă dinaintea războiului, Mihail Sadoveanu aprecia că „într-o sută de ani, toate încercările s-au făcut, toate propunerile, toate invitaţiile pentru a stabili definitiv; s-au manifestat opreliști oficiale, s-au edictat sisteme ortografice şi glosare: limba şi-a urmat calea ei; limba vie nu poate fi stăvilită [...] nu-i timpul să legiferăm şi să încătuşăm o limbă care apare încă tufoasă şi e într-o prefacere aşa de bogată. Din variaţiile de forme se va alege cu vremea definitivul; din bogăţia de sinonime se vor diferenţia nuanţele; din năvala de neologisme se vor ciurui cele necesare exprimării precise şi peste cincizeci de ani vom mai fi străbătut o etapă, după care, din fericire, nu va fi încă timpul să ne oprim şi să o edificăm"[62].

De pe aceeaşi poziţie, maestrul propunea, în comunicarea *Despre limba literară*, ţinută la Academie în februarie 1955, reprimirea în dicţionare, chiar şi cu statut de dublete, a unor cuvinte ca *mîne, cîne*[63], *sară, bătrîneţă, tinereţă*, prin care s-ar fi recunoscut contribuţia scriitorilor moldoveni şi ardeleni, la care se înregistrează aceste forme, la dezvoltarea limbii române literare.

În aceeaşi sesiune a Academiei, Al. Graur susţinea că limba literară trebuie să se supună unor „norme general valabile", ca instrument de comunicare al întregii societăţi, ceea ce ar fi fost acceptabil numai de pe poziţii de o accentuată mobilitate, or aceasta nu era posibil la vremea respectivă. O probează din nou I. Iordan, cu afirmaţii de felul „Verbe ca *absolutiza, relativiza, unilateraliza, paraleliza* şi altele asemene, foarte numeroase, nu văd cum îşi pot justifica în mod serios existenţa"[64].

Criteriile după care un fapt de limbă poate fi considerat corect ori incorect sînt numeroase. Dintre cele citate de O. Jespersen (ordinul autorităţii, repartiţia geografică, tradiţia literară, cuvîntul aristocraţiei, părerea democraţiei, logicul, esteticul) nici unul, luat separat, nu este suficient pentru a fixa normele unei limbi, iar combinarea lor implică subiectivul. De aici apar contradicţii şi inconsecvenţe. Aşa, de exemplu, în 1934 Al. Graur susţinea: „mai ales *în ortografie, care este o creaţie a specialiştilor* (s.n.), masele trebuie să primească instrucţiuni de la cel care a studiat toate problemele în legătură cu limba"[65], iar în 1940: „în materie de pronunţare, corect e în general cum spune majoritatea"[66]. Trebuie să precizăm însă şi că, după părerea aceluiaşi prestigios cercetător al

---

[60] *Mic dicţionar ortografic*, ediţia a II-a, Bucureşti, 1954, p. 15. Mijloacele de a cultiva „înţelegerea" şi „acceptarea" pronunţării bucureştene erau multiple. În toată perioada comunistă Bucureştiul era localitatea cu cea mai bună aprovizionare. În anii '50 în Bucureşti exista pîine „la liber", fără cartelă, dar se vindea numai bucureştenilor. Un biet moldovean din părţile Hîrlăului n-a reuşit o zi întreagă să cumpere pîine spre a-şi astîmpăra foamea, fiind mereu refuzat după ce ruga „Dă-ń şî ńii o pîni".

Era o atitudine similară cu a ruşilor din Basarabia; pentru a se bucura de ceva drepturi, românii din Basarabia trebuia să vorbească ruseşte fără cusur, să nu fie recunoscuţi că nu sînt ruşi, după cum mărturisea, în 1990, un locuitor din raionul Cahul.

[61] Al. Graur, *Mic tratat de ortografie*, Bucureşti, 1974, p. 21.

[62] Mihail Sadoveanu, *În legătură cu limba literară*, în „Ethnos. Revistă de grai, studiu şi creaţie românească", Focşani, I, 1941–1942, fasc.2, p. 27.

[63] În 1932, S. Puşcariu şi T. Naum dădeau în *Îndreptarul* lor numai *câne, mâne*.

[64] Iorgu Iordan, *art. cit.*, p. 10. Poate ca un efect al afirmaţiei lui I. Iordan, nici măcar unu din cele patru verbe nu apare în *Dicţionarul limbii române moderne*, dar din *Dicţionarul explicativ* numai *unilateraliza* lipseşte, celelalte verbe avînd consfinţit dreptul „oficial" la circulaţie în limba română.

[65] Al. Graur, *Puţină gramatică*, I, EA, Bucureşti, 1987, p. 127.

[66] Idem, *Puţină gramatică*, II, EA, Bucureşti, 1988, p. 107.

Scanned with OKEN Scanner

limbii, ortografia trebuie să respecte pronunţarea corectă. Poziţiile par a fi opuse, dar, în realitate, sînt complementare, actualizînd de fiecare dată altele din criteriile menţionate ale lui Jespersen, nici unul neputînd fi exclus dintre factorii de corectitudine.

De fapt se sconta, şi în 1953 şi după aceea, pe puternica influenţă a limbii scrise asupra celei vorbite. Neîndoielnic, „aspectul scris al limbii literare satisface, prin forţa lucrurilor, în mai mare măsură decît aspectul ei vorbit, condiţiile de corectitudine, perfecţie etc., care constituie esenţa ei specifică"[67]; ca atare, modificarea limbii vorbite după reguli impuse limbii scrise era privită ca un proces lingvistic obiectiv[68]. Prin aceasta însă se ajungea, voit sau nu, la punctul iniţial, limba vorbită, dat fiind crezul pe care îl slujea noua ortografie: respectarea limbii rostite, în varianta ei exemplară, limba literară.

Încă în perioada interbelică, Alf Lombard publica la Uppsala *La prononciation du roumain*, un studiu de fonetică descriptivă bazat pe pronunţarea din mediile cultivate ale Bucureştiului, fără intenţia de a impune această pronunţare drept normă a limbii române. Era însă cel mai important studiu asupra pronunţării româneşti pînă la acea dată şi avea să fie folosit şi în descrierile ulterioare din domeniu, mai ales că era şi în acord cu orientările de după 1948.

Se edifica astfel conceptul de limbă literară ca un model elaborat, o abstracţie la baza căreia se aflau realităţi lingvistice concrete. Normele de funcţionare a acestui model dădeau măsura corectitudinii. Prin raportare la acest model, „în mintea noastră există imaginea unei rostiri corecte, rostire situată deasupra dialectelor, a accidentelor şi a particularităţilor individuale. Către acest model de rostire corectă se îndreaptă – şi trebuie să se îndrepte consecvent – eforturile fiecărui vorbitor al limbii noastre. Căci modelul de rostire este o etichetă cu care fiecare dintre noi se prezintă în faţa societăţii"[69].

Normele de pronunţare corectă a limbii române au constituit substanţa *Dicţionarului ortoepic* publicat de Institutul de Lingvistică din Bucureşti în 1956.

1.5.2. Noua ortografie a devenit obiectul dezbaterilor ce se purtau nu numai în publicaţii de specialitate, ci în publicaţii de orice fel, în care se atacau mai ales abaterile de la noile norme constatate în primul rînd în publicaţii, subliniindu-se obligativitatea respectării normelor şi rolul pe care presa trebuie să şi-l asume în cunoaşterea şi însuşirea normelor ortografice, parte componentă a cultivării maselor. Au ieşit însă repede la iveală şi unele neajunsuri ale noii ortografii, printre care scrierea numelor comune ca şi a numelor proprii străine, folosirea majusculei, rolul principiului morfologic şi al celui sintactic în ortografie etc. Au apărut astfel destul de repede şi voci care contestau renunţarea la folosirea lui **â** în interiorul cuvîntului sau renunţarea la *sunt, suntem, sunteţi*. Pe o poziţie aparte se situau filologii care susţineau ca în tipărirea textelor vechi să fie aplicate normele ortografice în care se reda rostirea timpului cînd textul a fost scris.

În aceste condiţii, Institutul de Lingvistică din Bucureşti hotărăşte să realizeze un *Tratat şi dicţionar de ortografie, ortoepie şi punctuaţie*, pregătit pentru editare în 1958. Lucrarea va apărea însă în 1960 cu titlul *Îndreptar ortografic, ortoepic şi de punctuaţie* şi va aduna la un loc normele ortografice, ortoepice şi de punctuaţie din *Mic dicţionar ortografic*, ediţia a II-a – 1954, *Dicţionar ortoepic*, 1956, şi *Îndreptar de punctuaţie*, 1956. Unele inadvertenţe sau inconsecvenţe din cele trei lucrări menţionate au fost corijate „din mers". A ieşit atunci însă la iveală un alt neajuns: pe de o parte, fiind cea mai amplă lucrare din domeniu pînă la acea dată, impresiona neplăcut numărul foarte mare al regulilor în raport cu care comunicarea, scrisă sau orală, era considerată corectă; pe de altă parte erau mai vizibile lacunele, mai ales din domeniul ortoepiei, formulările echivoce, incomplete etc.

Părea că lucrurile se aşezaseră şi că aspectele discutabile urma să se remedieze din mers, prin consensul specialiştilor. Scrierea *Romînia* era însă din ce în ce mai greu de acceptat, mai ales

---

[67] Iorgu Iordan, *Limba literară (privire generală)*, în LR, 1954, nr.6, p. 65–66.
[68] Ideea nu era nouă. În 1935, Vladimir Buben publica la Bratislava *Influence de l'ortographe sur la prononciation du français moderne*, în care se explicau pronunţări ezitante prin influenţa modelului ortografic.
[69] Fulvia Ciobanu, Lidia Sfîrlea, *Cum scriem, cum pronunţăm corect. Norme şi exerciţii*, ES, Bucureşti, 1970, p. 86.

Scanned with OKEN Scanner

că țara se numea acum *Republica Populară Romînă*, în care numele țării apărea numai ca un adjectiv, pierzîndu-se aproape total în numele format din inițiale (*RPR*). Se produsese un hiat, pentru viața politică internațională, între vechiul nume al țării, *România*, și noul ei nume *Republica Populară Română, RPR*. S-a acționat deci în două direcții, simultan: revenirea la vechiul nume, *România*, chiar dacă în formula *Republica Socialistă România*, și la vechea ortografiere a numelui, cu **â**. Ediția din 1965 a *Îndreptarului ortografic, ortoepic și de punctuație* vorbește despre „îmbunătățirea normelor ortografice ale limbii române", concretizată în reintroducerea literei **â** în alfabetul limbii române, spre a folosi „în scrierea numelui propriu *România* și a tuturor cuvintelor din aceeași familie (*român, românesc* etc.)"[70].

E de reținut că scrierea cu **â** a cuvîntului *român* și a derivatelor acestuia nu s-a oficializat printr-o hotărîre a guvernului sau a Academiei RPR, ci a fost aprobată de Prezidiul Academiei RPR ca „îmbunătățire" a normelor din 1954, iar faptul acesta a fost criticat în repetate rînduri. De fapt nici nu era nevoie în mod expres de o nouă hotărîre a guvernului. E adevărat că litera **â** fusese scoasă din alfabetul românesc, dar ea putea fi folosită chiar după normele din 1953, care prevedeau că „numele de persoană românești se redau așa cum semnează purtătorii lor". Între exemplele citate nu se află nici unul cu **â**, dar în 1972 Al Graur susținea că scrierea *România* „corespunde întru totul principiului enunțat în prima ediție a *Îndreptarului*: numele proprii *pot păstra* (s.n.) scrierea tradițională"[71]. În $ÎO_{1965}$ se adăuga însă și un nume cu **â**, *Pârvan*. În ce privește păstrarea tradiției pentru scrierea *România*, Al. Graur ne asigura că „*România* s-a scris în permanență așa pe toate obiectele care pleacă în străinătate"[72].

Este însă foarte important pentru evoluția ulterioară a lucrurilor că se legifera astfel reintroducerea literei **â** în alfabetul limbii române, rămînînd încă exterioare **q**, **w**, **y**, care se puteau folosi numai pentru scrierea unor cuvinte străine și nerecomandate pentru scrierea cuvintelor românești. Din 1982, o dată cu apariția *Dicționarului ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, literele **q**, **w**, **y** vor fi cuprinse în alfabet cu precizarea că se folosesc, ca și **k**, „în nume proprii și în neologisme cu caracter internațional"[73].

Reintroducerea lui **â** în alfabet va însemna însă și redeschiderea disputei privind scrierea lui /î/ în interiorul cuvintelor, reclamîndu-se reîntoarcerea la folosirea lui **î** și **â** după regulile din 1932. Ba chiar se considera că revenirea la **â** în *român* și în cuvintele derivate obligă la generalizarea scrierii cu **â** în toate cuvintele cu /î/ interior, deci la ortografieri ca *mână, câmp* etc.[74] În felul acesta scrierea *român* n-ar mai fi fost o excepție, ci s-ar fi încadrat într-un ansamblu de forme.

În paralel cu lupta pentru **â** se desfășoară lupta pentru *sunt*; argumentele la care se apelează sînt mai puțin de ordin lingvistic, susținătorii lui **â** și *sunt* avînd de obicei alte domenii de specialitate decît lingvistica. S-a ajuns chiar la situația că opozanții lui **â** și *sunt* au început a fi atacați pentru lipsa de patriotism, reactualizînd afirmația lui Hasdeu: „nemic [nu e] mai expus, prin urmare, la pericolul unor aprecieri emoționale în loc de cele raționale"[75] decît limba. Este, ca atare, firească reacția lingviștilor la ușurința cu care erau incriminați: „M-a uimit întotdeauna, citind rîndurile consacrate cîte unei pledoarii pentru **â**, pentru *sunt* sau pentru *filosof*, ușurința cu care se fac afirmații referitoare la un domeniu de strictă specialitate, cum este codificarea limbajului natural, de către intelectuali de altă specialitate"[76]. Etichetarea cu *lipsit de patriotism* a celor de altă părere a fost interpretată ca o „intimidare gratuită pentru orice lingvist care cunoaște evoluția normelor scrierii corecte"[77].

---

[70] *Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație*, București, 1965, p. 3.
[71] Al. Graur, *Ortografie*, în Idem, *Puțină gramatică*, vol. al II-lea, EA, București, 1988, p. 257.
[72] *Ibidem*.
[73] *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române* (DOOM), București, 1982, p. IX.
[74] Cf. Al. Andriescu, *Imperativele consecvenței*, în „Cronica", 1966, nr.44, p. 10.
[75] Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, București, 1984, p. 8.
[76] Flora Șuteu, *Dificultățile ortografiei limbii române*, ESE, București, 1986, p. 25.
[77] *Ibidem*, p. 25.

Scanned with OKEN Scanner

De cealaltă parte se situau lingviştii care priveau ortografia din perspectiva funcţionalităţii ei: pentru ca ortografia să fie funcţională, ea nu trebuie să fie modificată prea des: „modificarea necontenită a normelor ortografice nu poate duce decît la derută în mintea oamenilor", susţinea Al. Graur[78], reluînd o idee pe care o susţinuse şi M. Eminescu înainte cu un veac. Ca atare, „pentru a evita anarhia în scriere, sîntem obligaţi să respectăm cu toţii normele în vigoare"[79], iar pentru a nu cădea în anarhie se aprecia că indicaţiile *Îndreptarului* ar trebui să fie urmate chiar dacă ar fi greşite[80]. Această atitudine nu presupunea şi refuzul adaptării ortografiei la cerinţele impuse de limba însăşi, mereu în schimbare, mereu îmbogăţită cu cuvinte reclamate de nevoile comunicării. De la o ediţie la alta a *Îndreptarului*[81] indexul de cuvinte a adăugat noi cuvinte, mai ales din zona împrumuturilor, care puneau probleme nu numai de scriere, ci şi de pronunţare.

Pornindu-se de la premisa că *Îndreptarul ortografic* nu face decît să oficializeze o scriere sau o pronunţare şi că pentru cuvintele noi, în primul rînd împrumuturile, dar în numeroase cazuri şi cuvintele create pe teren românesc, e nevoie de o perioadă de adaptare la sistemul de forme considerate optime pentru momentul respectiv, s-a făcut loc din ce în ce mai frecvent variantelor cuvintelor, acceptîndu-se posibilitatea existenţei formelor corecte multiple.

Pasul cel mai important l-a constituit publicarea *Dicţionarului ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române* (DOOM). Elaborarea acestei lucrări s-a făcut la solicitarea Academiei şi a angajat cercetători de la Institutul de Lingvistică din Bucureşti. Comisia pentru cultivarea limbii române din cadrul Academiei a discutat proiectul în 1975, fixîndu-şi ca scop nu modificarea ortografiei, ci „întărirea"[82] ei. În 1976 macheta *Dicţionarului* a fost supusă dezbaterii publice, coordonatorul colectivului de elaborare, Mioara Avram, asumîndu-şi sarcina de a prezenta publicului principiile care au guvernat noul îndreptar[83]. Lucrarea a fost publicată abia în 1982 şi a fost apreciată ca „un pas decisiv în cunoaşterea variantei cultivate actuale a limbii noastre naţionale"[84]. Aprecierea avea în vedere că noua lucrare normativă pentru limba română adăuga ortografiei ortoepia şi morfologia, lărgind sfera de preocupări pentru normarea limbii.

Nu e deloc lipsit de importanţă faptul că *Dicţionarul* propriu-zis era mult mai cuprinzător; faţă de 12 000 de cuvinte, cîte însuma *Îndreptarul*, în DOOM numărul acestora se ridică la 60 000. Aceasta însemna o mai atentă analiză a multiplelor aspecte pe care le pune varianta cultivată a limbii române, încercînd să pună în practică ideea că normarea limbii trebuie să aibă în vedere toate componentele acesteia. Normarea limbii literare nu trebuia concepută ca o încorsetare a posibilităţilor ei de dezvoltare, de aceea se făcea loc acum nu numai variantelor pentru neologisme, ci chiar variantelor populare (*Muma-Pădurii* şi *Mama-Pădurii, mănăstire* şi *mînăstire* etc., cu derivatele lor). Chiar s-au admis variante pentru cazuri care ar putea fi considerate abateri de la normele interne ale limbii; dacă pentru singular accentul ar putea fi pe oricare dintre silabele cuvîntului *mijloc*, forma de plural *mijloace* este explicabilă doar prin poziţia limitată a accentului pentru substantive, căci diftongarea lui /o/ nu e posibilă decît sub accent, deci normală este forma *mijloáce*.

Este adevărat că nu s-au admis totdeauna variante pentru forma corectă, ceea ce este firesc; numărul cuvintelor care prezintă variante e suficient de mare şi nu toate pot fi acceptate (lipsesc, de exemplu, dintre variante *mingie* şi *mosafir*). Aceasta avea să fie considerată o parte slabă a lucrării; dintr-o parte era criticată de cei care doreau mai mare libertate în alegerea variantelor[85], de cealaltă

---

[78] Al. Graur, *art. cit.*, p. 257.
[79] *Ibidem.*
[80] Cf. Idem, *Pentru o nouă ediţie a Îndreptarului*, în „România literară", 1971, nr.1.
[81] După 1965, cînd a apărut a doua ediţie, *Îndreptarul* a avut alte ediţii în 1971 şi 1983, care n-au adus schimbări notabile, şi în 1995, cînd s-au preluat modificările adoptate de Academia Română pentru scrierea cu â şi *sunt*.
[82] Vezi I. Coteanu, în LR, 1976, nr.4, p. 352.
[83] Mioara Avram, *Principii ale alcătuirii unui nou îndreptar ortografic al limbii române*, în LR, 1975, nr.4.
[84] Flora Şuteu, *op. cit.*, p. 27.
[85] Flora Şuteu, *op. cit.*, p. 27, aprecia că „nu este de aşteptat ca toate formele recomandate în DOOM să fie acceptate, deşi, principial vorbind, ele sînt toate obligatorii, în cazul în care însuşi DOOM-ul nu permite o variaţie a formelor".

Scanned with OKEN Scanner

se situau intransigenții, care solicitau renunțarea la variante pentru a se ajunge mai rapid la uniformizarea ortografiei[86].

Normarea unui număr așa de mare de cuvinte a scos în evidență existența unor multiple aspecte particulare ale faptelor de limbă, iar acestea pot deveni sursa unor dispute ortografice, fie că sînt, fie că nu sînt și de natură ortoepică sau gramaticală. Criticile aduse DOOM-ului și soluțiile propuse erau de pe poziții diferite: de o parte era politica culturală, preocupată de formarea unor deprinderi de rostire și de scriere corecte la întreaga masă de vorbitori; de cealaltă era concepția științifică, cerînd rigoare și coerență în stabilirea normelor. Unele critici și soluții „dau întîietate uzului în general și pronunțării în special [...] și altele dau întîietate rigorii logice, gramaticale și etimologice, propunînd extinderea normelor care cer un anumit nivel intelectual. În linii mari această clasificare se suprapune cu distincția între simplu și complicat, accesibil și savant, deși uneori poate fi mai simplă o regulă raționalistă care contravine în parte uzului decît orientarea după acesta, cu toate excepțiile lui"[87].

Punctele fierbinți ale ortografiei limbii române, asupra cărora se concentra în continuare atenția nu numai a lingviștilor, ci a oamenilor de cultură în general rămîneau și după apariția DOOM-ului: extinderea folosirii lui **â** în interiorul cuvintelor; reintroducerea scrierii *sunt, suntem, sunteți*; scrierea cu **s** în loc de **z** în poziție intervocalică în neologisme, cuvîntul cel mai des invocat fiind *filosofie*; scrierea articolului *-l* în toponime; folosirea majusculei la substantivele proprii compuse; condițiile de folosire a cratimei în cuvintele compuse. Au apărut numeroase lucrări, cu argumente de toate felurile pentru susținerea unei opinii sau a alteia, autorii fiind atît lingviști, cît și specialiști din alte domenii ale științei. Acceptarea sau respingerea în bloc a opiniilor formulate, în contra DOOM-ului sau pentru apărarea lui, ar fi la fel de neîntemeiată și condamnabilă. De cele mai multe ori autorii erau conduși de buna-credință și de bunul-gust în materie de limbă, așa încît analiza critică a acestor opinii ar fi putut avea ca rezultat sporirea funcționalității ortografiei în primul rînd[88].

[86] Încă din 1974 Mariana Gruiță credea că „o atitudine mai promptă și mai fermă a forurilor lingvistice competente ar scurta perioada de adaptare ortografică și fonetică, ar evita existența atîtor dublete" (*Adaptarea cuvintelor de origine engleză la sistemul fonetic și ortografic al limbii române actuale*, în LL, 1974, vol.I, p. 57).

[87] Mioara Avram, *Aspecte controversate ale normelor ortografice ale limbii române*, în LR, 1983, nr.1, p. 7.

[88] Nu avem deloc în vedere opiniile de tip agitatoric ale unor autori care considerau și încă mai consideră ortografia drept un instrument pentru rezolvarea unor probleme extralingvistice.

Scanned with OKEN Scanner

1.6. *Resurecții etimologiste*

Larga mișcare de protest anticomunist care s-a declanșat din 1990 nu putea ocoli ortografia. Una dintre primele hotărîri luate de Academia Română reorganizată[1] a fost să repună în discuție ortografia, avînd drept mobil faptul că "una dintre măsurile cele mai grave luate în primii ani ai regimului socialist totalitar a fost aceea a modificării ortografiei române, în anul 1953, prin Hotărîre a Consiliului de Miniștri"[2].

La 31 ianuarie 1991 Academia Română a propus modificarea ortografiei române prin revenirea la scrierea cu **â** în interiorul cuvintelor și la *sunt, suntem, sunteți*, iar la 27 septembrie, același an, Prezidiul Academiei a adoptat o hotărîre prin care se recomanda: „pînă la aprobarea definitivă de către Academia Română a îndreptărilor ortografice [...], se mențin în vigoare normele ortografice ale limbii române din 1953, cu următoarele amendamente:

a) fie utilizarea lui *î*, fie a lui *â* în interiorul cuvintelor [...];

b) fie utilizarea formei *sînt*, fie utilizarea formei *sunt*, procedîndu-se în mod similar în cuvintele derivate.

Aceste două reguli în plus față de regulile stabilite în 1953 lasă posibilitatea așezării prin coexistență de la sine, în mod viu, natural a acestor forme scrise ale limbii române"[3].

Lucrurile păreau că vor primi rezolvarea optimă, mai ales că filialele Academiei din Iași, Cluj, Timișoara, ca și institutele Academiei din Craiova, Sibiu, Tîrgu-Mureș trebuia să organizeze, „fiecare, cel puțin o dezbatere privind problemele ortografiei, invitînd membri ai Academiei, lingviști, specialiști în diverse domenii, profesori din învățămîntul superior și mediu"[4]. Dezbateri puteau realiza și asociațiile culturale din întreaga țară, iar cetățenii își puteau exprima punctele de vedere adresîndu-se direct Academiei Române. Se lăsa a se înțelege că în hotărîrea ce urma să fie luată se va ține seama de opiniile formulate și de argumentele folosite în susținerea unei poziții sau a alteia. Numai că această grabă în a declara oficiale două serii de forme proba, în fapt, o dirijare spre o anume poziție, pe care publicația „Academica" și-a însușit-o de la început, folosind noile forme „promovate" și creînd derută în rîndul populației.

S-au organizat numeroase dezbateri, în cele mai importante centre din țară, dar în cele mai multe cazuri direcția nu era cea țintită de Academie. Cea mai importantă a fost masa rotundă cu tema *Ortografia limbii române – trecut, prezent, viitor* din 7, 8 noiembrie 1991, în cadrul „Zilelor academice ieșene". Au participat, pe lîngă cercetători, cadre didactice universitare și profesori din învățămîntul preuniversitar ieșean, specialiști din Chișinău, Cernăuți și București, care și-au exprimat nemulțumirea că în fundamentarea modificărilor ortografice solicitate de Academie nu s-au folosit argumente și criterii științifice, ci „s-au invocat doar considerente subiective, adesea de ordin politic, și s-au făcut aprecieri inexacte asupra evoluției ortografiei românești de-a lungul timpului"[5]. Departe de a merge în aceeași direcție, discuțiile s-au supus unui singur criteriu: adevărul despre evoluția ortografiei românești și funcționalitatea acesteia, nu rareori opiniile participanților fiind diferențiate.

Concluziile la care au ajuns participanții la dezbatere, angajînd Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Facultatea de Litere a Universității „Al. I. Cuza", Comisia de istorie și cultivare a limbii române de la Filiala Iași a Academiei Române, Ministerul Științei și Învățămîntului al Republicii Moldova, Institutul de Lingvistică al Academiei de Științe din Chișinău, Facultatea de Filologie a Universității din Cernăuți, Societatea de Științe Filologice din România, Filiala Iași, Inspectoratul Școlar al județului Iași sau numai propriul nume al

---

[1] S-a vorbit despre *renașterea* Academiei Române.

[2] M. Drăgănescu, președinte al Academiei Române, *De la nașterea la renașterea Academiei Române*, în „Academica", 1991, nr.12, p. 17.

[3] După *Ortografia limbii române. Prezent, trecut, viitor*, Institutul European, Iași, 1992, p. 17.

[4] *Ibidem.*

[5] *Ibidem*, p. 5.

Scanned with OKEN Scanner

participanţilor, au constituit substanţa unei *Moţiuni* către Academia Română prin care se exprima dezacordul faţă de hotărîrea Academiei de a recomanda folosirea opţională a lui **â** sau **î** în interiorul cuvintelor şi a lui *sânt* sau *sunt*. Această poziţie, se aprecia în *Moţiune*, poate nu numai să producă „derută şi haos în întrebuinţarea în scris a limbii române, dar, ceea ce este extrem de grav, subminează însăşi autoritatea ştiinţifică a Academiei Române, chemată, ca înainte de toate, să respecte normele în vigoare ale ortografiei limbii române ca limbă modernă de cultură [...]. Tolerarea coexistenţei a două feluri de scriere, chiar restrînsă la cele două puncte controversate de care se vorbeşte în hotărîrea din 27 septembrie a.c. (*î/â* şi *sînt/sunt*), echivalează cu legiferarea anarhiei şi deschide calea spre încălcarea şi a altor reguli, pentru unii la fel de controversate“[6].

Conştienţi că ortografia limbii române poate fi îmbunătăţită, dar numai pe baza „unor opţiuni pur ştiinţifice, care să nu poată fi suspectate de motivaţii conjuncturale“[7] şi să nu pericliteze unitatea culturală a românilor[8], semnatarii moţiunii propuneau prelungirea perioadei de discuţii, cercetări şi principii care să ordoneze dezbaterile:

„- Este necesar să se reinstituie principiul ca în fiecare domeniu specific specialiştii să aibă nu numai primul cuvînt, dar şi cuvîntul hotărîtor, dacă punctul lor de vedere este argumentat;

- Trebuie evitată imixtiunea criteriilor extralingvistice, ortografia urmînd să fie judecată în conţinutul ei;

- Modificările trebuie să continue direcţia de simplificare a ortografiei şi în nici un caz să nu reintroducă unele complicaţii acolo unde s-a realizat în timp o simplificare;

- Atenţia trebuie îndreptată spre dificultăţile reale ale ortografiei româneşti şi nu spre false probleme, reactualizate“[9].

În 18–19 decembrie 1991 a avut loc adunarea generală a Academiei Române care a ratificat hotărîrea Prezidiului Academiei Române şi a stabilit ca problema ortografiei româneşti să fie discutată pe întreg parcursul anului 1992. Faptul a avut ca urmare declanşarea unui adevărat *război al literelor*, în care s-au angajat nu numai oameni cu preocupări în domeniu, ci şi „cunoscători la toate“, deci şi într-ale ortografiei. Argumentelor ştiinţifice li se răspundea adesea cu invective care aminteau de trista perioadă a anilor ’50[10].

Implicîndu-se direct în acest război al literelor, Mihai Drăgănescu, pe atunci preşedinte al Academiei Române, a prezentat în faţa adunării generale a Academiei Române din 17 februarie 1993 raportul *Ortografia limbii române. Cu Hasdeu, Maiorescu, Puşcariu şi Rosetti*, a cărui probitate ştiinţifică o lăsăm la judecata altora. În orice caz, ideea că readucerea lui **â** „la locul lui în limba română, pentru a respecta gîndirea celor mai mari lingvişti din secolul trecut şi din acest secol, pentru a satisface intelectualitatea românească“[11] este lipsită de suportul pe care orice cercetător, nu vorbim despre un academician, este dator să-l asigure; am prezentat mai sus (sub 1.5.1.) disputele dintre lingvişti în privinţa lui **â**, iar intelectualitatea românească nu poate fi redusă la o grupare amorfă.

Luînd în discuţie solicitarea din *Moţiunea* de la Iaşi ca specialiştii să-şi spună cuvîntul hotărîtor asupra ortografiei, autorul raportului se întreabă „Care specialişti?“. Oare chiar lingvistica românească era la momentul respectiv total lipsită de personalităţi ale căror nume să merite a fi

---

[6] *Ortografia limbii române. prezent, trecut, viitor*, Institutul European, Iaşi, 1992, p. 119–121.

[7] *Ibidem*, p. 120.

[8] Era momentul cînd în Republica Moldova se revenise de puţină vreme, din 1989, la scrierea cu litere latine, iar în nordul Bucovinei şi sudul Basarabiei, teritorii cuprinse în Ucraina, bătălia pentru acceptarea alfabetului latin pentru scrierea limbii române se afla în plină desfăşurare.

[9] *Ortografia limbii române. Prezent, trecut, viitor*, Institutul European, Iaşi, 1992, p. 122. Se menţionau şi problemele spinoase ale ortografiei: scrierea cu iniţială majusculă sau cu iniţială minusculă; scrierea cuvintelor compuse (cu blanc ori cu cratimă); scrierea toponimelor româneşti; scrierea neologismelor; precizarea folosirii apostrofului şi a cratimei; scrierea cu **s** sau cu **z**, cu **ea** sau cu **ia** etc.

[10] Vezi detalii la Stelian Dumistrăcel, *În jurul literei â şi demnitatea Academiei Române*, Iaşi, 1993.

[11] M. Drăgănescu, *Ortografia limbii române. Cu Hasdeu, Maiorescu, Puşcariu, Rosetti*, în „Limba Română“, Chişinău, 1993, nr.2, p. 15.

Scanned with OKEN Scanner

reținute? E cel puțin lipsită de eleganță încercarea de a-l considera pe I. Coteanu, membru al aceluiași for științific, drept „un coleg care nu ține seama nici de filosofia limbajului, nici de istoria limbii române, nici de a lingvisticii românești, nici de faptul că limbajul a devenit o problemă majoră a inteligenței artificiale și deci specialiștii în informatică ar putea să aibă și ei un cuvînt“[12].

Formulări de felul „sunt și rațiuni mai înalte ale limbii decît formalismele scientizante uscate, care pot denatura limba pe care o vorbim și o scriem“; „Scientismul lingvistic exagerat nu a fost și nu este de bun augur, deoarece limba nu este a lingviștilor, ci a țării, iar ei, *precum juriștii înțelepți* (?!), ar trebui să se adapteze cerințelor pe care intelectualii țării le prezintă prin vocile și votul membrilor Academiei, care *țin seama, în măsura cuvenită* (s.n.), și de lingviști“; „cum este posibil ca în numele unui scientism îngust să fie mistificate generații și generații de tineri români și să decretăm «legi ale naturii» în lingvistică?“[13] sînt ciudate; ele amintesc de perioada anilor '50, cînd se combătea cu vehemență scientismul, care îi punea în opoziție pe intelectuali („falși intelectuali“) cu masele populare, și îi scot pe lingviști din rîndul intelectualilor, așezîndu-i ca obstacole în calea dezvoltării limbii. Și cînd te gîndești că în 1941 Mihail Sadoveanu, un incontestabil magician al limbii române, recunoscînd că nu e nici critic, nici filolog, își exprima reținerea în a-și spune cuvîntul în „despărțăminte în care se află stăpîni anume specialiști pe care-i respect și de care mă tem“[14]. Aproape nu mai are rost să amintim că în 1956, în plină epocă a proletcultismului, I. Iordan vorbea despre rolul de frunte în evoluția limbii al oamenilor cultivați „în sensul cel mai larg al termenului, în primul rînd aceia care întrebuințează limba în forma ei scrisă“, cărora le adaugă, „între alții, specialiștii în problemele de limbă, autorii de gramatici și de studii lingvistice [...] puși în situația de a studia limba și, prin urmare, de a lua atitudine față de diversele ei aspecte“[15].

Adunarea generală a Academiei Române a aprobat propunerea raportorului ca modificarea ortografiei să privească numai scrierea cu **â** în interiorul cuvintelor, după *Regulile Puşcariu*, și scrierea *sunt, suntem, sunteți*, în loc de *sînt, sîntem, sînteți*, împotriva părerii lingviștilor din Academie; Emanuel Vasiliu s-a abținut, Ion Coteanu a votat împotrivă, iar Alf Lombard, membru de onoare, căruia Academia Română a dorit să-i cunoască părerea ca observator din străinătate, considera că „hotărîrea din 1965, în vigoare acum, îmi pare bine făcută și acceptabilă astăzi [...]. Eu personal votez, în concluzie, pentru statu-quo“[16].

Dincolo de hotărîrea în sine de revenire la **â** și *sunt*, se cuvine să ne oprim asupra faptului că se revenea nu la normele de folosire a lui **â** adoptate în 1904 și preluate, fără modificări, în 1932, ci la *Regulile ortografice* ale lui Sextil Pușcariu din 1929, neacceptate de Academie. În aceste condiții reclamarea revenirii la **â** „în conformitate cu hotărîrile adoptate de Academia Română înainte de 1948“, cum se precizează în *Hotărîrea adunării generale a Academiei Române din 17 februarie 1993*, rămîne neancorată într-o realitate consfințită printr-o decizie a unui for îndreptățit să o facă. Se pare că în adoptarea *Regulilor Pușcariu* cel mai greu a cîntărit autoritatea autorului lor, care a făcut să treacă neobservat faptul că acestea nu au fost niciodată oficiale.

Spuneam mai sus (vezi 1.4.4.) că *Regulile Pușcariu* ofereau avantaje pentru lingvist și dezavantaje în planul practic[17]. Imposibilitatea de a fixa norme riguroase pentru folosirea lui **î** și a lui **â** impunea renunțarea la una dintre cele două litere.

---

[12] M. Drăgănescu, *art. cit.*, p. 15.
[13] *Ibidem*, p. 19–21.
[14] Mihail Sadoveanu, *În legătură cu limba literară*, în „Ethnos. Revistă de grai, studiu și creație românească“, Focșani, 1941-1942, Fasc.2, p. 22.
[15] Iorgu Iordan, *Cultivarea limbii*, în LR, 1956, nr. 5, p.5–6.
[16] Alf Lombard, *Despre folosirea literelor â și î*, în „Limba Română“, Chișinău, 1993, nr.2, p.51–52.
[17] Să fie acesta motivul pentru care M. Drăgănescu, specialist în inteligența artificială, care are nevoie de o limbă riguros formalizată, a propus și a obținut aprobarea *Regulilor Pușcariu*? Atunci e greu de acceptat că nu a observat eroarea unuia dintre cei citați pentru susținerea lui **â**, Pârvu Boerescu, autorul enunțului: „Reforma ortografiei române din 1953 a îndepărtat abuziv din alfabetul limbii române o literă de bază care nota sunetul *â(î)*“ (*Litera â în perspectiva științei scrierii*, în „Academica“, 1991, nr.7, p. 7). În sistemul vocalic al limbii române există fonemul */ɨ/*, notat uneori **i**,

Scanned with OKEN Scanner

Principiul etimologic, invocat pentru încadrarea şi prin ortografie a limbii române printre celelalte limbi romanice, nu prea are motive să fie luat în consideraţie în cazul lui **â**. După o statistică a lui Al. Graur, în cele 1076 de pagini ale *Dicţionarului limbii române* pentru litera **M** se găsesc 150 de cuvinte în care apare */î/*; dintre acestea 10 sînt moştenite din latină în care îl continuă pe **a**, iar în celelalte 140 de cazuri */î/* se găseşte în cuvinte fie moştenite din latină, în care continuă alt sunet latinesc, */e/*, */i/*, */o/* sau */u/* (*mormînt* < *monumentum*, *rîpă* < *ripa*, *lîngă* < *longo*, *adînc* < *aduncus*), fie împrumutate, în primul rînd din slavă, dar şi din turcă şi maghiară, sau în cuvinte create pe terenul limbii române.

Simplul fapt că se află în interiorul sau la extremităţile cuvîntului nu este şi nici nu poate fi criteriu de selecţie pentru cele două litere[18]. Prin derivare, poziţia iniţială sau finală devine poziţie interioară, dar tratamentul, după *Regulile Puşcariu* diferă: în derivarea cu prefixe[19], se păstrează **î** din poziţia iniţială (*neînlocuit*), dar în derivarea cu sufixe **î** final nu se mai păstrează, fiind înlocuit cu **â** (*coborâtor*). În acelaşi cuvînt întîlnim ambele situaţii: *înzăvorî* devine prin derivare şi flexiune *neînzăvorât*, situaţie pe care o dă chiar Sextil Puşcariu cu ***într-însul*** şi ***dânsul***.

Situaţia cea mai complicată apare la formele flexionare. Pentru infinitivul *hotărî* **-î** este sufix lexical, cu care se formează verbul *hotărî* de la substantivul *hotar*. Persoana a III-a singular a perfectului simplu este tot *hotărî*, dar aici **-î** este sufix al perfectului, prezent la toate persoanele; numai aici se află în poziţie finală, desinenţa de persoană şi cea de număr fiind ***ø***, la toate celelalte persoane sufixul ocupînd poziţie interioară. În această situaţie se poate recomanda să se scrie *hotărâşi, hotărî, hotărârăm*? Sau, poate, *hotărâşi, hotărâ, hotărârăm*?

Este preferabil, în aceste condiţii, ca şi pentru */î/* să existe o singură literă, oricare ar fi aceasta, **î**, **â** sau oricare alta, sau chiar alt semn grafic. Dar funcţionalitatea ortografiei româneşti, care are deja o tradiţie, a impus alegerea lui **î**, pe care noi o considerăm optimă[20] şi putem fi de acord cu părerea lui Alf Lombard, după care „pare că nu ne putem apropia de scop [ortografia respectă ortoepia!] mult mai mult decît au putut reformatorii din anii 1953 şi 1965"[21]. Utilizarea a două semne pentru aceeaşi realitate, fără ca între acestea să existe posibilităţi certe de diferenţiere, e nefuncţională şi poate duce la folosirea întîmplătoare a oricăruia dintre ele[22].

În ce priveşte disputa dintre *sunt* şi *sînt*, lucrurile sînt mai simple. Impunerea formelor *sînt, sîntem, sînteţi* se făcuse în 1953 în virtutea faptului că pînă la sfîrşitul secolului al XVIII-lea nu s-au înregistrat formele cu **u**, care sigur se datoresc latinismului, ca atare se respectă o tradiţie a scrisului. Aceleaşi forme, cu **î**, erau susţinute şi de *Atlasul Lingvistic Român* ca avînd cea mai largă răspîndire. Sub influenţa scrisului, în perioada interbelică au început a se răspîndi pronunţări de tipul *sunt*, simţite şi considerate ca specifice vorbirii cultivate[23].

---

alteori **i**, **u** etc. sau în alfabetul românesc prin **î** şi **â**, dar nu e în două variante, cum rezultă din enunţul citat (Nu discutăm aici alofonele!). Ca atare, **î** şi **â** sînt două grafeme care notează acelaşi fonem (sunet funcţional).

Cît despre sintagma *îndepărtarea abuzivă*, aceasta prezintă un clişeu aparţinînd unui anumit limbaj care nu are ce căuta în ştiinţă, chiar dacă ortografia din 1953 conţinea şi norme contestabile şi contestate. Dar şi în ortografia actuală există norme contestate.

[18] Ar fi putut fi dacă s-ar fi adoptat soluţia propusă de Titu Maiorescu la 1904: **â** trebuia să apară numai după *c* şi *g*, pentru a se evita confuziile cu *ci, gi* (Vezi Titu Maiorescu, *Critice.1806–1907*, vol. al II-lea, ediţia citată, p. 157).

[19] Dintr-o eroare, în hotărîrea Academiei se menţine şi termenul *compunere* care trimite la derivarea cu prefixe (considerată la limita dintre derivare şi compunere, dar tratată astăzi de cvasitotalitatea lingviştilor români la derivare).

[20] A se vedea discuţiile despre disputa dintre **î** şi **â** şi argumentele în favoarea lui **î** ca unic grafem pentru */î/*, îndeosebi alternanţele fonetice (1.4.3., 1.4.4., 1.5.1., 1.5.2.).

[21] Alf Lombard, *art. cit.*, p. 52.

[22] A se vedea Stelian Dumistrăcel, *op. cit.*, p. 76, cu extrase dintr-un studiu semnat de M. Drăgănescu, la începutul anilor '90 preşedintele Academiei Române, şi publicat de Editura Academiei Române.

[23] Cf. Flora Şuteu, *Dificultăţile ortografiei limbii române*, ESE, Bucureşti, 1986, p. 170: „Înlocuirea lui **sunt* prin *sînt*, perfect justificată din punctul de vedere al vorbirii populare şi al istoriei limbii române, nu avea, în 1953, un temei cu adevărat ştiinţific, din punctul de vedere al ortografiei. Toţi oamenii cultivaţi care nu făceau frondă ortografică pronunţau **sunt** atunci cînd îşi controlau pronunţarea [...]. Au fost profesori de mare prestigiu care n-au scris decît *sînt*, împotriva recomandărilor oficiale. Pentru publicul larg problema aceasta nu exista. Se ştia că **sunt* e literar şi

Scanned with OKEN Scanner

Hotărîrea din 1993 reimpune scrierea cu **u** (*sunt* etc.) ca fiind continuatoare a tradiției interbelice, dar reformele ortografice ale Academiei Române nu abordează formele în discuție ale verbului *a fi*, acestea fiind prezente doar în glosar (vocabular), impus prin personalitatea autorului (vezi supra, 1.4.3. și 1.5.1.). Situația pe care o întîlnim astăzi este grăitoare în privința influenței scrisului asupra rostirii; obligați să scrie *sunt, suntem, sunteți* și neobișnuiți să facă delimitări între felul în care scriu și felul în care pronunță[24], marea majoritate a elevilor din gimnaziu și din liceu pronunță cu */u/*.

E de reținut că hotărîrea Academiei privea numai ortografierea, nu și pronunțarea. Totuși $ÎO_{1995}$, ca și *Ortografia limbii române. Dicționar și reguli*, publicată de Flora Șuteu și Elisabeta Șoșa în 1995, dau, alături de ortografiere, și pronunțarea, cu accentuarea considerată corectă: *suntem /suntém/* (sau */súntem/*) și *sunteți /suntéți/* (sau */súnteți/*). Prin analogie, rezultă că *sunt* se pronunță */sunt/*. În felul acesta cele două lucrări recomandă pronunțări care nu sînt cuprinse în hotărîrea Academiei.

În aceste condiții, fără a se ține seama de etimologia formelor în discuție, caz în care ne aflăm în contradicție cu discuția pentru **â**, susținut cu criterii (pseudo)etimologice și sentimentale, cum tot fals etimologică este și scrierea *sunt*, normele ortografice pot impune rostirii formele *sunt, suntem, sunteți*, ca fiind caracteristice unor grupuri de vorbitori și sperînd ca, mai ales prin școală, să devină generale[25] sau pot face să apară încă o ruptură între rostirea cultivată și rostirea populară. Este însă foarte adevărat că n-ar fi singurul caz în care ortografia a influențat rostirea. Oricum ar fi, nu pot fi declarate model forme diferite ale unui cuvînt decît în cazul cînd n-a reușit să se impună una dintre acestea. După o perioadă, o serie de forme va fi considerată incorectă, deci greșită, cel puțin pentru o perioadă de timp.

Încercarea lui Gh. Mihăilă de a calma spiritele reconciliind în disputa dintre lingviști și Academie este meritorie mai ales cînd se aduce în discuție opinia publică, de care Titu Maiorescu și Sextil Pușcariu, principalii artizani ai ortografiei românești antebelice, nu numai că au ținut seama, ci chiar au invocat-o. Spunea Sextil Pușcariu în 1904: „Publicul mare, însă, care și el are nevoie să scrie ortografic, ca și puținii privilegiați, va trebui sau să facă mai întîi un curs de filologie sau să memorizeze imaginea scrisă a celor cinci mii de cuvinte pe care le întrebuințează, căci reguli ortografice nu i se vor putea da“[26]. A fost una dintre ideile călăuzitoare ale reformei ortografice din 1953, fără ca promotorul ei, considerat reprezentant al ideologiei burgheze, să poată fi amintit.

Tot la 1904 Titu Maiorescu, al cărui nume nu putea, de asemenea, să fie invocat la 1953, spunea în raportul său privind revizuirea ortografiei: „Majoritatea ziarelor și a revistelor române de astăzi sînt scrise curat foneticește, fără nici un etimologism, și [...] cerințele mai tutulor profesorilor de limba română de la școalele secundare din țară reclamă aceeaș[i] simplificare a scrierii“[27].

Evoluția ortografiei române cu litere latine a urmat constant calea simplificării, apropiindu-se, pe cît a fost posibil, de rostirea îngrijită sau constituind modelul pentru rostirea cultivată, după principiul intercondiționărilor dintre ortografie și ortoepie. Și din nou îi dăm dreptate lui Gh. Mihăilă, care crede că nu trebuie să ne fie „teamă că vom fi «acuzați» de introducerea într-o chestiune

---

acesta se folosea. Evident că înlocuirea lui **sunt** cu *sînt* a tulburat spiritele mai mult decît era nevoie, dovadă că, îndată ce s-a putut, aceste spirite l-au repus în drepturi pe **sunt* în scrisul lor, contrazicînd ortografia oficială.“

[24] De aici apar și dificultăți în învățarea limbilor străine cu ortografie etimologică.

[25] În ce ne privește, credem că șansele seriei *sunt, suntem, sunteți* de a se generaliza sînt minime, ca să nu spunem că lipsesc cu desăvîrșire. Formele verbului *a fi* sînt prea frecvente în vorbire, încît să nu se poată sustrage presiunii normelor literare. A se vedea statutul formelor *îs, îi* etc. Vezi și Gh. Mihăilă, *Cîteva reflecții privind ortografia limbii române*, în „Limba Română“, Chișinău, 1993, nr.2, p. 37: „formele culte *sunt, suntem, sunteți* [...] nu le înlocuiesc pe cele populare [...], forme pe care scriitorii (și, dacă e cazul, oricine vrea) pot să le utilizeze în operele lor literare sau în alte texte: *sânt, sântem, sânteți*“.

[26] Sextil Pușcariu, *Cercetări și studii*, Editura Minerva, București, 1974, p. 23.

[27] Titu Maiorescu, *Revizuirea ortografiei. Raport înfățișat Academiei Române în numele secțiunii literare în sesiunea generală din 1904*, în Idem, *Critice. 1866–1907*, vol. al II-lea, ediția citată, p. 152.

Scanned with OKEN Scanner

lingvistică a sentimentelor patriotice"[28]. Numai că aici trebuie să manifestăm suficientă prudență pentru că lesne se poate ajunge în situații ilare sau penibile; a-ți imagina astăzi că, „prin învățarea ortografiei, poți dezvolta sentimente patriotice la lumea modernă înseamnă să nu ții în nici un fel seamă de psihologia elevului al cărui bun simț acționează fără greș, respingînd orice slogan"[29].

Evident, orice regulă este restrictivă, şi cu atît mai mult un ansamblu de norme, cum este cel al ortografiei, va fi restrictiv, iar prin aceasta va contraria pe mulți dintre utilizatorii sistemului normat, care îl vor considera ca pe un atentat la libertatea de punere în practică a sistemului. În rezolvarea acestei contradicții măsura trebuie să o dea individul ca element al unei colectivități, căci limba e un complex de libertăți ce admite infinite realizări şi trebuie să respecte o singură regulă, fundamentală: să nu încalce condițiile de funcționare a sistemului.

După hotărîrea Academiei din februarie 1993 au urmat alte discuții, luări de atitudine, mai incisive sau mai potolite, fiecare apărîndu-şi punctul de vedere cu argumente care îi erau la îndemînă. De fapt se continuau, într-un cadru nou, discuțiile care, după 1965, luaseră o amploare deosebită şi care, trebuie să o recunoască toată lumea, nu au fost în defavoarea ortografiei înseşi. Chiar autorii ortografiei din 1953 şi apoi colaboratori la lucrările normative de limbă literară au acceptat că limba în ansamblul ei şi pronunțarea îndeosebi se află în permanentă schimbare, „deci, dacă ne ținem strict de indicațiile *Îndreptarului*, ne depărtăm de practică"[30]. Ca atare, îndepărtările față de norma ortografică şi (sau) ortoepică vor constitui reevaluări ale funcționalității ortografiei, care va trebui să fie repusă în acord cu aspectul optim al limbii române sub multiplele ei înfățişări. O simplă consultare a bibliografiei apărute în această perioadă este convingătoare. Iar aspectul care, la o primă vedere, e cel mai ciudat este că, deşi apariția *Dicționarului ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române*, considerat de toți specialiştii lucrare de referință pentru limba română, nu numai pentru amploare, ci mai ales pentru caracterul ei analitic, ar fi trebuit să constituie încheierea unor controverse din domeniul ortografiei, lucrurile au evoluat tocmai în direcția opusă. Discuțiile au luat amploare mai mare, dovedind că în limba română se produseseră modificări care aşteptau să fie sancționate şi acceptate drept caracteristice pentru limba literară.

Acesta este contextul în care intervenția Academiei Române din 1993 a complicat lucrurile în loc să le simplifice. Căci lupta dintre **î** şi **â** începuse în 1904, cîştig avînd cînd o parte (avem nevoie de două litere, **î** şi **â**), cînd cealaltă (pentru că se notează un singur fonem, e suficientă o singură literă, preferabilă fiind **î**). Direcția impusă în 1953, fermă la început, s-a dovedit curînd mai puțin consecventă, acceptînd, din considerente extralingvistice, reintroducerea lui **â** în alfabetul românesc şi refăcînd climatul favorabil luptei dintre cele două opinii. Dar după normarea scrierii cu **â** a cuvintelor din familia lui *român*, disputa a rămas în plan secundar. Pe primul plan se aflau aspecte mult mai importante şi mai delicate ale ortografiei[31].

Complicarea produsă prin hotărîrea Academiei are un dublu aspect: pe de o parte, se readuce în planul principal o problemă secundară a ortografiei; pe de altă parte, rezolvarea acesteia se află în contradicție cu direcția pe care cel puțin păreau a evolua lucrurile pe parcursul unui secol, aceea a simplificării.

---

[28] Gh. Mihăilă, *art. cit.*, p. 37.
[29] Flora Şuteu, *Ortografia limbii române între sentimente şi responsabilități*, în „Buletinul Societății [de Filologie Română] pe anii 1991–1992", p. 37.
[30] Al. Graur, *Mic tratat de ortografie*, ES, București, 1974, p. 23.
[31] A se vedea *Moțiunea* de la Iaşi şi Gh. Mihăilă, *art. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

2. ORTOGRAFIA ACTUALĂ

2.1. *Fundamentare*

2.1.1. Cea mai simplă, dar şi cea mai cuprinzătoare definiţie a ortografiei este *ansamblu de norme prin care se reglementează scrierea unei limbi*. Dar o limbă, ca sistem, presupune şi acceptă o multitudine de posibilităţi de transpunere în practică, fiind excluse numai posibilităţile care împiedică funcţionarea limbii ca instrument de comunicare. În orice variantă s-ar concretiza limba, procesul de transformare a virtualului în real se realizează în conformitate cu nişte norme acceptate de sistem şi legiferate de tradiţiile comunităţii lingvistice respective. Vom fi însă de acord că ortografierea nu acceptă şi nici nu poate accepta toate ipostazierile limbii, căci *ortografie* e un cuvînt în a cărui componenţă aflăm elementele *orto* „drept" şi *grafie* „scriere"[1]. Ca atare, *ortografia priveşte numai o anumită scriere, conformă cu anumite norme*. Este ceea ce în mod obişnuit se numeşte *scriere corectă*, conformă cu normele explicite, numite şi academice.

Normele ortografice ale limbii române, în strînsă legătură cu *normele ortoepice*, norme ale pronunţării corecte, sînt componente definitorii ale limbii române literare, aspectul normat al limbii române, „aspectul cel mai corect al limbii naţionale, produs al unei continue prelucrări a limbii din partea scriitorilor, a publiciştilor, a oamenilor de ştiinţă etc. şi constituind o sinteză a posibilităţilor de exprimare ale limbii întregului popor la un moment dat"[2]. Prin raportare la scrierea conformă cu normele limbii literare, varianta corectă a limbii române, orice altă scriere, care nu respectă normele limbii literare, chiar dacă e în acord cu normele de funcţionare dintr-o altă variantă a limbii române, este incorectă, deci neortografică.

Ansamblul de norme ortografice, ca şi cele ortoepice, care caracterizează limba literară, împreună cu normele morfosintactice, lexicale, semantice, are un caracter convenţional. Dar caracterul convenţional al acestor norme nu presupune deloc şi arbitrarul acestora; ele nu sînt rezultatul unei elaborări artificiale a unui lingvist sau a unui grup de lingvişti, ci sînt rezultatul studierii atente a regulilor implicite care guvernează funcţionarea limbii în varianta ei cultivată; aceste norme dau contur variantei acceptate ca optimă la un moment dat de majoritatea vorbitorilor preocupaţi de perfecţionarea limbii folosite. Este foarte adevărat că în momentul de faţă nu se poate afirma că statistica s-a bucurat de atenţia cuvenită în impunerea unei forme sau a alteia, de-a lungul timpului, dar nici în aceste condiţii nu poate fi invocat arbitrarul decît în cazuri particulare, de cele mai multe ori aduse în discuţie de cei care folosesc alte norme.

---

[1] În secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea a şi fost folosită de unii denumirea *dreaptă scrisoare*, formată prin calc lingvistic (cf. titlul lucrării apărute la Viena în 1784: *Orthografie sau scrisoare dreaptă pentru folosul şcoalelor neamniceşti*). Tot prin calc s-a format şi denumirea *binescriinţă*.

[2] *Dicţionarul explicativ al limbii române*, EA, Bucureşti, 1975, p. 504.

Scanned with OKEN Scanner

Varianta literară a limbii naţionale a fost numită şi *limbă exemplară*, constituind modelul pentru alte variante, geografice sau socio-culturale, cu care s-a aflat într-o permanentă interacţiune; a manifestat şi manifestă o puternică influenţă îndeosebi asupra variantelor geografice, dar a şi preluat de la acestea mai ales elemente de lexic, ridicîndu-le la rang de supradialectal, cum este caracterizat orice fapt aparţinînd limbii literare.

Orice realitate care este în acord cu un ansamblu de norme este considerată standard; limba literară va fi considerată *varianta standard* a limbii române naţionale, pronunţarea literară fiind şi ea considerată pronunţare standard. Prin aceasta ne îndepărtăm de concepţia potrivit căreia limba standard este varianta uzuală a limbii române literare[3]; luînd drept suport sensul cu care este înregistrat în dicţionar cuvîntul *standard* („normă sau ansamblu de norme care reglementează calitatea, caracteristicile, forma etc. unui produs"; „produs realizat pe baza unui standard"[4]), vom constata că vorbirea îngrijită numai se apropie de varianta normată, care rămîne ideală, modelul după care se realizează vorbirea cultivată. Denumirea pe care am putea să o folosim pentru vorbirea cultivată ar fi *limba literară uzuală*.

Principial, sîntem de acord cu afirmaţia că limbajul cultivat „iese de sub stăpînirea individului. Singura sa raţiune de a exista este aceea de a facilita comunicarea, creînd stabilitate şi uniformitate într-un mozaic de forme individuale, regionale, populare sau familiare de exprimare. Cu cît dezvoltarea unei culturi este mai mare, cu atît se impun mai mult factorii constrîngători la unitate şi stabilitate. Aceasta este o condiţie pentru schimbul bogat de informaţii pe care o asemenea cultură îl presupune"[5]. Din nou însă, ne aflăm în faţa unei imagini ideale a limbajului cultivat, cu respectarea integrală a normelor sistemului.

În realizarea variantei standard se porneşte de la vorbirea îngrijită, vorbirea oamenilor cultivaţi, dar pe baza vorbirilor, individuale, ale acestora se reconstruieşte o „limbă" abstractă, în care se regăsesc elementele comune, şi nu cele individuale. În procesul de

---

[3] Vezi Em. Vasiliu, *Fonologia limbii române*, ES, Bucureşti, 1965, p. 19, unde prin *română standard* se denumeşte „româna literară folosită în mod curent (adică în împrejurări neoficiale) de un vorbitor instruit".

O părere similară cu a noastră găsim la Adrian Turculeţ, *Aspecte ale rostirii româneşti standard actuale*, în „Limba Română", Chişinău, 1995, nr.1, p.99: „Materialul reflectă [...] *stilul citit* al pronunţării standard în două variante ale sale: 1) citirea mai lentă, îngrijită, aflată sub influenţa directă a formei grafice a cuvintelor şi 2) citirea mai rapidă, desprinsă, într-o oarecare măsură, de imaginea grafică. Prima variantă se conformează în cea mai mare măsură *normelor variantei «academice» a pronunţării standard, norme codificate mai întîi în ortografie şi apoi transpuse în ortoepie* (s.n.)". A se vedea şi M. Magda, *Dialectul*, în *Tratat de dialectologie românească*, Scrisul Românesc, Craiova, 1984, p. 125, care defineşte limba standard ca „varietate standardizată, impusă şi acceptată ca normă lingvistică oficială a unui anumit stat şi definită non-spaţial (non-geografic)". În aceeaşi direcţie conduce Maria Manoliu Manea cu *Sistematica substitutelor din româna contemporană standard*, EA, Bucureşti, 1968, luînd în discuţie pronumele din limba literară.

Acelaşi mod de a vedea lucrurile este la Ana Tătaru, *Limba română. Specificul pronunţării în contrast cu germana şi engleza*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1997, p. 21: „limba română standard – numită şi limba literară – nu se bazează pe o formă artificială, scolastică a limbii, ci pe sinteza graiului popular din trei provincii: din sudul Transilvaniei, din nordul Munteniei şi din Moldova, îmbogăţită de limba operelor clasicilor literaturii din Moldova, Muntenia şi Transilavania. Ea este o sinteză a celor mai curate forme de pronunţare din popor, fiind răspîndite pe întreg teritoriul României. Cu alte cuvinte, româna standard este forma selecţionată a limbii vii, fiind vorbită şi înţeleasă de păturile largi ale societăţii româneşti, indiferent de pregătirea şcolară a indivizilor".

Definiţia pe care o dă *Enciclopedia limbii române*, Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2001, p.533, este contradictorie. Pe de o parte *limbajul standard* este „varietate de uz curent şi general a limbii literare sau culte", iar pe de alta este „o abstracţie, o medie a uzului cult, termenul nemarcat faţă de varietăţile diafazice, diastratice şi diamesice ale limbii române. Ca *limbaj normat, cultivat, depinde de existenţa unor norme explicite, de o intenţie socială de standardizare şi unificare a limbii naţionale*" (s.n.). Partea din urmă cuprinde, în esenţă, tocmai trăsăturile limbii literare, definită în aceeaşi lucrare ca „aspectul sau *varianta cea mai îngrijită a limbii naţionale*, care serveşte ca instrument de exprimare a celor mai diverse manifestări ale culturii şi *se caracterizează prin respectarea unei anumite norme impuse cu necesitate membrilor societăţii* căreia i se adresează"(p. 324).

[4] *Dicţionarul explicativ al limbii române*, EA, Bucureşti, 1975, p. 26.

[5] Flora Şuteu, *Dificultăţile ortografiei limbii române*, ESE, Bucureşti, 1986, p. 26.

Scanned with OKEN Scanner

punere în practică a acestei „limbi" apar întotdeauna note specifice fiecărui vorbitor, căci fiecare vorbitor, dincolo de elementele comune, menite să asigure reuşita procesului de comunicare, foloseşte şi elemente particulare, care personalizează comunicarea. Aşa se explică de ce limba literară, limbă standard, complet depersonalizată şi, prin aceasta, devenită „fără culoare", ajunge, în procesul concret al comunicării, în vorbire, personalizată, prin includerea unor note distincte ale vorbitorului, privind ocupaţia, aria geografică de proveniență, formaţia culturală, concepţia despre poziţia sa în procesul de comunicare etc. Se afirmă chiar că, dacă un individ şi-ar însuşi perfect toate normele ortoepice, el nu va izbuti totuşi să rostească totdeauna un sunet la fel, apărînd mereu variaţii de pronunţare în raport de starea psihică a acestuia, de ritmul vorbirii, de ocurenţele sunetului etc.

Este incontestabil că locul principal în procesul de comunicare îl are comunicarea orală. Comunicarea scrisă este o comunicare secundară şi mediată, în care locul expresiei sonore este luat de expresia grafică. Pentru decodare, aceasta trimite la expresia sonoră. Încă acum peste o sută de ani H. Paul considera o pierdere faptul că „ceea ce se scrie nu este limba însăşi, că limba transpusă în scris are nevoie de o retranspunere pentru a fi înţeleasă"[6]. Avem în vedere, se înţelege, comunicarea scrisă în stadiul arhaic şi în cea mai mare măsură comunicarea scrisă curentă, căci există astăzi situaţii cînd scrisul şi-a creat posibilităţi de exprimare specifice, de care limba orală nu poate dispune, cum ar fi ordonarea versurilor, exploatarea spaţiilor dintre litere şi dintre rînduri, selectarea şi amestecul literelor etc., care asigură astăzi nu numai autonomie scrisului, ci şi avantaje faţă de exprimarea orală.

De altfel, chiar şi o comunicare scrisă curentă se bucură de (cel puţin o anumită) autonomie, căci nu totdeauna la parcurgerea unui text se procedează la retranspunere în plan sonor. Operaţia este necesară în primul rînd persoanelor mai puţin obişnuite cu comunicarea scrisă, după cum e folosită şi în cazul cînd conţinutul unui mesaj nu este transparent de la prima citire (elevii folosesc frecvent citirea cu voce tare, verbalizarea textului).

În mod obişnuit sistemul oral şi cel grafic se intercondiţionează. Bătălia ortografică de la mijlocul secolului al XIX-lea îşi avea cauza nu numai în orientările ideologice diferite ale autorilor de sisteme ortografice româneşti, ci în primul rînd în realitatea că în limba română nu se impusese o variantă orală pe care să o accepte majoritatea intelectualităţii româneşti, iar ortografiei îi pretindeau toţi asigurarea unei limbi unitare pentru toţi românii, indiferent de teritoriile în care se aflau. De altfel nu era deloc uşor să se treacă de la mai multe „dialecte literare" la un singur „dialect literar", care să le subordoneze pe toate celelalte.

Frămîntările din a doua perioadă a secolului al XIX-lea, cînd chiar susţinătorii principiului fonetic al ortografiei considerau că în limba română nu exista o pronunţare unitară decît pentru un număr redus de cuvinte, au concurat la conturarea imaginii unui haos de forme, „rezultat al unei încercări nereuşite de a crea pe cale artificială o limbă română literară"[7]. Un lucru însă era foarte clar: limba scrisă începea să manifeste o influenţă din ce în ce mai puternică asupra rostirii. Se poate dovedi aceasta prin impunerea unor rostiri inexplicabile altfel: conform ortografiei etimologizante a timpului, /ş/ era transcris prin **si**, după modelul păstrat în ortografierea numelui *Densusianu*, pronunţat *Densuşanu*; în poziţie finală **si** pentru /ş/ mai primea un **u**, aşa că *Opriş* a ajuns să fie scris *Oprisiu*. Ulterior, în ortografia fonetică, grupul de litere **-siu** şi-a pierdut valoarea convenţională şi, prin adăugarea sedilei la **s**, pentru marcarea lui /ş/, cum cerea ortografia fonetică, *Opriş* a devenit *Oprişiu* (pron. *-şi-u*). Într-o situaţie asemănătoare s-au aflat nume ca *Mureşianu* pentru *Mureşan*, *Surlaşiu* pentru *Surlaş* (< *surlă* + *-aş*) *Ţurcaşiu* pentru *Ţurcaş* (< *ţurcă* + *-aş*), *Cocişiu* (< *cociş* „vizitiu", în Transilvania), *Cheresteşiu* (< magh. *kereszetes* „cruciat"), *Naghiu* (<

[6] H. Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte*, 1898, p. 348.
[7] Flora Şuteu, *Influenţa ortografiei asupra pronunţării literare româneşti*, EA, Bucureşti, 1976, p.225.

Scanned with OKEN Scanner

magh. *nagy* „mare") sau *Ionaşiu*, evident un diminutiv de la *Ion*, *Bariţiu*, din *Bariţ*, *Muţiu*, din *Muţ*, *Vlăduţiu*, din *Vlăduţ*, *Raţiu*, din *Raţ*, în care se regăseşte scrierea lui /ţ/ prin **t** urmat de **i** şi **u**, după modelul lui /ş/ şi cu aceeaşi evoluţie, ori *Cipariu*, din *Ţipar*, *Ciura*, din *Ţura* cu transcrierea lui /ţ/ prin **c** + **i**, ca şi în ortografierea *acia* pentru *aţă* etc. În poziţie finală **iu** se pronunţă astăzi numai ca un diftong ascendent /ĭu/. Ba chiar s-a ajuns la pronunţarea cu hiat, /i-u/ (*Mu-ţi-u*, ca şi *Vlă-du-ţi-u*, *Mu-ra-ri-u* etc.), prin suprapunerea cu sufixul *-iu*, prezent în formarea numelor de persoane de tipul *Antoniu*, *Dumitriu* etc.

Tot aşa se impusese în secolul al XIX-lea *războel*, în loc de *război* (< v.sl. *razboĭ*), pus în legătură cu lat. *bellum*, şi tot aşa s-au impus *sub*, pus în legătură cu lat. *sub*, în dauna lui *supt* (< lat. *suptus*), sau *morav* (< v.sl. *naravŭ*, păstrat în forma populară *năravă*), sub influenţa lat. *mos*, *moris*, şi exemplele pot continua.

În relaţia scriere – pronunţare a fost mai practic să se pornească de la valorile literelor, aşa cum făcea şi Gh. Şincai în urmă cu peste două secole. De aceea reglementarea pronunţării însoţea reglementarea scrisului, aflîndu-se de fiecare dată cu un pas în urmă. Această poziţie a normării pronunţării era valabilă şi după anul 1904, cînd s-au făcut paşii decisivi în apropierea scrisului de pronunţare. Era însă vorba despre apropierea scrierii de o anumită pronunţare, care urma să se conformeze scrierii şi prin aceasta pronunţarea putea deveni mult mai unitară. Era mai uşor să se demonstreze unitatea limbii române în scris decît în rostire. Considerînd scrierea haină de sărbătoare a exprimării, cel care folosea această variantă a limbii depunea eforturi pentru a ieşi din parametrii comunicării orale, obişnuite, ca şi în cazul comunicării solemne, renunţînd la particularităţi locale şi individuale şi luînd drept model normele limbii scrise.

Pe de altă parte, preocuparea pentru o anumită ortografie, disputa dintre etimologişti şi fonetişti, care a atras aproape toate personalităţile din domeniu, a făcut ca atenţia acordată cultivării limbii literare şi normării acesteia să treacă în plan secundar, considerîndu-se mai importantă ortografia decît ortoepia. Dacă avem în vedere că unul dintre argumentele invocate în susţinerea ortografiei etimologice era imaginea pe care scrisul o crea limbii române în lume, lucrul pare normal, căci o limbă se impune în planul culturii universale prin aspectul ei scris, ca purtătoare a unei anumite culturi. Se pierdea însă din vedere că ortografia fonetică, spre care tindea ortografia românească după 1881, e condiţionată de ortoepie, că dificultăţile scrisului nu pot fi depăşite decît după depăşirea dificultăţilor create de pronunţare. Altfel spus, unitatea limbii prin ortografie era o himeră atîta timp cît nu se ajungea la o variantă unitară a limbii în pronunţare.

Este meritul lui Sextil Puşcariu de a fi atras atenţia că „greutatea la noi nu e cum scriem, ci cum rostim un cuvînt; grea nu e ortografia, ci ortoepia"[8]; corectitudinea scrierii este dictată în primul rînd de corectitudinea rostirii, iar corectitudinea rostirii presupunea raportarea acesteia la un complex de norme în conformitate cu care se consideră, se declară corecte anumite forme, faţă de care toate celelalte devin incorecte.

Se făcea un mare pas în apropierea scrierii de pronunţare, avîndu-se în vedere o anume pronunţare, care însă era cuprinsă, era dedusă tot din scriere, iar faptul nu trebuie să mire. Ortografia românească s-a declarat mereu, chiar şi cea din 1953, continuatoare a celei mai bune tradiţii filologice româneşti, asigurîndu-se astfel continuitate în timp şi o anumită stabilitate ortografiei. Referindu-se la raportul dintre ortografie şi rostire, Sextil Puşcariu considera că „noi nu scriem cum vorbim, ci cum au scris înaintaşii noştri. Cum limba evoluează necontenit şi rostirea se schimbă, semnele cu care îmbrăcăm această limbă se aseamănă cu un costum moştenit de copii de la părinţi, care trebuie ajustat pe talia celor ce-l îmbracă"[9].

---

[8] Sextil Puşcariu, Teodor Naum, *Îndreptar şi vocabular ortografic după noua ortografie oficială, pentru uzul învăţămîntului de toate gradele*, Bucureşti, 1932, p. 3.

[9] Sextil Puşcariu, *Limba română. Vol. I. Privire generală*, Fundaţia pentru Literatură şi Artă „Regele Carol II", Bucureşti, 1940, p. 98.

Scanned with OKEN Scanner

Se punea astfel în evidenţă caracterul mai conservator al ortografiei faţă de rostire. Explicaţia acestei trăsături a ortografiei există. Pe de o parte, scrisul se conformează într-o mai mare măsură normelor decît vorbirea. O abatere de la normele ortografice, dacă aceasta nu e voită, poate compromite pe cineva în ochii celor ce-i citesc scrisul, căci numai arareori se poate întîmpla ca o greşeală de ortografie să treacă neobservată[10], pe cînd o greşeală de pronunţare poate mai uşor să scape atenţiei partenerilor de dialog şi atunci se pot invoca factori lingvistici sau extralingvistici care să explice abaterea. Pe de altă parte, în ortografie nu se poate ţine seama de orice tendinţă care se manifestă în rostire, ci numai de acelea care, prin caracterul lor sistematic, promit a se impune prezenţa în rostirea unui număr în creştere de participanţi la actul vorbirii. Încă o dată se vede că scrisul se conformează în mai mare măsură normelor decît pronunţarea, dovedind o relaţie mai strînsă între limba literară şi scriere decît între limba literară şi vorbire. Caracterul unitar al limbii literare e asigurat mai bine în scriere decît în rostire.

În ciuda aparenţei că două generaţii succesive vorbesc la fel, limba se schimbă în permanenţă; arareori aceste schimbări sînt conştientizate, şi nu de toţi vorbitorii. Rostirea nu se află printre compartimentele rezistente la schimbări, ci se află în apropierea vocabularului, compartimentul cel mai mobil. Rostirea îngrijită nu se poate sustrage nici ea modificărilor, ale căror cauze sînt multiple. Pe de o parte, se înregistrează presiunea influenţelor externe, care nu poate rămîne fără urmări în pronunţarea cultă. Este suficient să amintim admiterea ca literară, deci corectă, a pronunţării */ü/* în cuvinte ca *alură, ecru, etui, tul, uni* etc., deşi sistemul fonologic al limbii române nu-l cuprinde pe */ü/*. Nu este exclus ca pronunţarea cu */ü/* să se extindă şi pentru alte cuvinte a căror pronunţare corectă e considerată cu */u/*, ca în cazul lui *computer* sau al derivatului acestuia, *computeriza.*

Mai trebuie să amintim că uneori acelaşi cuvînt a intrat în limba română din două sau mai multe limbi, cu aceeaşi semnificaţie, dar cu forme diferite. În unele situaţii s-a preferat o formă, declarată corectă, în defavoarea alteia; s-a preferat, de exemplu, *peisaj* (< fr. *paysage*) în defavoarea lui *peisagiu* (< it. *paesaggio*), deşi îl avem alături pe *peisagist* şi *peisagistic*, după cum s-a preferat *personaj* (< fr. *personnage*) lui *personagiu* (< it. *personaggio*), *coregrafie* (< fr. *chorégraphie*) lui *coreografie* (< it. *coreografia*) etc.

În alte situaţii nu s-a putut opta pentru una dintre forme, fiind acceptate două; este cazul unor dublete ca *angină* şi *anghină* (ambele provenind din fr. *angine*, lat. *angina*), *cvadrimotor* şi *cuadrimotor* (ambele din fr. *quadrimoteur*), *harfă* (< germ. *Harfe*) şi *harpă* (< fr. *harpe*) etc.

Există şi cazuri cînd se apreciază că uzul încă nu şi-a spus cuvîntul în privinţa formei optime a unui termen. În perioada interbelică pronunţarea *voaiaj* era aproape generală, pentru ca ulterior, ajutat şi de forma scrisă *voiaj*, unica acceptată, să se impună în pronunţarea spre care trimitea forma scrisă, chiar dacă vîrstnicii, a căror cultură s-a fundamentat pînă acum şaizeci de ani, refuză această pronunţare, considerată de cei mai tineri preţioasă. Nu aceeaşi este situaţia cu *amploiat*, pentru care se acceptă ca fiind corectă şi pronunţarea *amploaiat*. Şi nu este exclus ca de la un caz particular rostirea cu diftongul ascendent */ŏa/* să se extindă, mai ales că există modelul în vorbirea vîrstnicilor, care astăzi e luată din ce în ce mai frecvent drept model, prin statutul pe care aceştia l-au redobîndit în societate.

Nu poate fi neglijată nici influenţa limbii populare asupra limbii literare. Nu sînt rare cazurile cînd aceeaşi realitate e denumită diferit în graiuri diferite, fără a exista şi un nume cu circulaţie supradialectală. Aşa se face că au fost acceptate prin DOOM *cîrnat* şi *cîrnaţ*, *colind* şi *colindă*, *cobilă* şi *cobîlă*, *Arminden* şi *Armindeni* etc.

---

[10] În condiţiile actuale este foarte greu de stabilit cui aparţine greşeala dintr-un text. Publicaţiile, fie ele cotidiene, hebdomadare sau apărînd „cînd ies de sub tipar", abundă în greşeli de ortografie, puse cel mai adesea pe seama maşinilor.

Scanned with OKEN Scanner

A apărut astfel conceptul *pluralitate a corectitudinii*, susținut de Al. Niculescu, pentru cazurile cînd se acceptă două sau trei variante, în ortoepie, morfologie sau ortografie. Aceasta pune în evidență flexibilitatea și mobilitatea limbii române, chiar în varianta ei cultivată. Faptul prezintă mari avantaje, dar și unele dezavantaje. Avantajul cel mai mare este dat de posibilitatea asigurării unei multitudini de soluții în planul stilistic și a unei evoluții mai rapide; lucrările normative ierarhizează variantele pentru momentul cînd au fost elaborate, dar în evoluție oricare dintre variante poate cîștiga sau pierde teren. Pericolul cel mare al unei normalizări prea largi ar fi ca limba standard, orală, în primul rînd, dar și scrisă, să devină prea permisivă; „o normă lipsită de rigiditate este, din păcate, și o normă lipsită de apărare"[11].

Nu se poate să nu remarcăm rolul din ce în ce mai important pe care și-l asumă, sau ar trebui să și-l asume, presa vorbită în răspîndirea limbii îngrijite, chiar dacă nu arareori aceasta face și mari deservicii acestui proces, mai ales în răspîndirea unor variante ale limbii îngrijite. Prin radio și televiziune se oferă, ar trebui să se ofere, modele pentru rostirea îngrijită, care începe să se elibereze, măcar într-o măsură, de tutela ortografiei. Rămîne însă incontestabil că numai prin scris se consfințește apartenența unei forme la limba literară, aici forma în discuție fixîndu-și statutul de literar – neliterar, corect – incorect.

Ritmul schimbărilor din rostire e mai rapid decît al celor din scriere. Acesta poate fi și efectul unor cauze extralingvistice. Este motivul pentru care se apreciază că pentru stabilirea normei de pronunțare nu se poate face apel la criterii rigide. Hotărîtor este uzul, care acceptă și consacră ori respinge o pronunțare sau alta. Dar uzul poate fi influențat în mod conștient de personalități implicate direct în cultivarea limbii și care pot opta deliberat pentru o formă sau alta sub imperiul unor motivații dintre cele mai diverse, între care esteticul sau posibilitatea includerii în serii diferit organizate nu ocupă un loc secundar.

Conceptul *corectitudine a rostirii* are mai multe accepții. Prima accepție privește pronunțarea corectă a sunetelor în funcție de particularitățile articulatorii specifice limbii române. Această pronunțare este obiectul de studiu al *ortofoniei* sau al medicinei speciale. În mod obișnuit, problemele specifice ortofoniei se întîlnesc la copii cu deficiențe de rostire în grade diferite (pelticie, bîlbîială, graseiere etc.), sau la adulții care, în urma unor accidente, și-au pierdut facultatea de a comunica prin limbaj, de ei urmînd să se ocupe medicina specială.

Altă accepție a *corectitudinii rostirii* privește arta de a articula sunetele adaptîndu-le la cerințele dictate de conținutul comunicării și de condițiile în care are loc procesul de comunicare. Este obiectul de studiu al *dicțiunii*, o știință care, din păcate, se bucură de prea puțină atenție (termenul e înregistrat de dicționarele explicative și lipsește din cele lingvistice!). „Cultivarea rostirii ar trebui să constituie pentru fiecare dintre noi o problemă de etică și de estetică. E o lipsă de politețe să pui la încercare urechea, mintea și imaginația interlocutorului printr-o rostire ininteligibilă, după cum e urît și jignitor să-l șochezi prin accente tunătoare ori să-i pui răbdarea la încercare, lungind exagerat sunetele și întrerupînd șirul logic al vorbirii prin pauze"[12].

Cea de a treia accepție a conceptului în discuție privește *ortoepia*, știință care se ocupă cu stabilirea normelor de pronunțare literară. Prin *ortoepie* se înțelege deci totalitatea normelor de pronunțare corectă dintr-o limbă, prin *corect* vizîndu-se totdeauna opoziția *corect – incorect, normat – nenormat, literar – neliterar*. Ortoepia este legată direct de fonologie, știința despre sunetele funcționale, despre sunetele-tip ale limbii, și privește modalitățile de pronunțare a acestor sunete-tip, cu variantele lor în diferite contexte fonetice. Tot prin legătura sa cu fonologia, ortoepia privește și accentuarea cuvîntului; ca unitate fonologică suprasegmentală, accentul are un rol deosebit de important în pronunțare.

---

[11] Al. Niculescu, *Între corectitudine și greșeală sau despre „cultivarea" limbii române standard actuale*, în LL, 1972, p. 343.

[12] Fulvia Ciobanu, Lidia Sfîrlea, *Cum scriem, cum pronunțăm corect. Norme și exerciții*, ES, București, 1970, p. 88.

Scanned with OKEN Scanner

Aparent avem a face cu trei ştiinţe independente; în fapt sînt numai autonome, complementarităţii lor corespunzîndu-le şi zone comune. Corectitudinea ortoepică, de pildă, o presupune pe cea ortofonică, prin care fiecare sunet-tip trebuie să-şi găsească realizarea practică în raport de trăsăturile distinctive. Dar prin respectarea mecanică a acestor particularităţi se poate ajunge la încălcarea normelor ortoepice. O particularitate a limbii române e că înainte de /p/ sau /b/ nu se pronunţă (şi, ca atare, nu se scrie) /n/, care, în urma unui proces de acomodare (asimilare în contact), devine /m/ (*îmboboci* < prefixul *în-* + substantivul *boboc*, *împărţi* < prefixul *în-* + substantivul *parte*). Fiind o particularitate a limbii române, regula nu se aplică împrumuturilor neadaptate limbii române (*avanpost, avanpremieră, brandenburg, input*) sau numelor proprii aparţinînd altor limbi (*Canbera, Istanbul*).

Baza unei rostiri corecte o asigură o dicţiune bună. Dar dicţiunea bună nu este suficientă pentru o rostire corectă. Mediul socio-cultural în care vorbitorul s-a format îşi pune amprenta asupra rostirii sale, ceea ce face ca majoritatea vorbitorilor să dobîndească deprinderea de a pronunţa în conformitate cu cerinţele mai multor variante ale limbii sau, altfel spus, să fie capabili de a folosi mai multe registre de pronunţare. Dar numai vorbitorii cu o bună educaţie lingvistică pot alege cu atenţie (aproape) numai particularităţi ale unui registru, frecvent acestea amestecîndu-se, în timp ce limba literară, corectă, pretinde unitate desăvîrşită. Pronunţarea vocalei /e/ în poziţie iniţială, de pildă, se face, conform normelor ortoepice actuale, în două feluri: a) /e/ curat, în neologisme (*epocă, erudiţie*) sau în unele cuvinte din vechiul fond aparţinînd limbajului ecleziastic (*enoriaş, evanghelie*), aşa cum se şi scrie; b) precedat de un /i/ semivocalic, /ĭe/, fie că se scrie acest **i** (*ied, ieri*)[13], fie că nu se scrie (*el, era*)[14]. Numai că deosebirea dintre cele două rostiri ale lui /e/ iniţial (la care se adaugă şi poziţia de la început de silabă) rămîne mai ales la nivel de normă. În realitate mulţi intelectuali, deşi cunosc această regulă, pronunţă totuşi *ĭepocă* în loc de *epocă*, *ĭelev* în loc de *elev*, *ĭexamen* în loc de *examen*[15] etc.

Ortoepia şi dicţiunea colaborează cînd pretind vorbitorilor atenţia necesară articulării sunetelor în poziţie similară. Finalul vocalic al cuvintelor se pronunţă clar cînd vocala e accentuată (*şandrama, domino, taxi, atu*); cînd vocala finală nu e accentuată (iar în cele mai multe cazuri nu este), se bucură de o atenţie scăzută în pronunţare, fapt ce se soldează în unele zone şi cu închiderea vocalelor de apertură medie: /o/ > /u/ (*acolu*), /e/ > /i/ (*bini, cari*), /ă/ > /â/ (*casâ, masâ*)[16]. Atît ortoepia, cît şi dicţiunea impun ca o vocală finală neaccentuată să-şi păstreze sonoritatea pe care o are ca vocală neaccentuată în poziţie interioară sau iniţială. În felul acesta vocala va avea sonoritatea minimă necesară spre a fi auzită. Aceasta nu înseamnă uniformizarea pronunţării, ci asigurarea rostirii corecte a fiecărui sunet component al cuvîntului.

Cînd finala cuvîntului e consonantică lucrurile stau şi mai rău; foarte frecvent consoanele finale nu se pronunţă, grupurile consonantice se reduc sau dispar din pronunţie etc., dînd vorbirii aspect inestetic, de vorbire trunchiată, cu un efect neplăcut asupra conlocutorilor.

---

[13] Acest /i/ poate avea explicaţie etimologică, provenind din palatalizarea lui /l/ urmat de /i/ şi apoi vocalizarea lui (*iertare* < lat. *libertare*), sau din diftongarea lui /e/ (*ieşire* < lat. *exire*), dar poate fi şi o dezvoltare impusă de uşurarea pronunţării: un /e/ curat, pronunţat prin deschidere bruscă a canalului fonator, se rosteşte mai greu decît diftongul /ĭe/ din punctul de vedere al unui vorbitor de limba română.

[14] Reţine aici opoziţia dintre pronumele *ele*, pronunţat de marea majoritate a vorbitorilor în conformitate cu normele ortoepice, *ĭele*, şi substantivul format prin schimbarea valorii gramaticale a pronumelui *ele*, *iele*, care denumeşte nişte zîne ale căror nume nu puteau fi rostite, căci erau tabu.

[15] Vezi Fulvia Ciobanu, Lidia Sfîrlea, *op. cit.*, p. 85.
O situaţie oarecum asemănătoare au, în aceleaşi poziţii, vocalele /i/, /o/, /u/.

[16] Prin â notăm aici, conform transcrierii fonetice româneşti, vocala centrală mai închisă decît /ă/ şi mai deschisă decît /î/.

Scanned with OKEN Scanner

E nevoie să precizăm că există şi cazuri cînd dicţiunea impusă de condiţiile scenei nu este totdeauna în acord cu normele ortoepice. Dacă pe scenă pronunţări ca *eu* sau *mieu* nu creează un efect neplăcut (de altfel tocmai pentru efectul asupra sălii sînt preferate), trecute în pronunţarea din afara scenei dau impresia unei rostiri preţioase, simţită uneori la actorii care nu-şi schimbă totdeauna registrul în raport de situaţia în care are loc comunicarea.

Pronunţarea corectă, care, pe lîngă normele impuse de ortoepie, le cuprinde şi pe cele cerute de dicţiune, presupune în primul rînd cunoaşterea acestor norme. Dar simpla cunoaştere a normelor nu e suficientă. Pronunţarea corectă este rezultatul unui îndelung proces de educare, pe care şcoala şi-l asumă ca sarcină prioritară, dar şi de autoeducare. Controlul factorilor implicaţi în rostirea corectă, începînd cu respiraţia, răspunzătoare în bună măsură de calitatea rostirii, presupune şi pretinde exersare, fără de care putem ajunge la o competenţă suficientă, dar nu şi la performanţele impuse de comunicare într-o societate civilizată.

În mod tradiţional ortoepia se referă la pronunţarea corectă, redusă la aspectul formal şi la un segment fonic, sunet sau grupuri de sunete. Se asociază pronunţării segmentelor folosirea accentului, element suprasegmental, simultan cu segmentele fonice.

Am folosit adeseori sintagmele *rostire corectă* şi *vorbire corectă*, ceea ce ar însemna că expresiile *pronunţare corectă, rostire corectă, vorbire corectă* sînt sinonime. Această sinonimie este însă numai parţială şi, ca atare, e necesar să precizăm sensul fiecărei expresii în parte.

Pentru *pronunţare corectă* sensul este cel cuprins în cuvîntul *ortoepie*, pe care îl şi transpune în limba română. Pentru *rostire corectă* trebuie să ţinem seama de sensul pe care i-l atribuia Sextil Puşcariu, aducînd în discuţie nu numai concureţa dintre o expresie fonică şi alta (altele), în funcţie, cel mai adesea, de variantele geografice sau de origine[17], ci şi formele gramaticale ale cuvintelor. Este aici locul unor forme de genitiv-dativ, ca în expresia (e adevărat, neliterară, dar cunoscută şi folosită de mai toţi vorbitorii limbii române) *ducă-se naibei ‹naibii›*, în alternanţă cu forma de acuzativ, *ducă-se la naiba*[18], la care se face apel în caz de dubiu pentru alegerea formei gramaticale din prima expresie. În aceeaşi situaţie sînt adjectivele de tipul *precoce*, invariabile în unele lucrări de gramatică, dar variabile (*precoce - precoci*) în altele. Ca atare, sensul sintagmei *rostire corectă* nu se limitează la pronunţarea propriu-zisă a sunetelor.

În ce priveşte expresia *vorbire corectă*, sensul acesteia este mult mai larg, putîndu-se extinde pînă la corectitudinea semantică a termenilor prezenţi în comunicare, ajungînd sinonimă cu *formulare corectă, exprimare corectă, comunicare corectă* din punct de vedere lingvistic.

Şi cuvîntul *corect* suferă o ajustare la nivelul limbii îngrijite. Semnificaţia „în acord cu normele de pronunţare sau gramaticale“ este insuficientă. Trebuie adăugată şi semnificaţia „adecvat“. Enunţul *Aţi văzut dumneavoastră înşivă cu propriii dumneavoastră ochi* poate fi corect sau incorect în raport cu gradul de adaptare la situaţia de comunicare, pentru acelaşi locutor. Poate fi corect pentru un savant care prezintă unui auditoriu imagini de după o explozie atomică; e adecvat, căci implică participarea afectivă a conlocutorilor, de aceea foloseşte subiectul, deşi acesta era inclus în desinenţa verbului auxiliar, iar subiectul este întărit prin adjectivul de întărire *înşivă*; adaugă *cu ochii*, inutil din punctul de vedere al informaţiei pe care o aduce în comunicare, căci nu se poate vedea decît cu ochii, dar

---

[17] Vezi Sextil Puşcariu, *Rostiri şi forme şovăitoare*, în Idem, *Cercetări şi studii*, Editura Minerva, Bucureşti, 1974, p.404-415.

[18] Etimologia lui *naiba* trebuie căutată în expresia *n-aibă nume*, folosită pentru a înlocui numele diavolului, devenit tabu. Expresia are şi semnificaţia unui blestem, pierderea numelui echivalînd cu dispariţia totală, pînă şi din amintire, a obiectului denumit. Cf. blestemul *pieri-ţi-ar numele!*, însemnînd nu numai dispariţia celui în cauză, ci, mai mult, chiar dispariţia numelui, care ar putea păstra amintirea acestuia în comunitate.

Scanned with OKEN Scanner

împreună cu *dumneavoastră* pune în evidenţă participarea directă la eveniment, înregistrarea directă, nu prin intermediar; *propriii* nu face decît să-l întărească pe *dumneavoastră*. Comunicarea exploatează latura afectivă a conlocutorilor, aglomerînd elemente capabile să provoace o anume atitudine, un anumit comportament. Enunţul e corect, căci e adecvat situaţiei de comunicare şi scopului. Acelaşi enunţ devine însă incorect, pentru acelaşi vorbitor, dacă îşi propune să prezinte structura atomului. De data aceasta implicarea emoţională, atît a locutorului, cît şi a conlocutorului, tinde spre zero, aglomerarea elementelor care să stimuleze implicarea e nejustificată, neadecvată situaţiei, ceea ce face enunţul incorect.

Neîndoielnic, Mioara Avram are dreptate cînd afirmă că „scopul predării limbii române este formarea deprinderilor de exprimare corectă orală şi scrisă, însuşirea normelor limbii literare în pronunţare, scriere, vocabular, morfologie şi sintaxă“[19]. Totuşi trebuie să se ţină totdeauna seama de faptul că limba e un instrument de comunicare, că în comunicare se urmăreşte un scop (dacă sînt mai multe, unul le subordonează pe celelalte) şi că instrumentul trebuie adaptat scopului urmărit şi situaţiei speciale de acţiune. Este foarte adevărat, corectitudinea morfologică poate fi mai puţin afectată, dar nu şi cea sintactică sau lexicală.

Din astfel de confruntări apar mereu tensiuni, repoziţionînd elementele în relaţia corect – incorect. Ceea ce la un anumit moment se consideră a fi abatere poate fi reconsiderat ulterior ca o tendinţă şi chiar, susţinut de fapte similare, să devină normă. Limba fiind în permanentă schimbare, chiar la nivelul limbii literare, unde oscilaţiile apar uneori la nivelul variantelor stilistice, „stadiul de azi ascunde schimbările de mîine. Numeroasele «abateri» de la norma ortoepică şi reflexele lor în ortografie [...] reprezintă un puternic argument pentru reevaluarea multora dintre indicaţiile normative ortografice şi ortoepice“[20].

La trecerea din planul oral în cel scris lucrurile nu se simplifică, ci dimpotrivă. Sîntem de acord cu ideea că ortografia limbii române este uşoară în raport cu ortoepia ei, cu o precizare însă: ortografia preia cea mai mare parte a dificultăţilor ortoepice, cărora le adaugă propriile ei dificultăţi, care nu sînt deloc puţine, dar cu siguranţă limba română nu se numără printre limbile cu cea mai grea ortografie, după cum se spune adesea.

Spre deosebire de rostire, care se schimbă în permanenţă, cu paşi foarte mici, imperceptibili, ortografia este mai conservatoare. Rostirea corectă este şi ea normată oficial, dar în practică, am văzut mai sus, normele sînt respectate în mai mare măsură sau în mai mică măsură, îndepărtarea de la norme fiind determinată de o multitudine de factori. În ortografie normele sînt de obicei categorice, cu soluţii unice şi clare. Acestea sînt *regulile stricte*, de la care nu se acceptă nici o abatere şi care nu cunosc excepţii. Există însă şi norme mai puţin riguroase, care doar recomandă o scriere, făcînd apel la una dintre formulele „de regulă“, „de obicei“, „uneori“ etc.; acestea intră în categoria *regulilor vagi*[21], mult mai permisive. În această categorie se cuprind şi situaţiile cînd se acceptă pluralitatea corectitudinii, ordinea preferată fiind însă cea în care sînt prezentate formele.

Clasificarea regulilor ortografice este extrem de utilă, pentru că acestea privesc aspectele generale sau aspectele particulare ale normării, avînd ca arie de referinţă ansamblul faptelor de limbă sau cazuri particulare de aplicare a unor norme[22]. Nu sînt rare cazurile cînd disputele ortografice îşi au originea în modalităţile de aplicare a normelor, din cauza unor formulări considerate ca nesatisfăcătoare, „caracterul incomplet sau inconsecvenţele unor norme, deci care pornesc de la vicii ale normelor înseşi, fie că e vorba

---

[19] Mioara Avram, *Raporturile dintre predarea gramaticii şi predarea ortografiei*, în LL, 1975, vol. al II-lea, p. 372.
[20] Sergiu Drincu, *Ghid ortografic şi ortoepic*, Editura Mirton, Timişoara, 1996, p. 32–33.
[21] Cf. Flora Şuteu, *Dificultăţile ortografiei limbii române*, ESE, Bucureşti, 1986, p. 33.
[22] Vezi Mioara Avram, *Aspecte controversate ale normelor ortografice ale limbii române*, în LR, 1983, nr.1, p.5 şi urm., unde se face şi o clasificare a controverselor din domeniul ortografiei.

Scanned with OKEN Scanner

de normă ca atare sau de raportul dintre o normă generală şi unele aplicări individuale, fie de conflictul dintre două norme"[23].

Faptul că între norma în sine şi punerea ei în practică pot apărea contradicţii nu e de neînţeles. Limba evoluează în permanenţă, iar în această realitate continuă, limba, normele operează discontinuităţi pentru a oferi, pe de o parte, imagini ale modului de funcţionare şi, pe de alta, soluţii pentru funcţionarea optimă la momentul respectiv. Noile achiziţii ale limbii se înscriu de regulă pe coordonatele preexistente, dar pot şi să imprime direcţii noi, prefigurate de tendinţe manifestate în limbă, sau să creeze noi tendinţe. Găsim aici explicaţia faptului că în tipărituri recente au fost depistate fapte de limbă sub altfel de înfăţişări decît cele indicate în lucrările normative, dar care „totuşi nu sînt deloc neortografice, deoarece sînt realizate chiar în spiritul regulilor oficiale aflate în vigoare şi corespund stadiului actual al evoluţiei realităţii lingvistice care este, trebuie să se recunoască, alta în multe privinţe faţă de cea din momentul apariţiei *Dicţionarului ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române* (1982)"[24].

În momentul în care ortografia începe să fie în prea multe cazuri în dezacord cu rostirea îngrijită se impune reacordarea lor, care nu se poate face decît într-un mod: ortografia trebuie să asigure condiţiile optime de transpunere în scris a limbii vorbite. Numai că modificările din ortografie sînt de fiecare dată conştiente şi trebuie să fie de fiecare dată rodul unui studiu atent al specialiştilor asupra stadiului de evoluţie a limbii şi a tendinţelor dominante în limbă la momentul respectiv. Altfel se poate ajunge la impunerea unor soluţii în discordanţă cu evoluţia limbii, pe care limba nu le va accepta, cum s-a mai întîmplat cu sisteme ortografice mai vechi.

Neîndoielnic, Academia Română, ca for suprem al ştiinţei româneşti, trebuie să-şi asume responsabilitatea pentru orice reformă ortografică, dar minimalizarea rolului specialiştilor, aşa cum s-a întîmplat în 1993, nu o onorează. O modificare ortografică nu e o ordonanţă de urgenţă a guvernului, care a doua zi este retrasă în cazul cînd s-au constatat neajunsuri. Nu minimalizăm importanţa actelor emise de guvern; acestea au aplicabilitate din momentul emiterii lor, pe cînd o deprindere ortografică poate rămîne o viaţă. Regele Mihai I susţinea că a scris totdeauna cu **â** pentru că aşa s-a deprins, dar Eugen Coşeriu n-a scris niciodată cu **â**, nici măcar în cuvîntul *România*, tot pentru că aşa s-a deprins, urmînd modelul de la *Viaţa Romînească*, unde nu se folosea **â**, iar nu pentru că ar fi fost adeptul doctrinei comuniste, cum i s-a reproşat. În cazul lui Eugen Coşeriu intervine însă specialistul în lingvistică, pentru care nu este operaţional să folosească două litere pentru un fonem dacă între ele nu există diferenţe clare din punct de vedere funcţional.

Se apreciază că în momentul de faţă ortografia a rămas în urma rostirii şi că se simte nevoia unei reforme ortografice, în ciuda faptului că un colectiv de specialişti de la Institutul de Lingvistică din Bucureşti a propus şi a introdus uşoare modificări din 1965 pînă astăzi. Chiar în *Moţiunea* adoptată la Iaşi în 1991 se susţinea cauza reformei ortografiei. Se aprecia atunci, justificat, că pentru o reformă ortografică e nevoie de timp, că o adevărată reformă ortografică nu trebuie făcută sub presiunea unor idei de conjunctură sau a unor factori politici. În momentul de faţă există toate condiţiile pentru deschiderea oficială a discuţiilor de reformare a ortografiei. Al. Graur aprecia, cu mult înainte, că diferenţa dintre vorbire şi scriere devine cu atît mai mare „cu cît oficialitatea e mai conservatoare şi cu cît limba evoluează mai repede"[25]. Nu e nici o îndoială că limba română a cunoscut în ultimele decenii o evoluţie foarte rapidă, impusă de revoluţionarea mijloacelor de comunicare în primul rînd. Mai trebuie să dovedească Academia Română că nu e conservatoare.

---

[23] Mioara Avram, *art. cit.*, p. 6.
[24] Dorin N. Uritescu, Rodica Uţă-Uritescu, *Cuvinte cu dificultăţi de scriere în limba română*, Editura Geneza, Bucureşti, 1992, p. 5.
[25] Al. Graur, *Mic tratat de ortografie*, ES, Bucureşti, 1974, p. 10.

Scanned with OKEN Scanner

Greşelile de ortografie au fost totdeauna sancţionate şi considerate ca un semn al lipsei de cultură. Dar aici sînt cuprinse în primul rînd greşelile taxate ca grave, greşelile inadmisibile după terminarea şcolii primare[26]. Există însă şi un alt fel de greşeli, de care trebuie să ţină seama cei care se ocupă cu fixarea normelor ortografice. Prima grupă e cea a greşelilor voite, încadrate la „greşeli de comportament"[27], pentru că „slăbesc în rîndul publicului larg preocuparea pentru respectarea normelor academice"[28]. Se includ aici în primul rînd lucrările autorilor care au rămas la normele de folosire a lui î şi â după normele din 1965 şi *sînt, sîntem, sînteţi* în loc de *sunt, suntem, sunteţi*, cum cer actualele norme ortografice, dar se includ şi publicaţiile Academiei şi manualele şcolare în care se scrie *filosofie*, cînd norma academică pretinde *filozofie*. Se cuprind, e adevărat, şi multe altele.

A doua grupă o formează greşelile discutabile, rezultate din necorelarea normelor. Conform normelor actuale, se scriu cu iniţială majusculă toate cuvintele componente ale numelor de instituţie, excluzîndu-se prepoziţiile şi conjuncţiile, deci e corect scris *Societatea pentru Răspîndirea Culturii şi Literaturii Române în Bucovina*. O altă normă precizează că în numele publicaţiilor se scrie cu majusculă numai primul cuvînt, ca atare, foaia pe care o edita societatea sus-menţionată ar avea drept titlu corect *Foaia societăţii pentru răspîndirea culturii şi literaturii române în Bucovina*. Apare însă o contradicţie între cele două norme, căci în titlul gazetei este cuprins numele societăţii care o editează. Dar nici însumarea celor două norme n-ar fi fericită: s-ar crea şiruri prea lungi de cuvinte scrise cu majusculă, care ar deveni nefuncţionale, căci li se pierde şirul, şi inestetice. Dacă foaia respectivă ar scoate un almanah, acesta s-ar numi *Almanahul Foii Societăţii pentru Răspîndirea Culturii şi Literaturii Române în Bucovina*?[29] E prea mult, şi atunci greşelile din a doua grupă trec în prima; autorii îşi asumă riscul de a încălca o normă care le pare nelalocul ei, propunînd soluţii practice.

Ortografiei româneşti actuale i se reproşează, şi pe drept cuvînt, că a fost introdusă cu forţa de administraţie. Faptul îşi are însă explicaţia lui, fie că sîntem, fie că nu sîntem de acord cu felul cum a fost impusă: un regim autoritar nu poate concepe că lucrurile se pot rezolva (şi) altfel. Se impusese însă (nu discutăm aici preţul!) o ortografie care a fost însuşită prin şcoală şi pusă în aplicare de toţi cei ce doreau să-şi facă publice ideile prin scris. Refuzul ortografiei însemna refuzul participării la cultura scrisă. Aşadar ortografia devenise unică, măcar că nu era lipsită de dificultăţi şi inconsecvenţe. Inconsecvenţele erau inerente, dată fiind complexitatea ansamblului de norme ortografice, iar pentru dificultăţile ortografiei impuse în 1953 se găsise şi explicaţia: „izvorăsc din deprinderi ortografice precare, criză de încredere în normele academice, caracterul discutabil al formulării normelor şi nostalgia ortografiei din 1932"[30].

Este incontestabil că lingvistica românească dispune de specialişti de mare valoare, cunoscători profunzi ai limbii române atît din punctul de vedere al funcţionării, cît şi din punctul de vedere al devenirii, cărora Academia Română le-ar putea încredinţa sarcina de a realiza reforma ortografiei româneşti. În ultimul deceniu a apărut un număr impresionant de volume semnate de profesori din învăţămîntul preuniversitar, probînd interesul de care se bucură ortografia în aspectele ei teoretice şi practice şi la acest nivel. E nevoie de un lucru, de încrederea Academiei Române în aceşti oameni, care nu vor putea lua hotărîri decît pe cale

---

[26] Caragiale afirma despre fostul său institutor, Basile Drăgoşescu: „În trei ani m-a-nvăţat, cu litere străbune, românească toată, cîtă o ştiu pînă-n ziua de azi, că mai mult, după el, nici n-am avut de unde-nvăţa" (*Peste 50 de ani*, în Idem, *Nuvele, povestiri, amintiri*, Timişoara, 1984, p.279).

[27] Flora Şuteu, *op. cit.*, p.12.

[28] *Ibidem.*

[29] Este cunoscută şi recunoscută meticulozitatea cu care Mioara Avram rezolvă problemele abordate. Cazul în discuţie rămîne însă nerezolvat chiar şi de Domnia sa (Vezi Mioara Avram, *Ortografie pentru toţi. 30 de dificultăţi*, EA, Bucureşti, 1990, p.121).

[30] Flora Şuteu, *op. cit.*, p. 12.

Scanned with OKEN Scanner

democratică. Putem deci să avem o ortografie unitară, pe cale democratică. Dar numai Academia Română o poate face. Nu fără specialişti şi nu împotriva acestora, căci institutele de lingvistică şi universităţile din România n-au fost şi nu vor deveni vreodată „conclavuri secrete ale cîtorva iniţiaţi", cum le eticheta un gazetar cu vreo trei decenii în urmă.

2.1.2. Ortografia este un ansamblu de reguli care recomandă formele corecte ale cuvintelor şi (sau) grupurilor de cuvinte dintr-o limbă. Aceste reguli sînt stabilite de specialişti în domeniu, discutate şi aprobate de Academie, în cazul nostru de Academia Română, după ce au fost consultate şi alte grupuri de intelectuali intersaţi în perfecţionarea ortografiei, aşa cum s-a întîmplat la reformele ortografice din 1904 şi 1932[31]. Ca atare, aceste norme au caracter convenţional, ceea ce nu presupune însă arbitrarul acestora, căci ansamblul de norme nu este stabilit prin bunul-plac al autorilor, ci trebuie să emane din însăşi funcţionarea şi evoluţia limbii. Normativul trebuie să fie rezultatul unei descrieri implicite, dacă nu explicite. Această îmbinare a descriptivului cu normativul poate fi justificată cu diverse argumente. După Oswald Ducrot şi Jean-Marie Schaeffer, „din diferite turnuri posibile, turnura corectă ar fi cea care: a) are rădăcinile cele mai adînci în istoria limbii descrise («cunoaşterea latinei îţi permite să vorbeşti bine franceza»), b) se acordă cel mai bine cu obiceiurile [tradiţiile (n.n.)] acelei limbi (este comandată de analogie) sau cu legile generale ale limbajului, c) este susceptibilă de o justificare «logică». Aceste trei raţiuni concurează într-adevăr la concluzia că uzajul corect este cel a cărui descriere este cea mai interesantă, căci aceasta manifestă cea mai multă ordine şi raţionalitate"[32].

Normele ortografice trebuie să fie ordonate după nişte principii, căci trebuie să depăşească stadiul de simplă înşiruire de norme, fără nici un liant. Fănuş Neagu spunea că „a vorbi şi a scrie gramatical înseamnă a avea puncte cardinale. Gramatica e lumina limbii române. Fără ea cuvintele ar fi cu ochii arşi de uitare şi şi-ar pierde potecile"[33]. În mod analog, putem considera regulile ortografice drept cărările limbii prin care se selectează formele literare, iar principiile reprezintă punctele cardinale după care se ordonează aceste cărări. Niciunde şi nicicînd n-a existat vreo cărare lipsită de rost. Nici măcar dacă ar fi vorba despre cărările făcute de animale. Cu atît mai adevărat va fi în cazul ortografiei, un sistem atent elaborat în întregul său.

În 1893 s-a hotărît întocmirea unui *îndreptariu* pentru ortografia folosită în şcolile româneşti din Austria. Scopul pe care şi-l fixase acest îndreptariu era modest: „a regula, pentru trebuinţele şcoalei, scrierea la care [...] am ajuns astăzi în evoluţiunea ortografiei noastre"[34]. Faptul că în stabilirea regulilor autorii se conduceau după trei principii (vezi supra, 1.4.2.), pe care le şi comunicau înaintea regulilor, probează importanţa acestora în conceperea ansamblului de reguli.

Este deci riscant să se afirme că principiile ortografice „nu au, din punctul de vedere practic, o mare utilitate", atîta timp cît după numai o propoziţie autoarea acestei afirmaţii precizează: „Ele sînt motivarea opţiunii ortografiştilor în prescrierea a ceea ce este corect din mai multe variante posibile. [...] explicarea cauzelor care stau la baza unei scrieri în locul alteia poate să aibă efecte benefice asupra unui vorbitor, făcîndu-l să accepte mai uşor ceea ce, în absenţa acestor explicaţii, i se va părea confuz sau contradictoriu"[35]. Se cuprinde aici motivaţia nu numai pentru aşezarea unor principii la temelia edificiului ortografic, ci chiar explicitarea acestora.

---

[31] Pentru a evita interpretări nedorite, nu aducem în discuţie dezbaterile privind reforma din 1953, deşi, trebuie să spunem, nu toate au fost formale, lipsite de importanţă în hotărîrile care s-au luat.

[32] Oswald Ducrot, Jean-Marie Schaeffer, *Noul dicţionar enciclopedic al ştiinţelor limbajului*, Editura Babel, Bucureşti, 1996, p.203.

[33] Fănuş Neagu, *Insomnii de mătase*, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 1981, p. 45.

[34] *Îndreptariu pentru ortografia română. Regule şi vocabulariu ortografic*, Viena, 1893, p.3.

[35] Flora Şuteu, *op. cit.*, p. 34–35.

Scanned with OKEN Scanner

Principiile etimologic şi fonetic, care s-au înfruntat în secolul al XIX-lea, şi-au avut explicaţia lor, nu erau deloc iraţionale. Partea oarecum ciudată era că şi o ortografie şi cealaltă urmăreau crearea unei limbi române unitare în scris, în care să se poată manifesta plenar cultura românească, unitară în esenţa ei. Ortografia etimologică se justifica tocmai prin faptul că, neţinînd cont de pronunţarea concretă, putea asigura această unitate. Iar trimiterea la etimon se făcea tocmai din această cauză; sentimentul patriotic, cultivat prin această ortografie, era foarte important, dar se situa în plan secundar. Fonetiştii mai făceau încă un pas: scrierea era pusă în acord cu rostirea, asigurînd o unitate superioară limbii. Spre deosebire de etimologişti, ei credeau în existenţa unei oarecare unităţi a limbii şi în posibilitatea ca prin scris această unitate să se poată desăvîrşi.

Nu credem că pentru primul reprezentant de seamă al fonetismului în ortografia românească, Aron Pumnul, se poate pune problema populismului, suspiciune care plana şi încă planează asupra susţinătorilor principiului fonetic (fonologic). Fundamentală pentru el era funcţionalitatea ortografiei; dorind să-i înveţe limba română în primul rînd pe românii din Bucovina, care învăţau şcoală în limba germană, dar şi pe alogenii din ţara Bucovinei, Pumnul socotea că cea mai bună ortografie e cea legată direct de pronunţare.

În aceeaşi măsură nu credem că atitudinea etimologiştilor era elitistă; continuatori ai Şcolii Ardelene, ei promovau ideea emancipării românilor prin cultură şi e greu de acceptat că făceau discriminări între români (cum, de la ‹pînă la› un punct, nu se făceau deosebiri nici între românii greco-catolici şi românii ortodocşi), chiar dacă ortografia etimologică ducea, în final, la scindarea intelectuală a românilor.

Respingînd ortografia etimologică, pe care o considera neadecvată limbii române, dar neacceptînd nici scrierea fonetică, pentru că în limba română ar fi prea puţine cuvinte pe care le pronunţă la fel toţi vorbitorii, iar ortografia trebuie să fie unitară, Titu Maiorescu introducea un alt principiu al scrierii, principiul intelectual. În esenţă însă, principiul intelectual este principiul oricărei scrieri, în general, iar aşa cum era conceput de Titu Maiorescu nu se deosebea prea mult de principiul fonologic, aşa cum este acesta conceput astăzi, de vreme ce principiul intelectual reclama tocmai necesitatea de a se fixa „semnele grafice pentru sonurile elementare ale limbei, spre a se putea scrie ceea ce se vorbeşte“[36].

Principiile care au stat la baza sistemelor ortografice ale Academiei Române dintre 1881-1932[37] nu au fost nişte invenţii ale unui grup (unor grupuri) de iniţiaţi. Abordarea de pe poziţii pe care ştiinţa limbii le ocupase între timp, cu o metodologie proprie sau adecvată studiului limbii, permitea o mai mare apropiere de esenţa limbii, de modul ei de funcţionare. Concepţiile despre rolul şi funcţiile ortografiei s-au cristalizat în timp, ajungîndu-se la înţelegerea rolului pe care în ortografie îl au pe de o parte tendinţa de a pune în raport de apropiere, într-un mod cît mai înalt, scrisul cu pronunţarea, dar şi de unificare a pronunţării înseşi, într-o variantă supradialectală, iar pe de altă parte nevoia de continuitate, o reformă ortografică neputînd să-şi propună ruperea totală cu modul anterior de scriere. În ciuda deosebirilor dintre o reformă ortografică şi alta, faptul că schimbările s-au înscris pe aceeaşi coordonată, a simplificării, a asigurării unităţii dintre scris şi rostire, a oferirii unui model de limbă română cultivată, situată deasupra variantelor de naturi diverse, este incontestabil.

La baza ortografiei româneşti actuale[38], Al. Graur, unul dintre autorii ei, aşeza trei principii elementare:

„a. Ortografia se bazează pe fonologie, ştiindu-se că ceea ce poate rămîne nedistins în pronunţare poate fi de asemenea nedeosebit în scriere.

---

[36] Titu Maiorescu, *Despre scrierea limbei române*, în Idem, *Critice. 1866–1907*, ediţie completă, vol. al II-lea, Bucureşti, 1915, p.59.

[37] Ortografia din 1869 s-a bucurat de prea puţină audienţă (vezi supra, 1.4.1.).

[38] Abstracţie făcînd, acum, de folosirea lui â şi de scrierea *sunt*, pe care Al. Graur le combătea cu mult înainte de 1950.

Scanned with OKEN Scanner

b. Pe cît posibil, trebuie făcută economie de semne grafice.

c. Este necesar să menţinem legătura morfologică între cuvintele din aceeaşi familie"[39].

O minimă detaliere ar duce la numirea a trei principii: *fonologic, morfologic* şi *sintactic*. La acestea însă, mai sînt de adăugat şi alte principii invocate de ortografii români în argumentarea coerenţei sistemului ortografic românesc: *principiul silabic, principiul tradiţional-istoric* sau *etimologic, principiul simbolic, principiul estetic*[40]. Ar părea că această detaliere este excesivă, dar, după cum se va vedea, fiecare principiu are partea lui de contribuţie la lămurirea opţiunilor pentru o formă sau alta.

Oricîte obiecţii s-ar aduce acestei detalieri, opinia că la baza ortografiei româneşti actuale stă un singur principiu, cel *corectiv-funcţional*[41], denumire care asociază două caracteristici ale ortografiei în general, nu poate rezista criticii.

a. Orice ortografie, indiferent de principiile pe care le are la bază, este şi trebuie să fie, cel puţin programatic, funcţională, căci a fost creată să funcţioneze. Orice ansamblu de reguli trebuie să fie funcţional, iar funcţionalitatea lui este în raport cu gradul de aplicabilitate. Se poate aprecia totuşi că ortografia pe care Academia Română a adoptat-o în 1869 a fost nefuncţională; din cauza viciilor de construcţie, această ortografie a fost contestată chiar de membri ai Academiei şi nu s-a aplicat nici măcar în publicaţiile Academiei. Chiar dacă şi după reforma din 1881 ortografia a fost contestată, gradul ei de funcţionalitate a crescut: folosită de un număr mult mai mare de români, contribuţia ei la crearea unei limbi române unitare a fost foarte importantă. Modificările minore pe care ortografia română le-a suferit după 1953, chiar dacă nu aveau acceptul Academiei Române, urmăreau tocmai sporirea funcţionalităţii ortografiei, văzută nu obligatoriu ca un ansamblu coercitiv, ci mai curînd orientativ, hortativ.

b. Ortografia actuală este *normativă*: stabileşte normele după care se realizează limba română scrisă actuală în varianta ei cea mai îngrijită, limba literară. Declarînd corecte, din punctul de vedere al limbii literare, numai anumite forme, prin raportare la care toate celelalte devin incorecte, ortografia (şi, prin ea, ortoepia) are caracter *prescriptiv*, refuzînd dreptul de apartenenţă la limba literară formelor care se sustrag normelor fixate. De aici decurge, implicit, caracterul *corectiv* al ortografiei, solicitînd vorbitorilor cultivaţi renunţarea la rostiri aparţinînd unor alte variante ale limbii române (limba literară e lipsită de „culoare"!) şi folosirea resurselor de care dispune limba în raport cu tendinţele ce acţionează aici.

Aceasta nu înseamnă eliminarea coerciţiei din ortografie. Fiind în interdependenţă cu ortoepia, ortografia trebuie să ofere soluţii de transpunere în scris, în plan vizual, a unităţilor funcţionale de expresie din planul sonor, identificînd modalităţi de evidenţiere în scris a opoziţiilor din exprimarea orală. Aceasta e o constrîngere pe care şi-o asumă orice scriere; ceea ce nu poate fi net diferenţiat este lipsit de individualitate şi are o funcţionalitate redusă sau chiar discutabilă.

Aşa cum se prezintă ea astăzi, ortografia românească „reflectă un mod de interpretare a sistemului limbii literare preluat prin tradiţie filozofică şi lingvistică şi adaptat evoluţiei limbii în folosirea ei zilnică. Această adaptare este opera filologilor, a lingviştilor români din ultimele două secole şi are la bază evoluţia gîndirii filologice

---

[39] Al. Graur, *op. cit.*, p.109.

[40] Pentru detaliere, putem aduce în discuţie şi principiile: derivativ, al analogiei, al distribuţiei, al transcrierii internaţionale, al dorinţei purtătorului numelui de persoană (vezi G. Mihăilă, *Cîteva reflecţii privind ortografia limbii române*, în „Limba Română", Chişinău, 1993, nr.2, p.26) şi altele încă (G. Beldescu, *Ortografia actuală a limbii române*, ESE, Bucureşti, 1984, p.167 şi urm., tratează probleme ortografice privind scrierea prefixelor, a sufixelor şi a cuvintelor compuse la capitolul *Vocabular*, în timp ce majoritatea cercetătorilor le subordonează principiului morfologic).

[41] Flora Şuteu, Elisabeta Şoşa, *Ortografia limbii române. Dicţionar şi reguli*, Editura Floarea Darurilor, Bucureşti, 1995, p. 254.

Scanned with OKEN Scanner

europene asupra formei scrise a limbii"[42]. Acesta este punctul de la care trebuie să se pornească în interpretarea ortografiei româneşti actuale.

Încă din 1904 s-a susţinut că ortografia românească s-a apropiat de pronunţare. Astăzi se afirmă foarte frecvent că ortografia românească este fonologică; principiul fundamental al ortografiei este de a se scrie după normele de pronunţare din limba literară. Sînt însă şi voci care contestă acest principiu: „ortografia românească nu este fonetică, ci corectivă: el [cititorul (n.n.)] trebuie să cunoască valoarea care se atribuie literelor în cuvintele româneşti din fondul tradiţional şi în neologisme [...] şi să-şi adapteze pronunţarea la această valoare"[43]. De fapt ceea ce se contestă nu este legătura dintre ortografie şi ortoepie, care actualizează principiul fonologic, ci aplicarea absolută a principiului fonologic, ceea ce e perfect adevărat. Dar tocmai de aceea ortografia românească se fundamentează pe mai multe principii.

Verificînd relaţia ortografie – ortoepie pe 5 000 de cuvinte din 10 texte actuale, variate sub raport stilistic, G. Beldescu[44] a constatat că:

- în 84% din cazuri scrierea e în concordanţă cu pronunţarea literară;
- în 8% din cazuri scrierea este în concordanţă cu pronunţarea literară, dar se supune şi unor reguli inoperabile în pronunţare (scrierea cu literă mare a cuvintelor simple sau compuse; scrierea cuvintelor compuse, cu o sudură totală, parţială sau nesudate, reprezentate de exemple ca *bunăvoinţă, rea-credinţă, bine crescut*; scrierea cu linioară de unire a cuvintelor conjuncte, ca în *i-a dat*);
- în 7% din cazuri scrierea se află în divergenţă cu pronunţarea; se încadrează aici situaţii rezolvate după principiul tradiţional-istoric, cuvintele scriindu-se în forma fixată de tradiţie (ca în exemplele *el, este, obţine, via, mie* etc.), sau după principiul morfologic, care reglementează ortografierea diftongilor prin alternanţe (*oală*, prin comparaţie cu *olicică*, *fructuoasă* prin raportare la *fructuos*), ori scrierea cu **-i,-ii** sau **-iii** (ca în *negri - negrii, copii - copiii*);
- 1% cuprinde cazuri de excepţie: abrevieri, ca înlocuitori fonetici de cuvinte (*nr., etc.*), şi cuvinte scrise după alte sisteme ortografice, fie ele cuvinte proprii (*New-York*) sau comune (*loess*).

Această statistică pune în evidenţă că 92% dintre cuvintele scrise nu pun probleme de citire ori de pronunţare; ca atare, susţinerea principiului fonologic drept principiu fundamental este întemeiată. Celelalte 8%, de neconcordanţă între scriere şi pronunţare, probează că există şi elemente care nu se supun sistemului, ca în mai toate sistemele, nu numai în cele ortografice şi ortoepice, reprezentînd contradicţii ale sistemelor.

Nu credem să existe vreun sistem ortografic fără contradicţii. La origine, sistemele ortografice alfabetice au fost fonologice. În timp ce pronunţarea s-a schimbat, scrierea s-a dovedit conservatoare, rămînînd pe loc. Cazul considerat cel mai frapant este cel al limbii irlandeze, care „foloseşte un alfabet foarte bogat, dar grupează mai multe litere pentru a marca un singur sunet. Un singur exemplu: *oidhche* se citeşte *i*. Prin această metodă, pe de o parte, se păstrează amintirea scrisă a unor sunete care au dispărut, pe de altă parte, în diverse cazuri, se acoperă diferenţa dintre graiurile locale, căci fiecare poate citi în felul său de vreme ce nu e necesară o corespondenţă între o anumită literă şi un anumit sunet"[45].

În urmă cu un veac şi jumătate, Aron Pumnul susţinea că scrierea chirilică fusese astfel adaptată nevoilor limbii române, încît oferea condiţii optime pentru respectarea corelării scrierii cu pronunţarea. Scrierea latinească trebuia să fie şi ea adaptată nevoilor

---

[42] Flora Şuteu, Elisabeta Şoşa, *op. cit.*, p. 253.
[43] *Ibidem*, p. 255.
[44] G. Beldescu, *Despre raporturile dintre pronunţia literară şi ortografie în practica predării limbii române*, în LL, 1975, vol. al II-lea, p. 369.
[45] Al. Graur, *Puţină gramatică*, vol. al II-lea, EA, Bucureşti, 1988, p. 222.

Scanned with OKEN Scanner

limbii române şi s-au creat astfel semne pentru sunetele româneşti cărora nu le corespundeau litere în limba latină. Dar procesul acesta a primit soluţii diferite în funcţie de concepţia timpului şi a autorilor, în discuţie fiind împăcarea imaginii sistemului fonologic cu tradiţia grafică. Aşa s-au impus literele perechi **i** şi **ĭ**, **u** şi **ŭ**. Literele **i** şi **u** notau în scris vocalele şi aveau întotdeauna caracter silabic; **ĭ** şi **ŭ** notau semivocalele, formau diftongi sau triftongi, însoţind o altă vocală (*ĭa*, *aŭ*), sau pe aşa-numitul **i** final şoptit, postconsonantic, iar altcori aveau valoarea unui simplu semn grafic: **ĭ** însoţea pe **c** sau **g**, pentru notarea lui /ĉ/, /ĝ/, în exemple ca *urcĭ*, *mergĭ*, rostite într-o singură silabă, iar **ŭ** se folosea în poziţie finală, postconsonantic, conform tradiţiei grafice, chiar cu chirilice, fără a fi rostit (în această poziţie, /u/ rostit se nota **u**).

În ultimul deceniu al veacului al XIX-lea, literele **ĭ** şi **ŭ** au fost eliminate din ortografie, păstrîndu-se numai **i** şi **u**, care notau atît vocalele, cît şi semivocalele. Ba în poziţie finală **u** se folosea şi pentru situaţii cînd nu se pronunţa (*naiu, biciu, vechiu, taiu*), pentru marcarea opoziţiei de număr sau persoană. Faptul în sine a fost apreciat ca un progres, căci se reducea numărul de semne şi punea în situaţii oarecum asemănătoare aceste litere cu **e** şi **o**: **e** apărea şi el în poziţie de semivocală (*meargă*) şi în poziţie de semn diacritic (*ceară*), iar **o** apărea numai ca semivocală (*moale*), dar nu apărea şi în poziţie finală, fără corespondent în pronunţare.

Se rezolvase o problemă: tratamentul similar al literelor ce notau aceleaşi sunete în contexte diferite, dar acum apărea alta: scrisul nu mai era suficient pentru citirea corectă, căci aceeaşi literă avea valori diferite în raport de context. Acum se rupea scrierea de vorbire, căci nu mai era paritatea pe care Sextil Puşcariu o punea la temelia interdependenţei dintre ortografie şi ortoepie: unui sunet să-i corespundă o singură literă, iar unei litere să-i corespundă un singur sunet, principiu fundamental într-o scriere fonologică. Încă din 1904, Sextil Puşcariu, susţinător al principiului fonologic (el spunea atunci *fonetic*), considera necesară marcarea în scris a valorii corespunzătoare din vorbire. Lucrurile au rămas pe aceeaşi poziţie pînă astăzi, cînd avem destule situaţii în care o literă are mai multe corespondenţe în pronunţare[46]. Se apreciază, de exemplu, că în pronunţarea literară actuală, dintre literele care desemnează vocale, numai **î** are o singură valoare, toate celelalte fiind polivalente[47].

Este cazul alăturării unor litere care pot marca şi diftong şi hiat: *crainic – email, glaucom – exhaustiv, însăila – căinţă, teatru – creanţă, copeică – cofeină, deodată – deosebi, deuteriu – pleural, diavol – hiat, fierbe – bielă, fiică – fiinţă, acuarelă – punctual, tîrîi* (prezent) *– tîrîi* (perfect), *grîu – grîuşor, coafor – coagula, hoinar – foileton, jaguar – bivuac, două – contiguă, cuibuleţ – cuişor* etc. Gruparea de litere **iu** înregistrează doi diftongi (*bisturiu – propriu*) şi un hiat (*diurn*). Fără cunoaşterea valorii literelor în fiecare caz în parte se ajunge la pronunţări neconforme cu normele literare, fie prin pronunţarea cu hiat, în loc de diftong, cum ar fi corect (*aghiotant, adiacent, exploata* se pronunţă frecvent în patru silabe, în loc de trei, şi *coafor* în trei silabe, în loc de două), fie, cel mai frecvent, prin transformarea hiatului în diftong (*foi-leton, ecua-ţie, cerea-le* etc., în loc de *fo-ileton, ecu-aţie, cere-ale*)[48]. Un caz aparte îl prezintă cuvîntul *nivea*, care circulă în trei pronunţări: *ni-*

---

[46] Încercări de a nota valorile diferite ale literelor au existat şi după fixarea ortografiei în 1953. În 1971, Al. Graur afirma: „am socotit că ar trebui marcat printr-un semn orice *i* care nu formează silabă, astfel încît să nu se citească în trei silabe în loc de două numele de loc *Pecica*, în două silabe în loc de trei numele *Voila* şi să nu se scrie la fel (eu) *sui* şi (el se) *sui*. [...] deşi cred şi astăzi că propunerea este justă, n-aş mai susţine-o acum, deoarece e prea puţin timp de cînd actuala ortografie a intrat în vigoare" (*op. cit.*, p. 236).

[47] Vezi G. Beldescu, *Aspectul funcţional al scrierii normate actuale în perspective predării*, în LL, 1980, p. 236.

[48] Nu sînt rare cazurile cînd formele cu diftong s-au impus, deşi, după etimon, trebuia să fie hiat (*teatru* apare la Eminescu cu pronunţarea în hiat ‹*Privitor ca la teatru/ Tu în lume să te-nchipui*›, ca şi *ocean* ‹*Şi toată lumea-n ocean/ De tine o s-asculte*›, ambele fiind mai aproape de etimon, care conţine hiat, indiferent de limba invocată pentru origine: lat. *theatrum* sau fr. *théâtre;* lat. *oceanus*, fr. *océan* sau germ. *Ozean*). Nu lipsesc situaţiile

Scanned with OKEN Scanner

vé-a, care pare cea mai îngrijită, *ní-vea*, care pare cea mai neîngrijită, şi *ni-vé-ea*, foarte frecventă în presa audio şi audio-vizuală[49].

Frecvenţa diftongilor într-o anumită poziţie exercită presiune asupra pronunţării cuvintelor scrise. Hiatul */e-a/*, de pildă, nu e întîlnit decît în neologisme, iar în poziţie finală este foarte rar chiar în neologisme, de aceea e asimilat diftongului. Aşa a apărut la un profesor de geografie pronunţarea *pan-gea*, în două silabe, în loc de *pan-ge-a*, care trimite la cea mai veche divinitate grecească, Geea (Gaea), personificare a pămîntului, apărută din Haos.

Pe de altă parte, există în alfabetul românesc literele **k, q, x, w, y**, folosite la notarea unor sunete pentru a căror valoare se utilizează şi literele **c, cs, gz, v, u, i** etc. Este foarte adevărat că aceste litere apar numai în neologisme (în 1904 şi în 1932 era admisă în alfabet numai litera **x**; în 1953 se adăuga **k**; abia din 1982, o dată cu apariţia DOOM, au fost acceptate toate cinci, prezente şi în ediţia a V-a a *Îndreptarului*). Dar aceasta nu simplifică problema ortografiei. Înainte de orice, prezenţa lor contribuie la deteriorarea corelaţiei dintre pronunţare şi scris prin adăugarea la polivalenţa literelor a pluralităţii soluţiilor de redare în scris a aceluiaşi sunet. Apar în contexte fonetice identice sau asemănătoare: *box* şi *cocs*; *kilogram* şi *chilipir*; *watt* şi *vagon*; *cow-boy* şi *oboi*; *acqua tofana* şi *acuarelă* etc. Se ajunge astfel la situaţia că, pe de o parte, aceeaşi literă are mai multe valori în rostire şi, pe de alta, aceeaşi valoare fonologică se realizează prin mai multe litere, ambele situaţii contravenind principiului fonologic.

De altfel, ortografierea neologismelor ridică pentru limba română probleme numeroase şi foarte complexe, dat fiind numărul foarte mare al acestora şi originea lor foarte diversă. Iar pronunţarea şi ortografierea nu se limitează la cele cinci litere sau la cuvintele conţinînd cele cinci litere. Nota 3 la §1 din $ÎO_{1995}$ precizează că „scrierea noastră mai foloseşte, în redarea unor nume proprii străine şi a unor cuvinte noi neadaptate, litere cu diverse semne diacritice: **ä, ć, ö, ř** ş.a.“, prin *ş.a.* înţelgîndu-se nu numai adăugarea de semne diacritice pentru unele litere, ci şi asocieri de litere, cum ar fi: **th, ph, ch** etc., sau folosirea de litere geminate etc., pentru a respecta scrierea din limba de origine. Chiar utilizarea literelor existente în alfabetul românesc nu înseamnă că acestea au aceeaşi valoare ca în pronunţarea curentă din limba română (vezi infra, 2.2.1., tabloul cu valorile literelor **a, ă, î, o, u, e, i**).

O dificultate majoră în ortografierea şi pronunţarea neologismelor o constituie faptul că nu toate au acelaşi tratament. O bună parte dintre ele, intrate de mai multă vreme în limba română şi devenind suficient de frecvente în vorbire, s-au adaptat limbii române, dar o altă parte, deloc neînsemnată, reprezentată de împrumuturile din limbile occidentale, în ultima jumătate de secol sau cu o vechime mai mare, dar cu circulaţie restrînsă, au păstrat ortografia şi pronunţarea din limba de origine. DOOM este plin de astfel de exemple, deşi înregistrează numai cuvintele care au fost acceptate ca fiind componente ale limbii române: *affectuoso, allegretto, appassionato, capricioso* etc., din italiană; *bleu, chardonnay, charmeuse, cloisonné* etc., din franceză; *blazer, blues, business, camping, copyright, design, pick-up* etc.,

---

inverse: pentru *ecuaţie, ecuator, european*, etimonul ar fi impus pronunţarea cu diftong, fie că acesta e latinesc, fie că e francez (lat. *aequatio*, fr. *équation;* lat. *aequator*, fr. *équateur;* fr. *européen*; la ultimul s-a impus forma scrisă şi în pronunţare).

[49] După toate probabilităţile, la baza cuvîntului se află lat. *nivĕa* „(alb) ca zăpada, candid“; ca atare, pronunţarea corectă ar fi *ní-ve-a*, alta decît cele în uz, dar în neacord cu accentuarea şi pronunţarea lui *-ea* în româna curentă.

S-au înregistrat în limba română şi „adaptări“ ciudate, după ureche, ale unor grupuri de cuvinte împrumutate din alte limbi şi devenite cuvinte autonome în limba română. Al. Graur semnala în 1935, dintr-o listă de bucate, *plonkkek* (< engl. *plum cake* „prăjitură cu stafide“) (*op. cit.*, vol. I, p. 163), iar Mioara Avram citează drept „curiozităţi“, din meniurile unor restaurante, *hemănex* şi *hodox*, corespunzînd engl. *ham and eggs* „şuncă cu ouă“ şi *hot dogs* „cîrnaţi pentru cîini“ (*op. cit.*, p. 82). Se poate adăuga şi *şoarcrem* „adaptare“ după fr. *chou à la crème*, numele unui produs de patiserie.

Scanned with OKEN Scanner

din engleză; *diesel, edelschwein, gestaltism, lied* etc., din germană, la care se pot adăuga şi exemple din limbi care au contribuit mai puţin la îmbogăţirea limbii române.

Aspectele cele mai delicate le pun împrumuturile adaptate limbii române, iar cauzele sînt multiple.

Procesul de *adaptare fonetică a neologismelor* a fost şi este îndelung şi complex. Se ştie că influenţa pe care au manifestat-o diverse limbi asupra limbii române în ultimele două secole a fost eminamente cărturărească. Faptul nu este lipsit de importanţă căci, în aceste condiţii, în selectarea unei forme sau a alteia putea fi preferată forma scrisă sau forma orală a cuvîntului.

Unele împrumuturi au păstrat drept model forma scrisă. Aşa au pătruns în limba română *centimă*[50] (< fr. *centime*), *centimetru* (< fr. *centimètre*), *gangster* (< engl. *gangster*), *clovn* (< engl. *clown*), *recordman* (< fr., engl. *recordman*), *fotbal* (< engl., fr. *football*), *handbal* (< fr., engl. *hand-ball*), *hochei* (< fr., engl. *hockey*), *rugbi*[51] (< fr., engl. *rugby*), *iaht* (< fr. *yacht*), *jaz* (< fr., engl. *jazz*), *mesager* (< fr. *mesager*, it. *messaggero*). Este uşor de văzut că forma din limba de origine este respectată în cea mai mare măsură, iar nu în totalitate.

Cele mai multe dintre împrumuturi au păstrat pronunţarea din limba de origine, ca în cazul cuvintelor *acuarelă, filozof, pasaj, poezie* etc., din franceză; *ghem, lider, miting, scuter, seif* (ÎO$_{1995}$: „nu *safé*"), *tim* etc., din engleză; *aisberg, bruderşaft* etc., din germană.

Adaptarea neologismelor după pronunţarea din limba de origine este însă aproximativă, atît în cazul sunetelor fără corespondenţă între cele două limbi, cît şi în cazul cînd există corespondenţă, iar direcţia urmată nu poate fi anticipată. Astfel, engl. *sandwich* (pron. *sęndŭiĉ*) a fost trecut în română cu pronunţarea *sandviş* (începînd cu DEX s-a acceptat şi varianta *sandvci*, prezentă şi în ÎO$_{1995}$), dar engl. *smash* (pron. *smęş*) a fost adoptat de limba română cu pronunţarea *smeci*, poate sub influenţa lui *meci*, denumind o lovitură din meciurile de tenis.

Procesul de adaptare a făcut ca unui **s** din limba de origine să-i corespundă în româneşte fie **s**, fie **ş**. Aşa au apărut variante ca *stand* şi *ştand*, *stampilă* şi *ştampilă*, *stat* şi *ştat*, *stofă* şi *ştofă*, *strangula* şi *ştrangula*, *stuc* şi *ştuc*, *spagat* şi *şpagat*, *spicher* şi *şpicher* etc. ÎO$_{1995}$ consideră corecte formele *spicher*, *stand*, *stat* (de plată), *stofă*, *strangula*, *stuc*, precizînd, aproape de fiecare dată, că formele cu **ş** sînt incorecte, dar *ştampilă*, omiţîndu-l pe *şpagat*[52].

În selectarea formelor şi admiterea cu statut de corectă a unei forme sau a alteia un rol important îl are originea cuvintelor. Aşa au fost declarate corecte *spicher*, *stat*, *strangula*, a căror pronunţare e cu */s/* în limba de origine (engl. *speaker*, lat. *status* şi it. *stato*, lat. *strangulare*), dar *şpagat*, corespunzînd germ. *Spagat*.

Există însă cazuri cînd împrumutul s-a făcut din mai multe limbi (are etimologie multiplă), iar selectarea unei forme devine aici convenţională, depinzînd de personalitatea sau formaţia autorilor: *stand*, pentru care DEX admite varianta *ştand*, are corespondent engl. *stand* (pron. *stęnd*) şi germ. *Stand* (pron. *ştand*); *ştampilă* are ca etimon germ. *Stempel* şi it. *stampiglia*, fiind mai aproape de forma italiană, dar influenţat şi de forma germană etc. Cazul lui *bişniţă* (< engl. *business*, pron. *biznis*) probează însă că devieri se pot produce chiar în cazul unui singur etimon.

Un caz aparte îl prezintă *muşchetar*, cuvînt impus prin traducerea în limba română a romanului lui Al. Dumas, *Cei trei muşchetari*. Cuvîntul este însă semianalizabil în limba română, unde avem şi cuvîntul bază *muschetă*, şi sufixul *-ar*, care formează nume de agent,

---

[50] Compară cu forma veche *santim*, azi cu circulaţie periferică.

[51] Cuvîntul cunoaşte şi pronunţările *ragbi* şi *ruibi*, neacceptate de lucrările normative româneşti; pronunţarea *ruibi* e mai apropiată de cea franceză.

[52] *Şpagat* este prezent în DOOM şi la Flora Şuteu, Elisabeta Şoşa, *op. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

chiar dacă are ca etimon fr. *mousquetaire* („ostaş înarmat cu muschetă"), prezent în titlul romanului *Les trois mousquetaires*. Deşi greşită, forma *muşchetar* s-a impus o vreme ca singura corectă, abia DOOM recomandînd forma *muschetar*. Nu este exclus ca *muşchetar* să se fi impus în vremea cînd şi *musculos*, *musculatură* (< fr. *musculeux*, *musculature*, lat. *musculosus*), în căutarea formei celei mai potrivite, aveau şi variantele *muşchiulos*, *muşchiulatură* (prezente şi în DEX).

O serie de împrumuturi din franceză, latină, italiană sînt derivate cu prefixul *in-*. În procesul de adaptare la limba română unele cuvinte au păstrat acest prefix: *incarna* (< fr. *incarner*, lat. *incarnare*), *incrimina* (< fr. *incriminer*), *incrusta* (< fr. *incruster*, lat. *incrustare*), *inculca* (< fr. *inculquer*, lat. *inculcare*). În altele însă, *in-* a fost înlocuit cu prefixul corespunzător din limba română, *în-*: *încasa* (<it. *incassare*), *înclina* (< fr. *incliner*, lat. *inclinare*), *încorpora* (< fr. *incorporer*, lat. *incorporare*), *înhuma* (< fr. *inhumer*, lat. *inhumare*). Cuvinte din prima serie cunosc şi varianta cu *în-* (DEX dă variantele *încarna*[53], *încrimina*, *încrusta*), aşa cum cuvinte din a doua serie au şi varianta cu *in-* (DEX dă varianta *incorpora*).

Uneori un cuvînt din limba de origine a fost adaptat în română cu ambele prefixe, *in-* şi *în-*, avînd însă sensuri diferite: fr. *investir*, care era omonim, a ajuns în română *investi*, cu sensul „a plasa, a aloca fonduri, mai ales băneşti, într-o afacere", pe care franceza îl împrumutase din engleză, şi *învesti*, cu sensul „a acorda cuiva, în mod oficial, o autoritate, o atribuţie", preluat din lat. *investire*, care poate fi invocat şi pentru limba română. Alteori neologismul a păstrat prefixul *in-*, spre a nu se confunda cu derivatul românesc: *insera* (< fr. *inserer*, lat. *inserare*) şi *însera* (< *în-* + *seară*). A apărut astfel încă o cale de formare a paronimelor.

De la această echivalare între prefixele *în-* şi *in-*, în variaţie complementară, determinată mai ales de varianta stilistică a limbii, s-a ajuns la o suprapunere între prefixul *în-* şi prefixul negativ *in-*; DEX dă pentru *încontinuu* (< *în-* + *continuu*) varianta *incontinuu*, absentă pe drept cuvînt din DOOM şi din ÎO, pentru că acesta din urmă are alt sens, „lipsit de continuitate, necontinuu, noncontinuu" (< *in-* prefix negativ, + *continuu*)[54].

Suprapunere s-a produs şi între sufixul românesc *-eţă*, cu varianta *-eaţă* (< lat. *-icia*) şi sufixul francez *-esse*, ambele formînd substantive de la adjective. În confruntarea cu formele vechi *frumuseţă*, *juneţă*, *mîndreţă* (*mîndreaţă*), cuvintele de origine franceză *finesse*, *justesse*, *politesse* au devenit *fineţe*, *justeţe*, *politeţe*, iar forma în care a fost adaptat *-esse*, *-eţe*, a înlocuit pe *-eţă*, astăzi cu aspect învechit sau popular, specific ariei nordice. A rămas însă *delicatesă*, mai ales cu pluralul *delicatese*, cu sensul „aliment(e) fin(e)" (pus în legătură şi cu germ. *Delikatesse*), deosebit de *delicateţe* „calitatea de a fi delicat"[55].

O situaţie aparte pentru ortografia românească a fost şi este aceea a selectării formelor cu **s** ori cu **z** a neologismelor, „una dintre cele mai dificile probleme [...], atît prin complexitatea şi diversitatea regulilor, cît şi prin soluţiile lor oscilante şi prin unele aspecte controversate"[56]. Observaţia Mioarei Avram are în vedere atît modul în care a evoluat această problemă a ortografiei româneşti, cît şi situaţia actuală, mereu încercîndu-se o împăcare a scrierii cu pronunţarea din momentul respectiv, dar şi cu etimologia cuvintelor, în varianta lor scrisă şi (sau) orală.

---

[53] A se avea în vedere sintagma *unghie încarnată*, prezentă nu numai în vorbirea comună, ci şi în vorbirea medicilor.

[54] Cuvîntul *incontinenţă* (< fr. *incontinence*, lat. *incontinentia*), cunoscut mai ales în expresia *incontinenţă urinară*, este pus în mod greşit în legătură cu *incontinuu*, sensul fiind „neputinţă de a ţine ceva".

[55] A se observa şi deosebirea de sens dintre derivate; cele în *-eţe* formează substantive abstracte, care nu au plural iar *delicatese* este un substantiv concret, chiar dacă este legat tot de sensul "delicat".

[56] Mioara Avram, *Ortografie pentru toţi. 30 de dificultăţi*, EA, Bucureşti, 1990, p. 72.

Scanned with OKEN Scanner

De-a lungul timpului s-au propus soluții de principiu, cu o aplicabilitate cît mai largă[57], dar nu s-a ajuns niciodată la rezolvarea printr-o singură regulă, generală, ci „numai de la caz la caz, cu orientarea preponderentă, după uzul oral, al oamenilor culți bineînțeles"[58]. Așa se explică faptul că, în afara §77 și §73, care normează scrierea neologismelor cu finala în *-ism, -asm(ă), -ism(ă)* și a derivatelor lor, ÎO$_{1995}$ dă liste de cuvinte care se scriu cu **s** („§74. Se scrie și se pronunță **s**, nu **z**, în cuvintele..." și urmează lista) sau cu **z** („§85. Se scrie și se pronunță **z**, nu **s**, în cuvintele..." și urmează lista), iar §75 complică lucrurile, căci cuvinte care au aceeași bază se scriu cu **s** în poziție finală, dar în derivatele cu **s** ajuns intervocalic acesta devine **z**.

Explicația Mioarei Avram, că s-a luat în considerație forma din rostirea oamenilor culți, este adevărată, dar numai ca o constatare a momentului respectiv, după ce, în 1954, se impuseseră norme în discordanță cu etimonul, în cele mai multe cazuri, francez sau englez, dar a căror respectare era obligatorie. Chiar în 1954 Iorgu Iordan atrăgea atenția că *Micul dicționar ortoepic* conținea „nu numai șovăiri, ci și, după mine, *abateri de la normele ortoepice* ale limbii literare, care, să nu uităm, este sau trebuie să fie model de corectitudine. Acceptarea formei *sezisa*[59] impunea și pe cea a lui *aterisa, furnisa*, a căror rostire este foarte ușoară în comparație cu *sezisa*. Și mai de neînțeles mi se pare preferința [...] pentru *bazin, regizor*, care în toate limbile cunoscute curent de noi, printre ele și rusa, sună cu **s**, nu cu **z**"[60].

Prin autoritatea de care trebuia să se bucure *Micul dicționar ortoepic*, fără putință de a fi contestat, se încerca să se pună capăt unui război îndelung între cele două rostiri, între cele două litere, război care făcuse să apară forme hibride[61]. Stratagema a avut un succes parțial, în sensul că formele greșite care reușiseră să se generalizeze au ieșit din zona de interes. S-au impus astfel *bazin* (< fr. *bassin*), *furnizor* (< fr. *fournisseur*) și derivatul regresiv *furniza*, *regizor* (< fr. *regisseur*), *viteză* (< fr. *vitesse*), *sciziune* (< fr. *scission*, lat. *scissio, -onis*), *marchiz* (< fr. *marquis*, rus. *markiz*), *autobuz* (< fr. *autobus*) și alte cuvinte formate cu *-bus*, care e de origine latină[62].

Încă din anii '60 s-a redeschis „cazul" lui *filozof*, cu familia lui lexicală, iar după 1990, chiar dacă norma este să se scrie cum se pronunță, cu **z**, scrierea cu **s** s-a extins din ce în ce mai mult, manualele școlare fiind de *filosofie*. Motivul invocat este al componentelor cuvîntului, *filo* și *sofos* din vechea greacă, cu sensul „iubitor" și „înțelepciune", spre deosebire de *zofos*, care însemna „întuneric", deci *filozof* ar însemna „iubitor de întuneric". Numai că, atrăgea atenția încă din 1935 Al. Graur, „raționamentul e fals. Pentru noi, *filozof* nu e cuvînt grecesc, ci franțuzesc, căci foarte puțini din cei care-l întrebuințează cunosc limba greacă. În orice caz, deoarece cuvîntul *zofos* nu s-a păstrat în nici un chip în românește, el nu are cum să deranjeze întrebuințarea lui *filozof*"[63].

Este adevărat că există în limba română cuvintele *sofism, sofist, sofistic, sofistica, sofistică, sofisticare, sofisticărie*, care au la bază clasicele *sophos* (*sophus*), dar aici **s** se află în poziție inițială, prin urmare, nu pot fi invocate în favoarea sau în defavoarea scrierii și pronunțării cu **s** ori **z**. Ca atare, graba cu care a acționat Îo$_{1995}$ scoțînd pe *filozof, filozofie* din seria cuvintelor care se scriu cu **z** (§85), fără însă a le cuprinde la §74, cuvinte care se scriu

---

[57] Cf. Al Graur, *op. cit.*, vol. al II-lea, p. 217: „am militat pentru formele din limbile clasice, deci pentru scrierea cu **s** acolo unde era posibil, adică acolo unde cealaltă formă nu era generalizată".

[58] Mioara Avram, *Aspecte controversate ale normelor ortografice ale limbii române*, în LR, 1983, nr.1, p. 11.

[59] ÎO$_{1965}$ avea să impună forma *sesiza*.

[60] Iorgu Iordan, *Limba română actuală*, în LR, 1954, nr.4, p. 44.

[61] În perioada interbelică, Sextil Pușcariu constata că „din cauza scrierii [cu **s**] și cînd e rostit **z**, au putut să se iveacă la noi nu numai scrieri absurde ca *frances, orisont, basar*, dar și rostiri greșite ca *autobuz, vitezâ, dizertație*" (DR, VI, p. 941).

[62] Cf. Al. Graur, *Mic tratat de ortografie*, ES, București, 1974, p. 153: „s-a generalizat forma cu **z** și e prea tîrziu să mai intervenim".

[63] Idem, *Puțină gramatică*, vol. I, EA București, 1987, p. 151.

Scanned with OKEN Scanner

cu **s**[64], nu are altă explicaţie decît presiunea Academiei, ca şi trecerea „neobservată" a înscrisului *filosofie* de pe manualele şcolare (Pe cînd *philosophie*?!). Şi nu este exclus ca peste o vreme să se constate că e prea tîrziu pentru a se mai schimba, ca în situaţia mai sus menţionată.

În poziţie iniţială **s** nu intră în concurenţă cu **z** în cazul neologismelor. În poziţie finală s-a fixat fie **s**, fie **z**, chiar dacă forma fixată nu e în concordanţă cu etimonul. Pentru cuvinte ca *abuz*, *difuz* (< fr. *abus*, *diffus*, lat. *abusus*, *diffusus*), **z** a fost explicat prin analogie cu verbele *abuza*, *difuza*, dar nu se poate da aceeaşi explicaţie pentru *confuz* (< fr. *confus*, lat. *confusus*), a cărui legătură cu *confunda* nu e foarte clară în româneşte, ori pentru *obtuz* (< fr. *obtus*), care nu are în română un verb corespondent, format de la aceeaşi bază. Ar putea fi invocată mai curînd forma de feminin, pentru adjective în primul rînd, care în limba franceză se pronunţă cu **z**, ca şi în cazul lui *marchiz*[65].

Există un caz de rezolvare insolită a concurenţei dintre **-s** şi **-z**. Cuvîntul *virtuos*, care circula şi în varianta *virtuoz*, şi-a specializat formele după varianta stilistică a limbii, adăugînd şi note specifice ale sensului: *virtuos* circulă în vorbirea curentă cu sensul „înzestrat cu virtuţi", iar *virtuoz* – în vorbirea artiştilor, cu sensul „maestru în folosirea unui instrument"[66].

ÎO$_{1995}$ precizează la §75 că „se scrie şi se pronunţă **s** în cuvintele *cens*, *sens* şi derivatul *sensibil*, dar se scrie şi se pronunţă **z** în *cenzitar*, *senzaţie*, *senzorial*, *senzitiv*, *senzual*", aducînd în centrul atenţiei neologisme cu finala în **-s**, care, în derivate cu sufixe semianalizabile în româneşte, uneori îl păstrează, alteori îl modifică în **z**. Analiza acestor derivate pune în lumină faptul că se păstrează **s** în derivatele cu *-iv*, corespondentul lui *-if* din franceză: *decis – decisiv*, *exclus – exclusiv*, *inclus – inclusiv*, chiar dacă în franceză se pronunţă */z/*[67]. Pe acelaşi model sînt *agresiv*, *conclusiv*, *corosiv*, *expresiv*, *permisiv*, *persuasiv* etc., indiferent dacă în pronunţarea franceză este **s** (*agressif*, *expressif*) sau **z** (*conclusif*, *corrosif*). În schimb se pronunţă şi se scrie cu **z** în *eroziv*, *evaziv*, *exploziv*, respectînd pronunţarea din franceză.

Se păstrează **s** şi în cazul derivatelor cu *-itate* (*intensitate*, *imensitate*, *densitate*), cu condiţia ca **s** să nu urmeze după **o**, căci în acest caz, fiind şi intervocalic, devine **z** (*curios – curiozitate*, *generos – generozitate*, *meticulos – meticulozitate* etc.).

În derivatele semianalizabile cu sufixele *-ie*, *-iune*, *-(u)al*, *-aţie*, **-s** din cuvîntul bază devine, de regulă, **z**: *concis – conciziune*, *decis – decizie*, *precis – precizie*; *inclus – incluziune*, *intrus – intruziune*; *sens – senzaţie – senzitiv – senzual* (dar *consensual*).

Se ajunge astfel la situaţia că **-s** din împrumuturile de origine franceză, bază pentru derivate semianalizabile în română, se păstrează totdeauna cînd sufixul are iniţială vocalică (*permis – permisiv – permisie – permisiune*; *admis – admisie – admisibil*) sau se sonorizează, devenind **z** (*concis – concizie*, *intrus – intruziune*, *precis – preciza – precizie*).

Există şi o a treia situaţie, cînd **s** de la aceeaşi bază se păstrează sau se sonorizează: *decis – decisiv – decizie*, *inclus – inclusiv – incluziune*, *sens – sensibil – senzaţie – senzual*, fără ca forma românească să fie determinată de cea franceză (comp. rom. *senzaţie* cu fr. *sensation*, pron. *sãsasiõ*).

E de înţeles că această stare de fapt o prezintă şi alte împrumuturi semianalizabile în română pentru care baza nu există în română: *conclusiv – concluzie*, *corosiv – coroziune*, *incisiv – incizie*, *oclusiv – ocluzie*, fără ca modelul să fie general: *agresiv – agresiune*.

---

[64] În *Indexul de cuvinte* toate sînt scrise cu **z**.

[65] În această situaţie rolul rus. *markiz*, care nu poate fi contestat, date fiind condiţiile de dezvoltare istorică a societăţii româneşti, ar fi cu totul secundar.

[66] A ajutat la specializare şi originea diferită a cuvintelor: *virtuos* < lat. *virtuosus*, fr. *virtueux*, iar *virtuoz* < it. *virtuoso*, fr. *virtuose*.

[67] Probabil pentru acest motiv S. Puşcariu şi T. Naum, *op. cit.*, recomandau *deciziv*.

Scanned with OKEN Scanner

Cuvintele formate cu *fisi-/fizi-*, *fusi-/fuzi-* formează o clasă aparte, întrucît aceşti formanţi au la origine sensuri diferite. Fiind în opoziţie paronimică, nu trebuie să fie confundate unele cu celelalte: *fisi-*, identificabil în *fisiune*, *fisiona*, *fisionabil*, îşi are originea în fr. *fission*, lat. *fissio, -onis* „desfacere, destrămare", iar *fizi-*, prezent în *fizică*, *fiziologie*, *fizionomie*, *fizioterapie*, are ca etimon gr. *physis* „natură, înfăţişare caracteristică"; din cealaltă pereche, *fuzi-*, prezent în *fuziune*, *fuziona*, *fuzibil*, îşi are originea în lat. *fusio, -onis* „împrăştiere, topire a metalelor" şi nu trebuie confundat cu *fusi-* din *fusiform*, format prin calchiere după fr. *fusiforme* „în formă de fus".

Situaţiile aduse în discuţie pînă aici au pus în evidenţă că apare concurenţa **s – z** în poziţie intervocalică; ca atare, nu se rezumă la derivate, ci este prezentă şi în rădăcina cuvîntului sau ceea ce pare a fi rădăcina cuvîntului pentru vorbitorii de limbă română. S-a format chiar părerea că în neologisme **s** intervocalic se sonorizează, devine **z**, ceea ce face să apară forme cu **z**, greşite, acolo unde au fost admise corecte formele cu **s**: *agresiv*, *desinenţă*, *disertaţie*, *disident* (< fr *dissident* < lat. *dis-* + *sedent*, participiul verbului *sedeo*), *persuasiune*, *premisă*. În unele cazuri însă nu toţi lingviştii împărtăşesc aceeaşi idee asupra corectitudinii soluţiei adoptate. *Îndreptarul ortografic, ortoepic şi de punctuaţie* recomandă, în toate ediţiile lui, *prozodie* după fr. *prosodie*, în timp ce filologii cu pregătire clasică îl preferă pe *prosodie*, în legătură cu gr. *prosoidia* şi lat. *prosodia*. Aceeaşi lucrare normativă recomandă *chermesă* (< fr. *kermesse* < flamand. *kerk-misse* „slujbă religioasă"), dar în DEX găsim numai *chermeză*, formă care părea a se fi generalizat la un moment dat, aşa cum astăzi se aude destul de frecvent, justificat sau nu, *dezinenţă*[68], *dizertaţie*, *premiză*.

Un loc aparte îl prezintă pentru limba română neologismele care se pronunţă şi se scriu cu sau fără **h**. Este vorba despre împrumuturile în a căror structură sînt relativ uşor de recunoscut formanţii aparţinînd limbilor greacă sau latină: *hemi* (< gr. *hemi* „jumătate"), *hetero* (< gr. *heteros* „altul"), *hiper* (< gr. *hyper* „deasupra, peste"), *hipo* (< gr. *hypo* „dedesubt, sub"), *homo* (< gr. *homos* „egal", *homoios* „asemănător"). În limba greacă **h** se pronunţa, dar în limba română cuvintele au pătruns din limba franceză, unde nu există sunetul */h/*, litera folosindu-se numai din considerente etimologice.

Dintre formanţii notaţi mai sus numai *hiper* îl păstrează totdeauna pe **h**: *hiperbolă*[69], *hipercorect*, *hipermetropie*, *hipersecreţie*, *hipertensiune*, *hipertermie*, *hiperurbanism*. Ceilalţi formanţi prezintă în unele împrumuturi varianta cu **h**, în altele varianta fără **h**. Astfel, înregistrăm *hemianestezie*, *hemiciclu*, *hemicranie*, *hemifonie*, *hemipareză*, *hemiplegie*, dar *emisferă*, *emistih*. De o parte notăm *heterofilie*, *heterofon*, *heterogam*, *heteronim*, *heterotermie*, iar de cealaltă *eterogen*, *eteroinfecţie*, *eterosugestie*, *eterociclu*[70]. Se scriu şi se pronunţă cu **h** *hipoacid*, *hipocaustic*, *hipocentru*, *hipoclorit*, *hipofonie*, *hipogastric*, *hiposecreţie*, *hipotensiv*, *hipotermie*, dar fără **h** *ipoteză*, *ipotecă*, *ipodiacon*, *ipocomisar*, *ipostază*. Cu **h** se scriu şi se pronunţă *homocronie*, *homocentric*, *homomorf*, *homosexual* şi fără **h** *omofon*, *omoform*, *omogen*, *omograf*, *omolog*, *omonim*, *omorganic*.

Observaţia că *ipostază* „aspect, împrejurare, situaţie" are în limbajul medical corespondentul *hipostază* „stagnare a sîngelui în vasele capilare", se poate extinde şi la ceilalţi termeni: în limbajul ştiinţific circulă mai ales cuvintele în care **h** este prezent, limbajul ştiinţific valorificînd în mai mare măsură sensul originar (grecesc sau latin) al cuvintelor, limba franceză fiind doar un intermediar. Cînd cuvintele depăşesc teritoriul ştiinţific încep a se pronunţa fără **h**. Aşa se explică şi faptul că numai în puţine cazuri se întîlnesc variante[71].

---

[68] Vezi Dumitru Irimia, *Gramatica limbii române*, Polirom, Iaşi, 1997, care scrie *dezinenţă*, *ocluziv*.
[69] DEX dă totuşi variantele *iperbolă* şi *iperbolic*.
[70] Nu intră în discuţie aici *eteromanie*, care se deosebeşte atît semantic, cît şi structural de cuvintele înşirate; format în franceză, din *éthere* (< lat. *aether* „eter") şi *manie* (< lat. *mania* „nebunie"), are sensul „intoxicaţie cu eter (etilic)".
[71] Totuşi DOOM dă corecte variantele *eterodox* şi *heterodox*, fiecare cu derivatele, *eteroclit* şi *heteroclit*.

Scanned with OKEN Scanner

Deosebirea de tratament în preluarea cu sau fără **h** o probează şi cuvintele *ilar* „hazliu" şi *hilar* „care se raportează la hilul unui organ anatomic". Cele două cuvinte, care au şi etimonuri diferite (fr. *hilare* şi fr. *hilaire*), au evitat astfel coliziunea omonimică.

O particularitate a limbii române este rostirea lui /e/, în cuvintele din vechiul fond, la început de cuvînt sau de silabă, precedat de /ĭ/, ca în *ieri, ierta, paie, steie.* În neologisme /e/ trebuie să se pronunţe curat, fără /ĭ/, ca în *electriza, epopee, idee.* Această regulă reclamă multă atenţie din mai multe motive.

Nu sînt rare cazurile cînd cuvintelor păstrate din limba latină româna le-a adăugat cuvinte împrumutate din franceză, care îşi au originea în aceleaşi cuvinte din limba latină, dar tratamentul lor este diferit, respectîndu-se apartenenţa la clasa de cuvinte respectivă. Aşa apar pe de o parte *fier, fierar, fierărie,* iar pe de alta *ferat, ferată, feroaliaj, feromagnetic, feruginos* etc. Pe acelaşi model avem *ierburi, ierbărie, ierbos* etc., în opoziţie cu *erbacee, erbicid, erbivor* sau *vierme, viermui, viermuială, viermănos* în opoziţie cu *vermicid, vermiform, vermifug* etc.

Există însă şi neologisme în care **e** la început de silabă se scrie şi se pronunţă precedat de ĭ: *caiet, proiect, proiecta, proiectant, traiect, traiectorie, statuie* etc. La unele dintre acestea explicaţia o oferă etimonul francez (*caiet* < fr. *cahier*), la altele etimonul latinesc, în franceză corespunzîndu-i **j** (*proiect* < lat. *proiectus*, fr. *projet*; *traiect* < lat. *traiectus*, fr. *trajet*)[72], cărora li se adaugă o a treia grupă, pentru care etimonul francez şi cel latinesc au impus pronunţarea cu /e/ curat (*poezie* < fr. *poesie*, lat. *poesis*), iar etimonul grecesc – pronunţarea cu /ie/ (*eritropoieză, hematopoieză* au în componenţă gr. *poiein* „a face", respectat şi în limba franceză: *hématopoïèse*[73]). În alte situaţii forma a fixat-o uzul: *statuie* s-a fixat în această formă neţinînd seama de etimon (fr. *statue*, lat. *statua*) şi nici de existenţa formei diminutivale *statuetă*, care ar fi condus la rostirea cu /e/ curat[74].

Sînt de adăugat aici cazurile de confuzie între **e** şi **i**, provocată de concurenţa dintre prefixele *des-* (cu variantele *dez-*, *de-*) şi *dis-* (cu varianta *di-*), primul moştenit din latină, celălalt neologic, dar conţinînd acelaşi prefix latinesc, *dis-* (cu varianta *di-*), primul folosind la formarea de cuvinte noi de la cuvinte bază mai vechi (*descuia, desface, deşira*), dar şi la adaptarea unor neologisme (*deshidrata* < fr. *déshydrater*, *dezorienta* < fr. *désorienter*, *descifra* < fr. *déchiffrer*, *descuraja* < fr. *décourager*), celălalt fiind prezent în împrumuturi din franceză (*discredita* < fr. *discréditer*, *disimila* < fr. *dissimiler*) sau cu origine multiplă (*dispoziţie* < fr. *disposition*, lat. *dispositio, -onis*, it. *disposizione*) şi foarte rar în derivate româneşti, cum e *dispreţ*, pentru care se invocă şi it. *disprezzo*. Au trecut astfel din franceză în română neregularităţi în folosirea prefixelor: alături de *deforma* (< fr. *déformer*, lat. *deformare*), *deformaţie* (< fr. *déformation*, lat. *deformatio, -onis*) etc., au apărut *diform* şi *diformitate* pentru care se indică drept etimon fr. *difforme, difformité* şi lat. *difformis, difformitas, -atis*[75].

În aceeaşi situaţie se află *despera*, pentru care se acceptă, începînd cu DOOM, şi varianta *dispera* ca fiind corectă. Dacă avem în vedere că *spera* se încadrează în seria împrumuturilor cu etimologie multiplă (lat. şi it. *sperare*) e firesc să acceptăm acelaşi statut pentru antonim, *despera* (< lat. *desperare*) şi *dispera* (< it. *disperare*).

Tot din franceză ne-au venit *enerva* „a irita" şi *inerva*, aparţinînd limbajului medical, „a produce o stare de excitare unui organ sau ţesut". Legătura semantică dintre aceşti termeni este evidentă, de aceea în vorbirea curentă se confundă, dar în franceză sînt cuvinte diferite,

---

[72] Intră aici şi cuvintele *obiect, subiect*, care se pronunţă, fiecare, în două silabe (*o-biect, su-biect*), în legătură cu fr. *objet, sujet* şi lat. *obiectum, subiectum*.

[73] *Dicţionarul enciclopedic român*, vol al II-lea, EP, Bucureşti, 1964 dă totuşi *eritropoeză, hematopoeză*.

[74] În secolul al XIX-lea a circulat mult varianta *statuă*, iar în *Îndreptarul*... lui S. Puşcariu şi T. Naum apare *statue*.

[75] Dicţionarele franceze dau ca etimon pentru *difforme* şi *difformité* lat. *deformis* şi *deformitas*.

Scanned with OKEN Scanner

énerver, continuatorul lat. *enervare*, şi *innerver*, creaţie franceză prin derivare, ca şi *innervation*, bază pentru rom. *inervaţie* „ansamblul formaţiilor nervoase periferice".

Cînd în limba română nu există sunetul corespunzător prezent în cuvîntul împrumutat se iveşte încă o complicaţie: echivalarea cu un sunet apropiat. Este, printre altele, cazul lui */ü/* şi */ë/*, pentru care nu s-a ajuns niciodată la o soluţie „definitivă". De cele mai multe ori */ü/* a fost redat prin */u/* (*cultură, coafură, postură, pluş*) sau prin */i/* (*birou, birocrat*[76]), dar şi prin *iu* (*piuneză*[77]). Convins că */ü/* din franceză era redat în română numai prin **u** şi **i**, Sextil Puşcariu considera că „forma *ranchiună* (şi derivatul *ranchiunos*) [< fr. *rancune, rancuneux*] e potrivnică spiritului limbii noastre şi deci de evitat"[78]. Totuşi numărul împrumuturilor din franceză în care */ü/* a fost redat prin */iu/* este destul de mare, în special cînd */ü/* urma după **c** (*chiul* < fr. *cul*, *chiulasă* < fr. *culasse*, *chiuvetă* < fr. *cuvette*).

În limba română nu există */qu/*, */gu/*, produse prin ocluzia muşchiului lingual în zona velară, ca pentru */c/* şi */g/*, şi prin rotunjirea buzelor în timpul exploziei, sunete pe care le întîlnim în limba latină şi în unele limbi romanice. Conform unor deprinderi de pronunţare formate de-a lungul timpului, românii au asociat, şi unii încă mai asociază, pe *qu, gu* din latină cu pronunţările */cv/*, */gv/*, ceea ce a făcut ca unele neologisme conţinînd *qu, gu* să fie adaptate cu **cv**, **gv**: *acvariu* (< lat. *aquarium*, it. *aquario*), *colocviu* (< lat. *colloquium*), *cvintet* (< fr. *quintette*, it. *quintetto*), *lingvistică* (< fr. *linguistique*, din lat. *lingua*) etc.

Dar în limbile romanice în care există labiovelarele *qu, gu*, ele nu au corespondentul */cv/*, */gv/* în pronunţare, ci fie */c^{w}/*, */g^{w}/*, ca şi în latină, fie */c/*, */g/*, iar faptul nu e fără urmări în limba română: în procesul de adaptare *qu, gu* au devenit *cu, gu*, în care *u* era semivocală şi forma silabă cu vocala următoare: *acuarelă, cuantă, cuarţ, lingual*, iar alteori *u* a devenit vocalic, îndepărtîndu-se de pronunţarea din limba de origine: *ecuator* (< lat. *aequator*, fr. *équateur*); *ecuaţie*[79] (< fr. *équation*, lat. *aequatio, -onis*). În poziţie finală însă, echivalenţa s-a făcut cu */c/*, */g/*: *baroc* (< fr. *baroque*), *ventriloc* (< fr. *ventriloque*), *analog* (< fr. *analogue*), *psiholog* (< fr. *psyhologue*). E posibil ca această pronunţare din poziţia finală să fi favorizat extinderea şi în poziţia interioară (*ecarisaj* < fr. *équarrissage*) sau chiar iniţială (*cartier* < fr. *quartier*).

Urmaţi de **e** sau **i**, *qu, gu* au fost asimilaţi cu consoanele palatale */ќ/*, */ģ/*, redate prin grupurile de litere **che**, **chi**, **ghe**, **ghi**: *chintal* (< fr. *quintal*), *lichid* (< fr. *liquide*, lat. *liquidus*), *chenzină* (< fr. *quinzaine*), *echer* (< fr. *équerre*), *ghilotină* (< fr. *guillotine*), *ghepard* (< fr. *guépard*), *drogherie* (< fr. *droguerie*).

Procesul de adaptare este însă îndelung şi complicat. De-a lungul timpului s-au impus cuvinte formate de la aceeaşi bază cu tratament diferit al lui *qu*: *chintă – cvintet, cadrilater – cvadrilateral, licoare – lichior, acuarelă – acvaforte – aqua tofana* etc. Mai mult, există în limba română cuvinte împrumutate care au acelaşi etimon, dar pronunţare şi scriere diferită, uneori sensul fiind uşor diferenţiat, eventual în funcţie de domeniu (*chintă*, la jocul de cărţi, şi *cvintă*, la muzică; *consecinţă* şi *consecvenţă*), sau cu acelaşi sens (*cuadrimotor – cvadrimotor, cuartă – cvartă, elocinţă – elocvenţă*).

În aceste condiţii cunoaşterea formelor considerate corecte pentru momentul respectiv e mai mult decît necesară; cunoaşterea limbii de origine şi simţul lingvistic nu sînt totdeauna suficiente. Drept mărturie putem aduce şi adaptarea neologismelor ce conţin în limba de origine grupul de litere **ch**. În trecerea timpului modul în care au fost preluate aceste neologisme a diferit, în funcţie de mentalitatea epocii şi de etimonul invocat. Cuvîntul *psihologie* a circulat într-o vreme şi în varianta *psicologie*, apropiată de fr. *psychologie*;

---

[76] Pronunţări cu */ü/* (*coafüră, postüră, plüş, büro, bürocrat, montüră*) se pot întîlni şi astăzi, şi nu totdeauna explicabile prin cultura franceză a vorbitorilor.

[77] O vreme a circulat şi în varianta *pioneză*, incriminată de ÎO$_{1965}$: „nu pioneză!".

[78] Sextil Puşcariu, Teodor Naum, *op. cit.*, p. 13.

[79] Se consideră corectă pronunţarea *ecu-a-*.

Scanned with OKEN Scanner

glosarul care însoţea *Regulele ortografice* din 1904 recomanda *metempsicoză*, avînd în vedere tot etimonul francez, *métempsycose*. Şi într-un caz şi în altul se neglija faptul că în franceză cuvintele îşi aveau baza în limba greacă, *psykhe* + *logos*, *metempsykhosis*. Ulterior, ca în numeroase alte situaţii, s-a recurs la etimonul grec, impunîndu-se pronunţarea cu */h/*, ca şi în cazul *dihotomie*, a cărui pronunţare după modelul grec este apreciată uneori ca fiind „împotriva uzului literar românesc, în care *-h-* este în general evitat, fie prin înlocuirea lui cu o oclusivă, fie prin eliminarea totală“[80].

Regula în privinţa folosirii grupului **ch** în ortografia românească a fost şi este că poate apărea doar în nume proprii străine sau în neologisme neadaptate. Modul în care s-au adaptat cuvintele care aveau la origine acest grup este dovedit de adaptarea în limba română a numelui Mesiei, fixat în 1932: „Scrierile *Hristos* sau *Cristos* sînt singurele admisibile (deci nu Christos)“[81], forma din greacă fiind respinsă.

În procesul de adaptare pot apărea şi forme care par a fi menite să împace pronunţarea din limba de origine cu scrierea românească, fonetică, ce nu dispune însă totdeauna de semnele necesare. Aşa se întîmplă cu cuvinte care în limba de origine conţin pe */ü/*, scris **u**, şi pe */ë/*, scris cel mai adesea **eu** sau **oe** şi care cunosc un proces de *adaptare parţială* (sînt *semiadaptate*): *alură*, pron. *alüră*[82] (< fr. *allure*), *bleu*, pron. *blë* (< fr. *bleu*), *computer*, pron. aproape general *compüter* sau *compütăr*[83] (< engl. *computer*), *cozeur*, pron. *cozër* (< fr. *causeur*), *dizeur*, pron. *dizër* (< fr. *diseur*), *dizeuză*, pron. *dizëză* (< fr. *diseuse*), *poseur*, pron. *pozër* (< fr. *poseur*), *sufleur*, pron. *suflër*[84] (< fr. *soufleur*), *sufleuză*, pron. *suflëză*[85] (< fr. *soufleuse*), *grimeur*, pron. *grimior* (< rus. *grimior*), *foehn* (*foen*, în $\hat{I}O_{1965}$ şi în DEX), pron. *fën* (< fr. *foehn*, germ. *Föhn*), *stripteuză*, pron. *striptëză*[86] (după fr. *strip-teaseuse*[87]) etc.

E de observat că sufixul *-eur* din franceză, care în mod obişnuit a trecut în românește la *-or* (*comutator* < fr. *commutateur*, *concasor* < fr. *concasseur*, *condensator* < fr. *condensateur*) sau, mai rar, *-er* (*boxer* < fr. *boxeur*), apare aici în cuvinte ca cele citate şi cu formele *eur* sau *eor*, cu pronunţare apropiată de cea franceză, şi chiar *ior* (pron. *i-or*), ca în *monsenior* (< fr. *monseigneur*), probabil prin apropiere de *senior*, sau *tiralior* (< fr. *tirailleur*).

Care va fi forma pe care o vor avea aceste cuvinte în viitor e greu, dacă nu imposibil, de anticipat, pentru că, în afara variantelor azi în discuţie, pot apărea şi altele, după cum nu este exclus ca în timp să se accepte existenţa în limba română a vocalelor */ü/* şi */ë/*, urmînd să se stabilească modul de redare a lor în scris.

Există şi un alt fel de adaptare, *morfologică*. Această adaptare priveşte încadrarea formală în categoriile gramaticale ale limbii române, care dispune de modalităţi specifice de materializare.

Încadrarea substantivelor pe genuri nu coincide totdeauna între limba română şi limba de origine a împrumuturilor. Problema aceasta interesează aici numai în măsura în care au fost sau încă mai sînt dificultăţi de pronunţare şi scriere. În secolul al XIX-lea circulau frecvent *problem* (< fr. *problème*, masculin) pentru *problemă* de azi, mai aproape de lat. *problema* (neutru), sau *sistemă* (< fr. *système*, masculin), trecut apoi de la feminin la neutru, *sistem*. La fel s-a întîmplat cu *pudor* (< lat. *pudor, -oris*, fr. *pudeur*), care a cedat locul lui

---

[80] Flora Şuteu, *Influenţa ortografiei asupra pronunţării literare româneşti*, EA, Bucureşti, 1976, p. 214.
[81] Sextil Puşcariu, Teodor Naum, *op. cit.*, p. 31.
[82] Cînd nu se face altă precizare, pronunţarea e cea recomandată de DOOM.
[83] DOOM nu recomandă o anume pronunţare, ceea ce înseamnă că citirea cuvîntului este conformă cu normele limbii române; Flora Şuteu, Elisabeta Şoşa, *op. cit.*, recomandă *compĭutăr*, deci cu diftong, nu cu vocala */ü/*.
[84] Nu apare în DOOM, ci la Flora Şuteu, Elisabeta Şoşa, *op. cit.*
[85] Absent din lucrările normative.
[86] Prezent numai la Florica Dimitrescu, *Dicţionar de cuvinte recente*, ediţia a II-a, Logos, Bucureşti, 1997.
[87] Este forma prezentă în MDA.

Scanned with OKEN Scanner

pudoare[88], *favor* (< lat. *favor, -oris*, fr. *faveur*), care a fost înlocuit de *favoare*. În unele situații s-au acceptat ambele forme, fie că sensul s-a specializat: *onor* (< lat. *honor, -oris*, masculin, și fr. *honneur*, masculin) „manifestare a respectului", mai ales în expresia „a da onorul", și *onoare* „cinste, stimă"; *pendul* (< lat. *pendulus*, masculin, fr. *pendule*, masculin) „corp care oscilează în jurul unui punct fix sau al unei axe fixe" și *pendulă* (< fr. *pendule*, feminin) „ceas de perete"; *glob* (< fr. *globe*, masculin) este neutru cînd desemnatul e obiect (*globuri pentru pom*), și masculin cînd privește anatomia (*globi oculari*); *curent* e neutru cînd privește mișcări din societate (*curentul umanist*), și masculin, cînd privește mișcări din natură (*curenți electrici, curenți de aer*), fie că sînt variante ale aceluiași cuvînt: *astm* și *astmă*, *fascicul* și *fasciculă*.

Competiția dintre forme nu s-a încheiat însă. Alături de forme acceptate, considerate corecte, *combustibili, robinete, vagonete, suporturi, șpalturi,* apar forme neacceptate, *combustibile, robineți, suporți, șpalți*. În general se apreciază că formele de masculin vor ieși învingătoare din această competiție, în dauna formelor de neutru.

În cazul numelor de ființă avem de observat că limba română apelează la modalitatea obișnuită, moțiunea; a creat de la *grimeur* femininul *grimeură*, prin adăugarea sufixului moțional *-ă*, dar și *stripteuz*, de la *stripteuză*[89] (< fr. *strip-teaseuse*), prin derivare regresivă, pînă la impunerea formei *striper*. În felul acesta genul este marcat prin mijloace specifice limbii române.

Pentru marcarea pluralului la substantive se apelează tot la modalități specifice limbii române, desinențe și alternanțe. La substantivele neadaptate fonetic, desinențele de plural se adaugă după o linioară de unire, care are tocmai rostul de a marca asocierea formelor aparținînd unor sisteme diferite: *blues* (pron. *blūz*) are pluralul *blues-uri* (pron. *blūzuri*); *service* (pron. *servis*) are pluralul *service-uri* (pron. *servisuri*) etc.

În cazul substantivelor care au fost adaptate fonetic apar fluctuații în folosirea desinențelor, care antrenează uneori și fluctuații în apariția alternanțelor. La substantivele neutre sînt în concurență desinențele *-e* și *-uri*; apar astfel forme duble de plural, limba literară acceptînd fie pe *-uri* (*aerodromuri, cabluri, hoteluri, matineuri, simboluri, defileuri*), în dauna lui *-e* (*cable, defilee, hotele, matinee* caracterizează vorbirea neîngrijită, deși *simboale* este prezent în rostirea unor oameni de aleasă cultură care resping însă forma recomandată), fie pe *-e* (*ghișee, refrene, turnee, etimoane*), în dauna lui *-uri* (*ghișeuri, refrenuri* aparțin vorbirii neîngrijite, dar *etimonuri* este foarte răspîndit, poate chiar mai răspîndit decît *etimoane*, acceptat de vorbitori mai ales pentru motivul că e recomandat de lucrările normative).

La substantivele feminine concurența este între desinențele *-e* și *-i*, angajînd și alternanțe. Alături de *marcă – mărci* (cu G-D singular articulat *mărcii*), apar *contramarcă – contramărci* (cu G-D singular articulat *contramărcii*), dar și *remarcă – remarce* (cu G-D singular articulat *remarcei*), unde desinența *-e* face să dispară alternanța *a ~ ă*, dar presiunea modelului se face simțită în vorbirea insuficient controlată. Aceeași concurență, *-e – -i*, apare în pluralul unor cuvinte ca *ciocolată, cravată, prelată, salată*; *balustradă, citronadă, limonadă, serenadă, monedă*, pentru care se admit ca literare pluralele cu *-e* (*ciocolate, cravate, prelate, salate*; *balustrade, citronade, limonade, serenade, monede*) și se resping pluralele în *-i* și alternanțele */t/ ~ /ț/, /d/ ~ /z/, /a/ ~ /ă/*, caracteristice vorbirii neîngrijite (*ciocolăți, crăvăți,* sau *cravăți, prelăți, sălăți*; *citronăzi, limonăzi, serenăzi*); unele (*balustrăzi, monezi*) apar destul de frecvent în rostirea angajaților de la diferite posturi de radio sau televiziune.

În unele cazuri se admite adaptarea morfologică, numai pentru plural (*leva – leve*), chiar dacă modelul nu există în română, iar cuvîntul are o circulație redusă, iar altele, chiar

[88] Vasile Alecsandri, *Dicționar grotesc*, în V. Alecsandri, *Opere* IV, *Proză*, București, Editura Minerva, 1974.
[89] Vezi Florica Dimitrescu, *op. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

dacă în circulație se află și forma flexibilă, aceasta este respinsă de lucrările normative (*carioca* este înregistrat cu o singură formă, pentru singular și plural, dar în vorbire apar *carioca* și *cariocă* la singular și *carioci* la plural).

Mai interesantă este situația lui *tenisman*, cu pluralul *tenismeni*, cu precizarea că „alternanța *a* ~ *e* apare la substantivele neologice masculine numai în compusele cu *-man* „om", care la plural devine *-meni*"[90], deci și *recordman – recordmeni, superman – supermeni*[91]. În limba română există însă și neologisme în care *-man* își are originea în fr. *manie* și lat. *mania* „nebunie" (bază și pentru rom. *manie* „preocupare excesivă pentru ceva; boală mintală"): *cleptoman* (< fr. *kleptomane*), *cocainoman* (< fr. *cocainomane*), *erotoman* (< fr. *érotomane*), *eteroman* (< fr. *éthéromane*), *grandoman* (< fr. *grandomane*), *mitoman* (< fr. *mythomane*)[92] etc., astfel încît pot apărea confuzii între cuvinte, ușor de evitat, prin acceptarea formelor de plural fără alternanță.

Există situații cînd între forma cu alternanță și cea fără alternanță apar deosebiri semantice: *cotidian – cotidiene* este adjectiv „zilnic, de fiecare zi" și *cotidian – cotidiane*, substantiv „publicație cu apariție zilnică". Neacceptată de lucrările normative, chiar dacă apare și în DEX, forma fără alternanță a substantivului este astăzi foarte răspîndită, fiind simțită ca necesară, mai ales pentru gazetari, pentru a marca deosebirea de sens, și probabil că nu peste mult timp va fi acceptată ca literară.

Trebuie să aducem în discuție și situațiile cînd cuvinte neadaptate sau semiadaptate au în română două forme de plural, una din limba de origine, alta din limba română: alături de *bits, hippies* se folosesc *biți, hipiși*, ca și în cazul lui *wați*, plural pentru forma de singular *watt*, după care s-a refăcut singularul *wat*, extins și în compusele *watmetru, watoră*[93] etc.

Substantivele românești au la masculin și neutru o singură formă cazuală pentru singular și una pentru plural[94], la feminin adăugîndu-se o formă de G-D singular, aceeași cu pluralul[95], ceea ce ușurează folosirea neologismelor, fără a pune probleme de adaptare.

Verbul are însă o flexiune mai complicată, iar acest fapt determină o poziție diferită în fața adaptării. Engl. *design* (pron. *dizain*) „desen, plan, imagine" a pătruns în limba română fără a se adapta: se scrie și se pronunță ca în engleză, dar verbul corespunzător, *designa*, avînd și modelul fr. *designer*, este adaptat complet limbii române, rostindu-se după cum se și scrie: *designez, designăm*, ajungîndu-se ca în rostire *design* și *designa* să fie aproape complet diferite, numai scrisul probînd unitatea formelor. Într-o situație similară se află *scanner* (pron. *skenăr*) și verbul *scana*, format prin derivare regresivă (eliminarea sufixului cu care se formează nume de instrument și adăugarea sufixului verbal) și păstrînd pronunțarea lui **a** ca în limba română (*scanează, scanat*).

Numele proprii au, într-o bună măsură, un regim diferit de al numelor comune. Numele proprii din limbile care folosesc alfabetul latin se scriu și se pronunță ca în limba de origine. Se cuprind aici atît numele de persoane sau personaje (*Shakespeare, Beaumarchais, Nietzsche, Sienkiewicz*, pron. *Șeĭcspiă, Bomarșe, Niče, Șenkĭevič* etc.), cît și numele de locuri (*New-York, Bruxelles, Meissen, Szczecin*, pron. *Nĭu-ĭorc, Brüsel, Maĭsăn, Sčečîn* etc.). Numele proprii din limbi care folosesc altă scriere decît cea latinească se redau în transcrierea folosită oficial de statul respectiv (*Bangkok, Beijing, Marrakech, Okinawa*), respectîndu-se și pronunțarea originală. Limba română preia modificările produse în transcrierea statului respectiv: *Dicționarul enciclopedic român*, apărut în 1965, ortografia numele capitalei Republicii Chineze *Pekin*, pe cînd DOOM dă *Beijing* (*Pekin*).

---

[90] Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, EA, București, 1986, p. 43.
[91] Alternanța apare și în trecerea de la masculin la feminine: *recordmenă, tenismenă*, deși nu se justifică prin nimic.
[92] La acestea se adaugă cuvinte de alte origini sau creații românești ca *gogoman, hoțoman, ortoman, sărman* etc.
[93] Vezi Flora Șuteu, Elisabeta Șoșa, *op. cit.*, p. 246.
[94] Vocativele în *-e* nu prezintă importanță aici.
[95] Nu prezintă importanță aici femininele care formează pluralul cu desinența *-uri*.

inv. 193033

Scanned with OKEN Scanner

Numele proprii străine intrate de mai multă vreme în limba română se scriu cu ortografia românească tradiţională: *Londra, Praga, Varşovia, Cracovia, Viena, Lisabona, Copenhaga, Marsilia, Florenţa, Budapesta* etc. La fel se întîmplă cu numele unor localităţi din ţări care folosesc altă grafie: *Moscova, Belgrad, Atena, Salonic.* Ortografierea după limba de origine sau după alte limbi se acceptă numai din motive justificate.

Există şi numeroase antroponime româneşti în a căror scriere se folosesc grafii nespecifice limbii române: *Quinezu, Quintus, Jacques Byck, Kernbach, Kretzulescu, Storck* etc. Uneori acelaşi nume e ortografiat diferit, în raport de purtător: *Dimitrie Gusti* (sociolog), dar *Paul Gusty* (regizor).

Se apreciază că neologismele reprezintă principala sursă a greşelilor din limba română (la greşelile de scriere şi pronunţare se adaugă cele semantice, rezultate din folosirea cuvintelor în contexte nepotrivite sau în expresii frazeologice). Faptul în sine îşi are însă explicaţia lui. Chiar în condiţiile polivalenţei literelor din scrierea românească, valorile unei litere rămîn totuşi apropiate. În neologisme însă o literă poate avea valori dintre cele mai diferite. Astfel, **u** se va citi: */ü/* (*alură, curaçao, curiu, Bruxelles*), */ë/* (*bluf*), */a/* (*chewing-gum, Dublin*), */ă/* (*ketchup*), */i/* (*business*), */ŭ/* (*knock-out*).

Pronunţarea numelor proprii aparţinînd unor limbi diferite, dar cu scriere asemănătoare, pune în evidenţă cunoştinţele şi abilităţile vorbitorilor, întrucît acestea trebuie să fie pronunţate în acord cu normele fiecărei limbi în parte. Este cazul unor nume ca *Richard* (pronunţat *Rîčăd*, în numele cîntăreţului englez *Clif Richard*, *Rişár*, în numele francez *Francois Richard*, sau *Rihard*, în numele compozitorului german *Richard Wagner*), *Thoma* sau *Thomas* (pronunţat *Tóma*, în numele scriitorului german *Ludwig Toma*, *Tomá*, în numele compozitorului francez *Ambroise Thomas*, *Tómăs*, în numele poetului englez *Dylan Marlais Thomas*) şi multe altele.

Există însă şi situaţii cînd personalităţi aparţinînd unei anumite culturi au nume de altă origine, pe care l-au păstrat însă ca atare. Se încadrează aici nume ca cel al romancierului francez *Stendhal*, care e adaptat parţial la limba franceză şi se pronunţă *Stĕdál*, nu *Stădál*.

În sfîrşit, unele nume de localităţi sînt cunoscute în lume cu ortografieri şi pronunţări diferite. Se citează curent numele oraşului alsacian *Strasbourg*, cu ortografie franceză şi pronunţare franceză, *Strasbúr*, care cunoaşte şi ortografia germană *Strassburg*, cu pronunţarea *Ştrásburg*; al oraşului polonez *Szczecin*, pronunţat *Şčečin*, ortografiat de germani *Stettin* şi pronunţat *Ştetin*; al oraşului *Olomouc* din nordul Moraviei, pronunţat de cehi *Olomoŭţ*, care este ortografiat de germani *Olmütz* şi pronunţat *Olmüţ*; al oraşului *Karlowitz*, ortografiat azi de croaţi *Karlovac* şi pronunţat *Carlovaţ*, iar de sîrbi *Karlovci* şi pronunţat *Carlovţi* etc. Regula adoptată de limba română e de a păstra ortografierea şi pronunţarea oficială a statului căruia îi aparţine localitatea[96].

Dificultăţile pe care le ridică scrierea şi citirea neologismelor decurg însă în primul rînd din deprinderea de a stabili o anume corelaţie între litere şi sunetele pe care le reprezintă. Se înţelege că soluţia vehiculată la începutul anilor '50 ca toate cuvintele să se scrie după cum se pronunţă şi să se citească după cum se scriu nu poate fi acceptată. În campania pentru reforma ortografică ce avea să se producă în 1932, Ovid Densusianu afirma că ortografia nu e numai o translare din limba vorbită în limba scrisă, ci ortografia e şi o problemă de cultură. Spre deosebire de alte limbi care au ales soluţia adaptării împrumuturilor la particularităţile proprii[97], limba română a optat pentru adaptarea treptată şi numai în limita posibilităţilor. Se poate aprecia astăzi că, în condiţiile internaţionalizării unei anumite terminologii, soluţia a fost optimă. În şcoală, unde se deprind cele mai multe dintre normele de pronunţare şi

[96] Unele localităţi de pe cuprinsul României au, alături de numele românesc, şi un alt nume, de obicei maghiar, constituind un indiciu că în localitatea respectivă trăiesc (şi) alţi etnici decît români. Ortografierea acestor alte nume se face după normele limbii respective.

[97] Este, printre altele, cazul limbii ruse, ajutată fiind şi de sistemul grafic diferit.

Scanned with OKEN Scanner

ortografie românească, nu greşelile legate de neologisme sînt cele mai frecvente, căci scrierea corectă presupune existenţa unui vocabular şi a unor structuri morfosintactice care să fie aplicate, iar neologismele care pun probleme de ortografie nu fac parte din vocabularul elementar.

Cu cît cunoştinţele individului se îmbogăţesc, cultura lui devine mai complexă, iar aceasta presupune o limbă cuprinzătoare, expresie a culturii celui în cauză, în scris sau oral. Ortografia nu poate şi nu trebuie să constituie un obstacol; „fiecare, cînd ajunge să mînuiască onorabil un condei, are imaginea cuvîntului în totalitatea lui şi nu stă să se gîndească la fiecare literă în parte, căci, dacă s-ar gîndi la fiecare literă, nu şi-ar mai putea dezvolta ideile decît cu greu“[98].

Există şi un al treilea element invocat pentru a se susţine că ortografia românească nu e fonologică: accentul. În cuvintele polisilabice accentul este liber; el poate cădea, teoretic, pe oricare silabă. Dar locul accentului în fiecare cuvînt este fixat de tradiţia lingvistică, iar în cazul cînd în variantele limbii au apărut deosebiri de accentuare, limba literară a ales de regulă una dintre accentuări în defavoarea alteia (altora). Au fost astfel preferate *acólo, antíc, barbár, bolnáv, complíce, duşmán, matúr, prevedére* etc., în dauna accentuărilor *acoló, ántic, bárbar, bólnav, cómplice, dúşman, mátur, prevédere* etc. Au apărut şi situaţii cînd nu s-a putut opta pentru una din accentuări, acceptîndu-se două, atît pentru variante teritoriale (*anţărţ – ánţărţ, áripă – arípă coleá – cólea, desetínă – desétină, gîrniţă – gîrneáţă, încotrová – încotróva* etc.), cît şi pentru pronunţări ale neologismelor (*baritón – bariton, bostón – bóston, cobált – cóbalt, facsimíl – facsímil, íntim – intím* etc.), ordinea formelor indicînd preferinţa limbii literare.

În mod firesc, acceptarea a două forme corecte caracterizează perioadele tranzitorii, cînd nu s-a impus una dintre ele, cum se întîmplă în cazul unor variante teritoriale sau al unor variante ale neologismelor. Dar se întîmplă şi ca forma acceptată la un moment dat ca singura corectă să fie subminată de o altă formă, care ajunge să fie acceptată, la rîndul ei, ca formă corectă. În 1936 Sextil Puşcariu îi solicitase pe I. A. Rădulescu-Pogoneanu, C. Marinescu, P. Grimm, M. Sadoveanu şi I. Al. Brătescu-Voineşti, pe care-i aprecia pentru că „scriu o limbă românească frumoasă şi îngrijită“[99], să-şi spună cuvîntul şi în privinţa accentuării unor cuvinte a căror pronunţare era diferită pe teritoriul limbii române. În mod firesc, autorul anchetei constata că existau puncte de vedere convergente, dar şi puncte de vedere divergente.

În privinţa formelor de la persoanele I şi a II-a plural ale verbului *a fi*, toţi au optat pentru accentuarea paroxitonă, *súntem* (*sîntem*), *súnteţi* (*sînteţi*), pe care o recomandase *Indreptarul* lui S. Puşcariu şi T. Naum. La modificarea ortografiei din 1953 s-a impus nu numai scrierea cu **î** a acestor forme, ci şi accentuarea oxitonă: „verbul *a fi* se va scrie la indicativul prezent astfel: (eu, ei) *sînt*, (noi) *sîntem*, (voi) *sînteţi*, accentuat în rostire: *sîntém, sîntéţi*, nu *suntem, sunteţi*“[100].

E posibil ca schimbarea de accentuare să fie în legătură cu înlocuirea formelor cu **u** prin cele cu **î** pentru a se rupe „total“ cu formele recomandate de „vechea“ ortografie[101]. Din nou DOOM vine să „repare“ o „nedreptate“, acceptînd ca fiind corecte ambele accentuări, dar acordînd primat accentului oxiton, deci *sîntém* şi *sîntem, sîntéţi* şi *sînteţi*[102].

Tot de la apariţia DOOM s-a acceptat dubla accentuare şi pentru formele de la persoana a III-a singular şi plural a verbului *consta*: *cónstă* şi *constă, cónstă* şi *constáu,*

---

[98] I. Coteanu, în *Ortografia limbii române. Prezent, trecut, viitor*, Institutul European, Iaşi, 1992, p. 74.

[99] Sextil Puşcariu, *Rostiri şi forme şovăitoare,* în Idem, *Cercetări şi studii,* Editura Minerva, Bucureşti, 1974, p. 406

[100] *Mic dicţionar ortografic,* ediţia a II-a, Bucureşti, 1954, p. 41.

[101] Impunerea acestor forme şi-ar putea avea explicaţia şi în dorinţa de a impune formele sudice (munteneşti) ca literare, în dauna celor nordice.

[102] Ediţia a V-a a *Indreptarului*, care reintroduce pe **u** în locul lui **î**, păstrează accentuarea din DOOM, *suntém* şi *súntem*. La fel procedează şi Flora Şuteu şi Elisabeta Şoşa, *op. cit.*, p. 209.

Scanned with OKEN Scanner

cónste şi *consteá*, după ce mai înainte singurele considerate corecte erau *constắ, constáu, consteá*, care urmau îndeaproape modelul verbului *sta* (şi *da*), dar se distanţau de verbele de conjugarea I în *-a*. Într-o situaţie similară e substantivul *míjloc*, cu pluralul *míjloáce*, cu aceste forme considerate corecte pînă în 1982, cînd s-au acceptat şi accentuările *míjloc, míjloace*, cu deviere evidentă a accentului, întrucît */o/* nu se putea diftonga în poziţie neaccentuată (cf. *míjloc*, cu pluralul *mijlocuri*).

În alte situaţii, între o ediţie şi alta s-a trecut de la o accentuare la alta, fără a fi acceptate, pentru tranziţie, ambele corecte. Este, de exemplu, cazul lui *epócă*, accentuat paroxiton pînă la 1982 şi proparoxiton, *épocă*, din 1982, deşi această din urmă accentuare vine şi împotriva etimonului (fr. *epoque*) şi împotriva accentuării celor mai multe cuvinte cu finală vocalică din limba română[103].

Nu lipsesc situaţiile cînd specialiştii nu au căzut de acord în privinţa accentuării corecte a unui cuvînt. Astfel, lucrările normative recomandă accentuarea *călúgăriţă*, pe rădăcina cuvîntului, în timp ce Em. Vasiliu consideră că „primul morfem îşi pierde accentul [ˊ] de pe silaba *[lu]*, înlocuindu-l cu accentul [ˌ] pe prima silabă: *[ˌkă$_o$luˌo$_o$gă'riˌo$_o$ţă]*“[104]. Dar nu acelaşi tratament se acceptă şi pentru *doctoriţă*, despre care Em. Vasiliu crede că acceptă două accentuări, *dóctoriţă* şi *doctoríţă*; la fel se vor accepta, din 1982, accentuările *măgăríţă* şi *măgăriţă*, după ce anterior se acceptase numai cea de a doua. De fapt, ne aflăm în faţa a două categorii de cuvinte, unele derivate pe teren românesc cu sufixul *-iţă*, altele împrumutate din limba slavă, unde se formaseră cu sufixul *-iţa*. Între cele două categorii de cuvinte este o deosebire de tratament: împrumuturile din slavă au accentul pe rădăcină (*bivoliţă, prépeliţă, véveriţă*), iar derivatele româneşti au accentul pe sufix[105]. Dar au apărut şi schimbări de accent sub influenţa unui model sau a celuilalt. Astfel, sudul preferă accentul pe rădăcină, în timp ce nordul preferă accentul pe sufix[106].

Lipsa acordului între specialişti în privinţa accentuării corecte, care nu arareori stă la baza inconsecvenţei în recomandarea unei forme sau a alteia, creează dificultăţi celor care şi-ar dori să aibă o rostire corectă, dar nu consultă totdeauna ultima ediţie a lucrărilor normative. Se mai adaugă faptul că în vorbirea unor persoane, care şi-au creat o cultură bazată pe un model lingvistic străin, apar accentuări diferite de cele admise de limba română literară, ca în cazul cuvintelor *carácter, fenómen, cómplice* etc., iar aceste accentuări se răspîndesc apoi, prin imitaţie, ca un nou model, care nu e deloc exclus să fie adoptat la un moment dat[107].

În deplin acord cu afirmaţia că greşelile de accentuare sînt cel puţin la fel de stridente ca şi greşelile care privesc pronunţarea propriu-zisă“[108], trebuie să admitem totuşi că în domeniul accentuării există mai multă flexibilitate a normelor[109].

---

[103] Evitarea diftongării lui */ó/* în poziţie */ă/* nu poate fi invocată, existînd azi în limba română suficiente neologisme în care această diftongare nu se mai produce (cf. *zonă, sociologă, comodă, anostă* etc.).

[104] Emanuel Vasiliu, *Fonologia limbii române*, ES, Bucureşti, 1965, p. 61.

[105] Regularitatea accentuării acestui sufix în derivatele româneşti se foloseşte drept argument în delimitarea toponimelor româneşti create cu acest sufix de cele preluate din slavă, care au accentul pe rădăcină (comp. *Bistriţa* cu *Vlăhiţa*). Un caz aparte îl prezintă numele localităţii *Ostriţa* din regiunea Cernăuţi, pe care ucrainenii îl pronunţă *Óstriţa*, iar românii *Ostríţa*.

[106] Cf. *Tratat de dialectologie românească* , Craiova, 1984, p. 166.

[107] E de mirare, de exemplu, că nu s-a acceptat (şi) accentuarea *ántic*, impusă în vorbirea şcolarilor prin modelul profesorilor de istorie şi mult mai folosită astăzi decît *antíc*.

[108] Fulvia Ciobanu şi Lidia Sfîrlea, *Cum scriem, cum pronunţăm corect. Norme şi exerciţii*, ES, Bucureşti, 1970, p. 132.

[109] Totuşi sistemul de accentuare a fost foarte conservator în evoluţia de la latină la română, accentul condiţionînd producerea sau neproducerea unor transformări fonetice, iar unele transformări s-au produs tocmai din tendinţa accentului de a ocupa o anumită poziţie. Unele devieri în pronunţia românească actuală se explică tocmai prin presiunea accentului asupra pronunţării sunetelor.

Scanned with OKEN Scanner

Reformele ortografice din secolul al XIX-lea n-au acordat prea multă atenţie rostirii cuvintelor; interesul era să se asigure unitatea limbii în scriere, chiar dacă în rostire rămîneau încă diferenţe. Trebuia să se ajungă, prin paşi mici, la o rostire unitară, fără a se crea sentimentul că se impune forma dintr-o regiune în defavoarea alteia. Dar s-a făcut totdeauna precizarea că scriitorii pot folosi accentuări specifice zonei de unde provin, fie că acestea sînt, fie că nu sînt notate grafic. De obicei însă, în poezie accentuarea era impusă de prozodie, fără a fi obligatorie prezenţa semnului grafic.

Motivul pentru care se susţine însă că ortografia românească nu e fonologică nu îl reprezintă nemarcarea în scris a accentului în cazurile mai sus menţionate sau, mai curînd, nu este acesta în primul rînd. Există în limba română o clasă de cuvinte numite omonime, cuvinte diferite din punctul de vedere al semnificaţiei, dar identice din punctul de vedere al expresiei. Scrierea omonimelor i-a preocupat pe toţi cei care s-au interesat de ortografia românească, propunîndu-se soluţii de diferenţiere a acestora în scris, sau susţinîndu-se scrierea lor în acord cu pronunţarea, deci nediferenţiată. Încă din 1932 s-a renunţat la scrierea cu literă simplă şi dublă a cuvintelor *casă* (de locuit) şi *cassă* (de bani), *masă* (mobilier) şi *massă* (mulţime), *rasă* (participiul verbului *rade*) şi *rassă* (specie), pentru marcarea deosebirii de semnificaţie, căci posibilităţile de delimitare trebuia să fie aceleaşi din rostire, contextul avînd rolul prioritar; pe de altă parte, era necesar ca omonimele, care sînt cu mult mai numeroase în limba română, să fie abordate unitar din perspectiva ortografiei, cu aceeaşi soluţie.

Nu sînt rare cazurile cînd omonimia se reduce la expresia scrisă. Se grupează aici omografele, numite astfel tocmai pentru a atrage atenţia asupra identităţii expresiei scrise. În rostire, expresia nu este identică, avînd accentuare diferită. Ca şi omonimia, omografia poate fi lexicală (*cópii* şi *copíi, sóţii* şi *soţíi, úmbrele* şi *umbréle* etc.), gramaticală (*adúnă* şi *adună, fúră* şi *fură* etc.) şi lexico-gramaticală (*éra* şi *erá, ácele* şi *acéle, príma* şi *primá*).

Pentru a fi fonologică, ortografia românească ar trebui să diferenţieze în scris accentuările diferite ale cuvintelor, căci accentul are rol fonologic. Încercările făcute în acest sens de-a lungul timpului s-au lovit însă de neajunsuri, printre care se situau estetica şi posibilităţile de tipărire fără a spori numărul de semne. Reforma din 1904 preciza că pentru punerea în evidenţă a silabei accentuate se foloseşte accentul grav (`), dar numai pe finala vocalică a cuvintelor şi numai dacă aceasta nu are şi alt semn; deci *făcù, vedeà*, dar *hotărî, lăudă*. În 1932 s-a suspendat şi acest accent, acceptîndu-se ca accentul să se noteze doar „în cazuri excepţionale, cînd claritatea frazei ar cere-o“[110]. La reforma din 1953 accentul nu s-a mai adus în discuţie, ca semn grafic, iar DOOM a reintrodus precizarea, asemănătoare celei din 1932: „accentul cuvintelor nu se notează, de regulă. Este permisă folosirea accentului sub forma celui ascuţit (´), în cazurile în care se simte nevoia de evitare a confuziei între cuvinte, forme sau variante omografe“ (p.XV). Această precizare îşi va găsi locul şi în ediţiile următoare ale *Îndreptarului*, care discută mai mult rolul şi locul accentului în pronunţare.

Am văzut mai sus şi alte motive pentru care ortografia noastră nu poate fi considerată strict fonologică. De altfel, specialiştii români în ortografie n-au susţinut niciodată că scrierea noastră este fonologică la modul absolut, ci că este „în esenţă“ fonetică, „în linii mari“ fonetică, bazîndu-se „în primul rînd“ pe principiul fonetic, care trebuie să rămînă şi în continuare „pe primul plan“. Îmbunătăţirile ce se pot aduce, şi trebuie să fie aduse, ortografiei româneşti privesc, înainte de toate, îmbunătăţirile în funcţionarea acestui principiu, urmărind recorelarea scrierii cu rostirea.

Tocmai din imposibilitatea aplicării principiului fonetic la modul absolut a rezultat imperativul folosirii şi a altor principii, dintre care principiile silabic, morfologic, sintactic,

[110] Sextil Puşcariu, Teodor Naum, *op. cit.*, p. 37.

Scanned with OKEN Scanner

tradiţional-istoric (etimologic), simbolic şi estetic sînt cele mai importante. Ultimele două privesc numai scrierea şi nu sînt în legătură directă cu rostirea. De cele mai multe ori aceste principii sînt complementare, susţinîndu-se reciproc, dar nu lipsesc situaţiile în care soluţii recomandate după un principiu sînt diferite sau chiar opuse celor rezultate din aplicarea altui principiu. E suficient să amintim că scriem *el, era*, cum impune principiul tradiţional-istoric (pentru că aşa s-a scris totdeauna), deşi principiul fonologic pretinde ca **e** să se scrie după cum se pronunţă în limba literară: în cuvintele din vechiul fond, */e/* iniţial se pronunţă precedat de */i/* semivocalic. În aceeaşi situaţie se află împărţirea în silabe, unde pricipiul morfologic impune să se ţină seama de structura cuvintelor compuse sau a derivatelor cu prefixe în primul rînd: corect este *in-e-gal, port-ar-mă*, căci primul cuvînt e derivat cu prefixul *in-*, iar al doilea este compus din *port* şi *armă*, chiar dacă astfel se încalcă reguli ale silabelor fonetice.

Apelul la mai multe principii nu presupune inconsecvenţa sistemului ortografic românesc. Limba e un instrument extrem de complex, în permanentă schimbare, a cărui funcţionare oscilează perpetuu între tendinţa de unificare, impusă de cerinţele comunicării, şi tendinţa de diversificare, sub presiunea unui mare număr de factori aleatorii. Funcţionarea limbii, între cele două tendinţe, nu e uniformă şi trebuie să facă faţă unor contradicţii, de a căror rezolvare depinde însăşi funcţionarea sistemului şi direcţiile care se vor impune în evoluţie. Descifrarea tuturor acestor probleme nu se poate face cu o singură cheie, ci pretinde folosirea unor chei specifice, care să nu deterioreze mecanismele de funcţionare a sistemului.

Enunţul *A fost odată* se pronunţă într-o înlănţuire fonetică */afostodată/*, a cărei delimitare în elementele componente nu se poate face folosind numai fonetica, nici chiar dacă am face apel la accentuare[111]; de aceea se face raportarea la planul sintactic, al combinării de cuvinte, care permite două tranşări ale enunţului, în raport de valoarea elementelor componente: *a fost odată* „a fost (s-a întîmplat) cîndva" şi *a fost o dată* (*la film*) „a fost o (singură) dată" (nu de mai multe ori). Cum astfel de situaţii nu sînt deloc rare, folosirea principiului sintactic se dovedeşte a fi de mare importanţă în rezolvarea lor practică.

Respectarea întocmai a principiului fonetic ar impune ca un fonem să fie redat grafic printr-o singură literă, iar unei litere să-i corespundă în rostire un singur fonem. Dar alfabetul latin, pe care noi l-am preluat şi l-am adaptat cerinţelor limbii române, nu avea litere pentru toate fonemele româneşti. Pentru consoanele */ş/* şi */ţ/* soluţia a fost adăugarea unor semne diacritice literelor latineşti ce marcau consoanele latineşti */s/* şi */t/*, care au stat obişnuit la baza lui */ş/* şi */ţ/*. Dar pentru consoanele */ĉ/*, */ĝ/*, */ḱ/*, */ǵ/* nu s-a mai folosit acelaşi procedeu, ci s-a împrumutat modalitatea italienilor: s-au creat *grupurile de litere* (*grafeme complexe*) **ci, gi, ce, ge, chi, ghi, che, ghe**. Normele de folosire practică a acestor grupuri sînt ordonate de principiul silabic.

În situaţia cînd în pronunţare nu se diferenţiază elemente prin care se marchează valori distincte din planul conţinutului, se apelează la principiul morfologic. Dat fiind că diftongii */ĕa/* şi */ĭa/* au o pronunţare în general foarte apropiată, în pronunţare nu se face distincţie între *aceea* şi *aceia*. Dar valoarea morfologică a celor două cuvinte e diferită: *aceea* e feminin singular (*casa aceea*), iar *aceia* e masculin plural (*pomii aceia*); antepunerea adjectivului oferă şi explicaţia: *acei pomi* şi *acea casă*. Conform aceluiaşi principiu, trebuie să se ţină seama de faptul că elementele componente ale cuvîntului (rădăcină, sufixe, prefixe) au individualitatea lor, pe care şi-o păstrează în cuvintele nou create sau în formele flexionare ale acestora, iar alternanţele fonetice sînt şi în funcţie de morfologie etc.

---

[111] Cf. tranşa sonoră */laporumbelsauitat/*, care poate fi segmentată, după accent, şi scrisă, în două feluri: *lá porumbél s-á uitát* şi *lá porúmb él s-á uitát*, angajînd schimbări în planul conţinutului.

Scanned with OKEN Scanner

Ortografia înseamnă şi continuitate. Această continuitate are în vedere menţinerea ortografierii anterioare a cuvîntului, fie că acel cuvînt aparţinuse limbii române (scriem *ea* deşi pronunţăm *ĭa*), fie că aparţinuse unei alte limbi, de unde limba română l-a împrumutat (*gestapo, gangster, globe-trotter, grazioso* etc.). Se ia în consideraţie tradiţia grafică a cuvîntului, iar principiul aplicat e cel tradiţional-istoric sau etimologic.

Valoarea deosebită pe care un cuvînt o primeşte într-un context poate fi marcată în scris prin folosirea majusculei. Dar aceasta se întîmplă numai cînd cuvîntul devine simbol pentru o anume realitate. Scriem *M-a ajutat Domnul pînă acum* numai dacă *Domnul* e folosit ca sinonim pentru *Dumnezeu*; altfel folosim litera mică (*Ce doreşte domnul?*). Se înscriu aici normele subordonate principiului simbolic. Valoarea deosebită a cuvîntului a fost pusă în evidenţă şi din motive estetice, criteriul estetic conjugîndu-se cu cel simbolic.

Aceste principii formează un tot, un ansamblu ale cărui componente, luate individual, nu pot oferi baza ştiinţifică pentru toate normele ortografiei româneşti. Soluţiile adoptate de ortografia românească îşi au ca temei acest ansamblu de principii şi se înscriu pe linia marcată de reformele ortografiei anterioare, urmărindu-se atingerea unui grad crescut de funcţionalitate. Cunoaşterea contribuţiei pe care fiecare principiu o are sau o poate avea la creşterea funcţionalităţii ortografiei româneşti ne-a determinat să facem analiza pe care o propunem în continuare.

Scanned with OKEN Scanner

2.2. *Principiul fonetic (fonologic)*

2.2.1. *Sistemul grafic românesc*

Scrierea românească este o scriere alfabetică, adică se bazează pe un inventar de semne, numite litere, prin care se redau grafic sunetele din comunicarea orală. Alfabetul românesc cuprinde 31 de litere: **a, ă, â, b, c, d, e f, g, h, i, î, j, k, l, m, n, o, p, q, r, s, ş, t, ţ, u, v, w, x, y, z**. Nu prezintă importanţă aici faptul că fiecare literă apare în 4 variante: litere mari şi litere mici, litere de mînă şi litere de tipar[1], pentru că această clasificare nu este todeauna funcţională din punct de vedere lingvistic. Clasificarea în litere de mînă – litere de tipar are în vedere modul de realizare a literei şi nu se bazează pe opoziţii lingvistice; clasificarea în litere mari – litere mici poate actualiza opoziţii lingvistice (de ex. opoziţia substantiv propriu – substantiv comun), dar nu totdeauna (există texte scrise în întregime cu litere mari, de tipar).

Ortografia românească este o ortografie fonetică[2], în sensul că principiul său fundamental este cel fonetic. Aceasta înseamnă că normele de scriere românească urmăresc în primul rînd să asigure ca un sunet să fie redat printr-o singură literă şi o literă să redea un singur sunet, cerinţă fără de care o ortografie nu se poate considera fonetică. Cu alte cuvinte, în ortografia fonetică trebuie să existe o relaţie de 1/1 între inventarul de litere şi inventarul de sunete.

Afirmaţia că în scrierea fonetică o literă corespunde unui singur sunet şi unui sunet îi corespunde o singură literă impune unele precizări. Este de multă vreme demonstrat că fiecare vorbitor al unei limbi are note specifice în pronunţare şi că unul şi acelaşi vorbitor va pronunţa altfel cuvintele în momente diferite. Ca atare, raportarea scrierii la pronunţare nu poate avea în vedere pronunţarea unui individ sau a altuia, ci o pronunţare abstractă, pe care o numim literară; este pronunţarea în acord cu anumite norme, a căror respectare indică gradul de corectitudine. Această *pronunţare, standard*, se concretizează în vorbirea îngrijită, cultivată după norme de care tinde mereu să se apropie. Sunetele cărora le corespund literele nu sînt sunetele concrete, materiale, ci sînt imagini virtuale ale mulţimii de ipostaze concrete ale unui sunet. Acestor imagini li se spune *sunete-tip* sau *foneme*, pe care le putem identifica în realizările lor concrete şi le putem defini ca unităţi lingvistice segmentale minimale din planul expresiei, avînd valoare constitutivă şi de diferenţiere.

Litera este o altă realitate decît sunetul. Notînd un sunet, litera e reprezentare a sunetului, realizînd o imagine grafică a constituentului fizic al cuvîntului, sunetul. Comunicarea scrisă este deci o comunicare mediată, în care litera reprezintă sunetul. De aceea litera este considerată un simbol, avînd o dublă valoare, de semn al sunetului şi de semn al originii sunetului[3]. Pentru că reprezintă sunetul, litera poate fi definită similar sunetului-tip: cea mai mică secvenţă grafică avînd funcţie constitutivă şi de diferenţiere a cuvîntului. Această definiţie depăşeşte funcţia de simplă reprezentare a sunetelor şi are în vedere că în citirea rapidă literele tind să se sustragă rolului de simplu înlocuitor; imaginea grafică a cuvîntului (cuvintelor) se asociază direct conţinutului desemnat, fără să mai facă trimitere la imaginea acustică.

---

[1] Litera **Â** (mare de mînă) îşi are locul în alfabet numai pentru a se respecta schema, pentru că în realitate nu se foloseşte; cu literă mare de mînă se scrie numai începutul cuvîntului şi nu în interiorul acestuia, unde poate să apară **Â** (mare de tipar), în situaţia în care un text este scris în întregime cu litere mari, de tipar.

[2] Într-o emisiune despre *limba corectă* de la Radio (din 11 februarie 1993, ora 9,30) se făcea observaţia că „limba română e o limbă fonetică, spre deosebire de alte limbi, în care se pronunţă într-un fel şi se scrie în alt fel". Enunţul conţine o greşeală: nu limba română e fonetică, ci ortografia românească e fonetică, pentru că toate limbile, excluzînd unele limbaje artificiale, cum e cel al surdo-muţilor, sînt fonetice, adică au o componentă fonetică, dar nu toate ortografiile sînt fonetice (ortografia franceză, ca şi multe altele, este etimologică).

[3] Pentru importanţa acordată literei ca semn al originii sunetului, vezi supra, 1.4.2, 1.4.3. Folosirea lui â este, cel puţin parţial, cu acelaşi scop.

Scanned with OKEN Scanner

În elaborarea unei ortografii fonetice primul lucru care trebuie făcut este stabilirea numărului de foneme, a sistemului fonologic, pentru ca apoi fiecărui fonem să i se găsească un reprezentant grafic, o literă. Numai astfel se poate constata în ce măsură scrierea concordă cu pronunțarea.

Este astăzi în general acceptat că sistemul fonologic românesc cuprinde 7 vocale (*/a/, /e/, /i/, /ă/, /î/, /o/, /u/*) și 22 de consoane (*/p/, /b/, /t/, /d/, /ḱ/, /ǵ/, /c/, /g/, /f/, /v/, /s/, /z/, /ş/, /j/, /h/, /ţ/, /ĉ/, /ĝ/*[4], */l/, /m/, /n/, /r/*). Fiecare dintre aceste foneme se definește printr-un ansamblu de trăsături articulatorii și acustice prin care se deosebește de orice alt component al sistemului. Acestui ansamblu de trăsături individualizatoare din comunicarea orală trebuie să-i corespundă în planul scrierii un ansamblu de trăsături grafice care să individualizeze litera.

Se poate observa că din inventarul fonemelor lipsesc semivocalele și */i̯/* șoptit prezent în finalul unor cuvinte, după consoane (*plop*^{i}). Alfabetul românesc nu dispune de litere prin care să marcheze aceste valori, ceea ce înseamnă că în scris opoziția vocală – semivocală, de pildă, e inoperantă, că semivocalele sînt tratate ca variante ale vocalelor. Încercările pe care le-au făcut unii lingviști de a marca în scris opoziția vocală – semivocală n-au avut șanse de izbîndă în fața ideii că „*i* scurt [*i* semivocalic sau *i* șoptit] se va nota cu **i** simplu, fără semnul scurtării [...]. Ortografia are să indice litera sonului, iar nu și toate nuanțele de pronunțare ale lui"[5].

Ideea că semivocalele */ĕ/, /ĭ/, /ŏ/, /ŭ/* sînt nuanțe, variante ale vocalelor */e/, /i/, /o/, /u/* este demonstrată de Emanuel Vasiliu[6], care consideră că semivocalele se află în distribuție complementară cu vocalele. Trăsătura distinctivă a semivocalelor este apariția lor în vecinătatea unei vocale cu care formează diftongi sau triftongi, deci aparțin aceleiași silabe, și sînt lipsite de posibilitatea de a avea accent. Acest context este exclus pentru vocale. Folosirea aceloraşi litere pentru vocale și semivocale poate fi deci justificată, chiar dacă, se va vedea, poate ridica probleme de citire necunoscătorilor (comp. *fiară,* pron. *fia-ră*, – *fiastru,* pron. *fi-as-tru*). Limba română nu oferă însă exemple de opoziții fonologice între vocale și semivocale.

Situația lui */-i/* postconsonantic nesilabic, numit și */-i/* șoptit, este ceva mai complicată, întrucît în pronunțare */-i/* șoptit (notat de dialectologi *i*^{i}) se află în raport de comutare cu */i/* vocalic (*lupi* față cu *lupii*, scris cu **ii**, dar pronunțat obișnuit cu */i/*, *lupi* față de *lup*^{i}). Avînd trăsături articulatorii și acustice apropiate de ale lui */i/* vocalic, */-i/* șoptit se caracterizează prin ocuparea poziției finale postconsonantice a cuvîntului și apartenența la aceeași silabă cu vocala anterioară, context din care */i/* vocalic este exclus. Această din urmă particularitate poate îndreptăți considerarea lui */-i/* șoptit ca o transformare poziționlă[7] și variantă distribuțională a lui */i/* vocalic[8], iar drept rezultat este folosirea unei singure litere pentru ambele valori[9].

---

[4] Preferăm notarea **ĉ, ĝ**, în loc de **č, ğ**, fiind mai apropiate de transcrierea fonetică românească

[5] Titu Maiorescu, *Revizuirea ortografiei. Raport înfățișat Academiei Române în numele secțiunii literare în sesiunea generală din 1904,* în Idem, *Critice. 1866-1907,* ediție completă, vol. II, București, 1915, p. 156.

Situația lui **ĭ** era în legătură directă cu cea a lui **ŭ**, deși între cele două litere era și o mare deosebire: **ŭ** în poziție finală postconsonantică sau după */ĭ/* era un simplu semn grafic, fără legătură cu pronunțarea. Acest **ŭ** a contribuit în cea mai mare măsură la eliminarea semnului scurtării.

[6] Emanuel Vasiliu, *Fonologia limbii române*, ES, București, 1965, p. 101 și urm.

[7] Istoria acestui */-i/* șoptit oferă argumente în plus pentru considerarea lui ca varinată a lui */i/* vocalic: este continuator al unui */i/* din latină sau al unui */e/* care întîi s-a închis la */i/*.

[8] Emanuel Vasiliu, *op. cit.*, p. 109 și urm. A se vedea și *Recherches sur les diphtongues roumaines,* publiées par A. Rosetti, Bucarest – Copenhague, 1959, p. 18 și urm.; Valeriu Șuteu, *Cu privire la* **i** *final în limba română,* în FD, II, 1960, p. 71–83; Idem, *Despre natura acustică a lui /i/ în limba română,* în FD, VII, 1971, p. 123–129.

[9] Opozițiile fonologice dintre */i/* vocalic și */i̯/* șoptit se asociază cu opoziția marcată de accent, fie că opoziția angajează valoarea lexicală (*deși* – adjectiv / *deși* – conjuncție), fie că angajează valoarea gramaticală (*dormi* – pers. a II-a singular, prezent / *dormi* – pers. a III-a singular, perfectul simplu.

Scanned with OKEN Scanner

Relaţia dintre imaginea literei şi imaginea fonemului nu este mecanică, ci convenţională, determinată social. Dovedeşte aceasta faptul că în alfabete diferite se folosesc litere diferite pentru foneme echivalente sau apropiate, iar pentru limba română texte realizate în grafie româno-chirilică au fost transcrise în grafie româno-latină. În timp însă se ajunge la stabilirea unei relaţii strînse între cele două realităţi.

Redarea fonemului */ă/* prin litera **ă**, în care se recunoaşte litera **a**, căreia i s-a adăugat semnul diacritic al scurtării, îşi are explicaţia în faptul că */ă/* a apărut în limba română şi s-a impus ca fonem în cuvintele moştenite din latină în care */a/* neaccentuat şi neiniţial, ca şi */á/* urmat de */n/*, sau de */m/* + consoană s-a închis la */ă/*. Redarea, în secolul al XIX-lea, a lui */ş/* prin **si** avea aceeaşi explicaţie: în cuvintele moştenite din latină, */s/* urmat de */i/* a devenit */ş/* (lat. *sic* > rom. *şi*). Faptul că scrierea actuală a păstrat reprezentarea lui */ş/* prin **s** cu sedilă se datorează aceleiaşi concepţii, de a se marca orginea sunetului redat prin litera respectivă.

Pe o poziţie aparent diferită se află susţinătorii concepţiei că fonemele */ţ/*, */ĉ/*, */ĝ/* ar trebui să fie redate prin **ts, tş, dj**, în loc de realizările de astăzi (**ţ, ci, gi**). Poziţia e numai aparent diferită pentru că îşi are punctul de pornire în ideea că africata */ţ/* se caracterizează, din punct de vedere articulatoriu, prin ocluzia lui */t/* urmată de constricţia lui */s/*, africata */ĉ/* are în primul moment articulatoriu ocluzia lui */t/*, urmată de constricţia lui */ş/*, iar */ĝ/* începe cu ocluzia lui */d/* şi se continuă cu constricţia lui */j/*. Numai că, dacă s-ar lua în consideraţie elementele de realizare grafică, s-ar putea ajunge la concluzia că literele respective notează o sccesiune de sunete, că, deci, sunetele notate prin **ts, tş, dj** au valoare difonematică, nu monofonematică. De altfel, */ĉ/* şi */ĝ/* chiar au fost considerate mult timp difonematice, iar */ć/* şi */ǵ/* au fost acceptate ca monofonematice abia în ultimul timp[10].

Această notare prezintă şi dezavantajul unor inexactităţi: */ĉ/* nu are constricţia lui */ş/*, ci pe a lui */ŝ/*, fricativa alveolo-palatală surdă din moldovenescul *ŝápâ*, iar */ĝ/* nu are constricţia lui */j/*, ci pe a lui */ẑ/*, perechea sonoră a lui */ŝ/* din moldovenescul *ẑer*. Din */t/* urmat de constricţia lui */ş/* ar rezulta */č/*, prezent în maramureşeanul *feričît*. Deosebirea dintre cele două pronunţări este relativ uşor de sesizat.

Relaţia dintre literă şi fonem este relaţia dintre două unităţi autonome atît între ele, ca unităţi aparţinînd unor sisteme diferite şi unor planuri distincte, cît şi între unităţile respective şi celelalte unităţi aparţinînd aceluiaşi sistem. Litera **n** priveşte fonemul */n/*, cu particularităţile sale: consoană sonantă, nazală, dentală. Scrierea nu înregistrează modificările pe care le cunoaşte acest sunet în procesul coarticulării, ca atare se va folosi aceeaşi literă în scrierea cuvintelor *înalt, bancă, minte*, deşi pronunţarea diferă: în primul cuvînt pronunţarea e în acord cu trăsăturile pomenite; în al doilea, din dentală devine velară, din cauza lui */c/* următor; în al treilea, nazalitatea este slăbită, fiind transferată în bună măsură vocalei anterioare. Faptul că se foloseşte aceeaşi literă îi face pe străinii care învaţă limba română şi chiar pe românii care urmează îndeaproape modelul scris să pronunţe toate cuvintele cu */n/* din *înalt*.

Cazul lui */n/* nu este deloc izolat. Rezultatul coarticulării este frecventa afonizare a consoanelor sonore şi sonorizarea consoanelor surde. Fenomenul se manifestă şi în scris numai după ce pronunţarea a fost acceptată ca fiind corectă. Este aici cazul prefixului *des-*, pentru care ortografia din 1932 preciza că „rămîne invariabil, chiar dacă se găseşte dinaintea unei vocale (cînd se rosteşte mai adesea *dez-*), dinaintea consoanelor ***b, d, g, l, m, n, r, v*** (pronunţîndu-se tot *dez-*) sau dinaintea lui ***che, chi, ghe, ghi*** (cînd se aude ca *deş-*, *dej-*)"[11].

Confuziile care se produc aici nu sînt între scrierile cu **-i** şi fără **-i**, ci între scrierile cu **-i** şi cele cu **-ii**; pe de o parte se scrie, greşit, cu **-i** în loc de **-ii**, pentru că aşa se pronunţă (*codri înverzesc)*, pe de alta, se scrie, din nou greşit, cu **-ii** în loc de **-i** *(ai noştrii)*, din teama de a nu greşi scriind cu un singur **-i**.

[10] Cf. Emanuel Vasiliu, *op. cit.*,p. 123: „segmentele [*ć, ǵ*] urmate de o vocală alta decît [*e, i*] pot fi interpretate ca fiind difonematice".

[11] Sextil Puşcariu, Teodor Naum, *Îndreptar şi vocabular ortografic după noua ortografie, pentru uzul învăţămîntului de toate gradele*, Bucureşti, 1932, p. 32.

Scanned with OKEN Scanner

Prin reforma din 1953, care a urmărit o mai mare apropiere a scrierii de pronunțare, s-a acceptat că *des-* are variantele literare *dez-*, "înaintea temelor care încep cu o (semi)vocală sau cu o consoană sonoră (cu excepția lui *z*)"[12], și *de-*, „obligatorie înaintea temelor care încep cu ***s, ș*** și neobligatorie înaintea temelor care încep cu ***j*** și ***z***"[13], și ca atare s-au impus și în scris. Celelalte pronunțări ale prefixului, taxate ca regionale, au rămas străine scrisului.

O regulă de scriere și de pronunțare învățată în clasa I prevede că înainte de ***p*** și ***b*** nu se pronunță și nu se scrie ***n***, ci ***m***. În cele mai multe cazuri însă ***m*** este rezultatul acomodării lui ***n*** cu ***p (b)***: *îmbujora* < *în-* + *bujor* + *-a*; *împăduri* < *în-* + *pădure* + *-i*). Dar respectarea întocmai a acestei norme poate duce la pronunțări și scrieri greșite în neologismele în care acomodarea nu acționează, căci urmează îndeaproape modelul original (*avanpost, Istanbul*).

Devierile ce se produc în pronunțare datorită coarticulării sunetelor sînt mult mai numeroase și, dacă unerori sînt mai ușor de sesizat (*scenă* pronunțat *șcenă*), nu sînt rare cazurile cînd pronunțări deviante se întîlnesc în rostirea mai atent controlată (*apsent, suptil* pentru *absent, subtil*), dovedind că acestea pot scăpa controlului.

Primesc drept la existența scrisă pronunțările considerate la momentul respectiv corecte. Afirmația aceasta presupune primatul pronunțării asupra scrisului, pe care îl urmează ortografia fonetică. În realitate, după ce s-au stabilit valorile literelor, pilonul principal de construcție îl reprezintă ortografia, pe baza căreia se normează ortoepia; „este mult mai eficient și mai comod să se discute valorile literelor așa cum sînt ele stabilite de ortografiști prin alfabet"[14]. Se pornește de la *relația pronunțare – scriere* și se ajunge la *relația scriere – citire*, prin care scrisul capătă valoarea de modelator al pronunțării, impunîndu-i scheme și norme lipsite uneori de plasticitatea procesului viu al pronunțării, dar menite să asigure unitate limbii, în dauna diversității din pronunțare.

În felul acesta raportul dintre ortografie și ortoepie se reface, tinzînd spre reciprocitate, chiar dacă apar modificări în privința statutului pe care fiecare din cele două compartimente îl are. Este neîndoielnic pentru oricine știe să scrie că scrisul se raportează la limba îngrijită. Dacă în scrisul unui individ apar fapte de limbă neîngrijită, explicația trebuie căutată în calitatea limbajului acestuia: el nu dispune de alte posibilități de comunicare[15]. Modelul acționează numai în măsura în care are o existență reală pentru individ.

Învățarea scris-cititului în clasa I reclamă din partea școlarilor un mare efort intelectual și de voință. Dificultățile pe care aceștia le întîmpină sînt și în raport de mediul socio-cultural din care provin, unii aflîndu-se în situația de a învăța o limbă substanțial diferită de cea deprinsă acasă. Scrisul însă tinde să-i uniformizeze pe toți, iar prin scris se influențează cititul, pronunțarea aflată sub imperiul normelor.

Respectul oamenilor față de scris face ca exprimarea scrisă să se bucure de o mai mare atenție decît exprimarea orală, bîntuită de obișnuințe ale pronunțării, apărute anterior și aflate mereu sub influența mediului lingvistic din care vorbitorii provin. Prin intermediul scrisului elevii fac cunoștință cu normele ortografice, dar și cu cele ortoepice, atent controlate și aplicate în procesul citirii, dar pronunția individuală, o dată scăpată de sub presiunea literelor, se sustrage și presiunii normelor, așa încît nu se ajunge prea ușor la standardele limbii literare.

Concordanța scrierii cu pronunțarea rămîne, în astfel de cazuri, un avantaj mai mult teoretic, iar de la un punct poate chiar să incomodeze. Această concordanță poate chiar crea iluzia că, din moment ce se scrie după cum se pronunță, procesul scrierii nu cunoaște prea

---

[12] Institutul de Lingvistică București, *Formarea cuvintelor în limba română,* vol. al II-lea, *Prefixele,* EA, București, 1978, p. 84.
[13] Institutul de Lingvistică București, *loc. cit.*
[14] Flora Șuteu, *Dificultățile ortografiei limbii române*, ESE, București, 1986, p. 60.
[15] Nu avem în vedere situațiile cînd încălcarea unor norme sau folosirea unor fapte de limbă este programatică (de exemplu, folosirea unor vulgarisme în texte poetice).

Scanned with OKEN Scanner

multe dificultăți, or dificultatea majoră e generată tocmai de necunoașterea normelor de pronunțare, care ajung a fi cunoscute prin intermediul scrisului.

Ceea ce pare simplu este în realitate foarte complicat: modelul care se aplică în scriere devine bine cunoscut prin intermediul scrierii. Sunetele-tip din limba literară sînt legate de imaginea lor grafică, de litere; atunci cînd se afirmă că scrierea e (aproape) la fel cu pronunțarea se are în vedere pronunțarea pe care o impune textul scris, care e nu numai corect, îngrijit, ci este și oarecum solemn. Se poate deci afirma că în realitate „nu scriem cuvintele exact așa cum le pronunțăm, ci așa cum ne permit să o facem literele pe care ortografia ni le pune la dispoziție și așa cum ni se transmite, prin sistemul ortografic, tradiția scrierii corecte promovate de înaintași"[16].

Caracterul contradictoriu al celor afirmate e numai aparent, căci sistemul ortografic românesc, esențialmente fonetic, nu-și propune să noteze variantele în care se poate concretiza un sunet-tip. Preocupați să refacă, pe cît posibil mai exact, procesul de comunicare în planul expresiei, dialectologii și foneticienii au creat sisteme de scriere cu un inventar de semne mult mai bogat, dar nici aceste sisteme nu pot folosi un număr nelimitat de semne, căci ar deveni inutilizabile. De aici preocuparea cercetătorilor din domeniu de a realiza un echilibru între numărul de variante care se impun a fi notate și numărul de semne necesare pentru a le reda în scris.

Scopul urmărit în scrierea ortografică diferă însă de scopul scrierii dialectologilor, al transcrierii fonetice. Scrierea ortografică românească este în relație biunivocă cu rostirea literară; folosește o literă pentru un fonem, impunînd cititorului o pronunțare cît mai apropiată de cea considerată corectă. Prin transcrierea fonetică se urmărește ca cititorul să poată reface pronunția în procesul ei, cu nuanțele pe care sunetele le capătă. Pentru ortografia românească literele **e** și **i** reprezintă două foneme distincte, diferite din punct de vedere funcțional (*emigra* și *imigra* sînt cuvinte diferite; semnificației lor diferite le corespund expresii diferite, diferența obținîndu-se tocmai prin opoziția **e – i**, restul expresiei fiind comun). În transcrierea fonetică interesează modul concret de realizare a fonemului; în finalul cuvîntului, */e/* se poate realiza, în Moldova, ca */e/*, */ę/*, */ẹ/*, */i̯/*, */i/*, iar dialectologul e obligat să înregistreze ipostazierile fonemului (*bine, binę, binẹ, bini̯, bini*). Deosebirilor din planul expresiei nu le mai corespund de această dată deosebiri de conținut, dar dialectologul, interesat de refacerea procesului de pronunțare, va fi obligat să le rețină. Ortoepia și ortografia rețin însă numai ceea ce este funcțional, iar funcțională din punct de vedere lingvistic este orice opoziție din planul expresiei care actualizează o opoziție în planul conținutului.

Am prezentat mai sus alfabetul limbii române, care cuprinde 31 de litere numite *grafeme simple*. Acestora li se adaugă *grafemele complexe*, numite și *grupuri de litere*, întrucît cuprind minimum două litere: **ce, ci, ge, gi, che, chi, ghe, ghi**[17], ridicînd la 39 numărul grafemeleor folosite în ortografia românească.

În grafemele complexe elementele componente au altă valoare prin comparație cu grafemele simple: **h** primește valoarea unui semn diacritic care schimbă valoarea literei precedente; **e** și **i** își păstrează valoarea vocalică a grafemelor simple, căreia îi asociază și valoarea de semn diacritic, schimbînd valoarea literei precedente (*cer, gem, cine, ginere, chem, ghem, chin, ghimpe*, transcrise *ĉer, ĝem, ĉine, ĝinere, ḱem, ǵem, ḱin, ǵimpe*), dar, cînd sînt urmate de alte vocale, rămîn, de cele mai multe ori, numai cu valoarea unui semn diacritic, pe care, în transcrierea fonetică, o au alte semne (*ceară, geană, ciot, giulgiu* se transcriu fonetic *ĉară, ĝană, ĉot, ĝulĝu* și *cheamă, gheară, chiul, ghiol* se transcriu *ḱamă, ǵară, ḱul, ǵol*).

---

[16] Flora Șuteu, *op. cit.*, p. 28.

[17] Grupurile **ch** și **gh** sînt prezente numai în scrierea neologismelor neadaptate, respectîndu-se ortografia limbii din care provin împrumuturile (ex. *chardonnay, München, Charleston, ghanaz)*, ca atare nu intră în discuția noastră.

Scanned with OKEN Scanner

Valoarea literelor se păstrează numai în situaţia cînd grafemul complex nu formează silabă cu vocala următoare: în cuvîntul *georgian* **i** îşi păstrează şi valoarea vocalică, dar **e** şi-o pierde, păstrînd doar valoarea de semn diacritic, fapt probat prin transcrierea fonetică: *ĝor-ĝi-an*. Secvenţa *-cios* din cuvintele *conştiincios* şi *contencios* are o structură diferită din perspectiva foneticii (şi nu numai!), formînd o singură silabă în *conştiincios* şi două silabe în *contencios*, angajînd valori diferite ale lui **i**: semn diacritic în primul caz, valoarea grafemului simplu asociată cu cea de semn diacritic – în al doilea caz.

Principiul un sunet se redă printr-o singură literă şi o literă redă un singur sunet, fundamental pentru ortografia fonetică, nu este şi nu poate fi în totalitate respectat. Am prezentat mai sus situaţia semivocalelor, care se redau prin aceleaşi litere ca şi vocalele, a lui /^{i}/ şoptit, cu aceeaşi reprezentare grafică pe care o are vocala /*i*/ sau a devierilor produse de coarticulare. Cînd un *grafem*[18] reprezintă un singur sunet-tip, un singur fonem, are o singură valoare, se numeşte *monovalent*. Grafemul care are mai multe valori se numeşte *polivalent*[19], punîndu-ne în faţa unui fenomen numit *sincretism grafic*. Se cuprind în această grupă atît literele care reprezintă sunete diferite, cît şi cele care într-o situaţie redau un sunet, iar în alta au valoarea unui semn diacritic.

Polivalenţa literelor este un fenomen mult mai larg decît s-ar putea crede[20]. Se afirmă chiar că „deşi valorile literelor consemnate în alfabet sînt în marea lor majoritate unice, *nu există nici o literă simplă a cărei folosire virtuală* (previzibilă pentru viitorul limbii române literare, în care împrumuturile foarte recente din limbi străine se adoptă, conform normativelor academice, în forma în care sînt scrise cu litere latine în limbile din care s-au împrumutat) *să poată fi raportată exclusiv la această valoare unică*“[21].

Dintre literele care redau vocale, singura monovalentă este **â**, care apare numai în secvenţa */mân/*, din cuvîntul *român* şi derivatele sau compusele acestuia. În ce-l priveşte pe **î**[22], acesta poate fi polivalent în interiorul cuvîntului[23] (comp. *cînd, plouînd*, unde valoarea este */îi/*, cu *luînd, continuînd*, unde valoarea este */ŭî/*). Posibilitatea ca **î** iniţial să devină polivalent prin fonetică sintactică ori derivare (compunere) este redusă: ori se pronunţă distinct (*autoînşelare, preînfăşurare*) ori, în ritmul mai alert sau în rostirea necontrolată atent, */î/* se sincopează (*auto-nşelare, pre-nfăşurare*).

Literele **e** şi **i** redau vocalele anterioare */e/*, */i/*, iar **o** şi **u** pe cele posterioare, ca în pronunţarea literară pentru *epocă, imn, odă, univers*. Dar aceleaşi litere notează şi diftongii */ĭe/*, */ĭi/*, */ŭo/*, */ŭu/* cînd se află în poziţie iniţială sau la început de silabă: *un* (= *ŭun*), *om* (= *ŭom*), *este* (= *ĭeste*), *inimos* (= *ĭinimos*), *daună* (= *daŭună*), *deosebi* (= *deŭosebi*), *coexista* (= *coĭegzista*), *cais* (= *caĭis*). Limba literară recomandă numai pronunţarea lui */e/* din această poziţie însoţit de */ĭ/* şi numai pentru cuvinte din vechiul fond. În practica limbii operează curent uniformizarea: ori se extinde pentru toate situaţiile folosirea semivocalei de sprijin, în vorbirea necultivată, ori se evită constant folosirea acestor semivocale, în vorbirea hipercorectă[24]. Numai cunoaşterea normelor ortoepice urmează valoarea reală a literei.

---

[18] Vom folosi acest termen de cite ori va fi nevoie să facem trimitere atît la litere, cît şi la grup de litere, pentru a simplifica lucrurile. Ca atare *grafemul* priveşte unitatea grafică prin care se reprezintă fonemul.

[19] În unele studii se foloseşte sintagma *grafem polisemantic*, care însă are dezavantajul unor posibile confuzii cu semantica lexicală sau gramaticală, cu care nu are legătură discuţia de aici, iar în altele se vorbeşte despre *eterofonie*, legat de *omografie*, şi despre *omografe eterofone*.

[20] Vezi G. Beldescu, *Aspectul funcţional al scrierii normate actuale în perspectiva predării*, în LL, 1980, p. 630–641.

[21] Flora Şuteu, Elisabeta Şoşa, *Ortografia limbii române. Dicţionar şi reguli*, Editura Floarea Darurilor, Bucureşti, 1995, p. 257.

[22] Nu avem în vedere compuse prin prescurtare de tipul IOR, unde, de fapt, prima literă notează vocala */i/*, şi nici pronunţările *întreprindere, dobînzi*, incorecte, în care nu avem nici vocala */î/*, nici litera **î**.

[23] După actualele norme ale Academiei Române, în această poziţie se află **â**.

[24] S-a ajuns astfel la evitarea lui */i/* din diftongul */ĭe/* şi la pronunţări de tipul *trebue, caet, voe* etc. chiar şi în „cea mai cultivată pronunţare românească, pronunţarea scenică“ (Lidia Sfîrlea, *Pronunţarea literară*

Scanned with OKEN Scanner

Polivalența literelor este pusă în evidență și în cazul hiaturilor, care ridică probleme încă mai mari în privința pronunțării. Cînd prima vocală este din seria anterioară sau din seria posterioară și nu este mai deschisă decît a doua vocală a hiatului, adaugă acesteia din urmă timbru de iot (/ĭ/) sau digamma (/ŭ/), chiar în vorbirea îngrijită. Devin astfel polivalente și literele **a, ă, î**, prezente în diftongii /ĭa/ (*linia* – pron. *liniĭa, real* – pron. *reĭal*), /ŭa/ (*coagula* – pron. *coŭagula, actual* – pron. *actuŭal*), /ŭă/ (*luă* – pron. *luŭă*), /ŭî/ (*continuînd* – pron. *continuŭînd*); litera **i** notează diftongul /ĭi/ (*cuviință* – pron. *cuviĭință*), iar literele **e** și **o** diftongii /ĭe/ (*vie* – pron. *viĭe, alee* – pron. *aleĭe*) și respectiv /ŭo/ (*alcool* – pron. *alcoŭol, aspectuos* – pron. *aspectuŭos*).

Literele **e** și **o** notează și semivocalele /ĕ/ (*teatru, creastă*), /ĭ/, cînd diftongul se află la început de cuvînt (*ea* – pronume) sau la început de silabă, după vocală (*aceea* – pron. *aceĭa*, omofon cu masculinul *aceia*), /ŏ/ (*budoar, boală*), /ŭ/, cînd diftongul /ŏa/ se află la început de cuvînt (*oameni* – pron. *ŭameni*) sau la început de silabă, după vocală (*deoarece* – pron. *deŭarece*).

În poziție finală, sub accent, literele **e, i, o, u** au, obișnuit, două valori, îndeosebi pentru substantive: una, cea din limba literară, /e/, /i/, /o/, /u/, cealaltă, prezentă în vorbirea neîngrijită, /eŭ/, /iŭ/, /oŭ/, /uŭ/. Pronunțărilor cu vocală pură *duble, neglije; alibi, gri, kaki, sidi* (*CD* – compact disc), *taxi*; *banjo, bolero, caro, domino, halo, indigo, studio; atu*, prezente în limba literară, în acord cu scrisul, în vorbirea neîngrijită, uneori chiar în vorbirea unor persoane cu pretenții, le corespund pronunțări în care vocala dezvoltă un /-ŭ/: *dubleŭ, neglijeŭ; alibiŭ, griŭ, kakiŭ, sidiŭ, taxiŭ; bajoŭ, boleroŭ, caroŭ, dominoŭ, haloŭ, indigoŭ, studioŭ, atuŭ*.

Polivalența literelor operează și în cazul secvenței **iu**, care acceptă trei valori: /ĭu/ (*consiliu, salariu, teritoriu, concediu, serviciu*), /iŭ/ (*argintiu, burghiu, geamgiu*), /iu/ (*rațiune, chestiune*). Faptul are implicații deosebite pentru cei ce nu cunosc pronunțarea corectă a cuvintelor, astfel încît *consiliu* se rostește în limba literară cu diftong urcător (*con-si-lĭu*), iar în vorbirea neîngrijită cu diftong coborîtor (*con-si-liŭ*). În zona nordică a teritoriului dacoromân sufixele *-ariu, -eriu, -toriu* (cu diftong urcător) sînt încă suficient de frecvente, fapt prezent și la nume de persoană precum *Murariu, Purcariu, Vacariu*, care, sub influența rostirii din sud, au căpătat în ultimul timp o silabă în plus; sufixul *-ariu* confundîndu-se cu *-iu* (pron. cu hiat), numele se pronunță *Mu-ra-ri-u, Pur-ca-ri-u* etc.

Se adaugă valoarea de semne diacritice pentru **e** și **i**, în grupurile **ce, ci, ge, gi, che, chi, ghe, ghi**, avînd rolul de a schimba valoarea literei precedente.

Litera **y** este specifică neologismelor neadaptate limbii române, unde se pronunță conform normelor din limba de origine. O probează faptul că o parte dintre numele proprii transliterate din alfabetul grecesc se scriu cu **y**, cînd se respectă structura grecească a numelui, sau cu **i**, cînd numele este adaptat limbii române: *Illyria – Iliria, Styx – Stix, Scylla – Scila, Carybda – Caribda, Lysimachos – Lisimah, Tychydides – Tucidide, Aischylos – Eschil* etc. Cel mai frecvent **y** apare în cuvinte de origine engleză, nume comune (*lady, hobby, cow-boy, yankeu, play-back*) sau nume proprii (*Yale, New-York, Yates, Byron, Carlyle*), dar e prezent și în cuvinte de alte origini (*Paraguay, Uruguay, Kenya, Cluny*, localitate în Franța, *Cyrano de Bergerac, Adalbert Gyrowetz*, compozitor austriac, *August Conrady*, sinolog german, *Karlovy-Vary, Frigyes Karinthy*, scriitor maghiar, *Yamaguchi*, oraș în Japonia, *Yantai*, oraș în China, *Hernando Yáñez*, pictor spaniol etc., în care **y** îl notează pe ***i*** vocalic sau semivocalic. Alteori are numai valoare grafică (cf. *Jacques Chailley*, pron. *șa-ĭe*, muzicolog francez) sau schimbă valoarea literei anterioare (*Farkas Bolyai*, pron. *bo-ĭoĭ*, matematician maghiar; *Istvan Nagy*, pron. *nag*, scriitor maghiar. În cuvintele poloneze ***y*** notează un sunet între **î** și **i** (*Gdynia, Bialystok, Nysa* etc.).

---

românească. Stilul scenic, București, 1970, p. 59), poate și pentru că această pronunțare pare mai elegantă sau, poate, ca o reacție impotriva rostirii „vulgare" a neologismelor, de felul *ĭepopeĭe, ĭideĭe,meteŭor, cariŭoca* etc.

Scanned with OKEN Scanner

În unele limbi de largă circulaţie **y** îl notează pe **i** semivocalic, aşa cum în altele **i** semivocalic este redat prin **j** în scrierea numelor proprii din limbile care folosesc alte sisteme grafice (cf. fr. *Yougoslavie,* germ. *Jugoslavia*). Denumirile adaptate limbii române se scriu precum se pronunţă, după normele ortografiei româneşti: aici *Iugoslavia.*

În numele de persoană româneşti care conţin **y**, valoarea este */i/*: (*Jacques*) *Byck,* (*Theodor*) *Pallady*, (*Anghel*) *Saligny* etc.

Putem acum realiza o schemă cu valorile literelor **a, ă, î, o, u, e, i:**

Litera	*Pronunţare*	*Exemple*	
		Scriere	*Pronunţare*
a	*a* *ĭa* *ŭa*	**amar, basma** **via, crea** **punctual, croat**	*amar, basma* *viĭa, creĭa* *punctuŭal, croŭat*
ă	*ă* *uă*	**măcar, lăudă** **luă**	*măcar, lăŭudă* *luŭă*
î	*î* *ŭî*	**mînă** **continuînd**	*mînă* *continuŭînd*
o	*o* *ŏ* *ŭ* *ŭo*	**noroc, cotor** **moară, poală** **oale, oare** **impetuos, respectuos**	*noroc, cotor* *mŏară, pŏală* *ŭale,ŭare* *impetuŭos, respectuuŭos*
u	*u* *ŭ* *ŭu*	**mură, bună** **două, nouă** **atuul, noul**	*mură, bună* *doŭă, noŭă* *atuŭul, noŭul*[25]
e	*e* *ĕ* *ĭ* *ĭe* *ø* (semn diacritic)	**epocă, fete** **pleacă, putea** **ea, aceeaşi** **era, mie** **ceară, geană** **cheamă, gheară**	*epocă, fete* *plĕacă, putĕa,* *ĭa, aceĭaşi* *ĭera , miĭe* *ĉară, ĝană* *ḱamă, ǵară*
i	*i* *ĭ* *ⁱ (-i şoptit)* *ĭi* *ø* (semn diacritic	**pion, clipă** **piatră** **plopi** **fiinţă, priinţă** **ciorbă, giulgiu** **chiabur, ghiont**	*pion, clipă* *pĭatră* *plopⁱ* *fiĭinţă, priĭinţă* *ĉorbă, ĝulĝu* *ḱabur, ǵont*

Privitor la literele care notează consoane se afirmă în general că doar **c, g, h** sînt polivalente pentru că reprezintă în scris, pe de o parte, consoanele */c/*, */g/*, */h/*, ca grafeme simple, şi, pe de alta, consoanele */ĉ/*, */ĝ/*, */ḱ/*, */ǵ/*, intrînd în componenţa grafemelor complexe **ce, ci, ge, gi, che, chi, ghe, ghi**. În realitate lucrurile nu stau deloc aşa. DOOM situează printre polivalente şi literele **k, w, q, x**, iar G. Beldescu apreciază că

[25] Valorile */eŭ/*, */iŭ/*, */oŭ/*, */uŭ/* ale literelor **e, i, o, u** în poziţie finală sub accent nu le-am cuprins în tablou, deoarece acestea caracterizează vorbirea neîngrijită. Trebuie să acceptăm însă că cel puţin o parte dintre aceste cuvinte care în vorbirea neîngrijită se rostesc astăzi cu **-ŭ** vor fi acceptate de limba literară, aşa cum s-a întîmplat cu numeroase altele, printre care *dineu, releveu; deliu, potpuriu; cadou, tangou* etc., toate avînd în limba de origine finala în **e, i, o** sub accent. Procesul de adaptare este îndelung şi nonlinear, dar tendinţa este ca pentru situaţia în discuţie să se impună rostirile cu **-ŭ.** ÎO$_{1965}$ accepta, ca şi DEX, numai scrierea (şi rostirea) *bolero*, pentru ca, începînd cu DOOM, să se accepte, pe lîngă *bolero* (dans), şi *bolerou* (ilic). Un pas mai mare a făcut *care* (cu accent oxiton), care s-a impus deja numai cu forma *careu* (poate pentru evitarea confuziei cu pronumele *care*), deşi în vorbirea cartoforilor se foloseşte aproape exclusiv *care.*

Scanned with OKEN Scanner

„determinarea polivalențelor din scrierea actuală este o operație cu un coeficient de aproximație inevitabil. Polivalențele funcționale nu se pot stabili în afara realităților de pronunție, iar pronunțarea literară a limbii române este un obiect de mari divergențe“[26].

Afirmația are în vedere în primul rînd valorile literelor **k, q, x, w**, prezente în neologisme, iar neologismele neadaptate limbii române se scriu și se pronunță ca în limba de origine, fapt ce-i determină pe unii lingviști să considere că pentru folosirea lor „nu pot fi formulate reguli pur ortografice“[27]. Cum însă scrierea și pronunțarea neologismelor limbii române respectă tratamentul cuvintelor din limba de origine, vom avea în vedere situațiile întîlnite la cuvinte mai frecvente în vorbirea românească. Nu vom aduce însă în discuție faptul că fiecare dintre aceste litere intră în concurență cu alte litere (grupuri de litere) folosite în sistemul grafic actual al limbii române.

Litera **k** redă în scris fonemele */c/* și */ḱ/*, valoarea fiind fixată de vocala care urmează (*kaki*). De obicei această literă apare în neologisme, fie că sînt de origine franceză (*kaki, khmer, kibbutz, kilo,* cu compusele lui, *kimberlit, koala, kurd* etc.), germană (*kaizer, kaliu, kiselgur, kitsch, karling, kelvin* etc.), engleză (*ketchup, killer, know-how, markenting, snack-bar, week-end, whisky, yankeu* etc.), japoneză (*kabuki* "teatru tradițional japonez", *kamikaze, karate, koka* "hotărîre a arbitrului în sport", *kogai* "o anume poluare" etc.), sau de alte origini (*kuna* "monedă croată", *katharevusa* "greaca literară", *kazah* etc.). Majoritatea acestor cuvinte au circulație internațională.

Numele proprii străine se scriu conform ortografiei folosite de limba respectivă, dacă aceasta folosește grafia latină (*Kennedy, Kentuky, Koch, Kreutzer, Karlovy-Vary, Kafka* etc.), sau conform formei impuse pe plan internațional (*Kazantzakis, Karakum, Kawasaki, Katmandu* etc.).

Intră aici și abrevierile sau simbolurile cu circulație internațională: ***K*** *(kaliu),* ^{0}***K*** *(grade kelvin),* ***Kr*** *(kripton),* ***Bk*** *(berkeliu),* ***km*** *(kilometru)* și toate compusele cu *kilo,* ***o.k.*** *(ŭo keĭ).* În unele cazuri abrevierea l-a păstrat pe **k**, iar cuvîntul a fost adaptat limbii române: ***k.o.*** (*knock-out,* adaptat în română *cnocaut*, fără respectarea pronunțării engleze – *nokaut*), ***k.d.*** (*knock-down*, adaptat în română *cnocdaun,* fără respectarea pronunțării engleze – *nokdaun*).

Derivatele românești de la cuvintele bază cuprinzînd litera **k** îl păstrează: *kantian, newyorkez, irakian, parkinsonism* etc.

În ce privește scrierea numelor de persoană românești, normele au recomandat totdeauna evitarea folosirii literelor **k, w, y, q**, mai ales în hipocoristice, creații românești, dar s-a acceptat ca acestea să păstreze forma dorită de purtători, fie că au, fie că nu au origine străină. Este însă supărătoare apariția unor forme hibride, cum ar fi *Tacke* (apărută pe ecranul TVR$_1$ din 15 ianuarie 1999, ora 15,56), combinație nefericită între *Tache*, destul de răspîndită, și *Take*, impusă prin personalitatea lui Take Ionescu.

Foarte multe neologisme care în limba de origine se scriau cu **k** sau prin transliterarizare s-ar fi ajuns la **k** au fost adaptate limbii române, astfel încît se scriu cu **c**: *caiac, cangur, carstic, chefir, chimonou, fachir, pechinez, schi,* ca și cuvintele formate cu *chin-, chineto-, cherato-, -chinezie (*< fr. *kayak, kangourou, karstique, kefir/kephir, kimono, fakir, pekinois, ski, kin-, kerato-, -kinesi-*), *camgarn, cart, crah* (< germ. *Kammgarn, Kart, Krach*), *carting, folclor, parching* (< engl. *karting, folklore, parking*), *chera* (< ngr. *kera*), *calmuc* (< rus. *kalmîk*) etc. Cu atît mai firesc era să fie scrise cu **c** împrumuturile mai vechi care în limba de origine erau scrise cu **ck**[28], *nichel* (< germ. *Nickel*), *cocteil, doc, docher* (< fr., engl. *cocktail, dock, docker*), *biftec* (< fr. *bifteck*).

---

[26] George Beldescu, *art. cit.*, p. 634.
[27] Flora Șuteu, Elisabeta Șoșa, *op. cit.*,p. 258.
[28] Trecerea nu e valabilă pentru împrumuturile mai noi; cf. *sticks.*

Scanned with OKEN Scanner

Folosirea literei **k** nu se explică prin raportare la etimon în cazul unor cuvinte cum ar fi *calif, caracul, catharsis, chec*, întrucît etimonul este cu **c** (fr. *calife, caracule, catharsis*[29], engl. *cake*); formele cu **k** reprezintă încă un caz de hipercorectitudine.

Litera **x** notează, în vorbirea literară, grupurile consonantice /*cs*/ şi /*gz*/[30]. În poziţie iniţială, în poziţie finală şi în poziţie interioară cînd este urmat de consoană, **x** are valoarea /*cs*/ (*xilofon, ax, extaz*). În poziţie intervocalică, valoarea este a grupului sonor /*gz*/ (*exact, exemplu, exersa* – pron. *egzact, egzemplu, egzersa*), dar şi a grupului surd /*cs*/ (*axă, exagera, exeget* – pron. *acsă, ecsagera, ecseget*), fără a se putea fixa reguli riguroase pentru pronunţarea /*gz*/ sau pronunţarea /*cs*/. Acest fapt duce la pronunţări neconcordante cu norma, mai ales că în acelaşi context fonic norma recomandă cînd o pronunţare, cînd alta: *exagera* /ecsagera/, dar *exact* /egzact/, *exod* /ecsod/, dar *exotic* /egzotic/, *exuberant* /ecsuberant/, dar *exulta* /egzulta/, *exeget* /ecseget/, dar *exemplu* /egzemplu/, *exigent* /ecsigent/, dar *exista* /egzista/ etc.

Avînd în vedere numele literei, există tendinţa de generalizare a pronunţării cu /*cs*/[31], deci /ecsact/, /ecsemplu/, /ecsista/ etc. Pe de altă parte însă, pronunţarea cu /*gz*/ pare mai „aleasă", făcînd posibile pronunţări ca /egzagera/, /agziomă/, /lugzuriant/, /egzeget/. Firească este în acest caz consultarea lucrărilor normative, pentru fixarea pronunţării corecte.

În împrumuturile neadaptate, mai ales în numele proprii, se respectă pronunţarea din limba de origine: *Luxemburg* /lűcsăbur/ sau /lucsemburc/, dar *Bruxelles* /brűsel/ (comp. flamand. *Brussel* /brűsəl/), *Mexic* /mecsic/, adaptat limbii române, de unde *mexican*, derivat românesc, dar *Ciudad de Mexico* /sĭuda de mehico/, capitala Mexicului.

O situaţie aparte a literei **x** este că se află în concurenţă cu grupurile de litere **cs, gz, cz, cks**. Cum în marea majoritate a cazurilor selectarea unei forme sau a alteia are în vedere etimonul, iar cei mai mulţi dintre vorbitori nu-l cunosc, şi nici nu se poate pune problema să-l cunoască, cheia corectitudinii este memorarea listelor de cuvinte cu grupurile de litere, mult mai puţine decît cele cu ***x***. Grupul ***cks*** apare numai în cuvîntul *sticks-uri* (< engl. *sticks*), în care pluralul este marcat o dată prin *-s* din engleză şi a doua oară prin *-uri* din română; **cz** este prezent doar în cuvîntul *eczemă* (< fr. *eczema*), pronunţat cel mai adesea cu /*gz*/; **gz** apare în apelativele *bogză* „bufniţă", *bogzar* „specie de peşte", ambele de origine necunoscută, *zigzag* (< fr. *zigzag*), precum şi în toponime sau antroponime formate de la baza *bogză (Bogzeşti, Bogzeanu* etc.).

Mai numeroase sînt cuvintele în care apare grupul de litere ***cs***, fie că sînt din vechiul fond (*catadicsi, îmbîcsi, micsandră*), fie că sînt împrumuturi mai noi din latină (*facsimil* < *fac simile*), franceză (*fucsie* < *fuchsia, fucsină* < *fuchsine, hicsoşi* < *Hyksos, tocsin* < *tocsin, sconcs* < *sconcse* < engl. *skunks)*, germană (*cocs* < *Koks, lacs* „specie de peşte", < *Laks, rucsac* < *Rucksack, vacs* < *Wachs),* engleză (*comics* „bandă desenată", < *comics*), rusă (*cocsagîz* < *kok-sagîz*), cărora li se adaugă derivate şi compuse româneşti (*văcsuitor, cocsochimic* etc.).

Se întîlnesc şi situaţii cînd în acelaşi context fonic (grafic) apar şi ***x*** şi ***cs***, explicaţia oferind-o baza diferită a cuvintelor. Substantivul *lacs* „specie de peşte" intră în opoziţie cu

---

[29] Ca şi în alte cazuri, important pentru limba română e că a luat cuvîntul din franceză, chiar dacă în franceză a fost preluat din gr. *katharsis* „purificare". Faptul a determinat însă scrierea şi în română cu k (cf. DEX, DER).

[30] Valoarea /*s*/ a acestei litere este acceptată astăzi numai pentru *Bruxelles* (pron. *Brűsel*). Această valoare este întîlnită la italofili, care urmează modelul din limba italiană, unde se şi scrie *s (esclusivo, escursione)*, model care, în secolul al XIX-lea, a fost prezent şi în limba română, alături de cel francez, cu *x* (Cf. Titu Maiorescu, *Raport cetit în Academia Română (sesiunea generală de la 1880) asupra unui nou proiect de ortografie*, în Idem, *Critice. 1866–1907*, ediţie completă, vol. II, Bucureşti, 1915, p. 143: „Se lasă însă latitudine să se scrie *expediţiune* şi *espediţiune, exemplu* şi *esemplu*, după cum vrea să pronunţe scriitorul); dar *x* are valoare /*s*/ şi azi în vorbirea neîngrijită (*escavator, esplicaţie*), rezultat din eliminarea lui /*c*/, alături de /*z*/ *(ezistă, ezact)*, rezultat din eliminarea lui /*g*/.

[31] E de reţinut că lucrările normative indică numai pronunţările cu /*gz*/.

Scanned with OKEN Scanner

lax „destins, lejer" (< lat. *laxus*); *coxal* nu e derivat din *cocs*, ci e împrumutat din fr. *coxal* (< lat. *coxa)*[32]; *tocsin* „clopot de alarmă"< fr. *tocsin*, iar *toxină* „substanță organică, cu acțiune toxică, produsă de organismele animale sau vegetale" < fr. *toxine* etc.

Etimonul nu se respectă însă totdeauna în alegerea grafiei cu **x** sau **cs**. Adeseori cuvintele care ar trebui scrise cu **cs** apar scrise cu **x**, reprezentînd un caz de hipercorectitudine; *cox, sconx, ruxsac* sînt forme greșite, dar *chix, fux* „operația de aducere a buștenilor în poziția de plutire" s-au impus în limba literară, în ciuda etimonului (germ. *Kicks, Fuchs*). S-a ajuns chiar ca un cuvînt străin să intre în limba română cu două forme diferite: în județul Satu-Mare există localitatea *Bixad*; o localitate cu același nume, *Bixad*, există și în județul Covasna, nu departe de *Bicsadu-Oltului*, aceasta din urmă fiind singura care respectă etimonul, magh. *bicsad*.

Aceste ezitări au două explicații.

a) Alternanța **x – cș** la finalul cuvintelor: *fix – ficși, ortodox – ortodocși, complex – complecși, perplex – perplecși* etc. favorizează extinderea grupului **cs** în dauna lui **x**.

b) În procesul de adaptare au existat ezitări: dacă în poziție inițială apare numai **x**, grupul **cs** fiind exclus, în poziție finală și în poziție interioară contextele fonetice și grafice sînt asemănătoare, lăsînd loc liberului arbitru. În cazul numelor de persoane se impunea forma scrisă, corectă sau nu, ajutată, cel puțin într-o măsură, de forme hipocoristice, astfel că *Alexandru* a devenit *Licsandru, Alecu, Leca* etc., considerate "corecte" din momentul trecerii lor în actele oficiale. Este, printre altele, și cazul numelui *Alecsandri*, impus în această formă.

Celelalte două litere, **q** și **w**, au o situație mai aparte, explicabilă și prin acceptarea lor în alfabetul românesc abia în ultima vreme. Neologismele conținîndu-l pe **q** (**qu**) au fost adaptate limbii române, în cea mai mare parte[33], în grafiile **c** (*cart, cartier, ecarisaj, licoare*), **cv** (*acvatic, cvintet, ecvestru*), sau **cu**, situație în care **u** este vocalic (*ecuator, ecuație)* ori semivocalic (*acuarelă, cuantă, cuarț*). Urmat de **e** (**i**), **qu** adaptat a devenit /ḱ/, notat **chi, che** (*chintal, chitanță, chenzină*). În neologismele neadaptate se respectă scrierea și pronunțarea din limba de origine.

Adaptarea neologismelor cu **q** nu s-a produs în conformitate cu niște norme foarte riguroase. Așa se face că un cuvînt împrumutat s-a putut impune în limba română cu mai multe forme. Sînt considerate astăzi corecte *cvartet* și *cuartet, cvadrimotor* și *cuadrimotor, cvartă* și *cuartă, cvartadecimă* și *cuartadecimă, cvietism* și *chietism*, chiar dacă unii termeni sînt specializați pe domenii de activitate: *cvintă* aparține muzicii, iar *chintă* – sportului; în limbajul tehnic apare *cvartă* „grup de conducte electrice izolate între ele și răsucite", iar *cvartă* și *cuartă* denumesc aceeași realitate, „intervalul dintre patru note consecutive". E adevărat că dicționarele explicative sînt mult mai permisive, seria variantelor fiind mult mai mare[34].

Lipsa acestor norme de adaptare se reflectă și în prezența în limba română a unor neologisme care au aceeași bază, dar se scriu diferit. Astfel, lîngă *acuarelă* apar *acvacultură, acvaforte, acvamarin, acvanaut, acvaplan, acvariu, acvatubular, acvatic*, unele cu derivate formate în limba română sau împrumutate din aceeași limbă, și chiar *acqua-tofana*, numele unei otrăvi celebre din Italia secolelor al XVI-lea – al XVII-lea. În aceeași situație sînt *ecvestru* și *echitație*, lîngă *equus*, nume generic pentru clasa de mamifere în care se cuprinde și calul; lîngă *cartier*, care a avut și varianta *cuartier*, există *cvartir* și *încartirui*; *ubicuitate* este însușirea cuiva (de regulă, a divinității) de a fi prezent simultan în locuri diferite, dar plantele capabile să se dezvolte în condiții diferite sînt *ubicviste*.

---

[32] Derivatul românesc ar fi fost *copsal*, de la *coapsă*.

[33] O probează discordanța dintre cuvîntul *chintal* și prescurtarea cestuia, care a rămas la forma veche, prezentă și în standardele europene, **q**.

[34] MDA dă pentru cele mai multe cuvinte cu **cv** variante cu **cu**.

Scanned with OKEN Scanner

În multe situații creațiile pe teren românesc de la nume proprii străine sînt tratate ca românești și se scriu ca atare: de la numele personajului *Don Qiujote*, pron. */don ḱihote/*, s-au format derivate ca *donchihotism, donchihotist.*

Nici celelalte litere nu sînt lipsite de polivalență. Am văzut mai sus situația lui **n**, cu cele trei pronunțări diferite, la care se adaugă pronunțarea ca */m/*, din cauza coarticulării cu */m/* următor în cuvinte ca *înmîna, înmulți* etc., pronunțate *îmmîna, îmmulți*. De altfel, Aron Pumnul chiar propunea ca scrierea să urmeze pronunțarea aceasta, însă limba literară a acceptat trecerea lui **n** la **m** numai cînd era urmat de **b (p)**.

Fenomenul coarticulării face ca, destul de frecvent, consoanele surde să se sonorizeze, iar cele sonore să se afonizeze. Cum trecerea unei consoane în alta nu este acceptată de limba literară decît în cazuri particulare, fenomenul contribuie la sporirea cazurilor de polivalență. Astfel **b** are corespondent în pronunțare nu numai consoana */b/* (*blid, stabil, crab*), ci și consoana */p/* (*obține, obcină, absent* se pronunță curent *opține, opcină, apsent)*; **c** notează nu numai consoana */c/* (*corp, acasă, ac*), ci și consoana */g/* (*consecvent, frecvent, secvență* se pronunță curent *consegvent, fregvent, segvență*) etc. În pronunțările neîngrijite și mai ales cînd ritmul vorbirii e alert, cazurile de nerespectare a valorii unice a literelor sînt și mai frecvente (cf. pronunțarea *obzeci* pentru *optzeczi*, destul de răspîndită).

În legătură cu polivalența literelor și opusă acesteia este *poligrafia*, cauzată în primul rînd de polivalență, dar privită din perspectiva opusă. Definibilă drept proprietatea unor grafeme diferite de a nota același sunet, poligrafia ar putea fi numită și *omofonie*[35]. Consoana inițială din cuvintele *calciu* și *kaliu* e aceeași, */c/*, după cum în cuvintele *box* și *cocs* avem aceeași finală consonantică, */cs/*.

Fenomenul nu este determinat însă numai de prezența celor 5 litere, **k, q, x, w, y**, ci angajează și cuvinte vechi românești, în care cele 5 litere nu apar: *ea*, pronume, și *ia*, verb, au aceeași pronunțare, cum la fel se pronunță prima consoană din *cheag* și *chiar* etc. Destul de răspîndit, fenomenul este agravat pe de o parte de prezența literelor **k, q, w, x, y**, ale căror valori se redau și prin alte litere, dar se consideră absolut necesare în ortografierea neologismelor neadaptate limbii române; pe de altă parte, este agravat de poligrafia lui */î/*, folosirea lui **î** și **â** justificîndu-se prin considerente exclusiv extralingvistice.

Atît polivalența grafemelor, cît și poligrafia fonemelor contribuie la subminarea caracterului fonetic al ortografiei românești. Totuși ortografia românească rămîne esențialmente fonetică, respectînd, atît cît este posibil, pronunțarea și cultivînd o anume pronunțare. Cuvîntul *quietism*, înregistrat de DN_{II} și absent din DLRM este prezent în DEX cu ortografierea *chietism*, preluată și de DOOM, care admite și ortografierea, deci și pronunțarea *cvietism*. Pe de altă parte, nu e pentru nimeni un secret că ortografia respectă numai în linii generale pronunțarea, limitîndu-se la o anume pronunțare, pe care o pretinde din partea celui ce scrie. De aceea chiar și cei al căror interes pentru pronunțarea literară este pe un plan secundar evită redarea în scris a unor rostiri evident neliterare, cum ar fi *chișior* (*ḱišor*), *jeamât* (*žamât*) etc., pe care le înlocuiesc cu cele deprinse la școală și neglijate în comunicarea orală.

Literele duble au constituit totdeauna pentru ortografia românească o problemă distinctă și a fost soluționată diferit de-a lungul timpului. Pornind de la principiul conform căruia ceea ce nu se diferențiază în rostire poate rămîne nediferențiat și în scriere, literele duble care foloseau la diferențierea omonimelor de tipul *casă* „construcție" – *cassă* (de bani), / *masă* „obiect" – *massă* „mulțime", *rasă*, participiul verbului *a rade* – *rassă* „varietate (de oameni sau animale)" au fost înlocuite prin litere simple. Literele duble se folosesc în scrierea actuală de fiecare dată cînd în rostire apar două foneme, iar limba română cunoaște două situații de acest fel:

[35] In unele studii este numită *eterografie*, legată de omofonie, sau *omonimie eterofonică*.

Scanned with OKEN Scanner

a) aceeaşi literă notează foneme diferite: în *acces, accepta, accident, occipital* etc., primul **c** notînd fonemul */c/*, cel de al doilea – fonemul */ĉ/*;

b) litera notează acelaşi fonem, cu pronunţare dublă, fiind vorba despre vocale în hiat, diftongi sau consoane duble: *contraatac, idee, fiinţă, vii, alcool, atuul, continuu, subbibliotecar, kilogrammetru, înnoda, interregional, transsaharian, posttraumatic* etc.

E de observat că la puţine cuvinte litera dublă se află în rădăcina cuvîntului (*alcool*), explicabilă prin etimon. În cele mai multe cazuri, iar la consoane de fiecare dată, dublarea se datoreşte îmbinării morfematice a cuvîntului, fie că este vorba despre cuvinte noi, formate prin derivare sau compunere (*contraatac, fiinţă, < fi + -inţă, subbibliotecar* etc.), fie că este vorba despre adăugarea unor morfeme gramaticale (*vii: -i* este desinenţă de pers. a II-a sing. la verb sau desinenţă de masculin plural la substantiv sau adjectiv; *continuu: -u* este desinenţă de pers. I sing. la verb sau desinenţă de masculin singular la adjectiv; *atuul:* al doilea **u**, considerat vocală de legătură între articol şi substantiv, este, în vorbirea curentă, chiar articol, în pronunţarea */a-tu-u/*).

Pentru folosirea literei duble, cuvîntul derivat sau compus trebuie să aibă elementele identificabile în limba română; *îneca* se va scrie cu un singur **n**, deşi este urmaşul lat. *neco, -are* şi o parte dintre vorbitori pronunţă *înneca*, dar *neca* nu circulă în limba română actuală. Într-o situaţie similară se află *înota*.

Nu se vor scrie cu **ss**, ci cu **s** cuvintele *transcrie, transcriere, transcripţie*, care sînt împrumuturi (< lat. *transcribere, transcriptio, -onis*, fr. *transcrire, transcription*); chiar dacă par a fi formate în limba română, au urmat modelul latinesc şi pe cel francez. Tot împrumuturi sînt *transilvan* (< lat. *transylvanus*), de la care s-au format şi alte cuvinte, şi *transept* (< fr. *transept*). Prezenţa prefixului *trans-* în aceste cuvinte este indiscutabilă, dar elemente ca *scripţie, silvan, sept* (acesta cu sensul din derivatul nostru) nu sînt prezente în limba română. Excepţie face *subraţ*, care s-a fixat în această formă prin tradiţie.

O particularitate a limbii vorbite este lungirea unor sunete pe considerente de expresivitate. În această situaţie, litera se reia de cîte ori este nevoie. Este în primul rînd cazul interjecţiilor (*Ooof, of, of, of!; Vaaai!; Brrrr!* etc.), al unor vocative (*Ioaneee!; Vasileee!*) sau al unor cuvinte menite să atragă atenţia (*Atenţiuunee!; Viinee!; Gaataaa!*), al unor cuvinte purtînd marca expresivităţii (comp. *Da!*, sec, cu *Daaa!*, participativ, sau *Nu!* cu *Nuuu!, Bun!* cu *Buuun!*), între care se cuprind şi imperative sau enunţuri imperative, din care verbul poate lipsi, sau alte cuvinte exclamative (*Săriiţi!; Veniiţi, oaameni buuni!; Ajutoor!; Vorrrba!; Mmizerabilul!; Rrăutate!; Cconţopistule!* etc.).

Prelungirea sunetului şi prezenţa literei repetate constituie şi o modalitate de exprimare a superlativului (*Vii rrepede!; E maaare!*).

In ortografierea numelor de persoană româneşti trebuie respectată forma pe care purtătorii numelor au utilizat-o: *Bolliac, Philippide, Rosetti, Negruzzi, Pann, Russo* etc. În pronunţare apare un singur sunet, nu două, conform cu tradiţia (*Negruzzi – /negruţi/*), ca şi în cazul numelor cu vocală dublă (*Aaron, Varlaam*).

Neologismele neadaptate, ca şi numele proprii străine, se scriu şi se pronunţă ca în limba de origine, deci *allegretto, pizzicato, hobby, mass-media, rummy* etc. Unele neologisme s-au adaptat limbii române, deci se scriu cum se pronunţă (*bos, jaz, jazband, moto* etc.), altele sînt în curs de adaptare (*watt* are pluralul *waţi*, ceea ce îndreptăţeşte scrierea *wat*[36]). Consultarea ultimelor ediţii ale lucrărilor normative devine în acest caz mai mult decît necesară.

După cum se vede, ortografia românească încearcă mereu să se apropie de ortoepie, dar aceasta nu înseamnă că va deveni cîndva fonetică la modul absolut. Limba este un fenomen în permanentă schimbare, pentru a răspunde nevoilor societăţii; ca atare, armonizîndu-se cu cerinţele comunicării orale de la un anumit moment, prin salturi,

[36] Vezi Flora Şuteu, Elisabeta Şoşa, *op. cit.*, p. 246.

Scanned with OKEN Scanner

ortografia va rămîne mereu în urmă faţă de dezvoltarea continuă şi lentă a comunicării orale. Mereu vor apărea cuvinte, necesare punerii în circulaţie a noilor informaţii despre lume, iar acestea, dacă vor fi împrumuturi, vor îmbrăca haina din limba de origine. Permanent vor apărea devieri în pronunţare, care la un moment dat s-ar putea solda cu modificări în sistemul fonologic românesc. E suficient să amintim situaţia lui */ü/* şi */ë/*, admise pentru pronunţarea unor cuvinte pătrunse în limba română, dar absente din sistemul vocalic românesc. Mereu limitată, prin caracterul ei convenţional, în procesul apropierii de pronunţarea corectă, ortografia românească va trebui să-şi modifice mereu aceste limite, pentru a putea rămîne într-o relaţie directă cu ortoepia. Altfel ar risca să devină etimologică.

2.2.2. *Sistemul fonetic (fonologic) al limbii române*

Rostul scrierii este să transpună grafic o limbă, a cărei principală formă de manifestare este cea orală. Ortografia fonetică urmăreşte să se apropie cît mai mult posibil de rostire, de aceea problema ei fundamentală e de a găsi pentru fiecare sunet funcţional (fonem) o literă, iar literei să-i corespundă în rostire un singur fonem. Pentru a vedea dacă şi în ce măsură ortografia limbii române este fonetică, e necesar să cunoaştem sunetele care au valoare funcţională în limba română, sistemul ei fonologic.

Sunetele limbii române se împart în două mari clase, ***vocale*** şi ***consoane***, fiecare alcătuind un subsistem care permite regrupări de sunete în raport de anumite trăsături caracteristice.

2.2.2.1. Sistemul vocalic al limbii române cuprinde 7 unităţi: */a/*, */e/*, */i/*, */ă/*, */î/*, */o/*, */u/*[37], care se organizează după gradul de deschidere sau apertură (*deschise*: */a/*; *închise*: */i/*, */î/*, */u/*; *medii* sau *mijlocii: /e/, /ă/, /o/),* după poziţia muşchiului lingual (*anterioare: /e/, /i/*; *posterioare*: */o/*, */u/*; *centrale* sau *neutrale: /a/, /ă/, /î/*) şi după participarea – neparticiparea buzelor (*labiale* sau *rotunjite*: */o/*, */u/* şi *nelabiale* sau *nerotunjite*: */e/*, */i/*, */a/*, */ă/*, */î/).* Această organizare este înscrisă într-un triunghi, numit ***triunghiul vocalic***:

Serii / Clase	Anterioare	Centrale	Posterioare
Deschise		*a*	
Semideschise (Semiînchise)	*e*	*ă*	*o*
Închise	*i*	*î*	*u*
	Nelabiale		**Labiale**

S-au realizat şi scheme mai complexe pentru reprezentarea sistemului vocalic; noi vom rămîne la această schemă, simplă, dar suficientă pentru demersul nostru.

În procesul vorbirii, manifestare concretă a limbii, se produc modificări în articularea vocalelor. Cele mai multe dintre devierile apărute în pronunţare se datoresc coarticulării şi se produc în interiorul unei serii formate fie după gradul de deschidere, fie după poziţia muşchiului lingual. Devierile pe care le putem aştepta sînt : */e/↔/i/*, */a/↔ /ă/*, */ă/↔ /î/*, */o/ ↔/u/*, */e/ ↔/ă/*, */ă/↔ /o/*, */i/ ↔/î/*, */î/ ↔/u/*. Cele mai reduse posibilităţi de deviere le are */a/*, care se poate întîlni doar cu */ă/*, fie */a/ > /ă/* (*băcăuan*), fie */ă/ > /a/* (*barbat*)[38]. În schimb */ă/* are cele mai

[37] Pentru descrierea sistemului, vezi E. Vasiliu, *Fonologia limbii române*, ES, Bucureşti, 1965, care precizează criteriile de segmentare a tranşelor sonore în unităţi segmentale minimale de expresie şi de identificare a fonemelor.

[38] Interesează aici numai existenţa formelor în discuţie, nu şi statutul acestora (limbajul căruia îi aparţin) sau modul cum s-a ajuns la aceste forme.

Scanned with OKEN Scanner

numeroase posibilităţi de deviere, aflîndu-se în mijlocul schemei. Poate devia spre /a/ (cf. pron. *paduri*), spre /e/ (cf. pron. *coaje*), spre /o/ (cf. pron. *fomeie*[39]), spre /î/ (cf. pron. *casâ*), dar procesul este şi invers, pronunţîndu-se /ă/ în loc de /a/ (cf. pron. *făbrici*), în loc de /e/ (cf. pron. *pă, mărg* pentru *pe, merg*), în loc de /o/ (cf. pron. *sălămonar* pentru *solomonar*), în loc de /î/ (cf. pron. *ăl* pentru *îl*). Cele mai importante regului ortoepice şi ortografice bazate pe principiul fonetic, pe pronunţare, au în vedere devieri de acet fel[40].

Vocalele centrale (/a/, /ă/, /î/) au în orice context regim vocalic. Vocalele anterioare şi cele posterioare au regim vocalic, situaţie în care formează centrul silabei şi sînt apte să primească accentul cuvîntului, sau regim semivocalic, apărînd în aceeaşi silabă cu o vocală şi devenind inapte de a primi accentul cuvîntului. Grupul format dintr-o vocală şi o semivocală, aparţinînd obligatoriu aceleiaşi silabe, formează un **diftong**.

Limba română are 10 **diftongi ascendenţi** formaţi din semivocală + vocală: */ĭa/ (iată), /ĭe/ (pietre), /ĭo/ (iod), /ĭu/ (consiliu), /ĕa/ (curea), /ĕo/ (deoparte), /ŏa/ (oală), /ŭa/ (ploua), /ŭă/ (nouă), /ŭî/ (plouînd)*, şi 14 **diftongi descendenţi**, formaţi din vocală + semivocală: */aĭ/ (spaimă), /eĭ/ ardei), /iĭ/ (copii), /ăĭ/ (hăinuţă), /îĭ/ (pîine), /oĭ/ (doică), /uĭ/ (uimire), /aŭ/ (august), /eŭ/ (spondeu), /iŭ/ (argintiu), /ăŭ/ (zurgălău), /îŭ/ (molîu), /oŭ/ (nou), /uŭ/ (contiguu)*[41]. În diftongii ascendenţi apar toate cele patru semivocale, iar în cei descendenţi apar numai semivocalele /ĭ/ şi /ŭ/, fiecare combinîndu-se cu toate cele şapte vocale ale sistemului.

O vocală poate forma grup, aparţinînd aceleiaşi silabe, şi cu două semivocale, grupul numindu-se **triftong**. Structura obişnuită a triftongilor este semivocală + vocală + semivocală, prezentă în **triftongii centraţi**: */ĕaĭ/ (vedeai), /ĕaŭ/ (auzeau), /ĭaĭ/ (tîrguiai), /ĭaŭ/ (croiau), /ĭeĭ/ (piei), /ŏaĭ/ (leoaică)*. Sînt şi cazuri cînd ambele semivocale se află în faţa vocalei, formînd **triftongi ascendenţi**: */ĭŏa/ (aripioară), /ĕŏa/ (pleoapă)*.

Diftongii au valoare difonematică, iar triftongii – valoare trifonematică[42].

2.2.2.2. Sistemul consonantic este mult mai bogat decît cel vocalic. Cele 22 de unităţi se pot grupa după natura obstacolului întîlnit de curentul de aer fonator pe traiectul vocal (modul de articulare), după locul de pe traiectul vocal unde se creează obstacolul (locul de articulare) şi după participarea/nonparticiparea coardelor vocale. Combinînd cele trei criterii de clasificare, obţinem schema de la pagina 123.

Această schemă de organizare este destul de generală, dar este suficientă pentru abordarea relaţiei dintre pronunţie şi scriere. Am cuprins aici şi sonantele, separat de sonore, pentru a simplifica lucrurile pe cît este posibil. Se pune însă în evidenţă faptul că fiecare consoană intră în opoziţie cu oricare altă consoană prin cel puţin o trăsătură distinctivă. Au rămas la un loc numai consoanele /l/ şi /r/, ambele sonante, dentale, lichide; trăsăturile distinctive, prin care acestea intră în opoziţie, sînt: /l/ – laterală, /r/ – vibrantă, trăsături suficiente pentru a pune în opoziţie expresii ca *lac – rac*, cărora le corespund valori diferite[43].

---

[39] Varianta *fomeie* s-a format din mai vechiul *fămeie* (încă folosit azi în unele zone), care se află şi la baza formei *femeie*.

[40] A se vedea $ÎO_{1995}$, § 4, 5, 6, 9, 10, 11, 12, 13, 18, 19, 20, 22, 97, unde se recomandă pronunţarea cu anumite vocale în defavoarea altora şi scrierea în consecinţă, după modelul § 4 şi 5: „Se scrie şi se pronunţă *ă*, nu *e*, după *ş, j*...".

[41] Pronunţarea cu hiat *(contigu-u)*, recomandată de lucrările normative pentru cuvintele terminate în **-uu**, pare ciudată; subiecţii anchetaţi de noi, aparţinînd unor registre diferite ale limbii, au pronunţat */-uŭ/*, avînd şi conştiinţa corectitudinii acestei pronunţări, chiar cînd cunoşteau norma de pronunţare.

[42] S-au emis şi teorii conform cărora unii diftongi şi chiar unii triftongi ar avea valoare monofonematică (Vezi, de pildă, Ana Tătaru, *Limba română. Specificul pronunţării în contrast cu germana şi engleza*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1997). Această interpretare este rezultatul actualizării opoziţiilor neutru – palatal, neutru – labial, neutru – labial – palatal: *pară – piară /p'ară/, pată – poată /p°ată/, pară – aripioară /arip°ară/*. Rezultatul cel mai spectaculos al acestor teorii este că numărul consoanelor creşte foarte mult (/p/ ar avea patru invariante: /p/, /p'/, /p°/ /p'°/, cu patru valori diferite); (Vezi E. Petrovici, *Sistemul fonematic al limbii*, în SCL, 1956, nr 7).

[43] Nu avem în vedere pronunţări defectuoase din limbajul copiilor, cu /r/ devenit /l/ *(lîpă, lac*, pentru *rîpă, rac* etc), care nici nu pot fi luate în consideraţie pentru pronunţarea ortofonică.

Scanned with OKEN Scanner

Şi în cazul consoanelor se constată devieri produse în procesul de comunicare. Cel mai adesea aceste devieri sînt tot rezultatul coarticulării, modificările restrîngîndu-se, în acest caz, în limitele unei serii. Efectele coarticulării se pot aprecia repede şi uşor dacă avem în vedere că limba literară a acceptat sonorizări ale consoanelor surde (*/s/ > /z/: dezbina)*, sau afonizări ale consoanelor sonore (*/z/ > /s/: răspopi*), forme impuse şi în ortografie.

Loc de articulare / Mod de articulare		bilabiale	labiodentale	dentale	prepelatale	palatale	velare	laringale
Oclusive	sonante	*m*		*n*				
	sonore	*b*		*d*		*ģ*	*g*	
	surde	*p*		*t*		*ķ*	*c*	
Fricative	sonante			*l, r*				
	sonore		*v*	*z*	*j*			
	surde		*f*	*s*	*ş*			*h*
Africate	sonore				*ĝ*			
	surde			*ţ*	*ĉ*			

Schema sistemului consonantic românesc

2.2.2.3. Pentru notarea celor şapte vocale, ortografia românească foloseşte opt litere **a, e, i, ă, î, â, o, u**. Pentru şase dintre vocale se foloseşte cîte o literă. Pentru vocala */î/* se întrebuinţează două litere, **î** şi **â**. Criteriile după care se folosesc cele două litere pentru acelaşi sunet nu se subordonează principiului fonetic şi nici celui etimologic, ci privesc exclusiv poziţia în cuvînt.

După ce în 1953 s-a hotărît „suprimarea lui **â**“[44], pentru aplicarea consecventă a principiului fonetic, în 1965 secţia de ştiinţe filologice a Academiei Române a propus, iar Prezidiul Academiei a aprobat, reintroducerea literei **â**, care „se va folosi în scrierea numelui propriu *România* şi a tuturor cuvintelor din aceeaşi familie (*român, românesc* etc.)“ (ÎO$_{1965}$, p. 3). In 1993 adunarea generală a Academiei Române a hotărît extinderea folosirii lui **â** după normele propuse de Sextil Puşcariu în 1929:

„Literele ***â*** şi ***î*** corespund aceluiaşi sunet, întrebuinţîndu-se după următoarele reguli:

a) ***î*** se scrie totdeauna la începutul şi la sfîrşitul nemijlocit al cuvîntului: *îl, îmbărbătez, împărat, înger, îşi, îţi; amărî, coborî, hotărî, tîrî* (sic!), *urî*...

b) tot ***î*** scriem în corpul cuvintelor, cînd, prin compunere, ***î*** de la începutul cuvintelor ajunge medial: *neîmpăcat, neîndurat, neînsemnat, preaînalţat, preîntîmpinat*... Vom scrie *într-însul*, dar *dânsul.*

Notă: Spre deosebire de ortografia din 1904, adoptată şi de *Dicţionarul Academiei*, nu vom scrie ***î***, ci ***â*** în derivatele verbelor în *-rî*, deci: *amărât, chiorâş, coborâre, hotărâtor, mohorât, pârâş, posomorând, tăbărâse, târâtor, urâţenie*...

[44] *Mic dicţionar ortografic*, ediţia a II-a, Bucureşti, 1954, p. 15.

Scanned with OKEN Scanner

c) în toate celelalte cazuri se scrie în corpul cuvintelor **â**: *bând, când, făcând, gât, mormânt, râu, român, sfânt, vânt...*"[45].

Hotărîrea Academiei este contradictorie, căci la Art. 1 se precizează: „Se va reveni în grafia limbii române la utilizarea lui *â* în interiorul cuvintelor şi a formei *sunt (suntem, sunteţi)*, în conformitate cu hotărîrile adoptate de Academia Română înainte de 1948, consecinţă a unui îndelungat proces istoric" (ÎO$_{1995}$, p. 7). Dar *Regulile Puşcariu* n-au fost niciodată adoptate de Academia Română. Regula 14 din *Îndreptar şi vocabular ortografic. După noua ortografie oficială, pentru uzul învăţămîntului de toate gradele*, publicat chiar de Sextil Puşcariu, împreună cu Teodor Naum, în 1932, avea următorul conţinut: „Se menţine vechea regulă ortografică privitoare la scrierea lui *â* şi *î*: *î* se scrie la începutul cuvintelor şi la verbele în *-rî* cu derivatele lor; *â* în toate celelalte cazuri. Deci: *încă, îndemna, înger* (tot aşa în compuse ca *neînsemnat, preaînalt, subîmpărţit*); *chiorîş, hotărîtor, omorî, urît; cât, lână, mormânt, râu, Român, vânt* "[46].

În campania începută de Academia Română în anul 1990 pentru reintroducerea lui **â** şi *sunt*, Gheorghe Mihăilă opina că „scriitorii (şi, dacă e cazul, oricine vrea) pot să le utilizeze în operele lor literare sau în alte texte: *sânt, sântem, sânteţi*"[47]. Această propunere pare bizară, dar, în realitate, nu face decît să păstreze ortografia în apropierea ortoepiei, pronunţarea *sînt* fiind astăzi mult mai extinsă decît pronunţarea *sunt*, prezentă, sub imperiul ortografiei, la cei ce urmează îndeaproape în rostire modelul scris. De altfel, la începutul secolului al XX-lea scrierea *sânt* era destul de răspîndită, în unele cărţi apărînd alături de *sînt* şi *sunt*.

Prevederile Academiei Române, impuse într-un moment de conjunctură, pe cale nedemocratică, de pe poziţii „elitiste", dar, procedural, în aceeaşi manieră ca şi în 1953, nu ţineau seama de faptul că ortografia din 1953 reuşise „să creeze o tradiţie care a asigurat în măsură substanţială unitatea limbii literare moderne scrise şi se caracterizează prin aceea că este simplă şi practică"[48]. Avantajele ortografiei din 1953 în privinţa redării în scris a fonemului /î/, cu corijarea din 1965, nu pot fi trecute cu vederea:

a. apropierea în cea mai mare măsură de principiul un fonem = o literă (abaterea privea un singur cuvînt, *român*, cu derivatele şi compusele lui);

b. impunerea ca o tradiţie, pe parcursul a patru decenii a unei norme simple şi consecvente (contestarea lui **â** înainte de 1953 izvora tocmai din inconsecvenţa normelor din 1932 = 1904), cum tocmai tradiţia impusese în 1965 revenirea la *român, România* etc., invocate de Titu Maiorescu, tot prin tradiţie, încă în 1908, şi acceptate de Ovid Densusianu în 1932;

c. asigurarea unităţii morfematice a cuvîntului în scris: litera **î** fiind mai aproape de litera **i**, apartenenţa la acelaşi morfem a alomorfelor cu alternanţă este mai evidentă (*mormînt – morminte, cuvînt – cuvinte, dorind – avînd*), alternanţa **a** ~ **â** neexistînd în limba română;

d. folosirea pentru două foneme, /*a*/ şi /*ă*/, a literei **a** şi a lui **a** cu semnul scurtării din latină, **ă**, prezenta şi avantajul unităţii limbii în scris, în cazul unor pronunţări deviante (*fabrici* şi *făbrici*, *bărbat* şi *barbat*), mai ales că nu totdeauna semnul scurtării se pune, ca atare, nu totdeauna se ia în seamă), dar folosirea aceleiaşi litere **a** şi cu accent circumflex, **â**, sporea posibilitatea confuziilor (vezi *cine rade la urmă rade mai bine; ras cu talc;* adeseori

---

[45] Sextil Puşcariu, *Proiect de reformă a ortografiei române*, în Idem, *Cercetări şi studii*, Editura Minerva, Bucureşti, 1974, p. 310–311.

[46] Nu facem aici o analiză a justificării unui punct de vedere sau a celuilalt. Reţine însă atenţia faptul că însuşi Sextil Puşcariu recomanda în *Îndreptarul...* său din 1932 forme a căror scriere o ceruse modificată în 1929; *chiorîş* şi *hotărîtor* din *Regulile Academiei* apăruseră *chiorâş* şi *horărâtor* în *Regulile Puşcariu*.

[47] Gheorghe Mihăilă, *Cîteva reflecţii privind ortografia limbii române*, în „Limba Română", Chişinău, 1993, nr. 2, p. 37.

[48] Corneliu Dimitriu, *Tratat de gramatică a limbii române. I. Morfologia*, Institutul European, Iaşi, 1999, p. 842.

Scanned with OKEN Scanner

România se confundă cu *Romania* etc.), de aceea e preferabilă folosirea literei **i** cu accent circumflex, **î**, cele două litere apărînd şi în alternanţa */î/ ~ /i/*.

Sînt avantaje care, mai devreme sau mai tîrziu, va trebui să se aibă în vedere şi care vor impune revenirea la folosirea literei **î** după normele din 1965.

În afara celor 8 litere folosite pentru notarea vocalelor, alfabetul actual al limbii române cuprinde şi litera **y**, întrebuinţată pentru scrierea unor cuvinte străine, neadaptate limbii române, respectîndu-se scrierea şi pronunţarea din limba de origine, sau a unor nume de persoană româneşti (vezi supra, 2.1.2. şi 2.2.1.).

Tot pentru scrierea cuvintelor străine neadaptate scrierii şi pronunţării româneşti se admite folosirea unor litere inexistente în alfabetul limbii române: **ö, ü** (încă din 1904), **ä, œ** (din 1932), **é** (din 1982). Seria acestor litere se încheie cu etc., fapt ce pune în evidenţă caracterul permisiv pentru folosirea şi a altor litere din limbile cu scriere latină, cînd nevoia o impune.

Literele **e, i, o, u** redau atît valoarea vocalică a sunetelor, cît şi valoarea semivocalică. Faptul este explicabil prin considerarea semivocalelor ca variante ale vocalelor[49], chiar dacă astfel pot apărea pronunţări greşite ale diftongilor, triftongilor sau hiaturilor.

O situaţie aparte are litera **i**, care, pe lîngă vocala */i/* şi semivocala */ĭ/*, notează şi pe */ʲ/*, */i/* final şoptit, postconsonantic, nesilabic, considerat şi el variantă a lui */i/* vocalic. Acest **-i** ridică adeseori probleme în citirea textelor, tocmai din cauza posibilităţii de a se confunda valoarea vocalică, silabică, cu cea nesilabică (comp. *dormi*, monosilabic, prezent, pers. a II-a, cu *dormi*, bisilabic, perfect simplu, pers. a III-a[50]. Este motivul pentru care voci autorizate au susţinut de-a lungul timpului păstrarea lui **ĭ** pentru notarea lui */ʲ/* final şoptit[51]. Al. Graur, apărător al lui **ĭ** în 1953, continua să creadă şi după 20 de ani că pentru notarea lui */ĭ/* final şoptit „ne trebuie un semn aparte, şi anume putem adopta unul care nu este chiar nou în scrierea noastră, anume pe ***i*** scurt (***ĭ***)“[52]. Soluţia îi părea, şi pare, simplă şi foarte necesară, fiind menită să marcheze în scris opoziţii care sînt marcate şi în comunicarea orală.

Pentru notarea grafică a consoanelor, se folosesc litere (grafeme simple): **b, d, g, p, t, c, v, y, j, f, s, h, ţ, m, n, l, r**, care corespund consoanelor din tabelul mai sus prezentat, sau grupuri de litere (grafeme complexe): **ce, ci, ge, gi, che, chi, ghe, ghi**, pentru notarea consoanelor */ĉ/, /ĝ/, /ḱ/,/ǵ/* din grafic, însoţite sau nu de vocalele */i/* sau */e/*[53].

Particularităţile care rezultă din schemele prezentate mai sus pentru fiecare sunet funcţional al limbii române se evidenţiază în cazul articulării sunetelor izolate. În procesul de comunicare însă, se trece foarte repede de la articularea unui sunet la articularea următorului, deci sunetele nu se articulează, ci se coarticulează. Aceasta face ca unele trăsături articulatorii ale unor sunete să se transmită altora, învecinate[54].

---

[49] Emanuel Vasiliu, *op, cit.*, p. 101 şi urm.

[50] O actriţă din Bucureşti recita, cîţiva ani în urmă, *Şi dacă* a lui Mihai Eminescu, înlocuind adjectivul *deşi*, din versul *Şi dacă norii deşi se duc,* cu conjuncţia omografă *deşi*, deteriorînd complet textul. Prozodia ar fi trebuit totuşi să o impiedice.

[51] Vezi Sextil Puşcariu, *Ortografia revizuită a Academiei Române (scrisosre către d. Ioan Bogdan),* în Idem, *Cercetări şi studii*, Editura Minerva, Bucureşti, 1974, p. 7–8.

[52] Al. Graur, *Mic tratat de ortografie*, ES, Bucureşti, 1974, p. 135.

[53] Pentru grupurile de litere, vezi infra, 2.5., principiul silabic.

[54] Cf. Fulvia Ciobanu, Lidia Sfîrlea, *Cum scriem, cum pronunţăm corect. Norme şi exerciţii,* ES, Bucureşti, 1970, p. 104: „rostind cuvîntul *aed,* actorii au grijă ca în timpul emiterii lui ***a*** să-şi pregătească limba şi buzele pentru articularea lui ***e***. Din cauza aceasta o bună parte din sunetul ***a*** are un timbru uşor palatalizat (***â***). Organele articulatorii trecînd treptat şi relativ lent în poziţia celei de a doua vocale, ***e*** nu se realizează nici el în forma lui pură, ci într-o variantă care (cel puţin în prima ei porţiune) este ceva mai deschisă decît vocala mijlocie obişnuită (aproximativ ***ę***). Acelaşi proces de adaptare reciprocă are loc şi în cazul rostirii unor cuvinte ca *neon, raţiune, gălbior* [...]. Rezultă deci un «pseudohiat» [...] în care vocalele nu-şi păstrează independenţa şi integritatea“.

Scanned with OKEN Scanner

2.2.2.4. Ortografia românească, fonetică în esența ei, stabilește normele de folosire a literelor (și a celorlalte semne ortografice) pentru transpunerea pronunțării în scris, urmărind apropierea dintre cele două aspecte ale limbii. Dar literele și grupurile de litere notează sunete și grupuri de sunete[55] pronunțate izolat, nu coarticulate, și nu pot ține seama de modificările pe care sunetele le suferă în realizarea concretă a comunicării orale. Între scris și pronunție apare deci o ciocnire, ca rezultat al nepotrivirii dintre mobilitatea pronunțării și neclintirea scrierii. Rezultatul acestei ciocniri este polivalența literelor, de care trebuie să se țină seama, căci numai astfel relația pronunție – scriere și, mai ales, relația scris – citit devine reală.

Am prezentat mai sus (vezi 2.2.1.) valorile pe care le pot avea literele. Între aceste valori nu există limite de netrecut. În cuvîntul *meu* **e** are valoare vocalică în pronunțarea standard și a celor mai mulți dintre vorbitori (chiar și a acelora care îl palatalizează pe **m**), dar în vorbirea actorilor apare foarte des diftongat, făcînd sa apară un triftong, */mĭeŭ/*. Între diftongii */ĕa/* și */ĭa/* deosebirile de pronunțare sînt minime și adesea insesizabile, de aceea am notat mai sus pronunțarea */ĕa/* în *teacă* și */ĭa/* în *aceeași*, dar nu este deloc exclus ca în unele pronunțări să apară */ĕa/* în *aceeași*, iar în altele */ĭa/* în *teacă*. De altfel așa se explică de ce în scrierea diftongilor */ĕa/* și */ĭa/* hotărîtoare sînt poziția în cuvînt și alternanțele fonetice[56] (*/ea/ ~ /e/, /ia/ ~ /e/, ø: meargă – merge, piară – piere, diavol*).

Faptul că literele notează sunete articulate izolat are un mare avantaj: reduce la minimum numărul de litere, simplificînd foarte mult scrierea. Deosebirile dintre scriere și vorbire pun în evidență distanța la care se află persoana în cauză de normele ortoepiei și ale ortografiei, gradul de preocupare a acesteia pentru pronunția și scrierea corectă. Ortografia este mai unitară decît pronunția și pune în practică modele de care ortoepia trebuie, în general, să se apropie, păstrînd însă și unele elemente specifice.

Imaginea grafică a unui cuvînt nu corespunde totdeauna imaginii rostite. O bună parte dintre vorbitorii de limbă română rostesc pe **e** final neaccentuat mai închis decît s-ar cuveni pentru vocala medie */e/*, apropiindu-se chiar de vocala închisă */i/*, dar cu totul rar s-ar putea întîlni scrierea *bini* în loc de *bine*. În schimb, la majoritatea moldovenilor cuvîntul scris *bine* se pronunță *bințe*, *bini*, și chiar *bini*. Aceeași situație se întîlnește în zona sudică a României pentru *era*, care se pronunță *ĭerĭa*, punînd în evidență o pronunțare locală a acestei forme verbale (cu */r/* muiat, care face ca **a** să se pronunțe */ĭa/*, dar și rostirea lui **e-** precedat de */ĭ/*, în conformitate cu normele ortoepice pentru o parte din cuvintele românești, fără ca acest */ĭ/* să apară și în scris). Afirmația că scrisul e mai mult decît corespondența grafică a pronunțării, e un act de cultură, privește nu numai scrierea neologismelor, ci, după cum se vede, are o sferă de aplicație mult mai largă.

Folosirea literei pentru sunetul articulat izolat prezintă o mare importanță pentru dicție; cum se folosește aceeași literă pentru un sunet, indiferent de poziția acestuia în cuvînt, și rostirea trebuie să fie aceeași, atîta timp cît nu intervin alți factori (de pildă, accentul). Este cunoscut că în prima parte a cuvîntului vocalele neaccentuate sînt mai clar și mai intens pronunțate decît în partea finală, iar în cazul consoanelor diferența este și mai evidentă, adesea consoanele finale nemaipronunțîndu-se[57]. Învățatul scrisului și al cititului are un efect binefăcător asupra dicției.

Procesul acesta nu caracterizează numai vorbirea actorilor, care își cultivă pronunțarea și o subordonează scopului, obținerea anumitor efecte acustice; actorii acordă atenția cuvenită pronunțării fiecărui sunet în parte, ceea ce nu se întîmplă cu vorbitorii obișnuiți, de aceea în vorbirea acestora din urmă se produc numeroase fenomene fonetice.

[55] Înțelegem prin *grup de sunete* diftongii, triftongii și, pentru simplificare, grupurile ***ce, ci, ge, gi, che, chi, ghe, ghi*** în care ***e*** și ***i*** au și valoare vocalică; în cuvîntul *cinci* grupul ***ci*** apare de două ori, dar numai în prima poziție notează un grup de sunete, nu și în a doua: cuvîntul e monosilabic, deci are numai o silabă, și se poate transcrie *cînc̑* (vezi infra, 2.5.).

[56] Alternanțele fonetice interesează nu numai principiul fonetic, ci și principiul morfologic.

[57] Un studiu publicat o vreme în urmă (Gheorghe C. Moldoveanu, *Nume de locuri din Valea Milcovului*, Focșani, 1996) evidențiază, pe baza pronunțării numelor de locuri, că */c̑/* și */ĝ/* apar mai ales în prima parte a

Scanned with OKEN Scanner

Dacă e să avem în vedere părerile despre pronunţarea corectă, e suficient să ne referim la pronunţarea vocalelor din poziţia iniţială a cuvîntului. De o parte se situează cei care susţin ideea conform căreia „norma limbii române literare cere ca orice vocală la început de cuvînt să se pronunţe clar ca vocală simplă, fără un prealabil element de sprijin. Se va rosti deci *om, in, ăl, un* etc. şi nu *ŭom, ĭin, ĭ̆ăl, ŭun,* cum se aude adesea în vorbirea populară"[58]. Ca atare, în cazul particular al lui /*o*/, "pronunţarea pură a acestei vocale la iniţială este o realitate la majoritatea vorbitorilor cultivaţi"[59].

Pe o poziţie diferită se situează Emanuel Vasiliu, care, descriind alofonele vocalelor din româna standard, ajunge la concluzia că, după pauză, deci la început de cuvînt, fonemele vocalice apar „precedate de un apendice asilabic, cu un timbru asemănător cu acela al vocalei recpective şi anume [^{j}] pentru vocalele [*e,i*], [^{ə}] pentru vocalele [*a, ă, î*], [^{w}] pentru vocalele [*o, u*]"[60].

Deosebirea dintre cele două poziţii îşi are explicaţia în modul de abordare a problemei. De o parte e norma, ceea ce se pretinde de la vorbitorii instruiţi, iar de cealaltă se află realizarea concretă a vocalelor în discuţie. Dar nici cu aceste delimitări nu se ajunge la o abordare unitară. Există şi părerea că, „din punct de vedere fonologic, cuvintele româneşti nu au, aşadar, la iniţială decît una dintre următoarele trei consoane pure: /*a*/, /*ă*/, şi /*u*/, iar în mod excepţional pe /*î*/ (fără nazalitate, din *îţi, îi, îl, îşi*)"[61].

Părerile se nuanţează, dar cercetarea atentă pune în evidenţă „caracteristica rostirii româneşti de a dezvolta înaintea vocalelor iniţiale de cuvînt sau de silabă un element vocalic nesilabic de acelaşi timbru, formîndu-se diftongi de apertură"[62], explicaţi de Octav Nandriş, *Phonétique historique du roumain,* Paris, 1963, printr-o catastază progresivă a vocalei. Este foarte adevărat însă că aceşti diftongi caracterizează vocalele anterioare şi pe cele posterioare. După Adrian Turculeţ, nu se întîlneşte nici în cuvinte mai vechi şi nici în neologisme diftongarea vocalelor /*a*/, /*ă*/, /*î*/.

Am lăsat la urmă prevederea „oficială", care nu-l are în vedere decît pe /*e*/, pentru poziţia iniţială. Conform normei oficiale, „în neologisme ***e*** iniţial se scrie şi se pronunţă ***e***, nu ***ie***: *ecran, ecuator, epocă*, etc. [...]" (ÎO$_{1965}$, p. 12), dar „se scrie şi se pronunţă ***ie***, nu ***e***, la început de cuvînt sau la începutul unei silabe care urmează după o vocală" (ÎO$_{1965}$, p. 17) în alte situaţii, diferite de regula anterioară, deci în cuvinte vechi. Posibilitatea de a distinge cele două serii de cuvinte nu este însă la îndemîna oricui; cu siguranţă, nu o poate face un vorbitor obişnuit al limbii române. Ca rezultat, vor exista două pronunţări diferite şi opuse: una este pronunţarea generalizată cu vocalele "pure", fără „apendicele asilabic" din faţă (/*a*/, /*e*/, /*i*/, /*ă*/, /*î*/, /*o*/, /*u*/), definibilă ca „uzajul «hiperliterar» al celor care nu vor să pronunţe decît «literar» în toate împrejurările"[63]; cealaltă este pronunţarea generalizată cu vocale însoţite de „apendicele silabic" (/^{ə}*a*/, /^{j}*e*/, /^{j}*i*/ / ^{ə}*ă*/, / ^{ə}*î*/, /^{w}*o*/, /^{w}*u*/), specifică celor ce nu sînt foarte preocupaţi de respectarea normelor ortoepice actuale.

Între cele două poziţii extreme, hiperliterar – neliterar, se pot distinge multiple registre ale pronunţării, cu grade diferite de apropiere sau distanţare faţă de normă, în raport atît de gradul de cultură şi de grija faţă de rostire a vorbitorului, cît şi de condiţiile concrete în care are loc actul de comunicare.

---

cuvintelor, spre deosebire de corespondentele locale ale acestora, /*ŝ*/ şi /*ĵ*/, care sînt specifice finalului cuvintelor (cf. *Cîcănelili Miŝ*).

[58] Fulvia Ciobanu, Lidia Sfîrlea, *op. cit.*, p. 93.

[59] Flora Şuteu, Elisabeta Şoşa, *Ortografia limbii române. Dicţionar şi reguli,* Editura Floarea Darurilor, Bucureşti, 1995, p. 289.

[60] Emanuel Vasiliu, *op. cit.*, p. 95.

[61] I. Coteanu ş.a., *Limba română contemporană, vol. II, Vocabularul*, EDP, Bucureşti, 1975, p. 15.

[62] Adrian Turculeţ, *Aspecte ale rostirii româneşti standard actuale,* „Limba Română", Chişinău, 1995, nr. 1, p. 100.

[63] Emanuel Vasiliu, *op. cit.*, p. 97.

Scanned with OKEN Scanner

Gradul de apropiere față de pronunțarea standard diferă însă și de la o vocală la alta. Vocalele care se apropie cel mai mult de pronunțarea „corectă" sînt vocalele din seria centrală, /a/, /ă/, /î/; vocalele din seria anterioară și cele din seria posterioară se îndepărtează în grade diferite de standard: vocalele mijlocii – mai mult decît cele închise. O explicație ar putea fi statutul dublu al acestor sunete, de vocale și de semivocale, fapt ce ar putea permite ca articularea să înceapă printr-un proces lent, nu printr-o deschidere bruscă a canalului fonator și atac ferm al coardelor vocale. Pentru articularea semivocalelor, poziția de la care se declanșează procesul este cea de canal deschis, în nefuncțiune din punct de vedere articulator, ceea ce permite o dezvoltare treptată a articulării, pe cînd în cazul vocalelor inițiale canalul fonator e închis la nivel glotic, iar deschiderea bruscă a acestuia face ca articularea să fie egală pe toată durata. Aceasta ar putea fi și explicația confuziei ce se produce între /ĭ/ și /ĕ/, pe de o parte, și între /ŭ/ și /ŏ/, pe de altă parte, în diftongii ascendenți, deși atît vocalele /e/ și /i/, cît și vocalele /u/ și /o/ au statut fonologic clar și nu se pot confunda (cf. *emigra – imigra, omor – umor*).

Avînd în vedere că pronunțarea vocalelor inițiale „pure" caracterizează neologismele, se poate aprecia că s-a impus prin modelul de pronunțare a neologismelor și reprezintă o inovație pentru pronunția românească, despre care nu știm dacă se va generaliza sau nu. Merită însă avută în vedere situația lui *e* inițial, în cazul căruia se admite și pronunțarea diftongată, dar numai pentru cuvinte din vechiul fond. „O cercetare făcută cu ajutorul aparatelor ar arăta că, în condiții obișnuite, nici un vorbitor al limbii române literare nu pronunță pe *e* în această poziție ca o vocală cu adevărat pură. Dacă totuși, uneori, se pronunță *e-* pur, cauzele sînt sau influența scrierii cu *e*, sau ideea greșită că rostirea aceasta este mai distinsă, mai cultă"[64].

Trebuie să avem în vedere că limba română are și împrumuturi neologice în care apare /e/ inițial sau la început de silabă precedat de /i/ semivocalic, explicabil prin etimon (*ierarhie* < fr. *hierarchïe,* după care și *ierarhic, ierarhiza* etc.), ori cu trimitere la etimon francez (*caiet* < fr. *cahier,* pol. *kajet; eritropoieză* < fr. *erythropoïese, hematopoieză* < fr. *hematopoïese)*, sau nu se explică prin etimon (*statuie* < fr. *statue,* lat. *statua,* dar diminutivul *statuetă*).

Pe de altă parte, s-a văzut din exemplele de mai sus, pronunțarea vocalelor la început de silabă, precedate de vocale, cu care formează hiat, nu diferă prea mult de pronunțarea vocalelor inițiale. Aici se adaugă însă dificultățile ridicate de polivalența literelor, despre care vom vorbi mai jos (vezi 2.2.2.5 și 2.2.2.6).

O serie de neajunsuri se manifestă în cazul neologismelor terminate în vocală accentuată. Pentru /-ă/ și /-î/ accentuați nu sînt probleme, căci nu apar în neologisme și chiar în cuvintele vechi apar rar în această poziție: /-ă/ este prezent la perfectul simplu, pers. a III-a sing., iar /-î/ la infinitiv și la perfectul simplu, pers. a III-a sing. Vocala /-á/ apare la infinitiv, la imperfect, uneori în diftongii /-ĕa/, /-ĭa/, /-ŭa/, la unele substantive, adverbe sau pronume, fără a pune probleme deosebite de pronunțare. Dificultățile apar însă, din nou, în cazul vocalelor anterioare și posterioare.

Vocala /-é/ apare la perfectul simplu al verbelor cu infinitivul în *-ea, -ia*, indiferent dacă /ia/ e diftong sau hiat, indiferent dacă /e/ din /ea/ este semivocală sau semn diacritic (*îngenunche, veghe, sublinie* etc.), și în compuse cu pronumele *ce (orice, fiece* etc.). Neologismele care în limba de origine aveau /-é/ a trebuit să se adapteze limbii române asociindu-se cuvintelor cu finala în /-éu/: *eu, leu, meu, seu, resteu, teleleu* etc. Așa au apărut în limba română *antreu* (< fr. *entrée)*[65], *apogeu, ateneu, bombeu macrameu, scarabeu* etc.

---

[64] I. Coteanu ș.a., *op. cit.* p.15. Vezi și Adrian Turculeț, *art. cit.*, p. 100: „există cazuri sporadice în care vocala inițială este precedată de oclusiva laringală («coup de glotte»): *[áer, éste, óḱi]. Acest atac ferm al vocalei inițiale, neobișnuit în rostirea românească* (s.n.), este consecința concentrării vorbitorului asupra realizării vocalei inițiale".

[65] Cuvîntul a trecut și prin faza *antret* (prezentă și în DEX), bază pentru derivatul *antrețel.*

Scanned with OKEN Scanner

Dar nu totdeauna procesul de adaptare s-a încheiat. Uneori lucrările normative consideră procesul încheiat, dar în realitate există încă fluctuații. În timp ce DOOM recomandă *cupeu, supeu, tupeu,* în *Dicționarul de rime* al lui N. Lazăr, apărut la ES, București, 1969, se găsesc *cupeu* și *cupe* (a se vedea și forma învechită *cupea*), *supeu* și *supe, tupeu* și *tupe.* DOOM recomandă *neglijeu,* care la I. Coteanu apare în forma *neglije,* alături de *prolonje* (lipsă din DOOM) și *roze.* DOOM recomandă *careu,* dar în vorbirea jucătorilor de cărți apare mai ales *care,* după cum *macrameu* apare în rostirea realizatorilor produsului *macrame,* iar exemplele pot continua.

Apare și situația inversă, cînd DOOM recomandă forma în */-e/, autodafe, bebe,* pentru ceea ce în *Dicționarul...* lui N. Lazăr găsim *autodafe* și *autodafeu, bebe* și *bebeu* (ultimul e mai puțin credibil, dar e sigur în compusul *portbebeu*) etc. Într-o situație aparte e *vece,* scris WC, pe care dicționarele românești nu-l amintesc; accentuarea lui este apropiată de cea franceză, deși e de origine engleză, dar în vorbirea curentă apare mai ales în forma *veceu.*

Este puțin probabil ca neologismele în */-é/* să nu treacă la */-eu/,* chiar și în cazul lui *autodafe,* prezent în rostirea oamenilor instruiți; înclinarea normei spre */-eu/* se explică prin frecvența mai mare a acestei rostiri.

Situația lui */-í/* nu diferă prea mult. Neluînd în considerare verbele la infinitiv și perfectul simplu, se încadrează aici, din vechiul fond, adverbul *aci,* conjuncția *deși* și substantivul *miazăzi,* cărora li se adaugă neologisme ca *gri, kaki, fantezi,* adjective invariabile, ultimul prezent numai la I. Coteanu, *vizavi,* adverb, *afuzali, alibi, colibri, taxi, schi, sidi (CD).* Dintre acestea, doar *colibri* circulă numai în această formă, la toate celelalte apărînd în exprimarea orală și, de aici, în scris varianta cu **-iu**: *alibiu* (apare și în *Dicționarul...* lui N. Lazăr), *taxiu, sidiu* (uneori chiar în exprimarea unor oameni cu pretenții), *schiu, afuzaliu* (cînd nu este precedat de *struguri*).

Faptul că se adaugă un */u/* semivocalic cuvintelor împrumutate terminate în */-í/* nu trebuie să mire. După modelul cuvintelor românești terminate în */-iu/* (*auriu, pustiu, tîrziu*) se adaptaseră mai înainte împrumuturile din turcă terminate în */-i/*: *abaci* > *abagiu, kadi* > *cadiu, deli* > *deliu, hergeleci* > *herghelegiu* etc. și ulterior unele împrumuturi din franceză: *képi* > *chipiu, rally* > *raliu, pot-pouri* > *potpuriu* etc., acesta din urmă apărînd și în varianta *potpuri,* la I. Coteanu[66].

O altă modalitate de adaptare constă în schimbarea accentului; *taxí* se pronunță frecvent *táxi*[67], iar în compusul *maxi-taxi* se pare că s-a impus deja accentuarea *máxi-táxi,* în loc de *máxi-taxí,* schimbare explicabilă prin ritmicitatea accentului.

Vocala */o/* apare sub accent în poziție finală în cîteva cuvinte din vechiul fond, adverbe (*încotro, dincotro),* interjecții (*aho, oho, ho, alo, huideo*), adjectivul nehotărît *vreo.* Dintre acestea, adverbele apar, zonal, și cu accent paroxiton, ca și interjecția *huideo,* iar interjecțiile *aho, ho* apar frecvent cu variantele *ahou, hou.*

Din limba franceză au intrat în română cuvinte terminate în */o/* accentuat. Cele mai multe dintre acestea, substantive, au refăcut finala în */-ou/,* apărînd astfel *barou, birou, cadou, depou, ecou, furou* etc. Alte părți de vorbire au păstrat însă finala în */-o/*: adverbul *angro,* adjective ca *bordo, indigo, maro* etc., fapt pus în evidență de încadrarea diferită a cuvintelor. Astfel DOOM recomandă *cargou,* nu *cargo,* cum apare la I. Coteanu și N. Lazăr, *cazinou, chimonou,* față de *cazino, chimono,* de la N. Lazăr. DOOM recomandă *șodou, tangou, metrou,* iar N. Lazăr dă variante: *șodo* și *șodou, tango* și *tangou* sau, în DEX, *metro* și *metrou.* Nu lipsesc situațiile cînd DOOM recomandă forma în */-ó/*: *domino, maro,* dar găsim și formele în */-ou/,* la N. Lazăr: *domino* și *dominou, maro* și *marou.* Chiar DOOM acceptă variante: *șevro* și *șevrou.*

---

[66] La modelul în */-iu/* se încadrează și împrumuturile care în limba de origine aveau */ü/*: *pardesiu* < fr. *pardessus, interviu* < fr., engl. *interview,* fără a fi legate de cele în */-i/.*

[67] Cf. numele formației de muzică *Taxi,* cu accentul pe */a/.*

Scanned with OKEN Scanner

Există astăzi situații cînd între forma cu */-ó/* și cea cu */-ou/* au apărut deosebiri semantice: *bolero* este numele unui dans, iar *bolerou* denumește un element de vestimentație, „ilic"; *caro* este numele unei culori la jocul de cărți, iar *carou* înseamnă „pătrățel". Pe un loc aparte se află *apropo,* adverb, față de *apropo,* substantiv, cu varianta *apropou,* acceptată de DOOM. De fapt, *apropo* este deschizător de serie pentru cuvintele care au în vorbirea curentă forma cu */-ó/* pentru adverbe sau adjective și care prin substantivizare trec la forma cu */-ou/*: *sacou maro,* dar *place acest marou; eșarfă indigo,* dar *hîrtie de indigou, ia un indigou.*

A doua modalitate de adaptare a neologismelor terminate în */o/* a fost mutarea accentului pe silaba penultimă, apărînd în limba română o clasă de substantive cu structură aparte a accentuării: *radio, zero, torpedo, tempo* se disting de alte substantive prin schimbarea locului accentului în formele articulate și de plural, care restabilesc, de fapt, formele inițiale: *radioul, radiouri; zeroul, zerouri; tempoul*[68], *tempouri, torpedoul, torpedouri*[69]. Acestora li se adaugă, în vorbirea neîngrijită, și alte cuvinte, printre care *cargo*[70], *tango,* cu accent paroxiton. Deosebirea dintre cele două accentuări poate angaja deosebiri de sens: *dominó,* numele unei haine, și *dómino,* numele unui joc[71].

Puține sînt cuvintele din vechiul fond care se termină în */ú/*: *acu, amu*[72]. Acestora li se adaugă cîteva neologisme: *acaju, atu, grizu* (și *antigrizu*), *iglu, marabu, paspartu, tabu, frufru, randevu*[73]. Modelul este apropiat de cel al cuvintelor terminate în */ó/*: la substantive apar variante în */-uu/* (*atuu, paspartuu),* sau variante cu accentual schimbat (DOOM acceptă *bantú* și *bántu*).

Se pune astfel în evidență, încă o dată, deosebirea dintre pronunțarea îngrijită, studiată, cu vocala curată, și pronunțarea mai conformă cu spiritul limbii române, cu diftong. Aceasta este ajutată și de raportarea la forma articulată: după *resteul – resteu,* s-a ordonat *antreul – antreu,* care l-a eliminat pe *antre,* cu accent oxiton; după modelul *cadiul – cadiu,* s-a așezat *chipiul – chipiu,* care l-a eliminat pe *chipi (chepi);* după modelul *boul – bou* s-a ajuns la *șodoul – șodou,* care l-a eliminat pe *șodo* etc.

Scrierea lui **u** final a constituit o problemă pentru toate reformele ortografice de pînă la 1953, cînd s-a hotărît că „*u* final dispărut din rostire"[74] nu va apărea nici în scris. Se lua însă în considerație norma de rostire cu sau fără */u/* final din limba literară, căci în unele regiuni */u/* final era și încă este o realitate incontestabilă, fie ca */u/* final șoptit postconsonantic, fie ca */u/* final precedat de consoană palatală[75], sau de */i/* final șoptit (*frizer*[iu], *bărbier*[iu])[76].

Fiind considerată o particularitate a vorbirii populare sau numai a vorbirii din unele zone, ar părea că */u/* final nu prezintă importanță pentru ortografie, dar lucrurile nu stau deloc așa.

In *Notă asupra ediției* la Mihal Eminescu, *Poesii,* București, 1884/EA, București, 1989, Petru Creția făcea precizarea că „***u*** final în cuvinte ca *raiu, ochiu, magariu, cuiu, ceriu* nu se pronunță și ca atare nu constituie, ca silabă, o unitate metrică" (p.IX). Editorul avea dreptate, dar nu numai în privința silabelor, căci */u/* final șoptit oricum nu le-ar fi afectat numărul, neavînd valoare vocalică și nici silabică, dar nici din perspectiva rimelor; în

---

[68] DOOM acceptă și *témpoul.*

[69] Cuvîntul circulă și în forma *torpedou* (vezi N. Lazăr, *Dicționar de rime,* ES, București, 1969), cu totul explicabilă dacă avem în vedere etimonul (fr. *torpedo*).

[70] Cf. numele formației muzicale *Cargo,* cu accentul pe ***a***.

[71] DEX dă pentru ambele valori accentul oxiton.

[72] Nu luăm în calcul monosilabicele (*nu, tu, cu)* și nici forme flexionare ale verbelor ca *dădu, condu, trecu* etc.

[73] Din DEX și DOOM lipsesc cuvintele *frufru* și *randevu.*

[74] *Mic dicționar ortografic,* ediția a II-a, București, 1954, p. 41.

[75] A se vedea *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Transilvania,* I, EA, București, hărțile XXIX (*"u final" în CAP*) și XXX (*"u final în OCHI"*).

[76] *Ibidem,* Harta 104 (BĂRBIER).

Scanned with OKEN Scanner

versurile „*Din sînul vecinicului ieri/ Trăieşte azi ce moare,/ Un soare de s-ar stinge-n cer,/ S-aprinde iarăşi soare*“, ca şi „*In locul lui menit din cer/ Hyperion se-ntoarsă/ Şi ca şi-n ziua cea de ieri/ Lumina şi-o revarsă*“ (*Luceafărul*), *cer*, cum apare în cele mai multe ediţii Eminescu, după modelul impus de Perpessicius, ar trebui să fie scris *ceri*, ca în ediţia Maiorescu, cu corijarea făcută de Petru Creţia.

Prin reforma ortografică din 1953 s-a hotărît eliminarea lui **-u** după consoane muiate sau după /*i*/ semivocalic, atunci cînd acest /*-u*/ nu apare în rostirea literară, chiar dacă apare în diverse graiuri[77]. Au fost astfel suprimate scrieri ca: *arniciu, briciu, deochiu, genunchiu, priveghiu, alaiu, taiu, luaiu, ceaiu, cleiu, călcîiu, puiu* etc., înlocuite de *arnici, brici, deochi, genunchi, priveghi, alai, ceai, clei, călcîi, pui* etc. Dar alături de cuvinte ca cele citate există în limba română şi o serie de cuvinte în care /*-u*/, precedat de /*i*/ semivocalic sau de consoană muiată, se pronunţă, avînd chiar valoare vocalică: *onorariu, salariu, artificiu, capriciu, stagiu, vestigiu,* iar regula eliminării lui /*-u*/ a început să se extindă în vorbirea neîngrijită şi asupra acestora, deşi au o structură fonetică diferită. Acest fapt ar fi făcut obligatorie adăugarea în ediţia 1995 a *Îndreptarului ortografic, ortoepic şi de punctuaţie* a unei reguli în care să se precizeze cazuri cînd /*-u*/ se pronunţă. Iar numărul acestor cuvinte nu e deloc mic; dăm cîteva exemple din $ÎO_{1995}$: *ambulatoriu* (substantiv şi adjectiv), *interogatoriu, repertoriu* (cu precizarea „nu *repertoar*“), *sanatoriu, teritoriu, acvariu, comentariu, onorariu, salariu* (la toate cu precizarea pronunţării finalului: *-rĭu*); *beneficiu, capriciu, edificiu, orificiu, serviciu, giulgiu*[78], *vestigiu, arpegiu,* (la toate cu precizarea pronunţării: *-cĭu, -gĭu*).

În vorbire nu se face totdeauna discriminare între cele două serii de cuvinte, astfel încît dacă *berariu*[79] (pron. *-arĭu*) este incorect, ar putea fi considerat incorect şi *salariu,* după modelul *berar – salar*. Nu este singurul caz, iar competiţia durează de o bună bucată de vreme.

Pentru cuvîntul *seminar* se acceptă două forme corecte de plural: *seminarii* şi *seminare*, după DEX, sau *seminare* şi *seminarii*, după $ÎO_{1995}$[80]. Forma *seminare* este cea conformă normelor actuale ale limbii române, obţinută prin adăugarea desinenţei *e*, frecventă la substantivele neutre (cf. *docar, -e; gîtar, -e* etc.); forma *seminarii* nu poate fi pusă în legătură decît cu un singular *seminariu* (cf. *acvariu, -ii; scenariu, -ii; consiliu, -ii; solstiţiu, -ii*), astăzi aproape ieşit din uz Este greu de apreciat cît va continua să rămînă în uz pluralul *seminarii*, forma de singular cu care se află în corelaţie, *seminariu,* fiind pe calc de dispariţie. În schimb *seminare* se impune nu numai pentru că este forma recomandată de normă, ci şi pentru că sfera de folosire s-a lărgit, referindu-se la diverse activităţi care vizează formarea unor anumite atitudini sau concepţii, ori ridicarea pregătirii profesionale specifice unor anumite domenii de activitate, de unde *seminarii* este aproape exclus.

Din nou, aspectele controversate apar în cazul neologismelor. Pe de o parte, apar în rostire şi în unele lucrări forme cu /*-u*/ eliminat, acolo unde norma îl recomandă pe /*-u*/: *benefici, caprici* (a se vedea varianta învechită *capriţ*), *edifici, frontispici*[81], *servici,* la care se adaugă cuvintele terminate în *-ariu* sau *-toriu*: *comentar, onorar, salariu, ambulatoriu* (majoritatea medicilor spun *tratament ambulatoriu*), *interogator* (a se vedea *intrigator*).

Există şi situaţia inversă, cînd norma recomandă forma fără ***-iu***, iar în rostire şi în unele lucrări apar forme cu ***-iu***: *conciliator – conciliatoriu, conservator – conservatoriu, infuzor – infuzoriu, rezonator – rezonatoriu vibrator – vibratoriu* etc. (primele forme sînt

---

[77] *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Transilvania,* I, EA, Bucureşti, Harta 105 (BRICI).

[78] Acest cuvînt probează presiunea modelului asupra formei cuvintelor: magh. *gyolcs* > rom. *giulci* şi *giulgi,* rămase ca variante, de la care s-a format *giulgiu*, forma acceptată în limba literară.

[79] Numele de familie *Berariu* este destul de răspîndit, îndeosebi în partea nordică a României. Pentru frecvenţa şi răspîndirea sufixului *-ariu*, prin comparaţie cu *-aru, -ar*, vezi Teodor Oancă, *Geografie antroponimică românească,* Editura de Sud, Craiova, 1998, hărţile 66, 67, 68.

[80] La Sextil Puşcariu şi Teodor Naum, *op. cit.,* se află numai pluralul *seminare.*

[81] Acestea două din urmă sînt prezente şi la N. Lazăr, *op. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

cele recomandate). Explicații pentru forma recomandată de normă există: *ambulatoriu* are la bază lat. *ambulatorius* „mobil", nu lat. *ambulator* „(vînzător) ambulant", chiar dacă ambele sînt derivate de la *ambŭlo*; *rezonator* provine din fr. *résonateur*, deşi ar fi putut fi format şi în română, sufixul *-tor*, cu care se formează nume de agent sau de instrument, fiind foarte frecvent (cf. *risipitor* < *risipi* + *-(i)tor*, *bătător* < *bate* + *-(ă)tor*)[82].

Selectarea unei forme sau a alteia este impusă uneori de statutul acesteia în context. În limbajul filozofic s-a impus forma *contrariu* pentru substantiv (*unitatea contrariilor*), spre a se delimita de adjectivul (adverbul) *contrar*[83]. A reapărut astfel forma recomandată de Puşcariu şi Naum, singura corectă: *contrariu, -ie, -ii*, necesară pentru precizarea sensului şi acceptată de lucrările normative, dar generatoare de noi confuzii pentru necunoscători.

Într-o situație similară se află substantivul *compensator* (< fr. *compensateur*), denumind aparate, dispozitive sau sisteme cu care se realizează o compensare sau o echilibrare, şi adjectivul *compensatoriu* (< fr. *compensatoire*), „care compensează, menit să repare o pagubă", ambele acceptate de DOOM, dar numai primul de $ÎO_{1995}$.

Chiar mai interesantă este situația substantivului *ondulator* (< fr. *ondulateur*), „aparat care înregistrează semnalele telegrafice prin deviația unui ac indicator", care, format din *ondula* + *-tor*, se foloseşte şi ca adjectiv, cu sensul „care se ondulează, unduitor"; alături de acesta apare adjectivul *ondulatoriu*, denumind în fizică „însuşirea de a se propaga în forma de unde". Toate aceste forme sînt considerate de DOOM corecte. Faptul că $ÎO_{1995}$ consideră corecte substantivul *ondulator* şi adjectivul *ondulatoriu* nu trebuie să mire. Pentru alte cuvinte prezentînd situații similare se acceptă o singură formă: adjectivul *vibratoriu* preia fr. *vibratoire* (fr. *mouvement vibratoire* este preluat în româneşte prin *mişcare vibratorie*), dar nu e acceptat de lucrările normative, cu toate că se deosebeşte de substantivul *vibrator* (< fr. *vibrateur*, sau derivat din *vibra* + *-tor*), care denumeşte aparatul pentru produs vibrații.

In schimb DOOM acceptă, după DEX, ca fiind corecte formele *martiriu* şi *martir*, pentru aceeaşi semnificație, „martiraj, suferință, tortură sau moartea îndurată de cineva pentru ideile sale", ajungîndu-se astfel la forme omonime şi deviere de sens[84], căci în limba română s-a impus deja sinonimia *martiraj – martiriu*. Etimologia nu poate fi invocată, căci *martir* < fr. *martyr*, trimite la v.gr. *martyros*, cu sensul primar „martor", cu care cuvîntul grec a ajuns şi în română cu, inclusiv, devierea ulterioară „persoană care preferă moartea renunțării la credința sa"[85], iar *martiriu* < lat. *martyrium*, fr. *martyr* „tortură îndurată pentru credință", sensuri invocate de Puşcariu şi Naum: *mucenic – mucenicie*.

Apare astfel în limbă o tendință contradictorie. De o parte se află tendința de abandonare a formelor vechi, rezultate îndeosebi din derivarea cu sufixele *-ariu* (< lat. *-arius*) şi *-toriu* (< lat. *-torius*), devenite ulterior *-ar* şi *-tor*; acestora le-au fost asimilate şi cuvinte noi, care au suferit acelaşi tratament: cum *seminariu, calendariu, lemnariu, crescătoriu, vînătoriu*[86] au fost abandonate pentru *seminar, calendar, lemnar, crescător, vînător*, aşa *comentar, onorar, salar, ambulator, girator, sanator, teritor* etc. au început a se impune în dauna formelor *comentariu*[87], *onorariu, salariu, ambulatoriu, giratoriu, sanatoriu, teritoriu*

---

[82] Uneori este greu de stabilit, fără cercetări aprofundate, dacă un cuvînt este împrumutat sau creat în limba română, în situația cînd există baza de derivare. Este cazul unor cuvinte ca *acompaniator, admirator* etc., considerate împrumuturi din franceză (*accompaniateur, admirateur*), acceptîndu-se ca formate pe teren românesc numai cuvintele pentru care modelul de formare diferă (*acaparator* < *acapara* + *-tor*; în franceză este *accapareur*).

[83] DEX îl consideră pe *contrariu* variantă a lui *contrar*.

[84] În *Indreptarul...* din 1932 al lui S. Puşcariu şi T. Naum apar *martir* „mucenic" şi *martiriu* „mucenicie", iar din $ÎO_{1995}$, ca şi la Flora Şuteu, Elisabeta Şoşa, *op. cit.*, cele două cuvinte lipsesc.

[85] In acest sens, orice *martir* este şi un *martor*, dar nu şi invers.

[86] Nume de persoană precum *Puşcariu, Prunariu, Tronariu* etc. sînt continuatoare ale unor asemenea forme, cărora le corespund formațiile actuale *Prunaru, Puşcaru, Tronaru, Croitoru* etc., iar nu *Prunariu, Tronariu* etc. cu pronunțarea în hiat (*ri-u*).

[87] In 1904 şi 1932 forma recomandată era *comentar*.

Scanned with OKEN Scanner

etc. Pe acelaşi model au evoluat cuvintele terminate în consoană muiată urmată de /-u/; *baciu, ghiveciu, biciu, tuciu* au fost abandonate în favoarea celor fără /-u/ (*baci, ghiveci, bici, tuci)*, dar procesul a antrenat şi cuvinte în care /-u/ se rostea, făcînd să apară forme incorecte ca *benefici, caprici, orifici, servici, ospici, litigi, prestigi, vestigi* etc., unele, printre care *edifici, frontispici*, reuşind chiar să-şi facă loc în dicţionare.

Pe de altă parte, limba are nevoie de forme care să marcheze fiecare nuanţă de sens; dar mijloacele de care dispune nu sînt nelimitate, iar atunci recurge la mijloacele existente, specializînd sensurile. Aşa au apărut din nou formaţii în /-iu/ (*vibrator – vibratoriu*).

Nu e surprinzător că lucrările normative nu cuprind toate aceste formaţii, iar lipsa unor astfel de formaţii din aceste lucrări nu presupune numaidecît excluderea lor. Cauzele sînt mai multe: nici un dicţionar nu va putea cuprinde totalitatea cuvintelor din limbă, cuvinte apărînd în permanenţă; de obicei, numărul cuvintelor cuprinse este limitat, deci selectiv, numai DOOM propunîndu-şi să dea soluţii pentru un număr mai mare de cuvinte (cca. 60000); uneori soluţia e greu de dat, chiar pentru specialişti, ceea ce face ca în îndreptarele ortografice cuvintele „cu probleme" să fie evitate, cum s-a văzut şi din exemplele date de noi.

2.2.2.5. Se consideră că semivocalele sînt variante ale vocalelor. Grupul de două vocale alăturate care nu aparţin aceleiaşi silabe formează un hiat, iar grupul format dintr-o vocală şi o semivocală formează diftong, acesta aparţinînd obligatoriu aceleiaşi silabe. Această distincţie este valabilă însă numai în comunicarea orală, nu şi în cea scrisă, unde, nemarcîndu-se opoziţia vocală – semivocală, nu este marcată nici distincţia hiat – diftong. Aceasta a condus la ideea că în scris limba română are numai hiat[88], neglijîndu-se faptul că o opoziţie există numai în măsura în care e marcată.

Opoziţia diftong – hiat există în limba română şi ar fi necesar să fie marcată şi în scris din mai multe motive: într-un număr de cazuri opoziţia e fonologică, deci obligatorie de fiecare dată; în cele mai multe cazuri opoziţia marchează apartenenţa vorbitorului la un anumit registru al limbii române.

Opoziţia fonologică hiat – diftong se actualizează într-un număr suficient de mare de cazuri, mai mare decît se consideră în general. De regulă, opoziţia angajează diftongii descendenţi cu semivocala /*i*/. Cînd aceşti diftongi devin hiaturi, se schimbă şi locul accentului, pe /*i*/, devenit vocală. Opoziţia apare:

- între cuvinte diferite: *boĭ* (substantiv, „1. trup; 2. pluralul substantivului *bou*") şi *boí* (verb „vopsi"); *căĭ* (pluralul substantivului *cale*) şi *căí* (verb „regreta, compătimi"); *haĭnă* (substantiv„obiect de vestimentaţie") şi *haínă* (adjectiv, „nemiloasă"); *voĭ* (1. pronume personal; 2. verbul *a voí* la pers. I singular a indicativului prezent) şi *voi* (verb la infinitiv „vrea") etc.

- între cuvinte care au aceeaşi bază: *băĭ* (pluralul substantivului *baie*) şi *băi* (verb la infinitiv „scălda"); *altoĭ* („produs prin altoire") şi *altoí* (verb, „operaţia de altoire"); *foĭ* (pluralul substantivului *foaie*) şi *foí* (verb, „a mişca, a mişuna"); *noroĭ* („pământ amestecat cu apă") şi *noroí* (verb, „a murdări cu noroi"); *războĭ* („conflict [armat]") şi *războí* (verb, „a duce, a purta război") etc.;

- între flectivul aceluiaşi cuvînt, verb, angajînd pers. a II-a, uneori şi pers. I sing. a indicativului prezent, faţă de infinitiv sau pers. a III-a a perfectului simplu: *asémuĭ – asemuí, atríbuĭ – atribuí, bíruĭ – biruí, bîlbîĭ – bîlbîí, chíuĭ – chiuí, dîrdîĭ – dîrdîí, îndoĭ – îndoí, orbécăĭ – orbecăí* etc.;

- substantivele masculine şi cele neutre din rostirea curentă, terminate la singular în /*u*/ semivocalic, avînd forma articulată în /*u*/ vocalic, cu articolul *-l* caracteristic comunicării scrise şi apărînd în oral numai în exprimarea atent controloată, care urmează îndeaproape modelul scris: *leŭ – leu* (faţă de *leul*), *tabloŭ – tablou* (faţă de *tabloul*); la fel stau lucrurile cu

[88] Flora Şuteu, Elisabeta Şoşa, *op. cit.*, p. 288.

Scanned with OKEN Scanner

substantivele masculine terminate la plural în /i/ semivocalic, rezultat din reducerea diftongului /-ii̯/: *caĭ – cai* (în loc de *caii*), *ban*^{i} *– bani* (în loc de *banii)* etc.

Cele mai numeroase exemple se încadrează seriei din urmă, contextul avînd rolul de a selecta valorile cu care se folosesc cuvintele. Acest rol al contextului se actualizează în cele mai multe cazuri şi pentru celelalte situaţii. În scris opoziţia nu este marcată, ca şi în cazul celorlalte omografe, deci nu provoacă în mod direct probleme de ortografie.

Probleme de ortografie apar însă în cea de a doua circumstanţă, a apartenenţei la registre diferite ale limbii, cînd nu apar şi opoziţii fonologice: hiatul caracterizează pronunţarea standard, conformă cu normele ortoepice, iar diftongul – pronunţarea curentă, în care normele ortoepice sînt respectate mai mult sau mai puţin. Faptul acesta, cum se va vedea, are implicaţii în ortografie. Poate tocmai lipsa opoziţiei fonologice dintre hiat şi diftong face ca norma literară, care recomandă hiatul, să fie încălcată în vorbirea curentă, înlocuindu-se hiatul cu diftongul.

E greu de probat că hiatul nu s-a moştenit din latină[89]; este însă foarte adevărat că limba română a dezvoltat mult diftongii în comparaţie cu latina[90]. Aceasta ar fi prima şi cea mai importantă explicaţie a prezenţei diftongilor în limba vorbită. Hiatul este un fenomen specific limbii literare, a cărei normare are în vedere în primul rînd varianta scrisă, iar sub presiunea scrisului hiatul a început să se impună şi în rostire[91].

Grupul	*Diftong*	*Hiat*
ia	*ia, piatră, tăia*	*pian, apropia*
ie	*iepure, fiere, taie*	*ie, hienă, mie*
io	*iod, fiong, creion*	*ion, spion, adio*
iu	*iute, piure, consiliu*	*iui, chestiune, Vasiliu*
ua	*acuarelă, nuiaua*	*ecuaţie, evacua*
uă	*rouă*	*continuă*
uî	*plouînd*	*luînd*
ea	*ea, deal, avea*	*creaţie, nivea*
eo	*deoparte*	*leonin*
oa	*oază, voal*	*coaliţie*
ai	*aisberg, spaimă, hai*	*aidoma, tain*
ei	*beilic, ardei*	*deifica, întrei*
ăi	*măicuţă, bătăi*	*trăim, pocăi*
oi	*oişte troică, altoi*	*oiţă, îndoit, croi*
ii	*dropii*	*fiinţă, prii*
îi	*pîine, hotărîi*	*mîrîit, bîzîi*
ui	*uituc, buimac, verzui*	*ruină, nărui*
au	*au, stau*	*aură, laudă*
eu	*eu, leu, spondeu*	*euforie, creuzet*
ău	*dulău*	*căpcăun, bău*
ou	*erou*	*bour*
iu	*argintiu*	*raţiune, ştiu*
îu	*frîu*	*rîuri*
uu	*continuu*	*reziduuri*

Grupuri de litere care notează atît diftongi, cît şi hiaturi

[89] Vezi Fulvia Ciobanu, Lidia Sfîrlea, *op. cit.*, p. 102.

[90] Vezi Ovid Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, Editura Grai şi suflet – Cultura naţională, Bucureşti, 1997, p. 402–404; Academia Republicii Socialiste România, *Istoria limbii române,* vol. al II-lea, EA, Bucureşti, 1969, p. 190 şi urm.; Gheorghe Ivănescu, *Istoria limbii române,* Editura "Junimea", Iaşi, 1980, p. 403–406 etc.

[91] Vezi Fulvia Ciobanu, Lidia Sfîrlea, *op. cit.;* Flora Şuteu, *Influenţa ortografiei asupra pronunţării literare româneşti,* EA, Bucureşti, 1976; Adrian Turculeţ, *art. cit.;* Flora Şuteu, Elisabeta Şoşa, *op. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

Impunerea hiatului în limba literară se explică prin structura fonetică a împrumuturilor în limba de origine şi prin conştiinţa etimologică a vorbitorilor, care a operat în sensul păstrării cuvîntului, cel puţin în perioada de început, cît mai aproape de aspectul lui originar. Acest model a început apoi să opereze şi pentru cuvintele mai vechi, ajungîndu-se la fixarea a două rostiri: una cu hiat, cealaltă cu diftong. Totuşi rostirea literară nu s-a apropiat într-o asemenea măsură de scriere, încît să preia orice hiat, astfel că astăzi există hiaturi cu corespondenţă în vorbirea îngrijită, corespondenţa dintre ortografie şi ortoepie (*epopee, aluzie, ideal, pian, raţiune, ecuator, coaliţie, euforie* etc.), şi hiaturi care în rostire sînt evitate chiar de persoanele cultivate, fapt care a dus la concluzia că „hiatul nu poate fi realizat pe deplin în pronunţarea românească literară, deşi este recomandat“[92].

Uşurinţa trecerii de la hiat la diftong este asigurată de faptul că aproape orice asociere dintr-un diftong poate fi întîlnită şi în hiat.

În rostirea îngrijită, pentru care, în anumite limite, s-ar putea lua drept etalon pronunţarea teatrală, hiatul există, respectîndu-se aspectul scris al cuvîntului. În exprimarea curentă, hiatul este evitat prin trei modalităţi: **epenteza**, introducerea unei semivocale între vocalele aflate în hiat, **sinereza**, transformarea uneia dintre vocale în semivocală, şi reducerea hiatului, de regulă, printr-o **sinalepsă**.

Epenteza, modalitate foarte răspîndită de evitare a hiatului în rostire, este explicabilă prin tendinţa caracteristică limbii române de a dezvolta înaintea vocalelor de la început de silabă o semivocală care să anticipeze timbrul acesteia sau de a prelua timbrul vocalei precedente. Astfel vocalele */i/* şi */e/* se rostesc cu un */i/* semivocalic în faţă, apărînd diftongii */ĭi/* şi */ĭe/*: *fiĭinţă, taĭin, deĭictic, pocăĭit, croĭind, bîzîĭi, orbecăĭi, năzuĭi; miĭe, creĭez, aĭer, poĭeziĭe, puĭeril,* nerecomandaţi de norma literară, dar foarte frecvenţi în pronunţare. La fel se întîmplă cu vocalele */o/* şi */u/*, care, ca al doilea element al hiatului, dezvoltă un */u/* semivocalic, făcînd să apară diftongii ascendenţi */ŭo/* şi */ŭu/*: *aŭortă, teŭoremă, piŭon, coŭopta; aŭurit, eŭuropean, chestiŭune, căpcăŭun, brîŭuri, noŭutate, reziduŭul,* şi aceste forme fiind respinse de pronunţarea literară.

În alte situaţii, hiatul se evită prin coarticulare: timbrul primei vocale din hiat se păstrează şi în primul moment al articulării celei de a doua vocale, în pronunţare apărînd din nou diftongi ascendenţi, pe care norma nu-i recomandă: *piĭan, adiĭo, creĭaţie, niveĭa; atenuŭa, asiduŭă, continuŭînd; croŭat.*

Nu totdeauna diftongii apar la fel de evident în pronunţare. Importantă aici este însă nu apartenenţa la noul sau la vechiul fond[93], ci frecvenţa cuvintelor în vorbire: cuvintele mai frecvente, chiar împrumuturi mai noi, intrate în vocabularul mai multor vorbitori, sînt adaptate modelului în uz; cuvintele cu o frecvenţă mai redusă, prezente în vorbirea cultivată, păstrează mai multă vreme legătura cu forma originară a cuvîntului. În aceste condiţii nu mai pare curios de ce cuvinte de origine onomatopeică conservă mai bine hiatul, care pare a fi mai apt să sugereze zgomotul respectiv; în cuvinte ca *chiui, piui, ţiui,* prezenţa semivocalelor */u/* şi */i/* este prea puţin evidentă.

Simţul etimologic are o mai largă acţiune decît am fi dispuşi să acceptăm, fiind prezent nu numai la vorbitorii cultivaţi. O probează păstrarea hiatului la cuvinte compuse sau derivate a căror structură rămîne evidentă. Astfel, *antiatomic, autoapărare, coautor, readuce, fotoamator* nu dezvoltă apendicele semivocalic la începutul cuvîntului bază sau la începutul celui de al doilea cuvînt al compusului. Dacă acest apendice apare, aceasta se întîmplă pentru că acel cuvînt se pronunţă oricum cu vocala iniţială protezată: *antiepidemic* se pronunţă *antiĭepidemic.*

---

[92] Flora Şuteu, Elisabeta Şoşa, *op. cit.*, p. 289.

[93] Lidia Sfîrlea, *Pronunţarea literară românească. Stilul scenic,* Bucureşti, 1970, consideră că distincţia dintre grupurile **ee** şi **eie**, în cuvinte ca *alee, camee* etc., pe de o parte, şi *femeie, scînteie* etc., pe de altă parte, nu se poate respecta în pronunţare.

Scanned with OKEN Scanner

A doua modalitate de evitare a hiatului este **sinereza**, transformarea uneia dintre vocale în semivocală, hiatul devenind diftong[94]. Cuvinte care în limba de origine aveau hiat au fost adaptate limbii române cu diftong: *teatru, ocean* etc. Acceptarea acestor forme era în acord cu modalitatea foarte răspîndită în care românii pronunţau cuvintele împrumutate în care exista hiat, iar această modalitate, în ciuda presiunii exercitate de pronunţarea literară, este încă în funcţiune. Astfel, registrul literar, cu hiat, se delimitează de cel popular, cu diftong, incorect, care nu se limitează la cuvintele împrumutate, chiar dacă acestea sînt primele afectate.

Alături de pronunţarea corectă *cereale, ideal, liceal, real, recreaţie,* cu hiatul */e-a/*, apar pronunţările incorecte, cu diftong, *cerĕale, idĕal, licĕal, rĕal, recrĕaţiie*[95]; alături de *apropiat, ziar,* apar pronunţări incorecte, *apropĭat, zĭar;* alături de *faeton,* apare forma aproape generalizată în limbajul rural *faĭton* „căruţă modernă, cu roţi de autovehicul".

Nu sînt rare cazurile cînd acelaşi cuvînt apare în rostirea diferiţilor vorbitori cu ambele tratamente: la unii vocala a doua dezvoltă apendicele semivocalic, iar la alţii una dintre vocale devine semivocală, şi într-un caz şi în celălalt hiatul fiind înlocuit prin diftong: *ziar* se pronunţă *zĭar* şi *zĭar; real – reĭal* şi *rĕal, cereale – cereĭale, ceriĭale* şi *cerĕale.* Explicaţia pentru selectarea uneia dintre variante ar putea-o oferi ritmul vorbirii: în ritmul lent se introduce semivocala, iar în ritmul alert vocala devine semivocală. DOOM dă pentru *deodată, îndeajuns, îndeodată* etc. două pronunţări: în ritm lent cu hiat, în ritm alert cu diftong. Această acceptare se datorează şi faptului că nu produce dereglări în ortografie, semivovala fiind redată în scris prin aceeaşi literă ca şi vocala cu acelaşi timbru. Pronunţarea cu epenteză semivocalică nu este normată şi nu se poate norma tocmai pentru că ar produce dereglări în scris, aspectul limbii care se supune mai riguros normelor decît cel oral.

A treia modalitate de evitare a hiatului în rostire, **sinalepsa**, presupune ca stadiu intermediar sinereza, reducerea uneia dintre vocale la stadiul de semivocală, rezultatul final fiind însă eliminarea semivocalei. În cazul cînd hiatul este precedat de fonemele */ĉ/, /ĝ/, /ḱ/, /ǵ/* fenomenul este de cele mai multe ori mai puţin observabil, rămînînd fără urmări în ortografie. În cuvinte ca *social, fizician, judiciar, elogios, contagios, geografie, geolog, aşchiuţă, schior, ghiocel, Aghiuţă* normele impun pronunţarea cu */ci/, /gi/, /ge/, /chi/, /ghi/* silabici, **i (e)** adăugînd valorii de semn diacritic pe cea de literă care notează vocala corespunzătoare, */i (e)/*; aceasta e în contradicţie cu pronunţarea neîngrijită, unde **i (e)** rămîne doar cu valoarea de semn diacritic, rezultînd o silabă mai puţin (*so-cial, geo-log, aş-chiu-ţă, ghio-cel).*

În cazul hiatului */i-e/*, eliminarea vocalei */i/*, prin faza */i̯/* semivocalic, se repercutează şi în ortografie, precedat fiind de consoanele mai sus menţionate sau de altele. Scrieri şi pronunţări ca *eficent, calchere, eşicher* sau *heroglifă, peton, preten – pretin, propetar*[96], *brigader, bareră, butoneră (botoneră), jarteră, betoneră, bomboneră, animaler, mobiler, infirmer, plutoner – plotoner* sînt indiscutabil greşite. Pentru unele explicaţia o oferă apropierea de cuvinte care prezintă în acelaşi context fonic vocala */e/*: *heroină, pretenţie, paracliser, partener, arteră, pasageră* etc. Pentru altele vinovată este necunoaşterea, rostirea şi scrierea după ureche, la întîmplare.

Cuvîntul *hieroglifă* constituie un caz aparte; aparţinînd neîndoielnic vorbirii cultivate, s-a răspîndit în forma incorectă *heroglifă* prin şcoala generală, unde adesea scrisul neîngrijit e comparat, pe nedrept, cu hieroglifele, care nu erau deloc neîngrijite (apropierea poate fi dată de faptul că scrierea hieroglifică a fost tîrziu şi cu dificultate descifrată).

---

[94] Cînd în faţa unui hiat al cărui prim element este */i̯/* sau */e/* se află */c/* sau */g/*, prima vocală a hiatului dispare: *social* are pronunţarea literară *so-ci-al* şi pronunţarea neîngrijită *so-cial (so-ĉal).*

[95] Are şi varianta *recreaţiie*, prezentă în limbajul şcolarilor, cu sensul „pauză".

[96] A se vedea I. L. Caragiale, *O scrisoare pierdută,* unde Cetăţeanul Turmentat se laudă că e „negustor şi apropitar".

Scanned with OKEN Scanner

Adjectivele terminate în *-os* se împart în două clase distincte: uneia îi aparţin derivatele româneşti de tipul *arătos, drăgăstos, mătăsos, pieptos, sfătos, vîntos* etc., iar celeilalte – împrumuturi din franceză şi latină ca *afectuos, defectuos, dezastruos, fastuos, fructuos, impetuos, respectuos*. Nu totdeauna însă se pot face delimitări riguroase între cele două clase, ceea ce are ca rezultat pronunţarea împrumuturilor cu particularităţile creaţiilor româneşti, deci *aspectos, defectos, respectos* etc. Delimitarea este greu de făcut mai ales în cazul derivatelor împrumutate pentru care baza există, tot împrumut, şi în limba română: *aspect, defect, dezastru, respect* etc. Nici specialiştii nu sînt totdeauna de acord în privinţa încadrării cuvintelor de acest fel: DEX acceptă pentru *merituos* şi varianta *meritos*, iar Al. Graur, *Dicţionar al greşelilor de limbă*, EA, Bucureşti, 1982, consideră că *meritos* e forma corectă, ca derivat de la *merit*, nu *merituos*. În acest caz ar rămîne sigur în clasa împrumuturilor care se pronunţă cu hiat (*/u-os/*) derivatele pentru care nu există bază în română: *impetuos, somptuos, maiestuos* etc., cărora le-am putea adăuga vocabulele specifice vorbirii cultivate, cu preocupare constantă pentru corectitudinea exprimării: *incestuous, virtuos, tumultuos*.

Trebuie reţinut faptul că există şi împrumuturi care au fost assimilate de la început derivatelor româneşti în *-os*, ajutate şi de structura din limba franceză, şi care azi sînt tratate ca atare: *avantajos, cangrenos, cavernos, curajos* etc. În aceste condiţii nici simţul limbii, care i-ar permite unui vorbitor să delimiteze cuvintele noi de cele vechi, nu-l poate ajuta să delimiteze formele în */-os/* de cele în */u-os/*.

Există în limba română şi hiaturi formate din vocală repetată, vocală dublă. Dintre acestea, hiaturile */o-o/, /i-i/* sînt evitate în vorbirea neîngrijită nu numai prin epenteza unei semivocale, ci şi prin eliminarea uneia dintre vocale, după ce a trecut prin stadiul de semivocală. Se ajunge astfel le pronunţări ca: *alcol, copera, copta, cordonator, zotehnic, fin(d)că, finţă, cuvincios, co(n)ştinţă,* în locul formelor corecte: *coopera, coopta, coordonator (coordona)*, în care este evidentă prezenţa prefixului *co-, alcool,* preluare a formei scrise a fr. *alcool* (pron. *alcol*), *zootehnic*, cuvînt compus în care primul termen trimite la v. gr. *zoon* „animal", *fiindcă* < *(dat) fiind* (< *fi+ind*) + *că, fiinţă* < *fi+ -inţă, cuviinţă, conştiinţă,* calcuri după lat. *covenientia, conscientia.*

Într-o situaţie aparte se află cuvîntul a cărui ortografiere este, după toate lucrările normative, *fiică*. Pronunţarea diferă însă de la o lucrare la alta. *Îndreptarul ortografic,* în toate ediţiile, precizează în *Indexul de cuvinte* doar accentul *fiícă,* ceea ce ar putea însemna pronunţarea în hiat (la fel se procedează pentru *fiindcă)*, dar pronunţarea cu diftong nu poate fi exclusă; DOOM dă accentuarea *fiică* şi pronunţarea *fii-că*, deci cu diftong. Pronunţarea cu hiat este reglementată în § 32 din $ÎO_{1995}$, unde, printre alte cuvinte care „se scriu şi se pronunţă cu ***i-i***", se află şi *fiică,* alături de *fiinţă, ştiinţă* etc. Faptul că pronunţarea frecventă e cu */i/*, nu cu */i-i/* îl probează Flora Şuteu şi Elisabeta Şoşa, *op. cit.*, unde, tot în 1995, ortografierii *fiică* i se dă pronunţarea considerată reală, *fi-că (*cu pluralul *fiice,* pron *fi-ce),* diferită totuşi de pronunţarea lui *fiindcă (fiíntcă).*

Această inconsecvenţă în privinţa pronunţării unui singur cuvînt nu trebuie interpretată numaidecît ca necunoaştere sau nepricepere din partea autorilor; ne aflăm în faţa unui caz în care pronunţarea se dovedeşte a fi foarte mobilă, de la hiat, pronunţare întîlnită la cei ce urmează îndeaproape modelul scris, pînă la eliminarea totală a uneia dintre vocale, pronunţarea cea mai frecventă. Selectarea unei forme sau a alteia ca literară este în legătură şi cu grupul de subiecţi chestionaţi, dar şi cu concepţia lingvistică a autorilor.

Nu lipsesc nici situaţiile inverse, cînd o vocală simplă devine dublă, dînd naştere hiatului. Este cazul verbului *a încunoştinţa*, cu toate formele lui flexionare, care, datorită confuziei cu *conştiinţă,* se pronunţă *a încunoştiinţa.* Dar verbul nostru este derivat de la *cunoştinţă,* fiind şi sinonim cu locuţiunea *a aduce la cunoştinţă,* ca atare hiatul */i-i/* nu se justifică.

Scanned with OKEN Scanner

Tot aici încadrăm substantivul *proroc*, scris destul de frecvent *prooroc*, îndeosebi în textele religioase, şi pronunţat ca atare sub influenţa acestor texte. Dar nici scrierea şi ca atare nici pronunţarea *prooroc* nu se justifică: etimon este sl. *prorokŭ*, iar în textele vechi scrise cu alfabet chirilic[97] apare *proroc*.

Unul dintre cazurile cele mai interesante în privinţa relaţiei hiat – diftong, dar şi a relaţiei ortografie – pronunţare, îl prezintă cuvintele terminate în ***-uu***: *ambiguu, asiduu, contiguu, continuu, superfluu,* toate adjective, cărora li se adaugă substantivul *reziduu.* Lucrările normative recomandă ortografierea cu literă dublă şi pronunţarea cu hiat. Dacă însă în ce priveşte ortografierea lucrurile sînt limpezi, prin accord tacit, pronunţarea cu hiat este aproape inexistentă. În pronunţarea îngrijită hiatul este redus la diftongul descendent */-uŭ/*, de aceea nu credem să aibă succes soluţia propusă de Flora Şuteu şi Elisabeta Şoşa, *op. cit.*: pronunţarea cu */ŭ/* epentetic: *ambiguŭu, continuŭu* etc. Cît priveşte rostirea neîngrijită, aici apare numai */-u/: asidu, continu, rezidu*[98] etc.

Susţinerea hiatului */u-u/* este explicabilă dacă avem în vedere etimonul latinesc al acestor cuvinte (*assiduus, ambiguus, contiguus, continuus, superfluus, residuum*), dar nu şi pe cel francez, care este în */-u/*. Dar, dacă s-ar ţine seamă de etimologie, mult mai multe cuvinte ar crea dificultăţi prin despărţirea ortografiei de ortoepie. Al. Graur (*op. cit.*) avea dreptate să susţină, ţinînd seama de etimon, pronunţările pentru *deliciu* şi *delicios* cu hiat (*ci-u, ci-os*), punînd cuvintele în legătură cu lat. *delicium,* dar uzul a impus pronunţările cu diftong (*-ciu, -cios*). Aparţine limbii române şi substantivul *continuum* „spaţiu continuu", care nu se poate pronunţa decît cu hiat, conform normelor din limba latină, de unde este împrumutat cuvîntul.

Implicarea morfologiei în susţinerea pronunţării cu hiat nu schimbă lucrurile. La substantivul *reziduu* adăugarea articolului hotărît sau a desinenţei de plural se face pe modelul substantivelor terminate în */u/* semivocalic (comp. *reziduu – reziduul, reziduuri* cu *cadou – cadoul, cadouri; bombeu – bombeul, bombeuri*). La fel se întîmplă cu adjectivele, numai că aici prezenţa unei desinenţe este condiţionată de sunetul anterior: *ambiguu, -ă, -i, -e, -ul,* ca şi *instantaneu, -e* (după */e/* nu poate urma */ă/*), *-i, -e, -ul.* Verbul *continuu,* de la pers. I sing. a indicativului prezent, are opoziţii similare cu alte verbe (comp. *continuu, continui*[99] cu *dau, dai, scriu, scrii*).

Prezenţa în rostire a unor forme ca *agumenta, agust*[100] nu trebuie pusă în legătură cu hiatul */a-u/*, căci pronunţarea cuvintelor *augumenta, august,* cu hiat, este o abatere, hiatul înlocuind diftongul, ca şi în cazul cuvintelor *ausculta, autumnal* etc.

Nu sînt rare cazurile cînd părerile specialiştilor nu concordă, diferenţa făcîndu-se în funcţie de respectarea formei originare sau a formei cu cea mai mare frecvenţă în vorbire. Pentru o serie de cuvinte am comparat $ÎO_{1965}$, $ÎO_{1995}$ şi DOOM, DEX, *Dicţionar de neologisme,* ed. a II-a, 1966, al lui Florin Marcu şi Constant Maneca (DN_{1966}) şi *Dicţionar al greşelilor de limbă,* 1982, al lui Al Graur (DGL), dintre care numai ultimul nu a avut şi valoare normativă, şi au ieşit la iveală neconcordanţe în selectarea formei[101], aşa cum rezultă din tabelul care urmează:

---

[97] A se vedea, de pildă, *Noul Testament tipărit pentru prima dată în limba română la 1648 de către Simion Ştefan, mitropolitul Ardealului, reeditat după 340 de ani...*, Editura Episcopiei Ortodoxe a Alba Iuliei, 1984, în transcriere şi facsimile.

[98] Stă mărturie forma de plural *reziduri,* incorectă, de la care s-a ajuns la singularul *rezid.*

[99] Forma *(eu) continui,* neologism (< lat. *continuo),* rămîne incorectă, chiar dacă apare uneori în vorbirea îngrijită.

[100] A se vedea şi numele vestitului personaj popular *Agust (Prostul).*

[101] Pentru fiecare cuvînt notăm numărul de silabe precizat în sursa respectivă prin indicarea pronunţării; unde nu se indică pronunţarea, barăm cu x, spre a se deosebi cazurile cînd cuvîntul nu este înregistrat (–).

Scanned with OKEN Scanner

Sursa / Cuvîntul	ÎO$_{1965}$	ÎO$_{1995}$	DOOM	DEX	DN$_{1966}$	DGL
argonaut	4	4	4	4	4	3
coafor	3	2	2	3	3	–
ecuator	3	4	4	4	3	3
ecuaţie	4	5	5	5	5	4
holocaust	4	3	3	4	4	3
pian	1	2	1	X	2	–
pianină	3	4	4	X	3	–
precauţie	5	5	5	5	5	4
pseudo	3	3	3	3	3	2
toast	2	1	1	1	1	1
trotuar	3	2	2	3	3	–
voalat	3	2	2	3	3	–
unguent	–	–	2	3	3	2

Tabelul pune în evidenţă faptul că adaptarea este rodul unui proces cu o durată diferită. Cele mai mari deosebiri dintre lucrările normative sînt între cele două ediţii ale *Îndreptarului ortografic,* numai 3 din cele 12 cazuri prezentînd aceleaşi forme, comune însă şi pentru celelalte lucrări normative: *argonaut, precauţie* şi *pseudo.* În schimb, ÎO$_{1965}$ este foarte apropiat de DN$_{1966}$, deosebindu-se numai pentru 3 din cele 11 cuvinte comune: ÎO$_{1965}$ recomandă pronunţările *e-cŭa-ţi-e, pĭan, to-ast,* iar DN$_{1966}$ *e-cu-a-ţi-e, pi-an, tŏast.* Cele mai mici deosebiri sînt între ÎO$_{1995}$ şi DOOM, numai pentru *pi-an,* în primul, şi *pĭan,* în cel de al doilea, probînd că, cel puţin pentru unele cuvinte, adaptarea s-a produs sau că pentru colectivul care a elaborat ÎO$_{1995}$ timpul acordat a fost insuficient, preluînd formele din DOOM.

Tabelul evidenţiază însă şi un alt fapt: preferinţa pentru hiat a făcut ca forme care la origine aveau diftong să treacă în limba română la hiat. Este motivul pentru care am introdus în tabel şi DGL, lucrare care nu are pretenţia să fie şi normativă, dar care, de fiecare dată, recomandă forma cu diftong în dauna celei cu hiat, precum recomandă etimonul.

Lăsînd la o parte cuvintele *pian* şi *pianină,* în care se află grupul */ia/* cu statut de diftong şi de hiat în poziţie postconsonantică, ambele compatibile în limba română (cf. pentru diftong *amiază, diavol, fiară* şi *adiacent, coniac, fiasco,* iar pentru hiat *adia, diacon, îmbia, înfia, alianţă, financiar, hiat* etc.), în celelalte cazuri, diftongii apar în poziţii nespecifice pentru limba română numai în neologisme.

Diftongului */au/* îi este specifică în cuvintele vechi poziţia finală (îndeosebi la pers. a III-a plural la imperfect şi indicativ prezent); la iniţiala şi în interiorul cuvintelor, diftongul */au/* s-a disociat, formînd hiat, atît în cuvintele moştenite din latină (lat. *aurum* > rom. *aur,* lat. *laudo* > rom. *laud*), cît şi în împrumuturi: cuvintele în a căror structură se află *auto-* (< v.gr. *autos* „acelaşi"), *-naut* (< lat. *nauta*), *-caust* (< gr. *Kaustos*) şi altele ca *auricul, bacalaureat, precauţie* au fost acceptate în rostirea normată cu hiat; la altele (*glaucom, pauper*) rostirea cu hiat este aproape generală. Există şi cazuri cînd, alături de pronunţarea cu hiat, apar, în loc de diftong, rostiri fără */u/* (*au-gust, inau-gura,* forme corecte, apar şi în formele *a-gust, a-ugust, ina-gura, ina-ugura*).

Poziţia diftongului */oa/* în cuvintele vechi este cea accentuată şi condiţionată de prezenţa în silaba următoare a vocalelor */e/* sau */ă/*; ca atare, *coafor, curtoazie, demoazelă, exploata, toaletă, toasta, voalat,* unde diftongul */oa/* se află în poziţie atonă, sînt pronunţări nespecifice limbii române[102], pe care vorbitorii români a trebuit să le deprindă după

[102] Forma de plural *mijloace,* acceptată ca fiind corectă, alături de *mijloáce,* încalcă această regulă generală a limbii române, căci este o formă hibridă, ce combină singularul *mijloc,* al cărui plural e *mijlocuri,* cu pluralul *mijloáce,* al cărui corespondent de singular e *mijlóc.*

Scanned with OKEN Scanner

etimon[103]. Pronunţarea cu hiat (*/o-a/*), greşită din punct de vedere ortoepic, este totuşi explicabilă prin raportarea la cuvintele din vechiul fond, mult mai frecvente.

Într-o situaţie similară se află diftongii */ua/* şi */eu/*: */ua/* apare în cuvintele vechi numai în silabă finală, după vocală (*aciua, înşeua, înzăua, plouat, roua, noua),* iar */eu/* numai în poziţie finală (*greu, leu, resteu*)[104]. În neologisme se păstrează diftongii din interiorul cuvintelor (*acua-relă, cuan-tum, cuarţ, cuan-tă, cuar-tet*), dar nu sînt rare cazurile cînd diftongul devine hiat: *ecu-ator, ecu-aţie* sînt acceptate de norma ortoepică, dar din punctul de vedere al etimonului sînt pronunţări greşite, căci etimonul nu avea nici măcar diftong, ci labiovelara */qu/* urmată de vocală (lat. *aequator, aequatio, -onis;* fr. *équateur, equation*), iar formantul *pseudo* (< v.gr. *pseudos*), acceptat cu pronunţarea în trei silabe, ar trebui pronunţat în două silabe, după etimon. Acceptarea acestor forme a fost determinată de frecvenţa lor în vorbire, deşi sînt şi vorbitori care respectă pronunţarea după etimon[105]. A contribuit la impunerea formelor cu hiat şi adaptarea neologismelor în a căror componenţă exista fonemul */ë/*, absent în română, ca în cuvintele *eufonie, euritmie*[106] etc.

Cît despre diftongul */ue/*, aproape inexistent în română[107], acesta a trecut în mod firesc la hiat. Chiar în neologisme este foarte rar. Apare doar în rostirea care urmează îndeaproape modelul francez, italian sau o anumită pronunţare latină a cuvintelor cuprinzînd labiovelarele */qu/, /gu/*, cum ar fi *conse-cuent, elo-cuent, fre-cuenţă* etc., pronunţate chiar aşa de unii angajaţi ai posturilor de radio şi televiziune, poate şi ca o continuitate a unor mai vechi prescripţii normative. Împrumuturile latine sau romanice cu finala *-quent, -guent* au fost adaptate limbii române cu pronunţarea */-cv/, /-gv/* în marea lor majoritate[108]. De aceea lat. *unguentum* a fost preluat în românește cu pronunţarea *un-guent,* respectînd o pronunţare latinească, sau *un-gvent,* respectînd o altă pronunţare latinească şi modelul multor împrumuturi adaptate, dar şi *ungu-ent,* apropiată de spiritul limbii române, mai ales cu preiotarea lui */e/*.

Diftongul */ie/* este foarte bine reprezentat în limba română, dar îi este specifică poziţia de la iniţiala cuvîntului sau a silabei, ori de la finala cuvîntului. Postconsonantic, acest diftong dispare adesea, fie prin diereză, creîndu-se hiat (frecvent se pronunţă *obi-ect, subi-ect, bi-elorus, fi-ef*), fie, cel mai adesea, prin sinalepsă, reducerea vocalei (*fer, mercuri, pele, pedică, verme, obect, subect, belorus*[109] etc.).

Nu este totdeauna uşor să se distingă pronunţarea cu diftong de cea cu hiat sau de cea fără semivocală, în realizarea concretă existînd grade diferite de abatere. Întotdeauna însă sînt mai frapante şi taxate ca fiind mai grave pronunţările care pot duce la greşeli de ortografie; o pronunţare de felul *o-bect, su-bect*, greşită, îl compromite pe autor, dar nu şi pronunţarea *obi-ect* sau *subi-ect,* tot greşită, dar foarte răspîndită, poate chiar mai răspîndită decît prima. Cauza este neimplicarea ortografiei.

În rostirea scenică, luată ca model şi de persoane din afara scenei, dar cu grijă pentru propria exprimare, se evită diftongul */ĭe/* chiar din poziţia iniţială sau postvocalică. Aceasta din urmă face să apară un pseudohiat care ar prezenta „avantajul unei articulări mai comode

---

[103] Etimonul nu explică şi pronunţarea *exploada*, greşită, căci etimon e lat. *explodere,* it. *esplodere).*

[104] Cînd, prin adăugarea unor morfeme gramaticale sau lexicale, diftongul trece în interiorul cuvîntului, devine hiat *(leu – leul, greu – greutate).*

[105] Dacă pronunţarea *pse-udosavant*, chiar cu accentul pe */u/*, ar putea fi acceptată, mai ales în acest cuvînt, n-ar fi nicicum acceptată pronunţarea cu hiat a titlului vestitei opere a lui Al. Odobescu *Pseudokynegetikos.*

[106] Cu hiat se pronunţă, greşit, şi *bojdeucă* (corect – *bojdeu-că*), cuvînt vechi, cunoscut mai ales prin şcoală, căci altfel are o circulaţie redusă, chiar mai redusă decît înruditele sale *bijdă, bujdei, bijdeică.*

[107] Forme ca *înşeueze, înşăueze* trebuie să fie avute în vedere, dar în loc de diftongul */ue/* apare, în cele mai multe situaţii, hiatul */u-e/.*

[108] A se vedea mai sus (2.1.2.) problemele de adaptare a neolgismelor conţinînd consoanele */qu/, /gu/.*

[109] Numele actual *Bielarusi*, în locul mai vechiului *Bielorusia,* se pronunţă mai ales *belarusi,* favorizînd astfel şi pronunţarea *belorus.*

Scanned with OKEN Scanner

şi al unei rezonanţe mai plăcute"[110]. Amestecarea registrelor prezintă însă un mare dezavantaj: pe de o parte fenomenul se produce în cazul cuvintelor româneşti mai vechi, cu diftong (*baie, boier, femeie, îndoaie, trebuie* etc.), creîndu-se impresia unei pronunţări preţioase, iar pe de alta, în caz de neatenţie sau necunoaştere, fenomenul se extinde şi la neologismele care conţin diftongul */ĭe/* chiar în limba de origine sau o formă care a condus la adoptarea diftongului: *caiet* (< fr. *cahier*), *proiect* (< lat. *proiectus*, germ. *Projekt*) şi derivatele lui, *traiect* (< lat. *traiectus*, fr. *trajet*)[111] etc.

Dacă pentru cunoscători, care pot schimba relativ lesne registrul, adaptîndu-şi rostirea contextului extralingvistic şi delimitînd planul exprimării orale de cel al exprimării scrise, astfel de greşeli pot fi evitate, pentru necunoscători, cu cultura formată după ureche, pseudohiatul devine o sursă de greşeli de ortografie.

2.2.2.6. Consoanele prezintă o mai redusă mobilitate în procesul de comunicare, fie că e vorba despre influenţa sunetelor invecinate, fie că e vorba despre adaptarea neologismelor, dar aceasta nu înseamnă fixarea definitivă a consonantismului. Este suficient să amintim aici palatalizarea labialelor sau a dentalelor sub influenţa unui iot următor, unele forme cunoscînd o foarte largă circulaţie şi atestări în scris[112]. Formele palatalizate sînt astăzi simţite ca abateri flagrante de la normă şi de aceea sînt evitate dacă nu în exprimarea orală, măcar în scris, fapt ce a dus la apariţia unor forme hipercoracte ca *piftea, pilogram, piloţi,* în loc de *chiftea* (< tc. *köfte*), *kilogram, chiloţi.*

Uşoara palatalizare a consoanelor urmate de vocalele sau, mai ales, de semivocalele */e/* şi */i/* este firească, de aceea trece neobservată şi rămîne în general fără urmări în plan ortografic, ca în cuvintele *meargă, steag, bem, alerg, mine, tineri* etc. Aceasta nu are legătură cu pronunţarea muiată a consoanelor */ş/, /j/* din Muntenia, fapt care face posibile pronunţări ca *şease, belşiug, jeale, jioi* şi confundarea lui */-ă/* cu */-e/* (*cămaşe, plaje* etc.), ducînd şi la neutralizarea opoziţiei singular – plural (*buclucaşe, mătuşe* etc. au în Muntenia aceeaşi expresie, fonică în primul rînd, pentru singular şi plural).

În Moldova situaţia se prezintă uşor diferit: unele consoane (*/ş/, /j/, /s/, /z/ , /ţ/, /m/, /r/*) se pronunţă dur, ceea ce face ca după ele să nu apară semivocala */ĕ/* (vezi pronunţări ca *margă, cura,* în loc de *meargă, curea*) şi */-i/* şoptit să nu mai apară (vezi pronunţări ca *urş, mînj, hoţ,* în loc de *urşi, mînji, hoţi*), ducînd şi de data aceasta la neutralizarea opoziţiei singular – plural (*un ‹nişte› moş, hoţ*). Spre deosebire de palatalizarea consoanelor la nivelul limbii literare, cea din variantele teritoriale are repercusiuni în ortografie, ca şi pronunţarea dură[113], şi ca atare trebuie să fie evitată.

Fără implicaţii în ortografie este şi pronunţarea rotunjită a consoanelor sub influenţa vocalelor sau a semivocalelor labiale (rotunjite) */o/* sau */u/* următoare; compară prima consoană din cuvintele *moară – mire, poală – piere, fund – fals, domn – desiş* etc.

Sonorizarea sau afonizarea consoanelor este un fenomen foarte frecvent, în orice caz mult mai frecvent decît este conştientizat de vorbitori. Am atras atenţia mai sus (vezi 2.2.1.) că normele dicţiei impun ca un sunet să fie pronunţat în toate poziţiile lui din cuvînt cu acelaşi grad de sonoritate. Sunetul */b/*, de exemplu, ar trebui să fie pronunţat la fel în *bor* şi *orb;* aparent este acelaşi */b/*, dar în realitate *orb* se pronunţă *ŭorp, /b/* pierzîndu-şi sonoritatea, ca şi în *obţin,* pronunţat *ŭopţin,* sau ca în *observ,* pronunţat *ŭopserv(f).* În cazul cuvîntului *orb, /b/,* fiind final, se pronunţă cu implozie, coardele vocale nemaivibrînd, iar în cazul

---

[110] Fulvia Cibanu, Lidia Sfîrlea, *op. cit.*, p. 104.

[111] Vezi îndeosebi Mioara Avram, *Ortografie pentru toţi. 30 de dificultăţi,* EA, Bucureşti, 1990, p. 30 şi urm.

[112] Cf. *frînghie* (< lat. *fimbria*), impus în limba română cu forma palatalizată, şi nume de familie ca *Agache, Cheleneagră, Cheptănariu, Chetraru, Chetreanu, Chiper, Chitic, Ghilan, Ghilea, Ghinea, Ghineţ,* prezente în *Pagini aurii,* Suceava, 2000–2001, cu palatalizarea consoanelor */p/, /b/.*

[113] Ortografierea priveşte însă mai ales modificări ale vocalelor şi ale diftongilor şi nu totdeauna ale consoanelor.

Scanned with OKEN Scanner

celorlalte două cuvinte, ca şi al altora în care /b/ este urmat de o consoană surdă, coardele vocale, anticipînd articularea consoanei surde de după /b/, se retrag din poziţia de vibrare încă din timpul articulării lui /b/, rezultînd perechea surdă a acestuia, /p/.

Cele mai multe şi mai grave probleme, cu implicaţii directe în ortografie, le pune /s/. Opoziţia fonologică /s/ – /z/ este incontestabilă pentru limba română (cf. *sac/zac, sare/zare*), dar cazurile cînd în rostire *s* nu se distinge de *z* sînt extrem de frecvente. Avem în vedere nu numai situaţia neologismelor (vezi supra, 2.1.2.), ci şi a cuvintelor din vechiul fond, cărora li se pot adăuga neologisme. Astfel, „limba noastră nu poate distinge în principiu pe ***sb*** de ***zb***, pentru că oricare ortografie am adopta-o, nu se poate pronunţa decît ***zb***“[114], ca atare s-a impus regula scrierii peste tot cu /z/, exceptînd neologismele *aisberg, glasvand, glasbeton, jurisdicţie* şi nume de persoană ca *Sbiera, Sbîrna, Sbîrnea* etc., fixate aşa de tradiţie.

În alte cazuri însă, sonorizarea lui *s* nu s-a generalizat ceea ce se poate ilustra prin § 72 şi § 80 din ÎO$_{1995}$: „Înainte de ***l, m, n*** se scrie şi se pronunţă ***s,*** nu ***z,*** în cuvintele *căsnicie, desluşi, smîntînă, sminti, trăsni, trosni*“ şi, respectiv, „Înainte de ***l, m, n*** se scrie şi se pronunţă *z*, nu *s*, în cuvintele *caznă, gleznă, izlaz, izmă, zmeu, zmeură*“. În acelaşi context fonic apare cînd /s/, cînd /z/ *casnic – caznă, smîntînă – zmîngăli, snamenie – znanie, disgravidie – dizgraţie, ismailit – izmană, desmin – dezminţi, desmologie – dezmorţeală, isnaf, snoavă – iznoavă* etc.

În unele cazuri se are în vedere structura morfologică a cuvîntului, prefixele *des-* şi *răz-* modelîndu-se după sunetul următor: *desface,* dar *dezmembra, dezarticula; răzgîndi,* dar *răspopi* (vezi infra, 2.3.3.3.2.).

În pronunţarea unor persoane, îndeosebi în Transilvania, dar nu numai, se produce sonorizarea lui *s* în poziţie intervocalică, încălcîndu-se normele ortoepice; pe lîngă pronunţări ca *zupă, azistenţă,* specifice Transilvaniei, apar şi *chermeză, dizertaţie, dizidenţă, premiză, seziune* etc., foarte larg răspîndite, de fiecare dată /z/ apărînd în loc de /s/ din formele acceptate de norme.

Opoziţia dintre rostirea literară şi cea neîngrijită, probată şi de scriere, se actualizează în cazul derivatelor cu sufixele *-ism (arhaism, barbarism), -asm(ă) (sarcasm, fantasmă);* pronunţările cu /z/, mai rar corespunzîndu-le şi scrieri cu *z*[115], specifice vorbirii neîngrijite, se întîlnesc şi la unele persoane cu pretenţii.

Nu foarte rar grupul consonantic /cv/ se pronunţă /gv/, în cuvinte ca *frecvent, frecvenţă, consecvent, consecvenţă, secvenţă.* Aprecierea că această pronunţare „deocamdată e împotriva normelor ortoepice“[116] probează că procesul este în extindere, în ciuda influenţei pe care scrisul o exercită asupra rostirii.

Am atras atenţia mai sus (vezi 2.2.1.) că litera **x** notează două grupuri consonantice, /cs/ şi /gz/, cu ambele pronunţări acceptate de normele ortoepice actuale. În vorbire însă, se manifestă inconsecvenţă faţă de norme, fie că se folosesc consoanele surde acolo unde norma recomandă consoanele sonore (*ecsistă, ecserciţiu, ecsemplu* faţă de *egzistă, egzerciţiu, egzemplu*), fie invers (*egzagera, agziomatic,* în loc de *ecsagera, acsiomatic).*

Sonorizarea şi afonizarea sunetelor, mai ales a oclusivelor, s-au produs adesea în procesul de adaptare a cuvintelor împrumutate, uneori în poziţie iniţială (*bergamot(ă)* şi *pergamot(ă)* < fr. *bergamote,* it. *bergamotta; carafă* şi *garafă* < ngr. *karafa; daoism* şi *taoism* < fr. *daoïsm*), dar cel mai adesea în poziţie finală (*ciorap* < tc. *çorab, cîrciog* şi

---

[114] Al. Graur, *Mic tratat de ortografie,* ES, Bucureşti, 1974, p. 159.

[115] Au existat chiar tentative de impunere a acestor forme, pe motivul că sînt foarte răspîndite în vorbire (vezi A. Scriban, *Dicţionaru limbii româneşti (Etimologii, înţelesuri, exemple, citaţiuni, arhaizme, neologizme, provincializme),* Iaşi, 1939), dar, cum în limba română nu totdeauna /s/ urmat de /m/ se sonorizează, a fost preferată păstrarea formelor cu **s**, ca în majoritatea limbilor de cultură.

[116] Fulvia Ciobanu, Lidia Sfîrlea, *op. cit.,* p. 31.

Scanned with OKEN Scanner

cîrcioc < ucr. *krucok, colceag* şi *colceac* < tc. *kolçak)*[117]. Situaţia se întîlneşte şi la cuvinte de origine onomatopeică (*chiorăi* şi *ghiorăi)* sau cu origine necunoscută (*chiomp* şi *chiomb*).

Există şi alte abateri de la normele ortoepice. Una dintre normele deprinse încă din clasa I este că înainte de */p/* şi */b/* nu se scrie şi nu se pronunţă */n/*, ci */m/*; ca atare, în acest context, */n/* devine */m/*: *îmbăia, îmboboci, îmbujora, împărtăşi, împiedica, împuşca*[118]. Regula nu este însă valabilă pentru împrumuturile mai noi, neadaptate limbii române, sau pentru numele proprii, unde ***n*** se păstrează atît în scriere, cît şi în pronunţare: *avanpremieră, avanpost, avanport, input, Brandenburg, Istanbul, Canbera, Donbas* etc.

Pe de altă parte, regula se aplică numai pentru bilabialele */b/* şi */p/*, nu şi pentru bilabiala */m/*; se scrie şi se pronunţă corect *înmagazina, înmărmuri, înmormînta, înmulţi, înmuguri,* dar la cei mai mulţi dintre vorbitori prefixul *în-* devine *îm-*, prin asimilarea lui */n/* rezultînd un */m/* cu ţinuta prelungită, iar nu doi */m/*, ca şi în rostirea *mmmare!...*, pentru „foarte mare".

Şi labialele */f/*, */v/* îl asimilează pe */n/* anterior. Ceea ce apare în scris *înfăţa, înfia, înflori, învăpăia, înviora,* ortoepia fiind în accord cu ortografia, are corespondent în pronunţare *îmfăţa, îmfiia, îmviora* etc. În paralel cu acestea, o serie de cuvinte conţinînd grupurile */mf/*, */mv/* (*amfiteatru, amfitrion, amforă, amfibrah, amvon, tramvai)* îl transformă pe */m/* în */n/* (*anfiteatru, anforă, tranvai* etc.), după cum în cuvinte ca *anfiladă, anvelopă, anvergură* */n/* devine */m/* (*amvelopă, amvergură*). Selectarea nazalei este dictată în aceste cazuri de etimon: *amfiteatru* < fr. *amphithéâtre,* lat. *amphitheatrum; amfitrion* < fr. *amphitryon; amfibrah* < fr. *amphibraque,* lat. *amphibrachus*, de fiecare dată etimonul prezentînd **m** înainte de **p** din grafemul complex **ph**, *tramvai* < fr., engl. *tramway,* dar *anfiladă* < fr. *enfilade, anvelopă* < fr. *envelope, anvergură* < fr. *envergure,* cînd */n/* este urmat de */f/* sau */v/*.

Faptul că pronunţarea lui */n/* este influenţată şi de alte consoane este indubitabil. Urmat de velarele */c/*, */g/*, */n/* devine şi el velar. Comparînd pronunţarea lui */n/* urmat de */c/* sau */g/* cu cea a lui */n/* din poziţia finală sau urmat de vocală (*ban – bancă, lună – luncă, lungă, lînă – lîngă),* vom constata că în primul caz contactul limbii cu maxilarul superior se află în zona dental-alveolară, iar în celelalte contactul e în zona postpalatală; */n/* velar nu se poate pronunţa în poziţie finală sau urmat de vocală, iar */n/* dental-alveolar înainte de */c/*, */g/* aparţine unor pronunţări preţioase.

Urmat de alte consoane, */n/* are o articulare incompletă; consoana nazală a cărei articulare se încheie prin întreruperea contactului limbii cu maxilarul superior în zona dental-alveolară se reduce în linii mari la nazalizarea vocalei anterioare şi la prelungirea ţinutei consoanei următoare: *înlănţui, înrola, însăila, antantă* etc.

Spre deosebire de cazurile cînd */n/* se confundă cu */m/*, care au implicaţii în ortografie, pronunţarea velară, ca şi articularea incompletă nu se repercutează în ortografie, pentru că acestea sînt variante ale lui */n/*, care se redau în scris prin aceeaşi literă. Are însă implicaţii în ortografie propagarea nazalităţii, de aceea rostiri ca *ambundent, dinstinct, dinstinctiv, intinerar, indentifica, indentitate, inopinant, intransingent*, în loc de *abundent, distinct, distinctiv, itinerar, identifica, identitate, inopinat, intransigent* aduc cu sine şi greşeli de ortografie, cuvintele conţinînd un **n/m** în plus.

Tot cu implicaţii în ortografie este şi fenomenul opus, eliminarea lui */n/* din cuvinte în care acesta este prezent de mai multe ori; rostiri de felul *cotigent, cotigenţă, delicvent (deligvent), conjuctiv, conjuctură, transcedent* duc şi la greşeli de ortografie, corect fiind *contingent, contingenţă, delincvent, conjunctiv, conjunctură, transcendent.*

---

[117] Adesea se ia în rîs pronunţarea *ciorab* a turcilor sau a arabilor, dar rom. *ciorap* < tc. *çorab.*

[118] De fiecare dată este uşor sesizabilă derivarea cu prefixul *în-* de la *baie, boboc, bujor, părtaş, piedică, puşcă.*

Scanned with OKEN Scanner

Readucem în discuție litera **x**, care redă în scris grupurile */cs/* și */gz/* din rostire. Aceste grupuri cunosc și fenomenul reducerii la */s/* sau */z/*. Pentru reducerea */cs/* > */s/* există două explicații. Prima este oscilația între forme în procesul de adaptare la limba română, o parte dintre cuvinte putînd veni în limba română și prin filieră italiană. În secolele al XIX-lea și al XX-lea, forme ca *esclusiv, espansiune, esperimental, esplicare, espres, escursie, espune*[119] erau în concurență cu *expune, experimental, explicare, expres* etc.

Cea de a doua este confuzia produsă între ***cs*** (***x***) și ***s***; pe de o parte, se pronunță și se scrie, greșit, ***s*** în loc de ***cs*** (***x***): *escava, escelent, esclus, esclama, esport, esploda, esprop(r)ia, estern, estracție,* pe de alta, se pronunță și se scrie, tot greșit, ***cs*** (***x***) în loc de ***s***: *excală, excamota, excortă, excroc, explanadă, extinctor, extradă, petroxin* etc. Cînd grupul notat de litera **x** se află în poziție intervocalică, reducerea se face mai rar la */s/*: *esamen, esigent,* în loc de *examen. exigent*; cel mai adesea, grupul notat prin **x** se reduce la */z/*: *ezact, ezistă*[120], *ezemplu, ezecuta,* în loc de *exact, există, exemplu, executa.*

La o bună parte din vorbitori sunetul */s/* devine */ș/*, devierea avînd implicații în ortografie, schimbării de sunet corespunzîndu-i o schimbare de literă. Cauzele devierii sînt multiple. Uneori cuvintele sînt încadrate greșit aceleiași familii lexicale: *musculos, musculatură* sînt neologisme (< fr. *musculeux, musculature,* lat. *musculosus*), deci nu sînt derivate de la *mușchi*, de care sînt apropiate în mod eronat, astfel încît sînt pronunțate greșit *mușchiulos, mușchiulatură.*

Influența germană asupra românilor din Transilvania, Bucovina, Banat este responsabilă pentru pronunțări cu */ș/* în loc de */s/* urmat de */p/* sau */t/*: *șpilcuit, șpion, șpirală, șpital, șpirt, ștadion, ștand, ștandard, ștart, ștat (de plată), ștofă,* sau în poziție finală, *falș,* cu derivatul *falșifica.* Unele dintre aceste cuvinte chiar pot fi puse în legătură cu cuvinte germane (*Spirale, Spion, Spiritus, Standard, Start, Staat, falsch,* dar în disputa dintre formele germane și cele franceze au fost preferate cele din urmă, care de multe ori erau ajutate și de formele latinești, acestora adăugîndu-li-se și forme englezești, tot cu */s/* (*start, spray,* pron. *sprei, standard).* Interesant este că au ieșit victorioase formele cu */s/* la cuvintele pe care francezii le luaseră și ei de la germani, ca și românii (rom. *stras* < fr. *straas,* < germ. *Straas,* care poate fi pus în legătură directă cu rom. *ștras*) și chiar la cuvinte care pot fi puse în legătură mai curînd sau numai cu un etimon german (comp. rom. *spital* cu germ. *Spital,* fr. *hôpital*; rom. *stadion* cu germ. *Stadion,* fr. *stade,* it. *stadio,* engl. *stadium*; rom. *spion* cu germ. *Spion,* fr. *espion,* it. *spione*).

A treia categorie de cuvinte prezintă */ș/* în loc de */s/* datorită coarticulării. Aceasta este explicația pentru pronunțarea *și, șe, șchi, șche* a grupurilor *sci, sce, schi, sche,* în exemple ca *șcenă, șcenariu, șciziune, așcendent, disciplină, convaleșcent, deșchide, șchimba*[121], în loc de *scenă, scenariu, sciziune, ascendent, disciplină, convalescent, deschide, schimba.* De regulă această deviere nu se manifestă și în scris, fiind simțită de vorbitori ca o particularitate a comunicării orale.

Există și situația inversă: cuvinte care, conform normelor limbii literare, se pronunță și se scriu cu ***ș*** apar în rostire cu */s/*. Uneori explicația o dă raportarea la o altă etimologie: *chioșc* (< tc. *köšk)* este pus în legătură cu germ. *Kiosk,* de unde apare varianta *chiosc*; *ștampilă* are în limba română o structură fonică ce-l apropie de germ. *Stempel,* dar prin varianta *stampilă* se apropie de it. *Stampiglia* și fr. *estampille*; *poștal* este un calc parțial după fr. *postal,* care a fost și împrumutat în varianta *postal.* Odată apărut modelul, n-a fost greu să fie extins și la alte cuvinte. Astfel *ștevie* (< sl. *štavije*) are varianta *stevie; ștachetă* (< germ.

---

[119] Cuvinte ca *espresso,* numele unui aparat de preparare rapidă a cafelei, sau *espressivo,* termen tehnic din domeniul muzicii, nu intră în discuție: sînt termeni neadaptați limbii române, fapt dovedit și de prezența lui *ss.*

[120] Mai ales în formula *nu se există (ezixtă).*

[121] Cînd e urmat de */g/*, **s** se pronunță, îndeosebi în sud, */j/*: *dăjgheț, dăjghinat* etc.

Scanned with OKEN Scanner

Staket) a dezvoltat varianta *stachetă; ştafetă* (< germ. *Stafette*) poate fi pus în legătură şi cu it. *Stafetta,* care a permis apariţia variantei *stafetă* etc.

În anumite condiţii selectarea unei forme sau a alteia este condiţionată de formaţia culturală a vorbitorului, care explică abaterea, dar abaterea rămîne abatere, întrucît vorbitorul trebuie să respecte normele limbii române, care la momentul respectiv recomandă o formă sau alta. Faptul este deosebit de important întrucît între o pronunţare şi alta pot apărea opoziţii fonologice (comp. *fişă* „piesă de la capătul unei reţele electrice care se introduce în priză" cu *fisă* „piesă (metalică) introdusă într-un aparat pentru pornire").

Sunetul */h/* are cea mai redusă frecvenţă în limba română[122]. Dispărut din limba latină în primele secole după Hristos, */h/* a reapărut în română prin cuvinte din substrat şi împrumuturi din alte limbi, îndeosebi din limba slavă, dar statutul lui nu a fost niciodată foarte ferm în sistemul fonologic al limbii române, fapt dovedit de existenţa în circulaţie a numeroase cuvinte în variante cu */h/* şi fără */h/*. Limba literară a acceptat formele cu */h/*, dar în rostirea populară apar forme fără */h/* (*aiduc, ainã, ait!, alal!, alva, ambar, aţmaţuchi, eleşteu, otar, oţ, ogeac, ogeag,* în loc de *haiduc, haină, hait!, halal!, halva, hambar, haţmaţuchi, heleşteu, hotar, hoţ, hogeag* etc), dar există şi situaţia opusă, cînd limba literară a acceptat formele fără */h/*, iar în vorbire apar şi variante cu */h/* (*halviţă, harac* şi *harag, harap*[123], *harţar, hortoman, harţăgos, hargat, harmăsar, horopsi, hrăpi, hultui, hursuz* în loc de *alviţă, arac, arap, arţar, ortoman, arţăgos, argat, armăsar, oropsi, răpi, altoi, ursuz* etc.). Nu e de mirare deci că în unele cazuri lucrările normative acceptă ambele variante, fără a putea opta pentru una ca „literară": *hăuială* şi *ăuială, halastîncă* şi *alestîncă, haldan, hăldan* şi *aldan* etc.

Este interesant de observat că prezenţa sau absenţa lui */h/* în cuvintele româneşti împrumutate nu este impusă de etimon; faţă de forma originară cu */h/,* în română s-a impus ca literară forma fără */h/* (*arac* < ngr. *haráki, arţag* < magh. *harcag*), după cum s-a întîmplat şi invers (*harabagiu* < tc. *arabaçi*). La unele cuvinte, avînd aceeaşi rădăcină şi împrumutate din aceeaşi limbă, s-a ajuns la forme cu şi fără */h/* (*arţag* < magh. *harcag* şi *harţă* < magh. *harc; alviţă* e, probabil, un derivat de la *halva,* împrumutat din bulgară).

Despre */h/* din neologisme s-a discutat mai sus (vezi 2.1.2.). Prezenţa acestui fonem în limba română este considerată de unii lingvişti ca discordantă faţă de limbile în circulaţie din apus, ba chiar „împotriva uzului literar românesc, în care ***-h-*** este în general evitat"[124]. Dacă avem în vedere că majoritatea neologismelor intrate în limba română în secolul al XIX-lea şi în prima parte a secolului al XX-lea erau de origine franceză sau prin filieră franceză, unde sunetul */h/* nu există, e de aşteptat ca */h/* să fie evitat în foarte multe situaţii. Există însă în franceză termeni ştiinţifici şi tehnici creaţi pe baza elementelor furnizate de greaca veche, în care */h/* exista şi de unde a fost preluat prin ***h*** (*hiéroglyphe* < v. gr. *hieros* + *glyphein*) sau ***ch*** (*chronologie* < v. gr. *chronos* + *logos*). Cei mai mulţi dintre termenii care în franceză prezintă ***ch*** au trecut în română păstrînd oclusiva din franceză: *cromozom, crom, colesterol, carismă* etc. Am primit însă şi termeni care, în procesul de adaptare, au trecut la */h/*, prin apropiere de pronunţarea grecească (*psihologie* < fr. *psychologie* < v. gr. *psyche* + *logos*). La alţi termeni procesul de adaptare a fost mai lent şi de durată mai mare: *metempsihoză* (< fr. *métempsycose* < gr. *metempsichosis*) apare în *Regulile ortografice* din 1904 după modelul francez, *metempsicoză,* la forma de azi trecîndu-se destul de repede, sub presiunea modelului grecesc; *dihotomie,* care lipseşte din *Îndreptarul...* lui Sextil Puşcariu şi Teodor Naum din 1932, ca şi din $ÎO_{1965}$, apare în DE_{1964} sub forma *dicotomie,* deşi trimite la gr. *dicha* „în două" şi *tome* „tăiere", şi apoi în DEX sub forma *dihotomie,* cu varianta *dicotomie,* trimiţînd numai

---

[122] Vezi Alexandra Roceric Alexandrescu, *Fonostatistica limbii române,* EA, Bucureşti, 1968.

[123] A se vedea numele personajului lui Ion Creangă *Harap Alb* şi porecla *Arăpilă* sau *Negru* a fruntaşului politic, de la 1848, Alexandru Golescu.

[124] Flora Şuteu, *Influenţa ortografiei asupra pronunţării literare româneşti,* EA, Bucureşti, 1976, p. 214.

Scanned with OKEN Scanner

la fr. *dichotomie;* DOOM, $ÎO_{1995}$, după care şi Flora Şuteu, Elisabeta Şoşa, *op. cit.*, dau numai *dihotomie*, iar MDA acceptă, lîngă *diho-*, şi varianta *dico-*.

Aici intră şi pronunţarea şi scrierea unor nume proprii străine, care au fost preluate în română cînd cu */c/* (*Caron, Calcedonia, Caldeea),* cînd cu */h/* (*Haos, Calimah, Lisimah, Ahile*). Un caz aparte este numele *Hristos,* aceasta fiind varianta veche şi cea mai răspîndită, care are şi varianta *Crist*, neologică, dezvoltînd şi sensuri aparte. In legătură cu cele două variante apar şi numele *Antihrist* şi *Anticrist.* Varianta *Christos,* prezentă în scrierea unora, este un model de preluare a formelor străine, fără a se ţine seama de corespondentul existent în limba română, şi trebuie evitată.

Există şi nume de persoană româneşti care s-au fixat în ambele forme: *Cristea – Hristea*[125], *Cristu – Hristu, Cristudor – Hristudor, Cristofor – Hristofor, Cristache – Hristache, Crisant – Hrisant* etc. De la unele nume s-au dezvoltat şi variante fără */h/*: *Ristea, Ristache* etc. După toate probabilităţile, variantele cu */c/* s-au impus întîi prin grafia slavă, căreia îi datorăm formele *Cîrstea, Cărstea* etc., iar după trecerea la grafia latină s-au fixat după modelul occidental[126].

Şi cuvinte comune s-au fixat în cele două forme. În secolul al XVII-lea, *letopiseţ,* cuvînt slav, a început a fi concurat de *hronic*[127] (< ngr. *chronicon*) şi de *cronică* (< lat. *cronica*), acesta din urmă impunîndu-se repede şi definitiv.

Există alte două perechi de foneme care au fost sau chiar mai sînt în concurenţă: */ţ/* şi */ĉ/*, */j/* şi */ĝ/*. Pentru perechea */ţ/ – /ĉ/* sînt mai puţine cuvinte care prezintă interes: *comerţ,* faţă de *comercial, comerciant* etc.; *finanţa, finanţe,* faţă de *financiar; negoţ, neguţa,* faţă de *negocia, negociator* etc.; *speţă* faţă de *specie* etc.

Disputa dintre */j/* şi */ĝ/* caracterizează neologismele, abstracţie făcînd de *giuvaier, giuvaiergiu,* de origine turcă, şi *giuvaiericale,* de origine neogreacă; pronunţări ca *juvaier, juvaiericale* se explică prin extinderea nesiguranţei din pronunţarea neologismelor (*mesaj – mesagiu, peisaj – peisagiu* etc.).

S-a afirmat că preferinţa pentru pronunţarea cu */j/* în *garaj, bagaj, limbaj, miraj, pasaj, şantaj, viraj* se explică prin originea franceză a cuvintelor, iar preferinţa pentru formele *arpegiu, cortegiu, omagiu*, prin originea lor italiană, ceea ce e parţial adevărat. Dacă avem în vedere şi existenţa unor dublete de tipul *cortegiu – cortej* (acesta din urmă era recomandat în 1904), *carnagiu – carnaj, mesagiu – mesaj, pasagiu – pasaj, peisagiu – peisaj, cartilagiu – cartilaj*, chiar dacă dubletul este taxat ca incorect din punctul de vedere al normei actuale, trebuie să dublăm şi perspectiva: formele cu */ĝ/* se explică prin preluarea din italiană şi din franceza scrisă, iar cele cu */j/* sînt preluate din franceza orală. La această interpretare conduce prezenţa unor cuvinte formate de la aceeaşi bază, scrisă şi pronunţată diferit: *cartilaj – cartilaginos, mesaj – mesager, pasaj – pasager, peisaj – peisagist, dirija – dirigent*, împrumutate din franceză; numai în unele cazuri se poate invoca şi limba italiană, fără a influenţa totdeauna forma declarată corectă (*passaggio, paessaggio).* Pentru *ravagiu* şi *stagiu* se face trimitere la fr. *ravage,* fr. *stage* şi lat *stagium*, formele româneşti explicîndu-se numai prin preluarea formelor scrise. Mai interesant e că pentru *peisagist* se dă ca etimon rom. *peisagiu,* admis de DEX doar ca variantă a lui *peisaj.*

Al. Graur credea că preferinţa pentru formele cu */ĝ/* s-ar putea explica prin atitudinea de reproş la adresa celor ce nu vorbeau corect şi pronunţau *urjent*[128], în loc de *urgent*, dar şi această „abatere" se explică tot prin varianta urmată: varianta orală, după fr. *urgent* (pron. *ürjã*), iar varianta scrisă – fie după forma scrisă din franceză, *urgent*, fie

---

[125] Nu dăm şi derivatele, care, în unele cazuri, sînt foarte numeroase, pentru una sau alta dintre variante ori chiar pentru ambele.

[126] Putem include aici şi substantivul *clei*, care în Moldova are varianta *hlei*, apropiată de etimon, ucr. *hlej.*

[127] La începutul secolului al XVIII-lea Dimitrie Cantemir scria *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor.*

[128] Al. Graur, *op. cit.*, p. 155–156.

Scanned with OKEN Scanner

după lat. *urgens, -ntis*. De-a lungul timpului preferința a variat: în 1904 erau considerate corecte *juvaer*, în neconcordanță cu etimonul și probabil cu pronunțarea, *cortej;* în 1932 era preferat *cortegiu*, dar și *furager*.

2.2.2.7. Nenumărate modificări s-au produs în structura fonică a cuvintelor de-a lungul timpului, impuse de nevoia de ușurare a pronunțării, în măsura în care însă acestea nu produc confuzii. Unele modificări de acest fel se explică prin fenomenul **asimilației**, care constă în evitarea a două mișcări articulatorii distincte și are drept rezultat apariția a două sunete asemănătoare sau chiar identice.

De cele mai multe ori abaterile datorate asimilației rămîn greșeli: *sosetă, sosea, șușa, polologhie, cearceaf, funerarii, dedectiv, sălbătăcie, iefteni, reșeu, boton* etc., în loc de *șosetă, șosea, poliloghie, cearșaf, funeralii, detectiv, sălbăticie (< sălbatic + -ie), ieftini (< ieftin), reșou, buton* etc. Nu lipsesc însă cazurile cînd din abateri au rezultat forme acceptate ca literare: *nisip* (< bg. *nasip*, prin variantele *năsip, nesip*, încă în circulație în unele zone), *șoșon* (< fr. *chausson*), *băcăuan*[129], *poposi (< popas), femeie (< v. rom. fămeie), biserică (< v. rom. băsearică)* etc.

Opusă asimilării, **disimilarea**, fenomen fonetic ce constă în evitarea a două mișcări articulatorii identice sau asemănătoare, ducînd la apariția unor sunete diferite sau la eliminarea unuia dintre ele, are și ea implicații în pronunțare și ortografie. Prin disimilare se explică faptul că unele cuvinte ca *tuturor, propriu, proprietar, Grigore, patvagon, contingent, abundent, genunchi, oprobriu* apar cu pronunțări ca *tutulor, propiu, propietar, Gligore, pacvagon* sau *cotigent, abudent, gerunchi, oprobiu,* cuvinte în care disimilarea se asociază și cu alte fenomene fonetice. Ca și în cazul asimilării, unele devieri datorate disimilării au ajuns să fie acceptate de norma literară: *viclean* (< magh. *hütlen*)[130], *frate* (< lat. *fratrem), rost* (< lat. *rostrum), mărunt* (< lat. *minutus*)[131], *cărunt* (< lat. *canutus*) etc.

Un caz aparte de disimilare îl constituie reducerea grupului consonantic */mpt/* la */mt/*, prin evitarea contactului buzelor necesar articulării consoanelor */m/* și */p/*, avînd ca rezultat, în prima parte, prelungirea articulării propriu-zise a lui */m/*, iar apoi reducerea la articularea obișnuită. Astfel au apărut pronunțări ca: *promt, promtitudine, somtuos, peremtoriu* etc., în loc de *prompt, promptitudine, somptuos, peremptoriu* etc.

Același mecanism poate fi identificat în pronunțări ca *alfel, asfel, alceva, alcineva, opsprezece, todeauna*[132], *vîrsnic,* toate deosebindu-se de formele corecte *altfel, astfel, altceva, altcineva, optsprezece, totdeauna, vîrstnic* prin eliminarea lui */t/*, sau *cînva*, deosebită de *cîndva* prin eliminarea lui */d/*.

Atitudinea manifestată în lucrările normative diferă. În $ÎO_{1965}$ se admiteau ca fiind corecte *cincisprezece* și *cinsprezece, cincizeci* și *cinzeci,* pe cînd $ÎO_{1995}$ nu acceptă decît *cincisprezece* și *cincizeci*, deși situația din rostirea curentă nu s-a schimbat, numai pentru a impune o singură formă în scris[133].

Tot fenomenului disimilării am putea încadra și modificarea grupului consonantic */-cin-/* (*/ĉn/*) în */-șn-/*. Dat fiind că fonemul */ĉ/* nu poate apărea în limba română urmat de

---

[129] Forma rezultată prin derivare da la *Bacău* trebuia să fie *bacăuan*, pe care Al Graur, *Dicționar al greșelilor de limbă,* EA, București, 1982, o consideră corectă „de vreme ce numele orașului este Bacău" (p. 24).

[130] In limba veche era *hiclean*: „au fost făcut cărți *hicleni*, cu iscăliturile lui Dumitrașcu-vodă" (Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ESPLA, București, 1959, p. 67).

[131] Comp. *amănunt,* locuțiunea *cu de-amănuntul*, mold. *mănunțăl.*

[132] In vorbirea oamenilor simpli, unul dintre atributele lui Dumnezeu, *Atotțiitorul,* apare frecvent în forma *Atoțiitorul,* întîlnită și în scris, în *Biserica și sectele. Adevăr și Rătăcire*, București, 1992, p. 4.

[133] Flora Șuteu, Elisabeta Șoșa, *op. cit.*, dau aceste cuvinte cu forma scrisă *cincizeci, cincisprezece*, dar și cu pronunțarea */cinsprezece/* și */cinzeci/*.

Scanned with OKEN Scanner

consoană, în derivate în care ajungea preconsonantic s-a schimbat în *ş*; aşa au apărut *veşnic (< veci + -nic), paşnic (< pace + -nic)* [134].

Există şi o disimilaţie silabică, **haplologia**, soldată cu eliminarea unui grup de sunete şi plasîndu-l pe vorbitor în cercul celor care acordă puţină atenţie modului de a vorbi: *jumate, măligă, mă-sa* etc. Unele forme au devenit familiare, chiar dacă nu sînt acceptate de limba literară (*conu', coana)*, iar altele s-au impus în limba literară: *dreptate (< dreptătate < drept + -ătate), mineralogie (< mineralologie), tragicomedie (< tragico-comedie).*

Unele grupuri consonantice sînt nespecifice limbii române, de aceea în cuvintele împrumutate sau derivate care ajung să creeze astfel de grupuri se apelează la diverse soluţii de evitare a acestora. Grupul consonantic */gn/* nu apărea în vorbirea românilor în poziţie iniţială; pentru adaptarea la particularităţile articulatorii ale limbii române a v. sl. *gnoĭ,* între */g/* şi */n/* s-a intercalat un */u/*, rezultînd *gunoi.* Fenomenul, cunoscut sub numele **anaptixă**, a operat şi în alte cuvinte, rezultînd variante incorecte ale acestora, cu o silabă în plus, în centrul căreia se află vocala */i/* (*hirean, şinur, stirigoi, adiministrator,* în loc de *hrean, şnur, strigoi, administrator*), dar nu numai (*hărăni* în loc de *hrăni).*

Tot pentru uşurarea pronunţării grupului de două consoane i se adaugă uneori o a treia, fenomen cunoscut sub numele de **epenteză.** O bună parte dintre vorbitorii limbii române din teritoriul de nord-vest al României pronunţă *sclab, sclănină*, intercalînd între */s/* şi */l/* consoana */c/*, particularitate moştenită de la latini, care pronunţau cuvîntul *slavus* cu intercalarea lui */c/*, *sclavus*[135]. La fel s-a procedat cu cuvintele în care apăreau alte grupuri consonantice: *mistreţ* (< lat. *mixticium*, cu reducerea grupului */cs/ > /s/*, ca şi în *laxare > lăsa,* şi adăugarea lui */r/*), *zglobiu* (< sl. *zlobivŭ*), *îmblăti (*< sl. *mlatiti + în-), castron (*< fr. *casserol*, prin intermediul pol. şi săs. *kastrol).* Am dat aici numai situaţii cînd forma cu epenteză a fost acceptată de limba literară, dar exemplele cu epenteză de felul lui *sclab, sclănină* sînt mult mai numeroase.

Epentetic este şi */i/* din cuvintele *cîine, mîine, mîini,* pluralul lui *mînă, pîine,* acceptate azi ca literare, în dauna formelor etimologice *cîne, mîne, mîni, pîni,* încă în circulaţie în unele zone ale limbii române. În *Glosarul...* care însoţea *Regulele ortografice* din 1904 se acceptau ambele forme, atestînd o realitate: zona sudică prefera pronunţarea cu diftongul */îi/*, în timp ce zona nordică prefera pronunţarea cu vocala */î/*. În schimb, autorii *Îndreptarului...*din 1932 au considerat că, dacă „în cele mai multe cazuri am dat preferinţă formei munteneşti – pe care o impunea capitala – şi am scris bunăoară *pereche, perete, înveli, speria* şi, fireşte, *seară, seu, către* etc., n-am admis pe *genunche, păianjen, **cîine*** (s.n.), *case noi*, nu numai neuzitate în celelalte provincii, dar împotriva cărora există o pronunţată rezistenţă“[136].

Din simplu fapt dialectal pînă în secolul al XIX-lea, specific sud-vestului Olteniei, unde timbrul anterior din silaba posttonică impunea dezvoltarea unui */i/* semivocalic în silaba anterioară (cf. *veichie, roichie, păduiche, straichină*[137]), pronunţarea *cîine, mîine, pîine* s-a impus în secolul al XIX-lea în toată aria sudică, reforma ortografică din 1953 admiţîndu-le ca singurele forme corecte.

Nevoia de simplificare, de uşurare a pronunţării a dus, în unele cazuri, la eliminarea unor sunete. În mod obişnuit sînt abandonate sunetele de la finalul cuvintelor; în măsura în care nepronunţarea lor nu provoacă neînţelegeri, vorbitorii nu manifestă interes pentru

---

[134] Se mergea de fapt pe modelul de la cuvintele împrumutate în care */ĉ/* era urmat de consoană: rus. *počta* > rom. *poştă.*

[135] Lat. *sclavus* „slav“ este etimonul rom. *şchiau,* prezent în numele de persoană *Şchiau,* în toponimele *Şchei* (Şcheii Braşovului), *Şcheia* (de la Suceava) etc.

[136] Sextil Puşcariu, Teodor Naum, *op. cit.*, p. 8.

[137] Vezi şi numele personajului *Costaiche* din nuvela lui D. R. Popescu *Duios Anastasia trecea.*

Scanned with OKEN Scanner

pronunţarea acestora. Se păstrează obligatoriu ceea ce e funcţional; sunetul /l/ de la finalul cuvintelor nu se pronunţă cînd e articol, funcţia preluînd-o /u/ anterior (vezi infra, 2.3.2.1.), dar în alte situaţii se pronunţă, chiar dacă mai atenuat, altfel putîndu-se crea confuzii (comp. *cal – calu*).

Reducerea unor sunete din interiorul cuvintelor se produce destul de frecvent. Pronunţări ca *frumseţe, obroc, plovăr*, în loc de *frumuseţe, oboroc, pulovăr* cunosc o arie destul de răspîndită; *pernă* a fost acceptat de limba literară în dauna lui *perină*[138] (< scr. *perina*), iar *ţarnă* îl concurează serios pe *ţarină* (< scr. *carina*), fără a putea anticipa evoluţia ulterioară.

Foarte frecventă este eliminarea lui /i/ sau /e/ din silaba penultimă, cînd urmează articolul ***-le***: *chipur'le, iepur'le, tablour'le* etc. Fenomenul poate fi explicat prin ritmul mai alert al vorbirii, dar şi prin disimilare.

[138] A rămas însă derivatul diminutival *periniţă*, ca nume al unui dans popular, în timp ce numele obiectului, tot derivat diminutival, este *pernuţă* sau *perniţă*.

Scanned with OKEN Scanner

2.3. *Principiul morfologic*

2.3.0. Precum s-a văzut (supra, 2.2.), ortoepia condiționează în cea mai mare parte ortografia. Problemele ortografiei sînt însă mult mai complexe și, ca atare, ortografia nu poate fi redusă la legăturile ei cu ortoepia; respectarea normelor ortoepice nu presupune cu obligativitate stăpînirea normelor ortografice în totalitate. Dacă în secolul al XIX-lea ortografia avea ca prim scop adaptarea sistemului grafic latinesc la cerințele limbii române[1], problemele pe care le are azi de rezolvat ortografia sînt cu mult mai diverse și mai complicate, fiind chemată ca, împreună cu alte științe lingvistice, să asigure limbii române în varianta ei literară statutul unui instrument capabil să materializeze și să vehiculeze cultura română scrisă.

Este astăzi îndeobște cunoscut că vorbirea literară nu se reduce la pronunțarea corectă a sunetelor și nici a cuvintelor luate izolat; vorbirea este un lanț de sunete, iar ortografia obligă la delimitarea unităților lingvistice, atît la nivel lexical, cît și la nivel morfosintactic, fiind legată în mod direct de procesul de decodare a expresiei. Fără a lua în calcul, deocamdată, posibilitatea tranșării diferite a lanțului de sunete[2], trebuie să avem în vedere că:

a) există tranșe sonore foarte asemănătoare care se asociază cu tranșe grafice diferite: *ea* – pronume și *ia* – verb se pronunță (aproape) la fel;

b) „printre enunțurile efectiv utilizate de subiecții vorbitori, numai unele realizează o combinație zisă *gramaticală*, în sensul că aceasta este autorizată de regulile limbii; multe corespund unei combinații interzise de către aceleași reguli"[3]: o bună parte dintre vorbitorii de limbă română rostesc *acelaș*, iar la începutul secolului al XIX-lea se și scria *Rădăuț, Cernăuț*, neglijîndu-se structura morfematică a cuvintelor (*acela* + *și, Radu/ Cernu* + *-ăuți*).

În aceste condiții, afirmația că nimeni „nu poate să scrie corect dacă nu are cunoștințe de gramatică"[4] nu conține nimic exagerat. Dimpotrivă, „regulile morfologice pot și trebuie să servească drept călăuză la redarea în scris a cuvintelor și formelor gramaticale, cînd, din cauza pronunțării neconforme cu limba literară sau din alte cauze, sîntem în primejdie de a greși. Acest principiu are o mare valoare practică și de aceea el trebuie aplicat, uneori chiar împotriva realității fonetice, dacă ușurează deprinderea regulilor ortografice"[5].

Implicarea morfologiei în fundamentarea normelor ortografice este obligatorie pentru că „morfologia nu diferă deloc sau aproape deloc de la un grai la altul și nici de la graiurile locale la limba literară, ceea ce însemnează că ea poate servi ca o călăuză sigură și unică, adică pentru toate subiectele vorbitoare în deprinderea regulilor ortografice mai dificile"[6]. Prin implicarea gramaticii, schemele de folosire a limbii devin raționale, vorbitorul conștientizînd caracterul motivat al regulilor ortografice, prin raportarea la clase de cuvinte cu structură asemănătoare, și evitînd memorarea mecanică a formelor fiecărui cuvînt în parte. În felul acesta vorbitorul este invitat la judecarea și interpretarea faptelor de limbă pe care urmează să le folosească. Ritmul mai lent de construire a textului în scris permite autorului să-și gîndească mai îndeaproape construcția, înainte ca aceasta să devină realitate și chiar, dacă e cazul, să facă modificări pe parcurs.

---

[1] Vezi Titu Maiorescu, *Despre scrierea limbii române*, în Idem, *Critice. 1866–1907*, vol. al II-lea, București, 1915, p. 24.

[2] În acest sens, vezi infra, 2.4.

[3] Oswald Ducrot, Jean Marie Schaeffer, *Noul dicționar enciclopedic al științelor limbajului*, Editura Babel, București, 1996, p. 205.

[4] Flora Șuteu, Elisabeta Șoșa, *Ortografia limbii române. Dicționar și reguli*, Editura Floarea Darurilor, București, 1995, p. 255.

[5] Iorgu Iordan, *Limba română contemporană. Manual pentru instituțiile de învățămînt superior*, București, 1954, p. 228.

[6] *Ibidem*.

Scanned with OKEN Scanner

Nu trebuie neglijat faptul că, de-a lungul timpului, morfologia a impus modificări în expresia cuvintelor tocmai pe baza asemănării morfematice a cuvintelor (vezi mai vechiul, azi popularul, *‹eu› poci*, înlocuit de *‹eu› pot* prin impunerea analogică a radicalului verbal de la celelalte persoane, fără alternanţa */t/ ~ /ĉ/*). O bună parte din etimologismul ortografiei româneşti de pînă la 1904 era bazat pe structura morfologică: *Bucurescu* şi *Bucuresci*, avînd acelaşi sufix, *-esc(u)*, trebuia să fie scrise în aşa fel, încît să facă evidentă asemănarea lor structurală, deci nu *Bucureşti*; *văd, vezi, vede* trebuia să se scrie *vĕdu, vedzi, vede*, pentru a evidenţia unitatea radicalului etc. Cum însă scrisul tinde să influenţeze pronunţarea, astfel de forme puteau genera pronunţări aberante, ceea ce a determinat renunţarea la astfel de scrieri.

Natura foarte strânsă a relaţiei dintre ortografie şi morfologie poate fi probată nu numai şi nu atât prin afirmaţia că ortografia românească se conduce în primul rînd după morfologie[7], ci şi prin faptul că gradul de stăpînire a normelor ortografice poate proba măsura în care sînt cunoscute normele morfologice (corect e *colegei înseşi*, nu *colegei însăşi*, întrucît în adjectivul pronominal de întărire, compus din pronumele *însu, însă, înşi, înse* şi pronumele reflexiv în dativ, primul formant se acordă în gen, număr şi caz ‹fem., sing., G-D›, iar cel de al doilea în persoană şi număr ‹pers. a III-a, sing.›).

Trebuie să avem în vedere că prin morfologie se înţelege astăzi nu numai partea gramaticii care studiază flexiunea cuvîntului, ci ramura lingvisticii care priveşte cuvîntul ca unitate autonomă, cu identificarea modului de organizare a acestuia pentru exprimarea valorilor gramaticale, dar şi a celor lexicale. În felul acesta *morfologia* priveşte pe de o parte flexiunea, la radical adăugîndu-se elementele flectivului şi elementele suprasegmemntale, iar pe de altă parte derivarea, morfemului independent adăugîndu-i-se[8] morfemele dependente (afixele lexicale), şi compunerea cuvintelor.

În acest capitol se vor cuprinde fapte de ortografie a căror rezolvare este guvernată de structura morfologică a cuvintelor, privite ca unităţi morfosintactice autonome şi ca unităţi lexicale. Vom avea deci în vedere numai faptele rezultate din combinaţia morfemelor prezente în structura morfosintactică şi lexicală a cuvîntului, lăsînd la o parte cuvintele monofonematice.

Înţelegînd prin morfem unitatea lingvistică minimală cu calitate de semn, care constă în asocierea dintre o expresie şi un conţinut, vom aplica principiul morfologic numai în ortografierea cuvintelor care conţin minimum două morfeme identificabile în limba română (structura este analizabilă) sau similare unora din limba română (structura este semianalizabilă). Valoarea principiului morfologic constă tocmai în identificarea structurii morfologice a cuvîntului şi păstrarea unităţii elementelor componente ale cuvîntului, morfemele, indiferent dacă este vorba despre flexiune, derivare sau compunere.

Structura fonetică a cuvîntului poate fi influenţată de factori subiectivi, printre aceştia situîndu-se şi factorul estetic[9], dar structura morfologică nu ţine seamă de subiectivism, de aceea în disputa dintre principiul morfologic şi cel fonetic are cîştig de cauză morfologicul, chiar cînd pare nefiresc şi chiar fără să se invoce structura morfologică.

2.3.1. Alternanţele fonetice, rezultat al evoluţiei fonetice, constituie o particularitate a limbii române printre limbile romanice şi se manifestă ca modificări sistematice apărute în ansamblul formelor pe care le poate lua un cuvînt în cursul flexiunii sau ca bază pentru formarea de noi cuvinte. Cum unele pronunţări sînt foarte apropiate de altele, asigurarea unităţii morfematice a cuvintelor a impus soluţia ortografică.

---

[7] Vezi N. Creangă, *Despre ortografie*, în CV, 1952, nr. 1.

[8] Pentru derivarea regresivă, vezi I. Coteanu, Angela Bidu-Vrănceanu, *Limba română contemporană*, vol. al II-lea, EDP, Bucureşti, 1975, p. 207–208; Petru Zugun, *Lexicologia limbii române*, Tehnopress, Iaşi, 2000, p. 124–129.

[9] Din lat. *sera* avem în română *seară* în zona sudică şi *sară* în cea nordică. A fost acceptat în limba literară *seară* pentru că „sună mai frumos". În concurenţa dintre variantele *seamă* şi *samă* s-a impus tot cea cu diftong, deşi etimonul, magh. *szám*, ar fi impus varianta nordică; a avut cîştig de cauză „sonoritatea".

Scanned with OKEN Scanner

Diftongii */ea/* şi */ia/* au o pronunţare foarte apropiată, putîndu-se confunda în rostire. În scriere însă, trebuie impusă o normă de delimitare. Soluţia impusă în 1932, aproape strict fonetică: „Diftongul *ia* se scrie astfel la începutul cuvintelor, după vocale şi după *ch, gh*“[10], iar “după celelalte consoane avem diftongul *ea*“[11], s-a dovedit ineficientă, fiind necesare foarte multe precizări, cum ar fi: „Fac excepţie [de la scrierea cu *ia*]: pronumele *ea* (femininul lui *el*), spre a se deosebi de *ia* (de la *lua*), şi *aceea* (femininul de la *acela*), spre a se deosebi de *aceia* (pluralul de la *acela*). Tot astfel femininele articulate de la neologisme, precum: *aleea, ideea, statuea,* şi de la formele de singular în *-che* şi *-ghe,* precum: *redichea, urechea, vechea*“[12]; „Tot cu *ea* se scriu după consonante (afară de *ch, gh*) şi terminaţiile de imperfect ale verbelor de conj. a IV-a: *fereai...*“[13].

La reforma din 1953 s-a impus o soluţie mai simplă, mai practică: se scrie şi se pronunţă ***ea*** cînd alternează cu ***e***, în formele flexionare ale cuvîntului (*cheamă – chem, blochează – blochez, muncească – muncesc, pămîntească – pămîntesc, ceartă – certuri, gheată – ghete, tinichea – tinichele, seacă – sec, cheală – chel, meargă – merg*), cît şi în derivatele acestuia (*ţeapă – ţep, deal – delean, geam – gemuleţ, ceai – ceiuţ, gheaţă – îngheţa, beat – beţie, cheag – închega, leac – lecui, meargă – mergător, şteargă – ştergător, neagră – înnegri, seamă – asemui, seară – însera, teacă – tecuţă, ţeavă – ţevişoară* etc.)[14]; se scrie şi se pronunţă *ia* cînd alternează cu *ie*, atât în formele flexionare ale cuvîntului (*viaţă – vieţi, piatră – pietre, biată – biete, amiază – amiezi, dezmiardă – dezmierzi* etc.), cît şi în derivatele acestuia (*piaţă – pieţar, viaţă – vieţui, amiază – miez*), sau cînd nu există alternanţe (*chiar, diavol, ghiaur*). Se asigură astfel unitatea morfematică a cuvîntului, cazurile de contradicţie fiind mai rare (ar trebui *maghear*, prin raportare la derivatul *măgheruş*, dar *maghiar* este mai aproape de etimon, magh. *magyar*).

Ortografierea cuvîntului *viaţă* ocupă un loc aparte. Norma actuală a impus pronunţarea în două silabe, *via-ţă*, cu pluralul *vieţi*, monosilabic, dar în cîntarea de Paşti se spune „Hristos a(u) înviat din morţi/, Cu moartea pre moarte călcînd/ Şi celor din morminte[15] vieaţă (pron. *vi-ea-ţă*) dăruindu-le“. Este cunoscut conservatorismul limbajului bisericesc, cu uşoara tentă de arhaizare, păstrînd de această dată norma din 1932 şi 1904: *vieaţă, vieţi*. Structura morfologică recomanda pronunţarea şi scrierea *vieaţă*[16], în care se pot identifica rădăcina *vi-*, din adjectivul *viu*, şi sufixul *-eaţă*, destul de productiv într-o vreme în formarea de substantive de la adjective (cf. *albeaţă, dulceaţă, greaţă, negreaţă, roşeaţă, verdeaţă* etc.), respectîndu-se şi alternanţa */ea/ ~ /e/*. De data aceasta fonetica a avut cîştig de cauză în faţa morfologiei.

Abaterea flagrantă de la pronunţare o constituie scrierea *ea* pentru pronumele personal de pers. a III-a fem., sing., căci în poziţie iniţială nu apare decît *ia*, atât în pronunţare, cît şi în scris. Dar scrierea *ea* se justifică prin stabilirea relaţiei cu masculinul *el*, ca şi a relaţiei dintre *ele* şi *ei*[17], precum şi prin tradiţie (vezi infra, 2.6.). Celelalte excepţii sînt aparente, supunîndu-se regulii alternanţei: *această – aceste, acea – acele* etc.

---

[10] Sextil Puşcariu, Teodor Naum, *Îndreptar şi vocabular ortografic după noua ortografie oficială, pentru uzul învăţămîntului de toate gradele*, Bucureşti, 1932, p. 23.
[11] *Ibidem*, p. 24.
[12] *Ibidem.*
[13] *Ibidem.*
[14] Vezi $ÎO_{1965}$, § 36, 38, 40, unde alternanţa este uneori explicită, alteori implicită.
[15] În urmă cu jumătate de secol încă se pronunţa şi *mormînturi*, formă atestată din secolul al XVI-lea în varianta *mormînture.*
[16] Spre această pronunţare conduc şi atestările din secolul al XVI-lea (vezi Ovid Densusianu, *Histoire de la langue roumaine. I Les origins; II Le seizième siecle*, Editura Grai şi suflet – Cultura naţională, Bucureşti, 1997, p. 418.
[17] A se vedea şi relaţia dintre formele sufixului diminutival *-el, -ea, -ei, -ele (mărunţel, mărunţea* ‹şi *mărunţică*›, *mărunţei, mărunţele).*

Scanned with OKEN Scanner

Diftongul */ea/* poate rezulta din adăugarea articolului *-a* la substantive sau adjective terminate în */e/* (*ideea, tăcerea; urechea*[18], *vechea, veghea; lunea, marţea, miercurea, vinerea*[19], *a şasea*[20], *a şaptea, a zecea*[21]), adăugarea lui *-a*, cu diferite valori, după alte cuvinte terminate în consoanele în */ĉ/, /ĝ/, /ḱ/, /ǵ/ (atunci – atuncea, cinci – a cincea, mergea, fugeau, îngenunchea, veghea)*, sau în *i* şoptit (*asemeni – asemenea, aşijderi – aşijderea*).

Tot astfel diftongul */ia/* se formează prin adăugarea articolului *-a* la cuvintele în */i/* semivocalic (*joia, a treia*[22]), sau a altor morfeme cuprinzînd pe *-a(-)* adăugate la flective terminate în vocală (*tîrguiau, croia, tăiat, ambreiază, mîngîiau, deraiază*).

Mai complicată este situaţia demonstrativelor *aceea* şi *aceia*, cu compusele lor, *aceeaşi* şi *aceiaşi*. Situaţia lui *aceia* este asemănătoare cu a lui *a treia*: adăugarea lui *-a* a făcut ca semivocala */i/* din diftongul descendent */ei/* să formeze silabă cu vocala următoare, creîndu-se diftongul ascendent */ia/*. Pentru *aceea,* care se pronunţă, de fapt, ca şi paronimul său, *aceia*, preferinţa pentru diftongul */ea/* se explică pe de o parte din nevoia de diferenţiere, iar pe de alta prin apropiere de *acea*[23].

Problema alternanţelor nu se reduce la statutul diftongilor */ea/* şi */ia/* şi nu priveşte numai ortografia, ci şi ortoepia, dar dacă în rostire folosirea unei forme sau a alteia poate trece neobservată, nu la fel stau lucrurile în ortografie. Poate şi de aceea se acordă o atenţie mult mai mare ortografiei în comparaţie cu ortoepia.

Principiul morfologic asigură unitatea morfematică a cuvîntului şi din punctul de vedere al imaginii grafice: morfemul independent sau baza lexicală, afixele lexicale şi gramaticale. Or alternanţele pot tulbura această unitate (comp. *casă – case – căsuţe* cu *masă – mese – măsuţe*), de aceea s-a stabilit că „în rădăcina cuvintelor nu se poate scrie decît *i, e, a*, pe cînd în afara rădăcinii se poate scrie şi *i, e, a* şi *î, ă, ea*, după cum cere respectarea imaginii grafice unitare a desinenţelor sau sufixelor respective“[24]. Aşa s-a ajuns la *aşază, şade, înşală, deşartă; aşează, înşeală* sînt pronunţări destul de răspîndite, cu implicaţii şi în scriere, dar nu şi *şeade, deşeartă*, astfel că opţiunea pentru formele cu *a* în dauna celor cu *ea* este corectă. Au rămas însă şi forme cu *ea* (*cutează, retează*), care nu respectă principiul, drept dovadă că formularea categorică a tuturor normelor poate conduce la eşec. Este şi cazul regulii „se scrie peste tot cu **ă** acolo unde vocala alternează cu *a*“[25]; printre exemplele cu care se ilustrează regula se află şi cuvinte ca *şăpci, şăpcar, jăli, jăfui,* care s-au impus cu **e** în loc de **ă**: *şepci, şepcar, jeli, jefui*.

Alteori există în circulaţie atât forma cu alternanţă, cît şi cea fără alternanţă, în raport de vocala care urmează. Vocala *e* provoacă, de regulă, alternanţe vocalice, pe cînd *i* provoacă alternanţe consonantice: comp. *bucată – bucate – bucăţi, coadă – coade – cozi, nadă – nade – năzi, salată – salate* (dar *sălăţile ursului*), *prelată – prelate,* dar *plată – plăţi, estradă – estrade,* dar *stradă – străzi* etc. Timpul a favorizat o formă sau alta, fără a putea formula reguli foarte riguroase, afară de factorul estetic.

---

[18] După consoanele */ĉ/, /ĝ/, /ḱ/, /ǵ/* se realizează falşi diftongi.

[19] Compară formele însoţite de numeralul *o: o lune, o miercure* etc.

[20] După unele păreri (vezi, de exemplu, Maria Manoliu Manea, *Sistematica substitutelor din româna contemporană standard*, EA, Bucureşti, 1968, p. 67), aici *-a* ar fi parte componentă a morfemului discontinuu *a...a*, dar aceasta nu schimbă situaţia pentru ortografierea cuvintelor.

[21] Acest model s-a extins şi pentru *a cincea,* care trebuia să fie *cincia (< cinci)*, aşa cum apare la Sextil Puşcariu, Teodor Naum, *op. cit.*, alături de *a treizecia,* faţă de *a zecea*; a fost preferat de fiecare dată diftongul */-ea/* cînd *-a* se adăuga cuvîntului terminat în */ĉ/, /ĝ/, /ḱ/, /ǵ/*.

[22] Vezi supra, nota 20.

[23] Textele româneşti vechi prezintă pe de o parte întrebuinţări ca *aceaia samă (DH, XI, 318), ceaia lume (CC[1], 243)*, iar pe de alta: *casa acea (CV, VI, 2), dereptu acea, după acea, pentru acea (PS, PH,* 1.5) etc. (vezi Ovid Densusianu, *op. cit.*, p.535).

[24] Mioara Avram, *Principii ale alcătuirii unui nou îndreptar ortografic al limbii române,* în LR, 1975, nr. 4, p. 48.

[25] Alexandru Graur, *Mic tratat de ortografie*, ES, Bucureşti, 1974, p. 112.

Scanned with OKEN Scanner

2.3.2. Cunoaşterea normelor gramaticale este totdeauna de un real folos în ortografie atunci cînd norma fonetică nu ne e de prea mare ajutor.

2.3.2.1. Este o particularitate a limbii române nepronunţarea lui *-l* atunci cînd are funcţie de articol hotărît; se pronunţă *omu, leu, tablou, taxiu*, cu accent paroxiton, *codru*, în loc de *omul, leul, tabloul, taxiul, codrul*. Eliminarea articolului *-l* are cauză funcţională şi s-a produs de multă vreme. Cînd nu este articol, *-l* se păstrează în pronunţare, fie că */u/* ce-l precedă este neaccentuat (*calcul, staul*), fie că este accentuat (*destul, fudul, mascul, pătul*), ceea ce probează că nu poziţia finală a lui *l* a dus la eliminarea lui, ci pierderea valorii, a funcţiei[26].

La substantivele şi adjectivele terminate în consoană, semivocală sau vocală, afară de */u/*, funcţia de articol în comunicarea orală o preia *u* din faţa lui *-l*, care devine totdeauna vocalic. Opoziţia articulat/nearticulat este marcată în planul expresiei orale de opoziţia */ø – u/* (*om – omu, bici – biciu, ochi – ochiu, unghi – unghiu, taxi – taxiu, domino – dominou, portbebe – portbebeu; nai – naiu, clei – cleiu, noroi – noroiu*), sau de opoziţia */u/* semivocalic din diftong descendent – */u/* vocalic, forma articulată avînd totdeauna o silabă în plus (*cadou, călău, brîu, şleau, cafegiu*).

Substantivele terminate în */u/* se împart în două grupe: cele în care */u/* este accentuat (*atu*) se articulează ca şi cele terminate în consoană, prin adăugarea lui *-u(l);* cele în care */u/* este precedat de grupul consonantic format din oclusivă sau fricativă urmată de lichidă (*codru, astru, cadavru, cifru*) nu mai marchează în comunicarea orală opoziţia articulat/nearticulat, prezentînd aceeaşi structură morfematică. Această ultimă categorie de substantive impune marcarea în scris a articolului *-l*, realizîndu-se opoziţia *codru – codrul, cifru – cifrul.*

Adăugarea articolului *-l* la substantivele terminate în *u* semivocalic marchează şi în scris opoziţia articulat/nearticulat (*leu – leul, ou – oul*), astfel încît omografia este evitată. Nevoia de uniformizare morfematică obligă la folosirea în scris a articolului *-l* la toate clasele de substantive şi adjective masculine şi neutre, fie că acesta apare în comunicarea orală, fie că nu apare. Dacă însă în comunicarea orală absenţa articolului *-l* trece neobservată, ba chiar rostirea acestui *l* este considerată adesea un semn de preţiozitate, în scris articolul *-l* trebuie totdeauna exprimat[27], absenţa lui fiind dovada unei neglijenţe condamnabile.

Se exclud de aici numele de persoană, la care articolul *-l* nu se foloseşte; corect e deci *Nelu, Radu, Florescu, Suceveanu*, formele cu *-l* datorîndu-se hipercorectitudinii[28].

Mai complicate sînt lucrurile în privinţa numelor de locuri. Norma administrativă a impus eliminarea articolului *-l* în numele de localităţi, atît în numele simple (*Runcu, Secu*), cît şi în numele compuse (*Rîmnicu-Sărat, Sighetu-Marmaţiei, Tîrgu-Neamţ*), unde articularea primului termen ar fi impusă de prezenţa determinativului. În practică se constată numeroase încălcări ale normei, explicabile, dacă avem în vedere că „toponimele fără *-l* în limba scrisă [...] produc, în special în cazuri ca *Progresu, Avîntu, Oţelu-Roşu, Modelu* etc., impresia unei nejustificate coborîri a registrului de exprimare“[29].

---

[26] În poezie se produce frecvent eliminarea articolului *-l*, funcţia de articol preluînd-o totdeauna *u* anterior: “Vezi un rege ce-npînzeşte *globu*-n planuri pe un veac”; “ştii că *visu*-acesta cu moarte se sfîrşeşte”; “Numai *omu*-i schimbător” (M. Eminescu).

[27] Funcţionalitatea unor norme este mai importantă decît economia de hîrtie, cerneală şi energie, invocată de Al. Graur, *op. cit.*, p. 153, pentru renunţarea la notarea articolului *-l* în scris.

[28] Articularea numelor unor personaje în operele de inspiraţie istorică (vezi Costache Negruzzi, *Alexandru Lăpuşneanul*) se explică prin respectarea normelor ortografice ale timpului, iar nume de persoane ca *Onciul, Nanul* fie sînt arhaizante, fie aparţin unor regiuni unde limba oficială era alta decît limba română. A se vedea *Grosul*, în Republica Moldova, *Seul*, în Bucovina etc.

[29] Al. Ionaşcu, *Toponimia şi cultivarea limbii*, în LR, 1976, nr. 5, p. 532; A se vedea şi *Tezaurul toponimic al României. A. Moldova, vol. I, Repertoriul istoric al unităţilor administrative-teritoriale, 1772–1988, Partea 1, A. Unităţi simple*, EA, Bucureşti, 1991, p. XXXVII, unde se pledează pentru menţinerea lui *-l*.

Scanned with OKEN Scanner

Hidronimele, în marea lor majoritate circulînd şi în forma nearticulată (*‹rîul› Olt, Someş, Rîmnic, Siret, Ampoi*), vor fi scrise cu *-l* cînd contextul cere forma articulată, fie că sînt toponime simple (*Trecem Rîmnicul/Ampoiul, Sohodolul*), fie că sînt toponime compuse (*Crişul-Repede, Dălhăuţul-cu-Apă*).

Cînd toponimele s-au format de la antroponime, se scriu cu articolul *-l* (*Vîrful Moldoveanul*), spre a se deosebi de antroponime, unde *-l* nu se foloseşte, oferind astfel şi posibilitatea de a diferenţia toponimul de antroponim[30].

În firmele instituţiilor sau întreprinderilor numele prin care se individualizează trebuie să fie articulate, deci scrise cu *-l (Întreprinderea Titirezul, Întreprinderea Zimbrul* etc.). O combinaţie de tipul *Patinoarul Sloi* e nespecifică limbii române, ca atare denumirea *Zimbru* a unei întreprinderi din Suceava trebuie să conţină la final articolul *-l*[31].

Articularea substantivelor şi a adjectivelor se realizează prin adăugarea articolului direct (*leul, tabloul, fratele, aleea*) sau prin intermediul lui */u/* (*omul, unchiul, ariciul, zbenghiul, tramvaiul, teiul, taxiul, dominoul, dubleul, atuul, ziua, cafeneaua*); la substantivele terminate în */ă/* sau */ie/*, articolul *-a* înlocuieşte vocala ultimă (*masă – masa, tată – tata*[32], *familie – familia, doctorie – doctoria, femeie – femeia*). Se ajunge astfel ca şi în cazul articulării să se respecte regula alternanţei */e/ ~ /ea/, /ie/ ~ /ia/*, care angajează literele **e** şi **i** cu valoare semivocalică, dar şi vocalică.

O problemă aparte pentru gramatica românească este folosirea articolului genitival[33], care, se precizează în mai toate gramaticile, se acordă cu regentul substantivului sau al posesivului (*capăt al cursei*). În comunicarea orală acest articol este redus foarte adesea la forma invariabilă *a*, mai ales în cazul unui ritm alert şi cel mai frecvent în vorbirea neîngrijită. Cînd regentul substantivului în genitiv este o sintagmă, acordul substantivului în genitiv ridică probleme de interpretare a enunţului. La TVR_1 se vorbea, într-o emisiune din 11.01.1995, ora 20,35, despre *punctul de plecare a negocierilor*; enunţul este indubitabil greşit, căci nu se are în vedere *plecarea negocierilor*, ci *punctul de unde acestea au plecat*, greşeală de care, probabil, în scris autorul şi-ar fi dat mai lesne seama. Aşa se vorbeşte despre *punctul de fierbere al unui lichid*, în comparaţie cu *punctul de fierbere al altui lichid*, despre *procesul de condamnare a societăţii*, faţă cu *procesul de condamnare al societăţii*, în ultimul caz societatea fiind obiect sau agent al condamnării.

2.3.2.2. Scrierea cu **-i**, **-ii**, **-iii** ridică dificultăţi însurmontabile în cazul cînd nu se ţine seama de structura morfematică a cuvîntului, pronunţarea, care nu e totdeauna măsură pentru corectitudine, întinzînd curse neavizaţilor. Afirmaţia că „fără gramatică nimeni nu-şi poate da seama, de exemplu, de ce unele cuvinte se scriu cu un singur **i**, iar altele cu **ii**, deşi se pronunţă la fel“[34] pare a fi exagerată, dar nu e. Lucrînd pe un eşantion de 40 de subiecţi, cîte zece din Moldova, Muntenia, Basarabia, Transilvania, între 11 şi 22 de ani şi care aveau cunoştinţe de fonetică la nivelul şcolii medii, Adrian Turculeţ a ajuns la concluzia că „în marea majoritate a cazurilor (peste 90%) sunetul final [echivalent al diftongului descendent *ii*] este un *i* vocalic obişnuit: [*lúpi, púi, copíi, şcóli*]. Numai la unii informatori din Moldova şi Basarabia am notat cazuri de păstrare a semivocalei finale: *ŭúrşiĭ, púiĭ, (piaţa) uniriĭ*; la nici unul dintre aceşti subiecţi rostirea mai mult sau mai puţin perceptibilă a lui */-i/* nu este consecventă“[35].

---

[30] Comp. ***Ajungem pe Moldoveanul***, faţă de ***Ajungem la Moldoveanu***.

[31] Dacă în loc de *zimbru* s-ar folosi *bour*, forma nearticulată ar fi o greşeală evidentă pentru oricine.

[32] Substantivul *tată* prezintă două articulări: una specifică genului, cu *-l (tatăl)*, şi una specifică substantivelor terminate în *ă (tata)*. Prima apare în prezenţa unui determinativ (*rugăciunea **Tatăl nostru**; **Tatăl** meu e şofer*), cealaltă – fără determinativ (*M-am întîlnit cu tata*). Forma *tatul* are circulaţie periferică.

[33] Nu prezintă interes aici discuţia despre încadrarea acestui articol printre pronume. Vezi poziţia critică la Corneliu Dimitriu, *Tratat de gramatică a limbii române. Morfologia*, Institutul European, Iaşi, 1999, p. 171 şi urm.

[34] Flora Şuteu, Elisabeta Şoşa, *op. cit.*, p. 255.

[35] Adrian Turculeţ, *Aspecte ale rostirii româneşti standard actuale*, în „Limba Română”, Chişinău, 1995, nr. 1, p. 99–100. Vezi şi Lidia Ciobanu, Lidia Sfîrlea, *Cum scriem, cum pronunţăm corect. Norme şi exerciţii*, ES,

Scanned with OKEN Scanner

În aceste condiţii, raţiunea scrierii cu **-i**, **-ii** sau **-iii** este dictată numai de morfologie, fiind în directă legătură cu structura morfematică a cuvîntului şi neavînd corespondent în distincţiile din pronunţare. Scrierea cu **-i**, **-ii**, **-iii** corespunde unei realităţi fonetice numai în clasele mici sau în pronunţarea emfatică din ocaziile solemne, cînd cititul ori discursul are „un tempo rar, care pune în valoare finala cuvîntului“[36], aşa cum nu se întîmplă în pronunţarea curentă, nici măcar în aşa-numitul stil citit[37].

În mod curent se pune problema scrierii cu doi sau trei **-i**, lăsîndu-se deoparte scrierea cu un singur **-i**. De fapt ar trebui să se înceapă cu scrierea cuvintelor care au la finală un singur *i*, aici aflîndu-se cheia înţelegerii, căci litera *i* are în scrierea românească trei valori (vezi supra, 2.2.1. şi 2.2.2.3.), toate actualizîndu-se în poziţia finală a cuvintelor: */i/* vocalic (*codri*, *noştri*), */i/* semivocalic (*cai, pui, tei, broscoi, răi*), sau */ʲi/* şoptit (*plopi*). Acestora li se adaugă valoarea de semn diacritic în grupurile **ci**, **gi**, **chi**, **ghi** (*saci, aprigi, unchi, pezevenghi*). Am selectat aici forme de plural nearticulat de la masculin, rezultate, în cele mai multe cazuri, din adăugarea desinenţei de plural *-i* sau din omonimia pluralului cu singularul. Prin articulare, se adaugă un al doilea */i/*, ajungîndu-se la o uniformizare a finalei cuvintelor, toate avînd în această poziţie diftongul descendent */-ii/: codrii, monştrii, caii, puii, teii, broscoii, răii, plopii, sacii, aprigii, unchii, pezevenghii*, despre a cărui pronunţare, redusă în general la */i/*, am vorbit mai sus.

E de observat că în comunicarea scrisă opoziţia articulat – nearticulat este marcată în planul expresiei de opoziţia dintre **-i** şi **-ii**, iar în comunicarea orală aceeaşi opoziţie din planul conţinutului este marcată în planul expresiei de opoziţia dintre */-i/* nesilabic (semivocalic sau şoptit) şi */-i/* silabic; la cuvintele care au forma nearticulată cu */i/* vocalic, opoziţia articulat – nearticulat se neutralizează. Devine astfel vizibil modelul după care operează necunoscătorii normelor gramaticale: unii scriu precum pronunţă, cu **-i** peste tot, indiferent de statutul acestuia, omografia extinzîndu-şi terenul; alţii extind pe **-ii**, folosindu-l pentru orice */-i/* silabic din rostire, astfel că, pe lîngă *miniştrii, aştrii* etc., apar *noştrii, voştrii*[38], *Arghezii, Alecsandrii* etc. În foarte multe cazuri se scrie însă la întîmplare, apărînd **-i** în loc de **-ii** şi **-ii** în loc de **-i**. Acestei nesiguranţe din domeniul ortografiei îi corespunde, după toate probabilităţile, o nesiguranţă în actualizarea opoziţiei articulat – nearticulat din planul conţinutului, nesiguranţă alimentată de omografii ca *leu, tablou, rîu, viu, şleau, astru*, care, în scrierea neîngrijită, redau atât formele nearticulate, cît şi pe cele articulate, din cauza nerostirii articolului *-l*.

Cazurile cele mai frecvente de confuzie între formele cu **-i** şi cele cu **-ii** se înscriu tot în capitolul despre folosirea articolului, dar nu-i aparţin în exclusivitate. Diftongul descendent */-ii/*, reductibil în pronunţare la */i/* în aceeaşi măsură, apare prin adăugarea desinenţei *-i* pentru a marca pluralul. Se încadrează aici substantive şi adjective terminate în */iu/ (cadiu, fiu, scatiu, vizitiu; consiliu, vitraliu, detaliu, comentariu, salariu, onorariu, acvariu)* sau derivate cu sufixele *-iu (acriu, auriu, vineţiu)*, ori *-giu (cafegiu, cusurgiu, hangiu)*, precum şi substantivele feminine terminate în *-ie (baterie, farfurie, familie, arie, sanie)*, la care se adaugă *copil, roşu*, toate avînd pluralul în diftongul descendent *-ii (cadii, fii, scatii, vizitii vii, consilii, vitralii, detalii, comentarii, salarii, onorarii, acvarii; acrii, aurii; cafegii, cusurgii, hangii; baterii, farfurii, familii, arii, sănii, copii*[39]*, roşii*[40]*)*. Se adaugă aici numele sărbătorii

---

Bucureşti, 1970, p. 100: „*i* final ca articol al unor plurale masculine (*oamenii, lupii, unii*) şi al unor genitiv-dative (*lumii. ţării, vulpii*) reprezintă o simplă grafie, deci nu se rosteşte deloc“.

[36] Mioara Avram, *Raporturile dintre predarea gramaticii şi predarea ortografiei,* în LL, 1975, II, p. 374.

[37] Vezi Adrian Turculeţ, *art. cit.*, p.99.

[38] Cf. Fulvia Ciobanu, Lidia Sfîrlea, *op. cit.*, p. 102: "Forme nearticulate de tipul *aştri, codri, miniştri* se rostesc exact la fel ca şi corespondentele lor articulate (*aştrii, codrii, miniştrii*), prin urmare aici opoziţia «nearticulat – articulat» se face exclusiv în scris".

[39] Forma *copii* provine dintr-un mai vechi *copili*, din care */l/* urmat de */i/* şoptit s-a palatalizat, apoi s-a vocalizat, ca şi la *fii*, care a avut cîndva forma *fili*, probată de ar. *h'il'u*, mr. *il'*, ir. *fil'*.

Scanned with OKEN Scanner

Florii, căreia i-ar corespunde la singular *floriu, -ie*, atestat în secolul al XIX-lea. Tratamentul diftongului */-ii/* nu diferă de cel prezentat la grupa anterioară.

Formele accentuate ale pronumelor personale *mie, ţie* apar în rostirea curentă cu */e/* închis la */i/*. Acest */i/* are două tratamente: rămîne vocalic, forma fiind accentuată (*mii, ţii* pron. *mi-i, ţi-i*) şi constituie baza pentru formele populare *mia, ţia* (pron. *mi-ia, ţi-ia*), rezultate din adăugarea deicticului *-a*; devine semivocalic, *mii*, fără a se reduce diftongul descendent */ii/* la */i/*. Suprapunerea peste *mi* ar duce la neutralizarea valorii emfatice, fapt care în vorbirea curentă rareori se acceptă.

Există şi o altă situaţie cînd apare diftongul */ii/* în poziţie finală: la unele verbe, la pers. a II-a sing. de la prezent (*ştii, ţii, vii*), la alte verbe, la pers I sing. a perfectului simplu (*auzii, dormii*) şi la pers. a II-a sing. a imperativului verbului *a fi (fii)*. De obicei greşeala ortografică priveşte reducerea diftongului */ii/* la vocala */i/*[41] *(‹tu› şti, ţi, vi; fi atent!)*. Reducerea diftongului */ii/* la */i/*, în cazul imperativului *fii*, angajează, pentru necunoscători, o altă greşeală: folosirea diftongului */ii/* în locul vocalei */i/* la imperativul negativ, *nu fii*, în loc de *nu fi*. Forma corectă este *nu fi*; pers. a II-a sing. a imperativului negativ are în structură infinitivul verbului respectiv, precedat de *nu*[42].

Substantivele feminine şi, prin acord, adjectivele au la G-D sing. desinenţele *e (‹acestei› case)*, *i (‹acestei› cărţi)* sau *ø (‹acelei› femei)*. Prin adăugarea articolului *-i*, se formează din nou diftongul */-ii/ (cărţii, femeii)*, reductibil în comunicarea orală curentă la */-i/* silabic: *cărţii, femeii*, pron. *căr-ţi, fe-me-i)*, sau diftongul */-ei/*, care în vorbirea necultivată se confundă cu */-ii/* şi are acelaşi tratament (*casei* > *casii*, pron. *ca-si*), care provoacă greşeala de a se scrie cu **-i**.

În grupa cuvintelor care se scriu cu trei **i** (**-iii**) se cuprind substantivele şi adjectivele masculine care la plural au doi **i** (**-ii**), unul în radical, celălalt – articol, iar prin articulare adaugă încă un **i** *(fiii, scatiii, vizitiii, cafegiii, copiii, viii, mijlociii, cusurgiiii, roşiii* etc.). Greşeala de ortografie care se produce frecvent, scrierea cu doi **i**, are aceeaşi explicaţie ca şi în cazul cuvintelor care, în loc să se scrie cu doi **i**, se scriu cu unul singur: reducerea diftongului descendent final */-ii/* la vocala */-i/*[43].

Cel mai frecvent s-au dat explicaţii pentru cauzele care provoacă greşelile de ortografie privind scrierea cu **-i**, **-ii** sau **-iii** şi mai rar soluţii. Astfel, „modificările de flexiune sînt apreciate în genere din punctul de vedere al limbii scrise şi izolate de realităţile din limba vorbită. Aşa *fii* face articulat *fiii*, cu ultimii doi *i*, se spune, în «diftong». Dacă ar fi aşa, pentru a învăţa să scrie forma din urmă, elevilor nu le-ar trebui mai mult efort decît pentru forma *fiu*, ceea ce, din păcate, nu se poate susţine. Ocolirea realităţii fonetice aduce nesiguranţă auzului sau neglijarea reprezentărilor auditive în actul scrierii şi produce hipertrofii de felul: *(doi)*fiii*“[44]. O altă explicaţie e că „momentul învăţării articolului coincide cu faza în care elevii părăsesc acest tempo lent [din clasele mici], apropiat de silabisire, şi atunci explicaţia gramaticală poate fi corelată şi cu observaţia de ordin fonetic şi ortoepic că articolul *-i* nu e de obicei perceput în vorbire ca un sunet aparte“[45].

---

[40] În limba veche forma de singular era *roşiu*, probată de forma de plural *roşii* şi de forma de feminin *roşie*, rezultate din corelaţia dintre desinenţe. Forma *roşu* a apărut după pronunţarea dură a consoanei */ş/*, dar muntenii continuă să-l pronunţe pe */ş/* muiat: *roşiu*.

[41] Vezi Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 231: “un slab *i* semivocalic se aude, dacă nu în vorbirea tuturor, cel puţin la o bună parte dintre contemporanii noştri”.

[42] În vorbirea populară apar şi formele *nu fă, nu zi, nu (te)du*, în loc de *nu face, nu zice, nu (te) duce* din limba literară. Vezi totuşi M. Eminescu, *Lasă-ţi lumea...*: „*Nu zi* ba de te-oi cuprinde,/ Nime-n lume nu ne vede“.

[43] De fapt, *fiii*, care în limba literară se pronunţă cu diftong descendent *(fi-ii)*, cu semivocala la finală, are în pronunţarea curentă tot trei *i*, cu semivocala intercalată între cei doi *i* vocalici *(fi-ĭi)*.

[44] G. Beldescu, *Despre raporturile dintre pronunţia literară şi ortografie în predarea limbii române*, în LL, 1975, II, p. 371.

[45] Mioara Avram, *art, cit.*, p. 374.

Scanned with OKEN Scanner

Una dintre soluțiile care ar putea duce la evitarea greșelii aici în discuție este oferită de Ștefania Popescu: "considerarea atât a articolului *-i*, cît și a substantivului articulat sau nearticulat în contextul minimal, necesar și suficient fiecăruia: *articolul* a fost urmărit în unitatea structurală de bază în care se află, adică în *contextul silabei finale*, iar substantivul în context sintagmatic, deoarece determinarea minimală diferită a substantivului se poate realiza în limba română atît prin articol enclitic, cît și prin mijloace lexicale"[46].

Corectă în ansamblul ei, această soluție trebuie să aibă în vedere dobîndirea succesivă a competențelor și a performanțelor lingvistice. Scrierea cu **-iii** trebuie abordată numai după ce scrierea cu **-ii** a fost bine înțeleasă și corect folosită: al doilea **i** este desinență a pluralului (*fii, copii, scatii, zarzavagii, mijlocii, roșii; baterii, farfurii, familii, consilii, acvarii* etc.), articol de la plural (*codrii, aștrii, pomii, caii, teii, sacii, genunchii, lungii, răii* etc.), articol de feminin singular la G-D (*băncii, cărții* etc.) sau desinență de pers. I sing. la perfectul simplu (*citii, auzii* etc.), ori la pers. a II-a sing. la prezent (*știi, vii* etc.) ori imperativ (*fii*).

2.3.2.3. Pronunțarea diferită a unor consoane de la o regiune la alta provoacă dispute în privința selectării formei declarate corecte. În evitarea arbitrariului, morfologia a avut partea sa de contribuție. Așa s-a ajuns la regula din ÎO$_{1995}$, p. 11: "Se scrie și se pronunță *ă* nu *e*, după *ș, j* la nominativ-acuzativul și vocativul singular al substantivelor și adjectivelor feminine de declinarea I: *fruntașă, tovarășă, uriașă, ușă, coajă, grijă, plajă, șarjă*", pentru că o bună parte dintre formele cu *-e* sînt de plural: *fruntașe, tovarășe, uriașe; plaje, șarje*.

Pluralul substantivelor provenite din infinitivul lung al verbelor de conj. I în *-a* este *-ări*, indiferent de consoana aflată în față: modelul *cîntări, însăilări* operează și pentru *înfățișări, aranjări*; formele în *-eri* trimit la verbe de conj. a II-a (*puteri, vederi*), or *înfățișeri, aranjeri* ar trimite la infinitive de tipul *înfățișea, aranjea*, incorecte pentru limba literară.

Dacă avem în vedere afirmația lui Iorgu Iordan că în limba română „nu există substantive feminine care, potrivit regulilor morfologice ale limbii literare, să aibă aceeași formă la ambele numere [...], cu extrem de puține excepții[47] care nu contează"[48], explicația selectării formelor cu *-ă* la singular pentru realizarea opoziției cu pluralul în *-e* este firească, altfel opoziția trebuind să găsească alte modalități de marcare.

Substantivul *soartă* ar fi trebuit să aibă forma *soarte* (< lat. *sortem*), așa cum apare și în poezia *Un răsunet* (A. Mureșanu): „Acum ori niciodată, croiește-ți altă *soarte*". La Mihai Eminescu apar ambele forme și chiar în același text, cum e în *Scrisoarea I*: „Deși trepte osebite le-au ieșit din urna *sorții,*/ Deopotrivă-i stăpînește raza ta și geniul morții"; „Și pe toți ce-n astă lume sînt supuși puterii *sorții*/ Deopotrivă-i stăpînește raza ta și geniul morții"; „Ce-o să-i pese *soartei* oarbe ce vor ei și ce gîndesc". E de reținut însă că într-un singur text, *La Bucovina, sorții* apare în interiorul versului („Ale *sorții* mele plîngeri și surîse"); în celelalte, *soarte* și *sorții* sînt la final de vers, în rimă cu *moarte, moartea* sau *morții* („«Moartea succede vieții, viața succede la moarte»,/ Alt sens n-are lumea asta, n-are alt scop, altă *soarte*" – *Epigonii*; „O, cere-mi, Doamne, orice preț,/ Dar dă-mi o altă *soarte,*/ Căci Tu izvor ești de vieți/ Și dătător de moarte" – *Luceafărul*; „La cel ce în carcere plînge amar/ Și blestemă cerul și *soartea,*/ La neagra-i durere îi pune hotar,/ Făcînd să-i apară în negru talar/ A lumii parànimfă – moartea" – *Speranța*). Azi s-a impus forma cu *-ă*, iar încercarea făcută de unii pentru reimpunerea formei cu *-e* nu credem să aibă sorți[49] de izbîndă.

În același fel s-au normat formele verbale de tipul *îngrașă, îngroașă, înfașă* de la pers. a III-a a indicativului prezent, deși în sudul României apare în pronunțare *-e*. Astfel s-a ajuns

---

[46] Ștefania Popescu, *Despre raporturile dintre pronunția literară și ortografie în predarea limbii române*, în LL, 1972, II, p. 216.

[47] Este vorba despre substantive terminate în sufixul *-oaie* (*cuțitoaie, căsoaie, doftoroaie*), sau de nume de ființe formate cu sufixul *-toare* (*învățătoare, țesătoare, ghicitoare*).

[48] Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 228.

[49] *Sorți* este forma veche de plural a lui *soarte* (comp. *moarte – morți*), care în expresii s-a fixat la masculin.

Scanned with OKEN Scanner

însă la marcarea opoziției dintre indicativul prezent în *-ă* și conjunctivul prezent în *-e: (să) îngraşe, îngroaşe, înfeşe*, știut fiind că pers. a III-a are la indicativ prezent aceleași desinențe ca și la conjunctiv, *-ă* și *-e*, numai că se inversează: verbele care la indicativ au *-ă* formează conjunctivul cu *-e (cîntă – ‹să› cînte, vede – ‹să› vadă)*[50]. Pe același model s-au selectat *sufăr, suferi, suferă,* față de *să sufere* de la conjunctiv, sau *acoperă*, la indicativ, față de *să acopere*, de la conjunctiv.

Despre ezitarea între formele de plural ale substantivelor s-a scris adesea. În unele cazuri chiar norma e nehotărîtă (*mijloace* și *mijlocuri*), în timp ce în alte cazuri norma recomandă anumite forme, care în comunicarea curentă intră în concurență cu altele. Avem în vedere nu forme cu largă circulație cu un secol în urmă (vezi Editura „Casa Școalelor") și cărora trebuie să li se păstreze ortografia, ci forme prezente în textele scrise în ultima jumătate de veac și a căror înregistrare, ce ar putea umple multe pagini, o fac gramaticile. Vom insista numai asupra unora dintre formele diferite de plural care ar trebui să rețină atenția.

Nevoia de precizare îl obligă pe vorbitor să găsească modalități de marcare a deosebirilor din planul conținutului. Este cazul unor plurale ca *bande* și *benzi*, *ghizi* și *ghiduri*, *butoane* și *butoni, coate, coturi* și *coți* etc., acceptate deja de normă pe motiv că fiecare formă corespunde altui sens. Dar aici intră și alte cuvinte pe care norma (încă) nu le-a acceptat: *chibrituri*, forma acceptată, denumește cutia cu *chibrite,* de aceea se cumpără *chibrituri*, dar focul se aprinde cu bețe de chibrit, cu *chibrite*, formă neacceptată; *cotidiene* este forma de plural, acceptată, a adjectivului *cotidian,* dar pluralul substantivului *cotidian* apare din ce în ce mai des în forma, neacceptată, *cotidiane*, poate tocmai pentru a se deosebi de adjectiv[51].

Cînd deosebirea de sens a dispărut, dispare și una din forme, de regulă cea care pare învechită; *atu* apare în DOOM cu pluralele *atale*, la jocul de cărți, și *atuuri*. Cum orice jucător de cărți știe că *atuul* îi asigură un avantaj *serios* asupra partenerilor, dorește să aibă toate *atuurile* pentru a cîștiga, *atale* fiind aproape complet abandonat. La fel s-a întîmplat și în cazul desinențelor de plural aflate în concurență. Adesea desinența *-uri* a ieșit victorioasă în concurență cu desinența *-e* la substantivele neutre: *falsuri, terenuri, certuri, șiruri, idealuri, dialoguri, localuri*, dar alteori s-au impus formele cu *-e: gaze*[52], *filme, ruine*; desinența *-e* a avut cîștig de cauză față de *-i* (*motoare, numere, verbe*), ajutată de interpretarea formelor cu *-i* ca regională etc. Dar au rămas și substantive cu două forme de plural acceptate corecte (*canale* și *canaluri, tranzistoare* și *tranzistori* etc.), după cum unele forme de plural s-au extins și la singular, neutralizîndu-se opoziția de număr (comp. *fasolea*, nume de materie, defectiv de plural și *fasolele*; *spatele mele*, dar și *spatele meu*; *a da (un, niște) brînci*, față de *a da o brîncă* etc.).

Un loc aparte îl ocupă numele sărbătorii Învierii Domnului, pentru care DOOM acceptă două forme: *Paști*, masc., sing., și *Paște*, neutru sing, cu pl. *Paști*. Din punct de vedere etimologic, avem a face cu un plural, atât în privința formei, cît și în privința conținutului. *Paște* și *Paști* s-au format din lat. *paschae*, pluralul lui *pascha*, de la care avem rom. *pască*, numele preparatului tradițional al creștinilor și al evreilor pentru ziua de Paști, tradiția impunînd un alt fel de preparat pentru cele două colectivități, dar și numele anafurei pe care preotul o împarte credincioșilor în ziua de Paști.

În *Biblie* apare *Paște* pentru a denumi sărbătoarea Paștilor; această sărbătoare a trecut de la evrei, care sărbătoreau exodul din Egipt și eliberarea din robia egipteană, la creștini,

---

[50] Verbele în care *-e* urmează după radical terminat în vocală au aceeași formă la ambele moduri (*taie, constituie, behăie, bîlbîie – ‹să› taie, ‹să› constituie* etc.), de aceea aici conjunctivul nu se poate construi fără *să*.

[51] Nu avem în vedere cazuri de folosire incorectă a adjectivului *cotidian*, ca în ghidul unei importante biblioteci din București care vorbea despre cele 83 de ziare cotidiene și 3 ziare săptămînale prezente în colecțiile sale.

[52] În timp ce *gazuri* a cedat locul lui *gaze*, se păstrează *aragazuri* „sobă cu gaze", poate ca o continuare a pronunțării de la crearea acestor obiecte la AR (= Astra Română) + *gazuri*.

Scanned with OKEN Scanner

care sărbătoresc Învierea lui Hristos: „*Paştele* iudeilor erau aproape“ (Ioan, 11.55); „era Isus în Ierusalim, la praznicul *Paştelor*“ (Ioan, 2.23); tot astfel se denumeau şi azimele, totdeauna la plural, care se mîncau în această zi: „În ziua dintîi a praznicului azimilor, cînd jertfeau *Paştele*, ucenicii lui Isus au zis: «Unde voieşti să ne ducem să-Ţi pregătim ca să mănînci *Paştele*»“ (Marcu, 14.12)[53]. În textul biblic editat de Societatea Biblică apare numai forma de plural, *Paşte*, indiferent dacă e vorba despre ziua de praznic sau de azimele mîncate în acea zi; în *Noul Testament* tipărit de Simion Ştefan la Bălgrad în 1648, numele sărbătorii apare cu ambele forme, *Paşte* şi *Paşti*: „Era aproape *Paştele* jidanilor“ (Ioan, 11.55); „Era aproape *Paştile*, sărbătoarea jidanilor“ (Ioan, 6.4), în schimb azimele sînt numite cel mai adesea *paşti*, totdeauna la plural.

Excluzînd cele două exemple citate, în care predicatul *era* implică singularul pentru subiectul *Paştele* şi *Paştile*, dacă *era* nu este cumva formă sincretică pentru pers. a III-a singular şi plural[54], fenomen ce caracterizează vorbirea unor zone pînă astăzi, obişnuit forma selectată este cea de plural. De altfel, în limbajul ecleziastic se foloseşte şi astăzi cu precădere *Paşte*, ca formă de plural (cf. *Paştele noastre cele frumoase*, din slujba de Înviere), extinzîndu-se şi în exprimarea mirenilor (cf. *hore ale Paştilor luminoase*[55]).

Dintre formele *Paşte* şi *Paşti*, prima este arhaică, păstrînd desinenţa de plural *-e*, prezentă în texte din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea (în *Noul Testament de la Bălgrad* apar *darure, greşale*[56]), devenită ulterior *i* şi apoi *i* şoptit.

Trecerea numelui sărbătorii la singular s-a produs în vorbirea populară, aşa cum s-a întîmplat cu nume proprii ca *Iaşi, Cernăuţi, Bucureşti*; după modelul *oraşul Iaşi – Iaşul* (cf. numele publicaţiei *Iaşul literar*), s-a operat şi aici: *sărbătoarea Paştelor – sărbătoarea Paştelui;* după modelul *(vă urez) un Crăciun fericit!* s-a dezvoltat *un Paşte (Paşti*, monosilabic) *fericit*[57].

Faptul că *pască* are pluralul *păşti*, cu alternanţa */a/ ~ /ă/*, iar *Paşti*, deşi este un plural, nu prezintă alternanţă, se poate explica prin slăbirea legăturii semantice dintre *pască* şi *Paşti*; numele sărbătorii s-a păstrat numai în forma de plural, alternanţa nu mai opera, fenomenul fiind ajutat şi de forma slavă *pasha*, în circulaţie pînă în secolul al XVII-lea, dar şi de statutul deosebit al termenilor ce denumesc realităţi ale bisericii[58].

2.3.2.4. Categoria gramaticală a cazului este marcată desinenţial numai la feminin singular, opoziţia stabilindu-se între N-Ac-V şi G-D; la masculin singular numai unele substantive marchează opoziţia N-Ac-G-D şi V. Adjectivele marchează opoziţia cazuală în aceleaşi condiţii.

Primul aspect care interesează aici priveşte concurenţa dintre desinenţele cazuale *-e* şi *-i*[59], urmat sau nu de articolul *-i*. De regulă, desinenţa de G-D singular este la feminin aceeaşi

---

[53] În *Noul Testament de la Bălgrad*, de la 1648, acelaşi text era: „Şi zuoa dentîi a azimelor, cînd jărtviia *paştile*, zisără Lui ucenicii Lui: Unde vei să meargem să gătim să mănînci *paştile*?“. Scrierea cu literă mică a lui *paştile* este firească; face trimitere la preparatul tradiţional, iar nu la sărbătoarea Paştilor.

[54] Vezi Al Rosetti, B. Cazacu, *Istoria limbii române literare, I, De la origini pînă la începutul secolului al XIX-lea* ES, Bucureşti, 1961, p. 149, 178 etc.

[55] N. Iorga, *Neamul românesc din Bucovina,* Bucureşti, 1905, p. 174.

[56] Pronunţarea *greşale* s-a păstrat pe alocuri pînă astăzi în rostirea rugăciunii *Tatăl nostru* („Şi ne iartă nouă *greşalele* noastre“), deşi opţiunea pentru forma literară *greşeli,* încă din 1932, probează că aceasta era cea mai răspîndită.

[57] A se vedea şi cazul cuvintelor *spate, brînci*, despre care a fost vorba mai sus.

[58] Cuvîntul *biserică* nu apare deloc în rostire cu palatalizare, deşi e moştenit din latină, iar fenomenul a cuprins şi neologismele (vezi *ğiscuiţ*, pentru *biscuiţi*).

[59] Reglementarea scrierii cu **-ei** sau **-ii** s-a făcut cu mare dificultate. În 1932 Ovid Densusianu afirma că „nu era îndreptăţită nici menţinerea scrierii în două feluri a gen.-dat. sg. articulat al sb. fem. de decl. I^{ii} şi a III^{a} cu *-ei* şi *- ii* (*casei, bisericii, lumii,* după formele nearticulate de gen.-dat. sg. şi cele de pl.). O dată ce şi în alte cazuri s-a ţinut samă în noua ortografie de principiul uniformăzării, pentru ce nu ar fi fost aplicat şi aici, primidu-se peste tot *-ei*“ (*Noua ortografie,* în Idem, *Opere,* I, EL, Bucureşti, 1968, p. 573).

Scanned with OKEN Scanner

cu cea de la plural: *case, stele, sacale, coperte, ghicitori, greşeli* etc., articolul *-i* adăugîndu-se acestei forme: *casei, stelei, copertei, zicătorii, greşelii* etc., chiar dacă urechea ne-ar îndemna spre o altă expresie.

Formele greşite apar mai ales cînd sînt însoţite de articol, dînd naştere fenomenului numit hipercorectitudine. De altfel, în pronunţarea curentă nu se face deosebire între diftongii */-ei/* şi */-ii/*, ambii pronunţîndu-se apropiat de vocala */i/*: *mesei, grădinii* se pronunţă *mesi, grădini*, cu *i* silabic[60].

Substantivele derivate cu sufixul *-toare* formează G-D singular în două feluri, ca şi pluralele: numele de fiinţe umane sînt invariabile (*învăţătoare, educatoare* etc.), nu-şi schimbă forma nici după caz, nici după număr, decît dacă sînt articulate); numele de lucruri îşi schimbă forma, opoziţia de număr şi caz fiind marcată prin opoziţia dintre desinenţele *-e* şi *-i* şi alternanţele */oa/ ~ /o/*: *încuietori(i), vînători(i)* etc. Substantivul care, în forma de N-Ac singular, denumeşte atât o fiinţă, cît şi un lucru are la plural şi la G-D singular două forme: *ghicitoare(i)* „persoană care prezice viitorul" şi *ghicitori(i)* „specie literară, cimilitură".

Mai complicate sînt lucrurile cu substantivele terminate în *-oaie*. În cazul cînd *-oaie* este sufix moţional (*doftoroaie, găzdoaie*) sau sufix augmentativ (*căsoaie, lădoaie*), opoziţia de număr sau cazuală nu e marcată desinenţial, ci numai prin articol (*acestei doftoroaie, acele lădoaie,* dar *popoaiei, scăunoaiele* etc. În celelalte situaţii, pluralul şi, prin urmare, şi G-D sing. se marchează prin desinenţa *-i*, la care se adaugă articolul: *lighioi(i), ploi(i), zoi(i)* etc. Pentru *ghionoaie* se acceptă ambele variante, *ghionoaie(le)* şi *ghionoi(i),* iar pentru *droaie* şi *măgăoaie* – numai forma invariabilă, ajutată de plural, unde *droile, măgăiole* nu sînt acceptate de ureche, deşi *măgăoi(i)* apare destul de frecvent în vorbirea neîngrijită, în al cărei registru se înscrie, de fapt, acest cuvînt.

Substantivele feminine care marchează pluralul prin desinenţa *-uri* nu se supun regulii discutate pînă aici, G-D marcîndu-se prin desinenţa *-i* (*ceţi‹i›, vremi‹i›*) sau *-e* (*certe‹i›, lipse‹i›*), fără implicarea unui criteriu riguros. De aceea pare curioasă şi greu de admis forma *favorii*, mai de acceptat părînd a fi *favoarei*, ca şi *onoarei*.

Piele are pentru plural şi G-D singular nearticulat forma *piei*, iar forma articulată de G-D singular este *pielii* (cu precizarea în $\hat{I}O_{1995}$: „şi ‹la animale› *pieii*").

La toate substantivele feminine terminate în hiatul */i-e/*, precedat de consoană se inregistrează o deviere în flexiune: indiferent dacă accentul se află pe *i* (*anemie, economie, magazie, pălărie*) sau pe silaba anterioară (*achiziţie, bestie, praştie, vrabie*), articolul de G-D singular se adaugă formei de N-Ac singular (*anemiei, iei, viei, percheziţiei, inaniţiei* etc.). De data acesta a avut un cuvînt de spus şi estetica: se evită structuri sonore şi grafice monotone de tipul *-iii (viii)*[61].

Substantivele proprii feminine terminate în *-ca, -ga,* cărora li se asimilează şi unele nume comune, au la G-D terminaţiile *-căi, -găi (Stancăi, Olgăi, Odobascăi, maicăi, bunicăi, doicăi*[62]), *-chii, -ghii*[63] *(Aurichii, bunichii, maichii),* dar şi *-cii, -gii* (*Anicii, Olgii, Odobascii*[64], *bunicii, maicii*, ca şi *luncii, dungii* etc.).

Se încadrează aici şi substantivele masculine cu aceeaşi terminaţie *neica, taica, vlădica, bădica*, al căror G-D este *neichii* şi *neicăi* (lipsă din DOOM), *taichii* şi *taicăi* (lipsă din DOOM), *vlădichii, vlădicăi* şi *vlădicii, bădichii* şi *bădicăi*. Acestora li se adaugă formele specifice masculinului, cu articolul hotărît enclitic *-lui: lui taica (vlădica, neica* etc.).

---

[60] Al Graur (*Mic tratat de ortografie,* ES, Bucureşti, 1974, p. 136) vorbea chiar despre „tipul artificial *-iei (familiei)*", deşi nu cu prea multă îndreptăţire.

[61] La adjectivul *viii* de la masculin plural articulat nu exista posibilitatea evitării, ca şi la alte substantive ori adjective masculine de acelaşi fel.

[62] DOOM acceptă numai *doicii*.

[63] In pronunţarea curentă apare un singur */i/*, vocalic.

[64] Acestea urmează modelul, dar nu sînt acceptate de normă.

Scanned with OKEN Scanner

Formează G-D ca femininele şi substantivele masculine terminate în *-ă*, articulate cu *-a, papă, popă, paşă, tată, Toma, Oprea: papei, popii, paşei, tatei, Tomei*[65], *Oprei.* Respectă norma de formare a G-D după feminine *popii* (G-D sing. nearticulat = pluralul), dar altele nu[66]. Şi de data aceasta apar formele cu articol antepus *lui tata, lui Toma* etc.

Din ultima serie de substantive menţionate, *tată* are încă o situaţie specială: nume de persoană de sex bărbătesc, are formă de feminin, terminîndu-se în *-ă.* Spre deosebire de toate celelalte substantive din această categorie, care se articulează numai cu *-a,* specific femininelor, *tată* se articulează şi cu *-l,* specific masculinelor[67]: *tata* şi *tatăl.* Cele două forme realizează o anumită distribuţie: *tata* se foloseşte neînsoţit de determinativ, trimiţînd la tatăl pămîntean (*Vine tata; Mă văd cu tata*), iar *tatăl* trimite în primul rînd la tatăl ceresc (*Tatăl, Fiul şi Sfîntul Duh – Unirea într-o fiinţă*), iar cu trimitere la tatăl pămîntesc se foloseşte totdeauna însoţit de un determinativ (comp. *Vine tata* cu *Vine tatăl meu*).

Articularea substantivului *ouă* la G-D ridică probleme, în loc de *ouălor*, forma corectă, întîlnindu-se adesea *ouălelor*. Corectă este într-adevăr *ouălor*, căci respectă modelul flexiunii articulate la plural: nearticulat, cuvîntul nu marchează opoziţia cazuală la plural: *aceşti copii – acestor copii, aceste case – acestor case, aceste ouă – acestor ouă*; opoziţia cazuală N-Ac – G-D se marchează prin articol *-i, -le, -lor: copiii – copiilor, casele – caselor, ouăle – ouălor.*

Ceea ce face ca *ouălor* să pară incorect este că articolul *-lor* se adaugă numai după *i* sau *e*, desinenţe de plural, şi nu după *ă*, desinenţă specifică singularului, iar *ouă* este singurul substantiv din limba română care a păstrat desinenţa *ă* la plural (< lat. *ova*); la toate celelalte substantive acest *-ă* a devenit *-e,* sub presiunea sistemului morfologic.

De obicei cazul vocativ se aduce în discuţie pentru că impune o anume punctuaţie, fiind caz al chemării. Vocativul prezintă însă şi alte particularităţi.

Are forme duble, în raport de registrul stilistic în care are loc comunicarea. Limba literară recomandă folosirea formelor de nominativ, cu intonaţia specifică: *mama, Ioana, Popescu,* în timp ce în vorbirea populară apar forme specifice de vocativ: *mamo, Ioano, Popescule* etc., nerecomandabile într-o exprimare îngrijită. În vorbirea populară apar şi sintagme ca *Domnule Popescule*[68], *mătuşă Mario,* cărora în limba literară le corespund *Domnule Popescu, mătuşă Maria.*

2.3.2.5. Categoriile gramaticale ale substantivului sînt preluate şi de adjectiv, dar, spre deosebire de substantiv, unde numărul, cazul şi parţial genul[69] au atît formă, cît şi conţinut, la adjectiv acestea sînt doar expresii formale ale acordului cu regentul. Explicaţia pentru acordul unor adjective invariabile constă tocmai în lipsa conţinutului categoriei gramaticale la adjectiv şi preluarea valorii respective de la substantiv, rezultatul fiind forme incorecte precum *pantalonii grii, bluză roză* etc. Această tendinţă a adjectivului de a se acorda explică şi atitudinea diferită a lingviştilor în tratarea adjectivelor; în DOOM adjectivele *atroce, eficace, feroce, locvace, precoce, propice, perspicace, robace, sagace* sînt considerate

---

[65] Cf. numele sărbătorii *Duminica Tomei.*

[66] *Paşă* a trecut de relativ puţină vreme la pluralul *paşi*, pînă în secolul al XIX-lea fiind în uz forma *paşale.*

[67] Neutrele nu au specific în articulare; la singular folosesc formele de masculin ale articolului, iar la plural pe cele de feminin.

[68] Astfel de exemple pot apărea şi în scris, mai ales pentru perioade mai vechi: „Cuvioase părinte, Miroane Călinescule" (I. G. Sbiera, *Familia Sbiera după tradiţiune şi istorie şi amintiri din viaţa autorului*, Cernăuţi, 1899, p. 379), „Onorabile Comitetule" (*Ibidem*); În scrierile religioase încă mai apar: „Luminează-te, noule Ierusalime" („Candela", 2000, nr. 5, p. 4)
Nu aducem în discuţie formule ca *Dom' Popescu* sau *Dom' Popescule*, apartenenţa lor la registrul oral al exprimării neîngrijite fiind indiscutabilă.

[69] La substantiv genul este, în general – fac excepţie substantivele mobile (*mire – mireasă, prinţ – prinţesă, Băleanu – Băleanca, curcă – curcan, raţă – răţoi* etc.) –, o componentă semantică stabilă a radicalului, fiecare substantiv avînd, ca unitate lexicală, un anumit gen.

Scanned with OKEN Scanner

invariabile, pe cîtă vreme Ion Coteanu[70] le consideră variabile cu două forme: *atroce* etc., pentru masculin singular şi feminin singular şi plural, şi *atroci*, pentru masculin plural, înscriind mult mai puţine adjective în clasa invariabilelor: *gri, kaki, fantezi, bordo, maro, grena, bej, crem, mov, roz, vernil, bleumarin.*

E de remarcat că avem a face cu neologisme, ale căror norme de folosire nu sînt bine fixate. În schimb, adjectivele invariabile din vechiul fond, de tipul *asemenea, coşcogeamite, cumsecade* se folosesc totdeauna ca invariabile.

Supusă aceleiaşi presiuni a acordului este şi folosirea sintagmei *clasa întîia*, şi în forma *clasa I-a* sau *I^a*, în loc de *clasa întîi*, cum e corect. Comportamentul adjectivului *întîi* este ca al oricărui alt adjectiv: se poate articula cînd este primul termen al sintagmei[71]: *frumoasa floare*, dar *floarea frumoasă*, însă articularea nu este posibilă cînd adjectivul se află după substantiv; construcţii ca *floare frumoasa* sînt excluse din limba română. De altfel nici substantivul aflat după adjectiv nu se poate articula[72]. Vom spune deci şi vom scrie *întîia persoană, întîiul grup,* dar *persoana întîi, grupul întîi,* iar nu *persoana întîia*, căci nu putem spune *grupul întîiul.*

Expresia *clasa întîia* se explică prin presiunea sistemului numeralului ordinal, intrînd în serie cu *a doua, a treia* etc. Prin analogie cu *clasa a doua, clasa a treia* etc., a apărut *clasa întîia*; prin analogie cu *clasa a II-a, clasa a III-a*[73] etc., a apărut *clasa I-a* şi chiar *clasa a I-a*, deşi nimeni nu pronunţă *clasa a întîia.*

Nu totdeauna cuvintele formate prin prescurtare păstrează genul termenului regent din grupul de cuvinte prescurtat. Adjectivul trebuie să se acorde cu cuvîntul nou format, fără să se ţină seama de grupul de cuvinte sau cuvîntul compus din care provine. Exprimări ca *fosta URSS*, în loc de *fostul URSS*, trimit în mod greşit la construcţia de la care s-a pornit, *fosta Uniune a Republicilor Sovietice Socialiste.* În „Adevărul" din 28 ianuarie 2000 citim că „*CFR îşi dă singură foc la osie*", adjectivul *singură* avînd formă de feminin singular[74], deşi ar fi trebuit să aibă formă de masculin singular, de vreme ce, articulat, substantivul compus prin abreviere are forma *CFR-ul*, iar nu *CFR-a.*

Tentaţia acordului este aşa de puternică, încît acţionează şi în condiţiile în care adjectivul a devenit adverb. În sintagme ca *nou-născuţi, proaspăt schimbată, reduşi mintal,* cuvintele *nou, proaspăt, mintal* sînt adverbe, ca atare sînt indiferente faţă de categoria gramaticală a genului sau a numărului. Exprimarea *reduşi mentali* („Academia Caţavencu", nr. 2 din 2003) este deci greşită, iar din construcţia *pepeni proaspeţi aduşi* rezultă că pepenii sînt proaspeţi, nu că sînt proaspăt aduşi.

Într-o situaţie asemănătoare sînt adverbele la gradul superlativ relativ: invariabile sînt atît adverbele, cît şi demonstrativul *cel* care le însoţeşte: *Ion ştie cel mai bine* şi *Ioana ştie cel mai bine.* Adverbul îşi păstrează această particularitate şi cînd determină un adjectiv, impunînd-o şi demonstrativului. Aşadar, corect e *sportiva cel mai bine clasată;* repoziţionarea adverbului probează că demonstrativul nu se acordă: *sportiva clasată cel mai bine.* Ne aflăm în faţa unui acord prin atracţie, demonstrativul aflîndu-se lîngă determinat, ca în: *„una dintre măsurile cele mai bine primite"* („Viaţa studenţească" 1998, nr. 6, p. 3); *oamenii cei mai profund marcaţi de evenimente...* etc., cu încălcarea regulii acordului formal.

---

[70] Ion Coteanu, *Gramatica de bază a limbii române*, Editura Albatros, Bucureşti, 1982, p. 81–83. Vezi şi Dumitru Irimia, *Gramatica limbii române*, Editura Polirom, Iaşi, 1997, p. 83–85.

[71] Ambii termeni pot fi nearticulaţi: *faţă înaltă, înaltă faţă.*

[72] După adjective ca *întreg* sau *tot* substantivul se poate articula totuşi: *era acolo întreg (tot) neamul românesc.*

[73] Nu luăm aici în discuţie scrieri incorecte de tipul *clasa II-a*, aflate sub semnul prescurtărilor neglijente.

[74] De fapt, prin trimitere la construcţia întreagă, numărul este greşit, căci numele este *Căile Ferate Române*, iar nu *Calea Ferată Română.* Putea fi avut însă în vedere acordul cu substantivul *societatea*, aici subînţeles, prezent în compusul *SNCFR.*

Scanned with OKEN Scanner

Complexitatea problemelor puse de acordul adjectivului e probată şi de faptul că chiar specialiştii se situează pe poziţii diferite în unele cazuri. În cazul adjectivelor demonstrative s-a susţinut[75] că au două sisteme de flexiune cazuală. Condiţia de adjectiv îi permite să preia de la pronume opoziţia de gen şi număr, dar opoziţia de caz este marcată de pe poziţia adjectivului, care la masculin nu se poate marca decît cînd este antepus regentului, prin articol (*bunului om – acestui om,* faţă de *omului bun – omului acesta*), iar la feminin singular desinenţial şi prin articol, avînd forme omonime cu pluralul (*frumoasei fete – acestei fete,* faţă de *fetei frumoase – fetei acestea*). Acestea sînt formele corecte, iar nu *copilului acestuia, hainei acesteia,* unde *acestuia* şi *acesteia*, forme omonime cu pronumele, pot produce confuzii: *copilului acesta* înseamnă „copilului de aici, de faţă, în discuţie", iar *copilului acestuia* poate însemna „copilul lui Ion, al persoanei despre care am vorbit". În exemplul „Nu-mi dau seama ce mă reţine în faţa desenului *acestuia*" (M. Eliade, *Noaptea de sînziene*) este imposibil de stabilit, fără cunoaşterea mai largă a textului, dacă *acestuia* este adjectiv, precizînd că este vorba despre desenul prezent aici sau în discuţie, ori pronume, însemnînd „al autorului X". Norma literară, care impune acordul în caz al adjectivului demonstrativ, ar trebui restrînsă la adjectivul demonstrativ antepus.

În aceeaşi carte a lui M. Eliade am găsit şi fragmentul de text *unei prietene a mele,* care teoretic ar conţine o greşeală, norma recomandînd *ale mele.* De fapt fragmentul citat e construit corect, căci *a*, care după unii cercetători are valoare pronominală, ţinînd locul numelui obiectului posedat, se acordă cu numele obiectului posedat în gen şi număr[76]. Greşit ar fi fost *unei prietene ale mele, ale* avînd formă de plural.

Adjectivul pronominal de întărire creează obstacole adesea insurmontabile pentru necunoscători, care nu rareori îi reduc formele la una singură, *însuşi* sau *însăşi*, indiferent de persoana, numărul, genul şi cazul la care ar trebui să se afle. Adjectivul de întărire e compus din pronumele personal *însu* (prezent, de pildă, în structura *într-însul*), care marchează genul, numărul şi, numai la feminin, cazul, şi pronumele reflexiv aton în dativ *mi, ţi, şi, ne, vă, şi,* pentru persoană şi număr. Tabloul se prezintă astfel:

Persoana	Genul	Singular	Plural
I	masc.	(*eu*) *însumi*	(*noi*) *înşine*
	fem.	*însămi*	*însene*
a II-a	masc.	(*tu*) *însuţi*	(*voi*) *înşivă*
	fem.	*însă*	*însevă*
a III-a	masc.	(*el*) *însuşi*	(*ei*) *înşişi*
	fem.	(*ea*) *însăşi*	(*ele*) *înseşi*

Auzim frecvent sintagme greşite de felul *voi însăşi.* O astfel de sintagmă cuprinde mai multe inexactităţi: *voi* este la plural, iar *însă* este la singular; pentru plural ar trebui selectate formele *înşi*, pentru masculin, *înse,* pentru feminin; *voi* este de persoana a II-a, iar *-şi* este reflexiv de persoana a III-a, persoanei a II-a corespunzîndu-i *-vă.* Forma corectă este *înşivă* sau *însevă.*

Mai dificilă este situaţia pentru G-D feminin, singular, unde *însă,* marcînd şi cazul, ca orice pronume flexibil, devine *înse*, ca atare formele corecte aici sînt *mie însemi, ţie înseţi, ei înseşi,* care se folosesc foarte rar, fiind înlocuite, în cel mai bun caz, cu *însămi, însăţi, însăşi.* Chiar calculatorul avertizează, conform programului său, de data aceasta greşit, că *însemi, înseţi* nu ar fi corecte, vina aparţinîndu-i aici programatorului.

---

[75] Gheorghe Moldoveanu, *Adjectivele demonstrative au două sisteme de flexiune cazuală*, în LR, 1993, nr. 5, p. 215–220.

[76] Vezi Corneliu Dimitriu, *Tratat de gramatică a limbii române. 1. Morfologia,* Editura Institutului European, Iaşi, 1999, p. 274.

Scanned with OKEN Scanner

În tabelul nostru nu apare forma *(ele) însele*, realizată analogic. La persoanele I şi a II-a pronumele reflexiv împrumută formele atone de dativ şi acuzativ ale pronumelui personal. Prin analogie cu *(noi) însene, (voi) însevă*, forme în care se cuprind pronumele personale atone din dativ, dar cu regim de reflexive, *-ne, -vă*, folosirea pronumelui personal aton din dativ s-a extins şi la persoana a III-a, deşi aici reflexivul are forme proprii; aşa a apărut *însele*, alături de *înseşi*, cu care a intrat în concurenţă, cîştigînd, în timp, din ce în ce mai mult teren, astăzi, admis şi de normă, tinzînd să-l elimine în vorbirea curentă, unde *înseşi* pare a fi o raritate. Formei *înseşi* i-a rămas un singur context în care nu intră în concurenţă cu *însele*, poziţia antepusă: se poate spune *colegele înseşi* şi *colegele însele*, dar numai *înseşi colegele*, nu şi *însele colegele*.

Dificultăţile întîmpinate în folosirea adjectivului pronominal de întărire au şi dus la evitarea acestuia şi la înlocuirea prin *chiar, personal* sau locuţiunea *în persoană*, soluţie practică, recomandabilă în multe privinţe.

Dubla valoare a pronumelor *ne, vă*, de pronume personale şi reflexive, a provocat suprapuneri în planul conţinutului şi interpretări eronate ale enunţurilor. După modelul *a-şi rîde de...* „a-şi bate joc de..."[77], se poate spune şi la persoana I, şi chiar se spune, dar numai cu pronumele în dativ, *eu îmi rîd de...*, nu şi *eu mă rîd de...* La persoanele I şi a II-a de la plural, formele atone se caracterizează prin sincretism cazual, *ne, vă*. Ca atare, *noi ne rîdem de..., voi vă rîdeţi de...* pot fi corecte, dacă pronumele personale, cu regim de reflexive, sînt în dativ, dar pot fi şi eronate, dacă pronumele sînt în acuzativ[78]. Din acest motiv construcţiile de acest fel sînt evitate de cei ce nu vor să fie interpretaţi şi condamnaţi de „cunoscători".

2.3.2.6. Verbul, clasa de cuvinte cu cea mai bogată flexiune, ridică numeroase probleme privind pronunţarea corectă şi ortografierea.

2.3.2.6.1. Cea mai simplă clasificare a verbelor este cea pe conjugări. Redusă adesea, cel puţin la stadiul primar de abordare, la formele infinitivale, încadrarea verbelor la o conjugare sau alta implică mai multe aspecte[79], devierile producîndu-se în primul rînd în ortoepie, de aici unele trecînd destul de uşor în ortografie.

La nivelul infinitivului apar în vorbirea curentă, nu numai la nivelul celei neîngrijite, alături de forme corecte din punctul de vedere al limbii literare, forme incorecte. Este vorba despre aşa-numita concurenţă dintre conjugări, care angajează conjugările a II-a şi a III-a (*a plăcea, a complăcea, a displăcea, a prevedea, a dispărea, a compărea, a transpărea, a încăpea, a întrevedea, a tăcea* etc., corecte, faţă de *a place, a complace, a displace, a prevede, a dispare, a compare, a transpare, a încape, a întrevede, a tace*, incorecte; *a face, a rămîne, a ţine* etc., corecte, faţă de *a făcea, a rămînea, a ţinea*, incorecte); conjugările I şi a III-a (*a adăuga, a decerna, a preceda, a succeda, a sughiţa* etc. corecte., faţă de *a adauge, a decerne, a precede, a succede, a sughite*, incorecte; *a concede, a purcede*, corecte, faţă de *a conceda, a purceda*, incorecte); conjugările a III-a şi a IV-a (*a sorbi, a absorbi, a despărţi, a împărţi, a înghiţi* etc., corecte, faţă de *a soarbe, a absoarbe, a desparte, a împarte, a înghite*, incorecte); conjugările I şi a IV-a (*a curăţa, a adăuga, a diftonga, a efectua, a prefera, a repeta, a rezolva, a tărăgăna* etc., corecte, faţă de *a curăţi, a adăugi, a diftongi, a efectui, a preferi, a repeţi ‹a repeti›, a rezolvi, a tărăgăni*, incorecte). Nu am avut aici în vedere situaţiile cînd formele pentru două conjugări

---

[77] Vezi expresia *a-şi rîde în barbă*, sau la M. Eminescu: "Nici visezi că înainte-ţi stă un stîlp de cafenele,/ Ce *îşi ride* de-aste vorbe, îngînîndu-le pe ele".

[78] Similar este cazul pentru *Cutare e un scriitor citit*, care poate însemna că opera lui e citită, dar şi că el e un cititor pasionat, fără să ştim dacă opera sa e citită de alţii.

[79] Pentru discuţiile privitoare la clasele flexionare ale verbelor, a se vedea Alf Lombard, *Morfologia verbului românesc*, SCL, 1957, nr, 1; Grigore Moisil, *Conjugarea verbelor în limba română*, SCL, 1960, nr. 1; Jiři Felix, *Cîteva observaţii cu privire la clasificare verbelor româneşti*, SCL, 1965, nr. 2; Valeria Guţu Romalo, *Morfologie structurală a limbii române*, EA, Bucureşti, 1968.

Scanned with OKEN Scanner

trimit la verbe paronime (*a citi – a cita, a înflori – a înflora, a îndesi – a îndesa, a alungi – a alunga* etc.).

Există mai multe explicații pentru aceste abateri de la normă. Pe de o parte sînt în concurență forme ale verbelor moștenite din latină, continuînd în română confuzia care începuse încă din latină[80]. Așa s-a întîmplat ca verbe care în latină erau de conjugarea a II-a să ajungă în română la conjugarea a III-a: din lat. *tenēre, remanēre, implēre* ar fi trebuit să rezulte în română *a ține, a rămîne, a împlea*; pe de altă parte, verbe care în latină erau de conjugarea a III-a au ajuns în română la conjugarea a II-a: din lat. *(in)capĕre, cadĕre, *excadĕre* trebuia să rezulte în română *a încape, a cade, a scade*, și exemplele pot fi înmulțite.

Formele continuatoare din limba latină au fost destul de răspîndite în uzul limbii române, fapt dovedit de prezența lor în scrisul unor reprezentanți de seamă ai scrisului românesc[81], ca și în mass-media actuală[82], chiar dacă limba literară nu le-a adoptat.

O altă clasă de verbe care oscilează în privința încadrării într-o conjugare sau alta o formează împrumuturile, cărora li se adaugă unele creații românești adaptate la conjugările productive din limba română, conjugările I și a IV-a, dar și la conjugarea a III-a, prin apropiere de etimon: *a absorbi* și *a absoarbe* (< fr. *absorber*), *dizolva* și *dizolvi* (< lat. *dissolvĕre*), *rezolva* și *rezolvi* (< lat. *resolvĕre*) etc.

Uneori lupta pare a fi încheiată în favoarea unei forme, căci norma o acceptă numai pe aceasta, cea de a doua formă fiind prezentă numai în structuri izolate: toponimul *Adîncata* amintește de forma azi probabil dispărută, *adîncat* (< verbul *a adînca*[83]); *curățitor, curățitoare, curățitură* sînt derivate de la *a curăți*; *a rezolva* s-a impus cu timpul în defavoarea lui *a rezolvi*, care însă a rămas în *rezolvitor*[84], după cum verbul *a adăuga*, care s-a impus în dauna lui *a adăugi*, nu l-a putut înlocui în expresia *ediție adăugită*[85]. În situație similară sînt *aiura*, prezent în *aiurare*, dar *aiurit* trimite la mai vechiul *a aiuri*, ca și *a tărăgăna*, prezent în *tărăgănat*, dar *tărăgănitor* trimite la *tărăgăni*, ca și *preferință*, care trimite la *preferi* etc.

În cazul lui *datora* și *datori* limba literară a acceptat ambele forme, fiecare tinzînd să se specializeze: curent se spune *sumă datorată*, dar *datorită condițiilor*, după cum *îndatorările noastre* „angajarea unor datorii bănești" este altceva decît *îndatoririle noastre* „obligații asumate moral".

O altă cauză este analogia, asemănarea cu alte forme cu care cuvîntul se apropie, normal sau după ureche. Verbul *a absorbi* (< fr. *absorber*) a fost apropiat de mai vechiul *a sorbi*, care circulă și cu varianta *a soarbe*, așa încît a avut și el, iar uneori încă mai are, două variante, *a absorbi* și *a absoarbe*, forma din urmă fiind folosită într-o emisiune de la TVR_1 din 17.12.2004, ora 15,30: „capacitatea de *a absoarbe*". Verbele *a preceda* și *a succeda* au ca etimon fr. *précéder* și *succéder* și lat. *praecedĕre* și *succedĕre*, care explică prezența variantelor *a precede* și *a succede*, variantele impuse explicîndu-se prin apropierea de *a ceda*; în schimb *a concede*, format de la aceeași rădăcină (fr. *concéder*, lat. *concedĕre*), are în română numai forma de conj. a III-a, poate și prin apropiere de *a purcede*, moștenit din lat. *procedĕre*, care trimite la aceeași rădăcină.

---

[80] Comp. lat. *sorbēre* și *sorbĕre*, din care au rezultat rom. *a soarbe*, cu circulație periferică, și *a sorbi* din limba literară.

[81] Cf. S. Pușcariu, *Memorii*, Editura Minerva, București, 1978, p. 649, cu o adnotare din 1926: "Vineri *voi ține* la Academie o expunere"; Aron Pumnul, *Voci asupra vieții și însemnătății lui...*, Cernăuți, 1889, p. 332: "în privința *adaugerii* unor litere la capătul cuvintelor"; am putè *adauge*"; Timotei Cipariu, *Principia de limba si de scriptura*, ediția a II-a, Blaj, 1866, p. 393: "se poate *adauge*".

[82] Într-o emisiune de la TVR_1 din 21.I.1995, ora 20,10 au apărut rezultatele unui sondaj, cu rubricile *va crește/ va scade.*

[83] La Gheorghe Asachi apare în *Dacia și Traian* enunțul "se *adîncează* călătoriul în pădure".

[84] Vezi *rubrica rezolvitorilor de probleme* de la unele reviste școlare.

[85] La A. Philippide, *Principii de istoria limbii* apare tot *adăugit.*

Scanned with OKEN Scanner

Ar părea că abateri ca cele menţionate prezintă o importanţă redusă, căci infinitivul este puţin frecvent în vorbirea cotidiană, fiind în bună măsură înlocuit de conjunctiv. Dar infinitivul apare în forme verbale compuse, care fac să-i crească frecvenţa; alături de *voi obţine, va dispărea, ar compărea, vom prevedea*, corecte, apar forme incorecte: *‹v›oi obţinea, ar compare, s-ar prevede* etc. Imperativul prohibitiv se formează la singular cu infinitivul: *nu bate, nu face, nu pune* etc. Aceste forme sînt în concurenţă cu formele neacceptate de normă *nu bătea, nu făcea, nu punea* etc. La plural, trecerea de la conj. a III-a la a II-a este confirmată de schimbarea accentului, nu numai la imperativul prohibitiv, ci şi la cel hortativ (*spunéţi, prindéţi, trimitéţi* etc.) şi la prezentul indicativului şi al conjunctivului, la pers. a IV-a şi a V-a (*spuném, rămîném, umplém; ducéţi, făcéţi* etc.).

Se pare, de altfel, că accentuarea diferită a verbelor de conj. a III-a (sînt singurele care la persoanele menţionate au accentul pe radical) a dus la trecerea acestora spre conj. a II-a. E drept că devierea acestor verbe la persoanele menţionate priveşte în primul rînd ortoepia, dar în cazul alternanţelor priveşte şi ortografia (*fácem*, dar *făcém*).

Există posibilitatea de a stabili varianta corectă a verbelor la modul infinitiv? Pentru cele mai multe dintre verbele care oscilează între conj. a III-a şi a II-a, soluţia o poate oferi aşa-numitul infinitiv lung, care păstrează accentul pe aceeaşi silabă: întrucît infinitivul lung, substantivat, este *plăcére, vedére, prevedére* (nu *prevédere*, cum se pronunţă uneori), *părére, tăcére, începére, ţinere (de minte), rămînere* (nu *rămînére*), *témere, trimítere, úmplere* etc., corecte sînt infinitivele *plăcea, vedea, prevedea, părea, tăcea, începea*, aparţinînd conj. a II-a, *ţine, rămîne, teme, trimite, umple*, cu forme de conj. a III-a. Cînd infinitivul lung substantivat lipseşte, se face apel la bază, ajungîndu-se la formele corecte *complăcea, displăcea*, prin raportare la *plăcea, compărea, dispărea*, prin raportare la *părea*.

Pentru concurenţa care angajează conj. I şi a IV-a soluţia, în caz de ezitare, o oferă lucrările normative, care, chiar cînd nu ne convine forma indicată, selectează, totuşi, varianta optimă pentru momentul cînd lucrarea a fost realizată.

2.3.2.6.2. O serie de verbe, al căror radical se termină în consoanele *t, d, n, r*, prezintă două forme ale radicalului la indicativ prezent pers. I, la conjunctiv prezent pers. I, a III-a şi a VI-a şi la gerunziu: o serie de forme caracterizează vorbirea populară, prezentînd influenţa iotului asupra consoanei anterioare, ca rezultat al evoluţiei fonetice normale. Astfel de forme se numesc *iotacizate*: *(eu) văz, rămîi, sai, poci, scoţ, (el, ei) să spuie, să simţă, să pieie, să paie* etc.; cealaltă serie, singura acceptată corectă, are radicalul refăcut prin analogie, după alte persoane, şi prezintă consoanele nealterate: *pot, văd, sar, rămîn, spun, scot, să pară, să piară, să simtă* etc.

La gerunziu, alături de forme iotacizate, cu circulaţie numai în vorbirea populară (*rămîind, spuind, viind, pieind, săind*) şi respinse de normă, se păstrează forme iotacizate la verbele cu radicalul terminat în *t, d*[86] (*scoţînd, răspunzînd, văzînd* etc.), deşi există numeroase situaţii cînd *t, d* nu se alterează (*tricotînd, chicotind, stînd, dînd scandînd, schilodind*). Caracterizînd comunicarea orală, fenomenul este evitat de regulă în scris, fiind simţit ca evident neliterar[87]. Aceasta face ca forma iotacizată de la gerunziu să fie înlocuită, şi cînd e corectă, cu forma neiotacizată; aşa se explică apariţia unor forme hiperliterarizate precum *scotînd, vîndînd*, în loc de *scoţînd, vînzînd*.

2.3.2.6.3. Categoria gramaticală a diatezei nu priveşte în mod direct ortoepia sau ortografia. Opţiunea pentru diateza activă sau reflexivă, indiferent de valorile acesteia (*hotărăsc*, faţă de *mă hotărăsc, gîndesc*, faţă de *mă gîndesc, a îngălbenit*, faţă de *s-a*

---

[86] Vezi I. Coteanu, *Gramatica de bază a limbii române*, Editura Albatros, Bucureşti, 1982, p. 223.

[87] În scrisul bucovinenilor din secolul al XIX-lea fenomenul era frecvent întîlnit. Apare de mai multe ori şi la M. Eminescu: „*Rămîind* aici, nu m-ai scăpa" (*Cezara*); „proporţiile dintre ei *să rămîie* aceleaşi" (*Sărmanul Dionis*); „numai individul, acelaşi *rămîind*, o aude într-un fel" (*Sărmanul Dionis*); „glasul amintirii *rămîie* pururi mut" (*Departe sînt de tine*).

Scanned with OKEN Scanner

îngălbenit, au vorbit, față de *s-au vorbit* etc.) este în cele mai multe cazuri subiectivă, dictată de gradul de implicare[88] sau numai de automatismul vorbitorului. În schimb, opțiunea pentru pasivul cu *a fi* sau pentru așa-numitul reflexiv pasiv este cu implicații în planul semantic, construcția cu *a fi* angajînd și suprapuneri cu construcția nominală; comp. *sînt angajați gestionari*, care comunică rezultatul acțiunii, cu *se angajează gestionari*, unde acțiunea este în derulare; *azi se mănîncă plăcinta* cu *azi este mîncată plăcinta* etc. Greșelile de folosire a formelor se înscriu în spațiul gramaticii, nu al ortoepiei, nici al ortografiei, de aceea nu fac obiectul discuției noastre.

2.3.2.6.4. Numeroase probleme de ortoepie și de ortografie pun, în schimb, formele temporale ale indicativului și conjunctivului. Unele, mai puține, privesc radicalul; altele, mai numeroase și mai complexe, privesc flectivul[89]. Dintre problemele ridicate de radical, mai importante din punctul nostru de vedere sînt două.

Prima este cea a prezenței în vorbirea populară a așa-numitelor verbe iotacizate, despre care am discutat mai sus (2.3.2.6.2.). A doua este cea a alternanțelor.

Una dintre normele actuale prevede că alternanța */e/ ~ /ea/* nu se produce în radicalul verbului, de aceea pers. a III-a a verbelor precum *a deșerta, a așeza, a înșela* este *deșartă, așază, înșală*, așa cum se pronunță în aria nordică; de aceea aceste forme și par greșite și sînt înlocuite cu formele cu alternanță, *deșeartă, așează, înșeală*, care par mai apropiate de pronunțarea literară, fiind în spiritul rostirii sudice.

Cele mai multe probleme apar în selectarea formei corecte a flectivului.

Prezentul indicativului și al conjunctivului se formează cu aceleași sufixe: un așa-numit sufix principal, marcat pozitiv numai la pers. a IV-a și a V-a, și unul secundar, la verbele de conj. I și a IV-a, numai la pers. I – a III-a și a VI-a.

Sufixul principal se schimbă în raport de conjugare: la conj. I sufixul este *-ă-*, cu variantele *-e-*, pentru pers. a IV-a, și *-a-* la verbele terminate în *-ia* pentru pers. a V-a (*citățm, tăiem, audiați*); la conj. a II-a și a III-a sufixul este *-e-* (*putem, scriem*), iar la conj. a IV-a sufixul este *-i-* (*auzim*), cu varianta *-î-*, pentru verbele cu infinitivul în *-î* (*coborîți*).

Probleme de ortografie apar la verbele cu infinitivul în *-ia*, care la pers. a IV-a se ortografiază cu *-em*, dacă */ia/* de la infinitiv formează hiat (*aliem – alia, aliniem – alinia, asociem – asocia*), sau cu *-iem*, dacă */ia/* de la infinitiv formează diftong (*ardeia – ardeiem, îmbăia – îmbăiem, înapoia – înapoiem, tămîia – tămîiem*). Dificultatea este generată de pronunțarea foarte apropiată a silabelor finale *-em* și *-iem*, din cauza deprinderilor de pronunțare a lui */e/* de la început de silabă, cu proteza lui */i/* semivocalic; scriem *audiem*, dar pronunțăm */audiĭem/*, ca și *îngreuiem*. Pentru rezolvare operativă, se face apel din nou la alternanță: */e/ ~ /a/* (*aliem – aliați*) sau */ie/ ~ /ia/* (*tăiem – tăiați*).

Un caz aparte îl constituie recomandarea de a se scrie și a se pronunța *creăm, agreăm*, în contradicție cu verbele discutate mai sus. Pentru justificarea acestei scrieri se pornește de la baza infinitivală *crea, agrea*, deși marea majoritate a vorbitorilor îl rostesc pe *a* precedat de un *i* semivocalic (vezi supra, 2.2.1.), pe modelul verbelor create pe terenul limbii române (*ardeia, încondeia*) sau al împrumuturilor adaptate (*ambreia*), deci */creia/, /agreia/*, cărora le

---

[88] Cf. Al. Graur, *Tendințele actuale ale limbii române*, ES, București, 1968, p. 198: "grație dezvoltării reflexivului, româna ajunge în mînuirea diatezelor la o suplețe pe care nu o are nici o altă limbă cunoscută de mine; cu ajutorul unui singur verb, folosind trecerile de la o diateză la alta, se creează o profunzime de sensuri și de valori ușor de învățat și de folosit, aproximativ așa cum sînt în ruseşte aspectele".

[89] *Radicalul* se definește ca partea componentă a unui cuvînt flexibil care este purtătoare de semnificații lexicale; se cuprind aici așa-numita rădăcină a cuvîntului (morfemul independent), precum și prefixele și sufixele lexicale (lexemele). *Flectivul* este componenta purtătoare de semnificații gramaticale a cuvintelor flexibile; se cuprind aici, în cazul verbului, sufixele gramaticale, care marchează modul și timpul, și desinențele, care marchează persoana, numărul și, în unele cazuri, genul. În *răscumpăraserăm* radicalul este *răscumpăr-*, în care se identifică și prefixul *răs-*, iar flectivul este *-aserăm*, în care *-a-* este sufix de perfect, *-se-* este sufix de mai mult ca perfect, *-ră-* este desinență de plural și *-m* este desinență de pers. I și a IV-a.

Scanned with OKEN Scanner

corespund la pers. a IV-a */creiem/*, */agreiem/*, ca şi *ardeiem, ambreiem*. Situaţia a fost pusă în discuţie de mai multă vreme de Flora Şuteu, care observa că „cei care au preocuparea de a se acomoda la normă încearcă să adopte tocmai ceea ce diferenţiază norma îngrijită de pronunţarea lor curentă, adică pe *ă*, de unde rezultă varianta de pronunţare *cre'ăm*, singura posibilă în aceste condiţii în care hiatul nu se poate altfel concretiza. Această *pronunţare determinată exclusiv de ortografie* nu se diferenţiază prin nimic de *tă'ăm*, pe care acelaşi sistem normativ o combate“[90].

După */ḱ/*, */ǵ/* sufixul apare în varianta *e* (*îngenunchem, împerechem*), la infinitiv corespunzîndu-i *-ea*. Singura excepţie prezentă în DOOM este *trunchiem*, explicabilă prin delimitarea insolită a radicalului, *trunchi-a*, în loc de *trun-chea*; cuvîntul este format prin derivare de la *trunchi* + *-a*, pe acelaşi model ca şi *îngenunchea* (< *genunchi*), *veghea* (< *veghe*), *priveghea* (< *priveghi*) etc. Pronunţarea *trunchi-ere, trunchi-ez, trunchi-em, trunchi-aţi, trunchi-at* etc. nu depăşeşte cercul celor ce se ţin foarte strîns de normă, neglijînd modelul, pe care îl urmează vorbitorii obişnuiţi.

Sufixul secundar, *ez ~ eaz(ă)* de la conj. I şi *esc ~ easc(ă)* de la conj. a IV-a, apare la pers. I, a II-a, a III-a şi a VI-a de la prezentul indicativului şi al conjunctivului, acolo unde celelalte verbe au sufixul principal marcat negativ (*ø*). Primul lucru pe care îl constatăm este că majoritatea verbelor s-au fixat pe structura cu acest sufix sau fără acest sufix. Există însă şi verbe care apar în comunicare cînd cu acest sufix, cînd fără el. În scrisul din secolul al XIX-lea oscilaţia era mult mai mare[91], într-o măsură asemănătoare cu cea din vorbirea curentă actuală. Astăzi sînt acceptate formele cu sufix şi cele fără sufix cînd au sens deosebit (*acordez pianul*, dar *acord atenţia cuvenită*; *mulţimea manifestează în piaţă*, dar *manifestă o atitudine corectă; îndoi foaia*, dar *mă îndoiesc, reflectă undele*, dar *reflectează la ceva, concură* „contribuie“, dar *concurează* „participă la concurs“ etc.). Cînd nu sînt deosebiri semantice, se acceptă, în general, o singură formă, chiar dacă cealaltă este destul de răspîndită (*copiază, chinuieşte, ciocăneşte* se acceptă numai cu sufix, deci *copie, chinuie, ciocăne* sînt forme incorecte), dar nu lipsesc cazurile cînd se acceptă ambele forme (*dăinuieşte* şi *dăinuie*).

Nu totdeauna verbele derivate cu prefixe, pe terenul limbii române sau în limba de origine a împrumuturilor, urmează modelul verbului bază: *fumez*, dar *afum; viază*, dar *învie; marchează*, dar *remarcă; cedează*, dar *precedă, succedă*. Specific pentru verbele de conj. I este sincretismul pers. a VI-a cu pers. a III-a: la toate aceste verbe, care sînt de conj. I, pers. a VI-a va avea aceeaşi formă cu pers. a III-a, fie că au sufixul *-eaz‹ă› (fumează, viază* etc.), fie că nu au acest sufix (*ei afirmă, învie, remarcă, precedă, succedă*, iar nu *ei afum, învii, remarc, preced, succed*).

Sufixul secundar de la verbele de conj. I are la pers. a III-a şi a VI-a trei variante: *-eaz‹ă›, -iaz‹ă›* şi *-az‹ă›*. Cea mai frecventă este varianta *-eaz‹ă›*, prezentă după radicalul terminat în consoană (*lucrează, ataşează, aranjează*), chiar şi după consoană palatală (*înmănunchează*). Pe acest model s-au aşezat şi verbele cu radicalul terminat în *u*, care au la infinitiv sufixul *-a*[92] (*accentuează, evacuează, evoluează, perpetuează*[93]).

---

[90] Flora Şuteu, *Influenţa ortografiei asupra pronunţării literare româneşti*, EA, Bucureşti, 1976, p. 184.

[91] Am înregistrat la diverşi scriitori din Bucovina din secolul al XIX-lea şi de la începutul secolului al XX-lea: *constatez, felicitez, acceptează, conservează, determinează, să soliciteze, să imiteze, prosperează, să se perîndeze, respectează, terminează, să reciteze* „să recite“, *se repară, cultivează, să se cultivească, să curăţască, să sîmţască, sprijineşte, să împărţască, înghiţesc, „se manifestează* (*prin rugăciuni*)“, iar pe de altă parte *se înflacără, lucră, să se refugă, să demunstru, nu ced* „nu cedez“, *înceată* (*durerea*), *nu se procede* (*ungureşte*) etc.
Şi la Mircea Eliade am întîlnit sufixul secundar la verbe care circulă în mod curent fără: *să prădeze, să întîrzieze.*

[92] Cînd sufixul de infinitiv este *-ia*, sufixul de prezent are varianta *-iez*, *-iaz‹ă›*, scrierea urmînd pronunţarea (*îngreuiez, îngreuiază*).

[93] Acestora li se adaugă, după normă, şi verbele *crea, agrea* (*creez, agreează*); aceste verbe urmează peste tot modelul verbelor cu radical terminat în consoană: *creăm, creaţi*, nu *creem, creeaţi*, nici *creiem, creiaţi; cream,*

Scanned with OKEN Scanner

Verbele al căror radical se termină în vocală, excluzînd vocala */i/*, şi au sufixul de infinitiv *-ia*, selectează varianta *-iaz‹ă›*, respectîndu-se şi pronunţarea (*deraiază, încondeiază, înapoiază, îmbăiază, tămîiază*) şi alternanţa */ia/ ~ /ie/ (înapoiez/ înapoiază)*. Cînd radicalul verbelor se termină în vocala *i*, care formează cu vocala */a/*, sufixul infinitival, un hiat, sufixul selectează varianta *-az‹ă› (abreviază, asociază)*; în acest caz se respectă alternanţa */e/ ~ /a/ (liniez/ liniază)*, dar nu şi rostirea[94]: norma care recomandă evitarea prelungirii timbrului primei silabe a hiatului nu este respectată în vorbirea curentă, fapt care duce la apariţia unui pseudohiat.

Situaţia sufixului *-esc* este asemănătoare, avînd la prezentul conjunctivului variantele *-easc‹ă›, -iasc‹ă›, -asc‹ă›*. Verbele cu radicalul terminat în consoană selectează varianta *-easc‹ă› (bîrfească, citească, iubească)*, chiar şi cînd consoana este cu timbru palatal (*muncească, îndrăgească, urechească, zbugheasca*); dintre verbele cu radicalul terminat în consoana */r/*, selectează varianta *-easc‹ă›* numai cele cu infinitivul în *-i* (*dorească, ferească*), iar cele cu infinitivul în *-î* selectează varianta *-asc‹ă› (hotărască, ocărască)*, respectînd alternanţa */ea/ ~ /e/ (călăuzească/ călăuzesc)* sau */a/ ~ /ă/ (oţărască/ oţărăsc)*. Tot varianta *-asc‹ă›* este selectată de verbele al căror radical se termină în vocala */i/* (*înmiască, priască, pustiască, sfiască)*. Varianta *-iasc‹ă›* este selectată de verbele al căror radical se termină în oricare dintre celelalte vocale: *dăruiască, jeluiască, foiască, îndoiască, poleiască, întreiască, trăiască, pocăiască, zgîiască*[95].

Şi desinenţele ridică probleme în cazul unor verbe care nu au o frecvenţă prea mare. După modelul verbelor al căror radical se termină în consoană oclusivă sau fricativă urmată de lichidă, care au desinenţa *-u* (*umplu, aflu*) s-a format şi *urlu*, deşi lichida */l/* este precedată de cealaltă lichidă, */r/*, nu de oclusivă sau fricativă. Aceasta a făcut ca verbul *a urla* să-şi structureze bine paradigma, modelul fiind regulat. În schimb verbele *a zvîrli* şi *a azvîrli*, care au radicalul terminat tot în grupul consonantic */rl/*, pun serioase probleme pentru pers. I, a III-a şi a VI-a. Norma recomandă la pers. I *(a)zvîrl*, fără *-u*, la pers. a III-a *(a)zvîrlă* şi *(a)zvîrle*, iar la pers. a VI-a *(a)zvîrlă* şi *(a)zvîrl*, probînd că ne aflăm în faţa unei norme slabe. Iar neajunsurile pornesc de la acceptarea a două forme corecte la pers. a III-a, *(a)zvîrlă* şi *(a)zvîrle*, căci pers. a VI-a este sincretică fie cu pers. I, deci *(a)zvîrl* (după verbele de conj. a IV-a cu sufixul *-esc*, dar şi fără sufix: *aud, convin*), fie cu pers. a III-a, deci *(a)zvîrlă*[96] (după modelul *acoperă*), iar la conjunctiv prezent o singură formă, *(a)zvîrle*. Selectarea formelor pare curioasă, iar explicaţia o oferă opţiunea pentru forma de conjunctiv; dacă în loc de *(a)zvîrle* s-ar fi optat pentru *să (a)zvîrlă*, cu siguranţă mai răspîndită decît *să (a)zvîrle*, s-ar fi ajuns la forma *(a)zvîrle* de la indicativ, din nou mult mai răspîndită decît *(a)zvîrlă*, rămînînd în dispută numai formele de la pers. a VI-a[97].

Desinenţa *-u* nu apare însă la verbele de tipul *tai, sperii, împrăştii, încui, atribui, birui* etc. (verbe de conj. a IV-a în *-ui*), deşi în vorbirea populară de pe o arie destul de răspîndită acest *-u* apare, fapt ce făcea ca pînă la reforma ortografică din 1953 să fie notat şi în scris.

---

creai, crea, creau, la imperfect; *creai, creaşi, creă*, la perfect; *creat*, nu *creeat*, nici *creiat* la participiu; *creînd*, nu *creind* la gerunziu etc. Pe acelaşi model se stabilesc formele flexionare ale lui *a agrea*.

[94] Această normă este în legătură cu principiul tradiţional-istoric, care recomandă ca prima vocală dintr-un hiat să nu se repete în scriere, chiar dacă în pronunţare este perceptibilă ca o semivocală, astfel încît în rostire se formează preudohiaturi (*ştie* se pronunţă cel mai adesea /şti^{i}e/, deşi norma recomandă să se pronunţe precum se scrie).

[95] Prin reforma ortografică din 1953 s-a impus pentru prezentul indicativului varianta *-iesc* la verbele al căror radical se termină în vocală (afară de */i/*); în loc de *căesc, cheltuesc, dăruesc*, cum se norma în 1932, s-au impus *căiesc, cheltuiesc, dăruiesc*, fiind în acord atît cu pronunţarea, cît şi cu alternanţa */ie/ ~ /ia/ (ceruiesc/ ceruiască)*.

[96] Principiul sincretismului ar fi putut impune şi forma *(ei) acopere*, care circulă azi numai în sud şi nu e acceptată de limba literară.

[97] Cf. S. Puşcariu, *Rostiri şi forme şovăitoare*, în Idem, *Cercetări şi studii*, Editura Minerva, Bucureşti, 1974, p. 414, unde se dau variantele înregistrate de la I. A. Brătescu-Voineşti (*eu azvîrlu, el azvîrlă*), I. A. Rădulescu-Pogoneanu *(eu azvîrlu, el azvîrle)*, C. Marinescu (*eu azvîrl, calul azvîrle*), Mihail Sadoveanu *(eu azvîrl, el azvîrle)*.

Scanned with OKEN Scanner

Aceeaşi desinenţă *-u* creează probleme de rostire la verbul *a continua*; norma recomandă rostirea celor doi */u/* în hiat, dar în comunicare se întîlneşte aproape exclusiv forma cu diftong, *con-ti-nuu*, în concurenţă cu forma *continui*.

O particularitate a limbii române este că prezentul conjunctivului este sincretic cu prezentul indicativului la pers. I, a II-a, a IV-a şi a V-a; la pers. a III-a şi a VI-a formanţii sînt aceiaşi la prezentul celor două moduri, *-ă* şi *-e*, dar acolo unde la indicativ apare *-ă*, la conjunctiv este *-e* (*cîntă – să cînte, lucrează – să lucreze, doboară – să doboare*) şi invers, unde indicativul se formează cu *e*, la conjunctiv apare *ă* (*aude – să audă, merge – să meargă, citeşte – să citească, doare – să doară*)[98]. Excepţie fac verbele al căror radical se termină în vocală (*taie, ştie, chiuie, chiorăie, cîrîie*), verbele unipersonale *plouă, ouă* şi verbele *bea, ia*, cu aceleaşi forme la ambele moduri.

Fără să luăm în calcul verbele neregulate (la *a fi* opoziţia este între formele *este* şi *să fie*, la *a avea* opoziţia angajează formele *are* şi *să aibă*[99]), trebuie să avem în vedere aici verbele *a da* şi *a sta*, care actualizează opoziţia dintre indicativ şi conjunctiv prin formele *dă, stă*, de o parte, şi *să dea, să stea* de cealaltă parte[100].

O situaţie aparte prezintă verbul *a trebui*, care are la indicativ forma cu sufix negativ, *trebuie*, iar la conjunctiv forma cu sufix pozitiv, *să trebuiască*. De fapt verbul aici în discuţie prezintă la indicativ două forme: una este cu sufix negativ, *trebuie*, singura acceptată de normă şi care se raportează la valoarea impersonală şi unipersonală a acestui verb; cea de a doua este cu sufixul secundar *-esc* şi actualizează valoarea personală din enunţuri ca *Îmi trebuiesc nişte creioane; Să ne trăieşti că ne trebuieşti* etc. La modul conjunctiv ambele valori se construiesc cu sufixul secundar: *Nu cred să ne trebuiască foile; Foile par să trebuiască îndoite*[101].

În legătură cu delimitarea dintre conjunctiv şi indicativ se află pronunţarea şi scrierea verbelor *a acoperi, a descoperi, a oferi, a suferi, a deferi, a diferi, a referi, a conferi*. Toate au conjunctivul în *-e*; nu credem să spună vreun cunoscător nativ al limbii române *să suferă, să descoperă* etc. De aici ar rezulta că indicativul se formează cu *-ă* (*acoperă, oferă* etc.), totuşi normele din 1932 recomandau *(el) acopere, descopere*[102], *sufere* etc. Avea dreptate Al. Graur cînd aprecia că „ar fi foarte simplu să recomandăm variantele *acopere, sufere*, care sînt poate şi mai frecvente [Poate în Muntenia!, n.n.] decît cele cu *-ă*, dar *Micul dicţionar ortografic* le-a acceptat pe acestea din urmă pentru a diferenţia indicativul de conjunctiv“[103]. Acceptarea formelor *sufere, acopere* etc. trebuie pusă în legătură cu faptul că ortografia din 1932 recomanda pentru pers. I *sufer, acoper* etc.

Tot pe principiul opoziţiei dintre conjunctiv şi indicativ se rezolvă şi ortografierea formelor verbale de la prezentul indicativului *coase, miroase*, prin raportare la prezentul conjunctivului, *să coasă, să miroasă*, chiar dacă în vorbirea populară apar frecvent *coasă* şi *să coase, să miroase*; pentru *mirosi* norma acceptă omonimia pers. a VI-a cu pers. I (*miros*),

---

[98] Acest fapt permite conjunctivului să apară fără *să* la pers. a III-a şi a VI-a: *Trăiască Unirea; „Meargă pictorii la ţară...“*.

[99] În limba veche conjunctivul avea forme specifice şi la pers. a II-a (cf. *„Să n-aibi* milă“, moto la nuvela *Doamna Chiajna*, de Al. Odobescu).

[100] In limba populară apar şi formele *să beie, să ieie, să deie, să steie, să ploaie*, toate prezente şi la M. Eminescu: „Iară florile *să ploaie*/ Peste dînsa“ (*Fremăt de codru*); „...îi părea c-a *să-i beie* viaţa toată“ (*Sărmanul Dionis*); „Nici ruşine n-au *să ieie* în smintitele lor guri/ Gloria neamului nostru“ (*Scrisoarea III*); „Ca *să steie* înainte-mi ca şi zidul neînvins“ (Idem); „Fiecine cum i-e vrerea despre fete samă *deie-şi*“ (*Călin. File din poveste*). E de remarcat că în ultima structură formă este corectă şi astăzi.

[101] M. Sadoveanu întrebuinţa pe *a trebui* ca impersonal, dar şi *eu trebuiesc;* I.A.Brătescu-Voineşti făcea distincţie între *eu trebuie să fac*, corespunzînd germ. *müssen*, şi *eu îi trebuiesc*, corespunzînd germ. *brauchen* (vezi S. Puşcariu, *art. cit.*, p. 415).

[102] Cf. Ovid Densusianu, *Opere*, I, EPL, Bucureşti, 1968, p. 565: „D. Dragomirescu *descopere* [...] că nu ştiu româneşte“.

[103] Al Graur, *Tendinţele actuale ale limbii române*, ES, Bucureşti, 1968, p. 214–215.

Scanned with OKEN Scanner

dar şi cu pers. a III-a (*miroase*), la conj. a IV-a unele verbe urmînd un model, altele pe celălalt.

Imperfectul are ca formant specific sufixul *-a-*, cu variantele *-ea-* şi *-ia-*. În general, selectarea variantelor se face corect, fiind determinată de structura fonetică a verbelor. Confuzii apar între variantele *-ea-* şi *-ia-*, a căror pronunţare nu diferă prea mult. Varianta cea mai frecventă este *-ea-* (*auzeam, mergeai, munceau, înmănunchea* etc.), iar varianta *-ia-* apare la verbele cu radicalul terminat în vocală, afară de */i/* (*croiam, tîrguiai, tămîia, îmbăiau poleia*)[104], urmînd şi alternanţele */ea/ ~ /a/, /ie/ ~ /ia/*; la verbele cu radicalul terminat în */i/* se actualizează varianta *-a-* (*sfîa, pria*), ca şi la verbele de conj. I, indiferent de terminaţia radicalului verbal (*îngrăşa, tăiau, liniam, creaţi*).

Verbul *a vrea* are formele de imperfect după modelul prezentat mai sus, deci *vream, vreai, vrea, vream, vreaţi* (la radicalul *vr-* se adaugă varianta *ea* a sufixului şi desinenţele specifice fiecărei persoane), iar nu *vreeam* sau *vreia* etc., care ar trimite la un radical *vre-*, incorect delimitat. Acelaşi verb prezintă la imperfect varianta incorectă *vroiam, vroiai* etc., care este rezultatul contaminării cu verbul *a voi*, al cărui imperfect este, ca la toate verbele de conj. a IV-a, *voiam, voiai* etc.

Şi imperfectul verbului *a fi* prezintă în vorbirea neîngrijită forme cu variantele *-ea-* şi *-ia-*, în loc de *-a-*: *eream* sau *ieriam*. Chiar dacă verbul *a fi* este de conj. a IV-a, formele rezultate din evoluţia fonetică normală de la latină la română sînt cele cu *-a-*, nu cu *-ea-* (lat. *eramus* > rom. *eram*).

Este bine cunoscut că pers. a VI-a a imperfectului are specifică desinenţa *-u*, prin care se deosebeşte de pers. a III-a, dar această desinenţă lipseşte adesea în vorbirea curentă, iar prezenţa fenomenului în vorbire sau în scriere este condamnată cu multă severitate. Răspîndirea fenomenului în vorbirea curentă de azi este explicabilă prin noutatea normei cu *-u*; deşi în unele texte bănăţene se înregistrau încă din secolul al XVII-ea, formele cu *-u* s-au impus abia din secolul al XIX-lea[105], fără a se generaliza[106], iar astăzi este foarte răspîndit în vorbirea populară, nu numai din Muntenia, cum uneori se apreciază, fapt dovedit de creaţii folclorice precum *Mioriţa*. Într-o variantă din Rodna – Bistriţa Năsăud este prezentă mereu omonimia pers. a VI-a cu pers. a III-a: „Pînă streinul venea/ Ceilalţi legea-i *făcea*"; „Văile *se scutura*,/ Munţii *se cutremura*./ Şi mă-sa l-a auzit"[107]; acelaşi lucru se petrece şi într-o variantă din Spulber – Vrancea: „Ii *să vorbia*/ Şî *sî sfătuia*"; „Cî ii *sî vorģa*/ Şî *sî sfătuia*"; „Niśi mult nu *merźia*/ Şî ńi-l *omora*,/ Oile-i *lua*/ Şî ii cî *pleca*,/ Śobani *pleca*,/ Ii cî *sî-ntîlnea*/ C-o babî bătrînî"[108].

Dacă în exprimarea obişnuită prezenţa imperfectului de la pers. a VI-a fără *-u* trebuie înregistrată şi tratată ca o greşeală, în textele beletristice apariţia unor astfel de cazuri trebuie pusă în legătură fie cu vorbirea personajului, cu gradul lui de cultură, fie cu vechimea textului.

La perfectul compus prezintă aceeaşi situaţie auxiliarul de la pers. a VI-a, chiar dacă mai puţin frecvent ca la imperfect. În textele vechi omonimia pers. a III-a cu a VI-a se realiza prin forma *au*, nu *a* (*au stătut*)[109], fapt ce-l constatăm şi astăzi în unele cîntări bisericeşti[110].

---

[104] După Al Graur, *Mic tratat de ortografie*, Bucureşti, 1974, p. 142, varianta *ia* este rezultatul evoluţiei fonetice a triftongului *iea* (*croiea* > *croia*): "grupul de patru sunete care se formase (*-uiea-, -oiea-*) s-a redus la un triftong prin suprimarea lui *e*".

[105] Cf. Niculina Iacob, *Limbajul biblic românesc (1640 – 1800)*, vol. al II-lea, p. 125: „la persoana a III-a este caracteristică omonimia formelor de singular şi de plural atît în textul din secolul al XVIII-lea [...], cît şi în textele din secolul al XVII-lea".

[106] Cf. *A. Pumnul, Voci asupra vieţii şi însemnătăţii lui...*, p. 354: „tinerii noştri se ruşina".

[107] Adrian Fochi, *Mioriţa. Tipologie, circulaţie, geneză, texte*, EA, Bucureşti, 1964, p. 574.

[108] *Ibidem*, p. 830 – 831.

[109] Vezi Niculina Iacob, *op. cit.*, p. 129.

Scanned with OKEN Scanner

În cea mai mare parte a teritoriului de limbă română perfectul simplu este specific textelor narative, pentru pers. a III-a; pers. I şi a II-a apar foarte rar, excluzînd o parte a sudului. Folosirea lor, fiind deprinsă la şcoală, rămîne rezervată acestui spaţiu şi de aceea apar forme de pers. a II-a în locul pers. I (*eu luaşi*). Mai multe complicaţii apar în cazul verbelor *a fi* şi *a avea*, care prezintă la perfectul simplu şi la mai mult ca perfect cîte doi radicali, nesimetric dispuşi în paradigmă; *fui* şi *fusei, avui* şi *avusei* etc., de la perfectul simplu, ar presupune la mai mult ca perfect structurile *fusem* şi *fusesem, avusem* şi *avusesem*, ştiut fiind că structura mai mult ca perfectului se caracterizează prin sufixul specific *-se-*, adăugat sufixului de perfect[111], dar primele forme sînt evitate de cele mai multe ori în favoarea celorlalte, pe cîtă vreme la perfectul simplu sînt mai frecvente primele forme.

Pers. a VI-a ridică probleme şi la mai mult ca perfect, întrucît în vorbirea curentă apar frecvent formele fără *-ră*, rezultînd omonimia cu pers. a III-a: *ei luase*, în loc de *ei luaseră*, care e forma corectă. Faptul se leagă de lipsa desinenţei *-ră-* la tot pluralul; extinzîndu-se, analogic, mai tîrziu, fenomenul nu s-a impus definitiv în vorbirea curentă[112].

Imperativul românesc afirmativ are forme diferite de ale indicativului prezent la pers. a II-a numai pentru: *du, fă, zi, fii, vino*. Pentru celelalte verbe, pers. a II-a de la imperativ este omonimă cu pers. a II-a sau cu pers. a III-a de la prezentul indicativului, de care se deosebeşte prin intonaţie. Omonimia cu pers. a III-a se manifestă de regulă la verbele tranzitive, iar omonimia cu pers. a II-a la verbele intranzitive, dar abaterile nu lipsesc (*a vedea* e tranzitiv, dar omonimia e cu pers. a II-a: *vezi-l*, iar verbul din *Pleacă acasă!* e intranzitiv, dar operează omonimia cu pers. a III-a de la indicativ prezent). Din această cauză se recurge frecvent la înlocuirea formei de pers. a III-a cu cea de la pers. a II-a: în loc de *Rezolvă toate problemele!* apare frecvent *Rezolvi toate problemele!*, cu avantajul că acţiunea pare mai sigură, căci urmează a se face imediat, pe cînd în cazul lui *rezolvă* acţiunea, plasată undeva într-un viitor incert, dacă nu se fac alte precizări, devine nesigură[113].

Forma negativă a imperativului de la aceeaşi persoană se construieşte din infinitivul verbului de conjugat precedat de adverbul *nu*. Singurele verbe care se sustrag acestui model sînt *du, fă, zi*, din vorbirea populară; formelor *nu (te) du, nu fă, nu zi*, din vorbirea populară le corespund în vorbirca literară *nu (te) duce, nu face, nu zice*[114]. Nici verbele *a fi* şi *a veni* nu se sustrag acestui model, deci e corect *nu fi*, cu un singur *i*, nu cu doi *i*, aşa cum se întîmplă adesea, căci acesta ar trimite la forma afirmativă (*Fii atent!*, dar *Nu fi rău!*), după cum corect e *nu veni*.

Viitorul dispune de posibilitatea de a folosi mai multe modalităţi de formare; norma literară recomandă structura *voi* + infinitivul verbului de conjugat (*voi face*), dar în limba populară se întîlnesc şi structurile *am* + conjunctivul verbului de conjugat (*am să fac*) şi auxiliarul invariabil *o* urmat de conjunctivul verbului de conjugat (*o să fac*), alături de varianta populară a structurii cu auxiliarul *voi*, devenit *oi* prin afereza consoanei iniţiale *v*, astfel că formele auxiliarului sînt *oi, ăi* (cu */e/* > */ă/*, prin velarizare: *te-i duce, ăi face*), *a* (din

---

[110] Cf. cîntarea pascală "Hristos au înviat din morţi..."; vezi şi M. Eminescu, *Scrisoarea I:* "Mîna care-au dorit sceptrul universului..."

[111] Comp. *făcu – făcuse, stătu – stătuse* etc.

[112] La scriitori din aria nordică formele fără *-ră-* apar şi în secolul al XX-lea (vezi, de exemplu, C. Hogaş).

Înlocuirea mai mult ca perfectului cu perfectul compus nu este greşeală de ortografie sau de ortoepie, dar fenomenul este destul de frecvent în vorbirea populară şi este supărător cînd apare la cei care au pretenţia că vorbesc îngrijit. Un enunţ de felul *La venirea lui eu am rezolvat problema* comunică nu rezolvarea problemei înainte de venirea celui în cauză, ci chiar în momentul venirii, sau că venirea lui a provocat rezolvarea problemei. Modele de înlocuire nefericită a mai mult ca perfectului prin perfectul compus oferă romanul lui Boris Pasternak *Doctor Jivago*, Editura Moldova, Iaşi, 1994, în traducerea lui Emil Iordache.

[113] Vezi M. Eminescu, *Luceafărul:* „*Cobori* în jos, luceafăr blînd...".

[114] Vezi totuşi la M. Eminescu, *Lasă-ţi lumea...:* „*Nu zi* ba de te-oi cuprinde"; intenţia de realizare a textului în registru popular este evidentă.

Scanned with OKEN Scanner

care s-a dezvoltat şi *o*, prin închiderea lui */a/* la */ă/*, apoi labializarea lui */ă/*: *te-a ajuta, m-o trece*), *om, ăţi* (rezultat din *eţi*, ca şi *ăi* de la pers. a II-a din *ei: m-ăţi crede*), *or*.

În vobirea curentă se produce un amestec al formelor. Se amentecă pers. I cu pers. a II-a, rezultînd formele greşite *eu ăi face, tu òi face*; se amestecă pers. a IV-a cu pers. a V-a, rezultînd forma greşită *voi oţi face;* se amestecă auxiliarele, din *o să facă* şi *or face* rezultînd *or să facă*. Aceste forme hibride, rezultate din amestec, sînt aşa de frecvente în vorbirea curentă, încît de multe ori nici nu mai sînt simţite ca modificări ale structurilor normale.

Printre greşelile de ortografie se numără şi despărţirea prin linioară a lui *v-* din auxiliarul de viitor, din cauza confuziei cu omofonul *v-oi*, în care se cuprinde auxiliarul *oi* şi pronumele aton conjunct *v-*; se scrie corect *voi pleca*, unde *voi* este auxiliarul de viitor[115], dar *v-oi scrie*, rezultat din asocierea într-un singur cuvînt fonetic a auxiliarului *oi,* care a suferit afereza lui */v-/*, cu forma atonă a pronumelui personal de pers. a V-a în dativ *vă,* care a suferit eliziunea lui */ă/* din cauza lui */o/* cu care începe cuvîntul următor[116].

Merită amintită aici şi structura cu auxiliarul *va* urmat de conjunctivul verbului de conjugat, folosită îndeosebi la pers. a III-a, în textele bisericeşti (*viaţa veacului ce va să vină*), de unde a pătruns şi în vorbirea populară (*aşa a să fie*).

2.3.2.6.5. O problemă aparte se iveşte în cazul unora dintre verbele impersonale care au şi întrebuinţare de verbe personale, cel puţin în anumite contexte, cum ar fi *a trebui, a urma, a fi, a părea.*

Verbul *a trebui* a fost discutat şi mai sus, la folosirea cu şi fără sufixul *-esc.* DOOM îl înregistrează numai cu valoare impersonală, numai pentru pers. a III-a. Sentimentul că predicatul trebuie să se acorde cu subiectul este aşa de puternic la vorbitori, încît cazurile cînd predicatul se acordă cu un fals subiect nu sînt tocmai rare. Aşa se face că, prin raportare la *el trebuia să sosească,* se consideră a fi corectă formularea *ei trebuiau să sosească,* în loc de *ei trebuia să sosească,* „simţită" ca incorectă. Dacă însă se schimbă subiectul predicatului *să sosească,* trecînd verbul la pers. I, se observă că formularea corectă este *eu trebuia să sosesc,* iar nu *eu trebuiam să sosesc,* pentru că *eu* e subiectul lui *să sosesc,* nu al lui *trebuia.* S-a ajuns la această situaţie prin structura primară a enunţului, care de regulă începe cu subiectul[117], iar pînă la predicat se pot intercala alte cuvinte; în loc de *trebuia să ajung,* fără exprimarea subiectului, inclus în desinenţa verbului *ajung,* atunci cînd a fost nevoie de insistenţă asupra subiectului acesta a fost pus în capul enunţului, după care *trebuia* a fost „simţit" ca predicat al acestui subiect, deşi nu e, sensul fiind „era necesar (firesc) să...". Astfel de utilizări ale verbului *a trebui* impersonal acordat nu sînt deloc rare la pers. a VI-a, unde neacordarea este considerată o greşeală de ortografie, rezultat al necunoaşterii regulii acordului[118].

Există însă şi situaţii cînd *a trebui* se foloseşte ca verb personal, chiar dacă în DOOM nu e prezent cu acest regim. Este vorba despre situaţiile cînd *trebuie* are într-adevăr subiect, ca în enunţul „mii de ani i-*au trebuit*/ Luminii să ne-ajungă" M. Eminescu, (*La steaua*), unde *ani* este subiect, iar *au trebuit* predicat, acordul fiind obligatoriu. În aceeaşi situaţie sînt enunţuri de felul *Să ne trăieşti că ne trebuieşti!*[119]. Este uşor de observat că de cîte ori *a trebui* are valoare personală se construieşte la prezent cu sufixul *-esc* pentru persoanele I, a II-a,

---

[115] Este rezultatul evoluţiei lat. pop. *voleo*, care a înlocuit lat. cl. *volo.*

[116] *V-oi scrie* formează pereche omografică cu *voi scrie*, în ultimul caz *voi* fiind auxiliarul de viitor.

[117] A se vedea în acest sens una dintre definiţiile subiectului: parte principală de propoziţie despre care se spune ceva cu ajutorul predicatului. Dar, dacă se spune ceva despre subiect, aceasta este partea cunoscută şi trebuie să fie enunţată, ceea ce are drept rezultat aşezarea subiectului la începutul enunţului. La copiii de vîrstă scolară mică, răspunsul la întrebarea *Ce faci tu cînd ajungi acasă?* este, cel mai adesea: *Eu, cînd ajung acasă, ...*

[118] Chiar Ovid Densusianu scria "dînşii *au trebuit* să se abată de la regula fixată" (*Opere,* I, 1968, p. 565). Astfel de acorduri am întîlnit la A. Pumnul (*aş trebui să mă strămut*), la I. G. Sbiera (*am trebuit să intervin*), la M. Eminescu: „*trebuiai* să treci" (*Sărmanul Dionis*); „*au trebuit* să piară" (*S-a dus amorul);* „*aş trebui* să fiu îndrăgit de viaţă" (*Făt frumos din lacrimă*).

[119] Sensul este acelaşi cu cel actualizat de C. Negruzzi în expresia *eşti trebuitor* din *Alexandru Lăpuşneanul.*

Scanned with OKEN Scanner

a VI-a şi, mai rar, pentru pers. a III-a, unde s-a extins folosirea formei fără sufix; comp. *acestea trebuie să fie rezolvate* cu *acestea îmi trebuiesc.*

Într-o situaţie similară se află verbul *a urma*, impersonal în *urmează să verificăm*, dar personal în *urmăm firul văii* sau *„Din sfera mea venii cu greu/ Ca să-ţi urmez chemarea“* (M. Eminescu, *Luceafărul*). Modelul cu verbul personal, acordat, se extinde şi în contextele în care verbul, impersonal, ajunge să se acorde cu un fals subiect, ca în *„De-oi urma să scriu în versuri, teamă mi-e ca nu cumva/ Oamenii din ziua de-astăzi să mă-nceap-a lăuda“* (M. Eminescu, *Scrisoarea II).* Mecanismul devierii este acelaşi ca la *trebuie*: *urmează să scriu,* cu *urmează* impersonal şi *să scriu* cu subiect inclus, devine, cînd nevoia de insistenţă asupra subiectului cere exprimarea lui, nu *urmează ca eu să scriu*, ci *eu urmează să scriu*, unde *eu* pare a fi subiectul lui *urmează,* iar rezultatul este acordarea greşită a predicatului cu falsul lui subiect[120]: *eu urmez să scriu.*

Impersonal este şi verbul *a fi* în construcţii ca *era să cad*[121], *era să întîrziem* etc. Prin mecanismul mai sus menţionat se ajunge la construcţii cu structura *eu era să te lovesc*, apoi *eu eram să...*, după care subiectul nu mai este menţionat, dar verbul *eram* rămîne acordat.

O suprapunere de contexte se produce şi în cazul verbului *a părea*, verb copulativ, cu *a se părea*, verb impersonal. Devierile se produc în ambele sensuri: *a părea* ocupă locul lui *a se părea* şi devine impersonal (*„Părea* că printre nouri s-a fost deschis o poartă“– M. Eminescu, *Melancolie*), fapt rămas fără urmări din punctul de vedere al corectitudinii gramaticale, deci şi al ortografiei, dar această extensie a folosirii lui *a părea* a permis ca şi *a se părea* să-l înlocuiască pe *a părea*, numai la pers. a III-a şi a VI-a: *el (ei) mi se părea(u) de treabă*, în loc de *el (ei) îmi părea(u) de treabă.* Important aici, din punctul nostru de vedere, este nu uşoara desemantizare a verbului *a se părea*, care devine copulativ, ci folosirea lui cu regim de verb personal, acordat, fapt normal pentru verbele personale, cu subiectul real sau fals.

2.3.2.6.6. Accentuarea verbelor are implicaţii în primul rînd pentru rostire. Faptul că *Micul dicţionar ortografic* din 1954 prevedea obligativitatea accentuării *sîntém, sîntéţi,* nu *súntem, súnteţi* privea ortografia nu pentru accent, care în limba română oricum nu se notează, ci pentru notarea sunetului */î/* prin litera **u**[122]. Similară este situaţia pentru *blestem, termin, felicit, mîngîi* etc.

Există totuşi situaţii cînd accentuarea antrenează schimbări în structura verbului, iar aceasta priveşte şi ortografia, nu numai pronunţarea. Este în primul rînd cazul verbelor de conj. a IV-a terminate în *-ui*, de tipul *chinui, tîngui, tîrgui*, care, în prezenţa sufixului *-esc,* au accentul pe flectiv, iar în absenţa acestui sufix au accentul pe radical: *chínui – chinuiésc, tîngui – tînguiéşti* etc. Selectarea în pronunţare a unei structuri prozodice duce la selectarea unei anume structuri morfologice, care e sau nu admisă de normă (vezi supra, 2.3.2.6.4., selectarea sufixelor).

Alteori, poziţia accentului determină structura fonetică a formelor verbale. Dacă în cazul verbului *a consta* norma acceptă două accentuări, deci corecte sînt *cónstă* şi *constă*, la pers. a VI-a a indicativului prezent[123], *cónste* şi *consteá* la pers. a III-a şi a VI-a de la conjunctiv prezent, în alte cazuri opţiunea pentru o accentuare sau alta îl situează pe vorbitor în limitele normei ortoepice şi ortografice sau în afara acesteia: de o parte sînt *desfăşoáră,*

---

[120] Modelul din exemplul nostru este sigur operativ; o dovedeşte exemplul "tinerii căsătoriţi urmau să plece îndată după nuntă", din romanul lui L. N. Tolstoi, *Anna Karenina*, în traducerea Ştefaniei Velisar Teodoreanu, Mihail Sevastos, Ion Popovici.

[121] Nu interesează aici alte discuţii asupra interpretării expresiei din punctul de vedere al statutului morfosintactic al verbului *era.*

[122] Vezi Gh. Adamescu, *Ortografia românească după modificările din 1932. Regule şi explicări urmate de un glosar*, Bucureşti, 1932, p. 16.

[123] La verbele de conj. I, unde se încadrează şi verbul *a consta*, pers. a VI-a este omonimă cu pers. a III-a, deci normală este forma *constă*, indiferent de accentuare, nu cu pers. I, forma *constau* intrînd în dispută cu norma şi avînd drept suport numai analogia cu *stau*, între cele două forme analogiile nelipsind.

Scanned with OKEN Scanner

înfăşoáră, împresoáră, măsoáră, acceptate de normă, de cealaltă parte *desfăşură, înfăşură, împrésură, măsură*, neacceptate. Numai *înconjoáră* şi *încónjură* sînt acceptate ca variante corecte.

Ambele serii de forme se află în circulaţie[124], de regulă făcîndu-se precizarea că sudului îi este specifică accentuarea pe silaba mai apropiată de finala cuvîntului, iar nordului cea mai apropiată de iniţiala cuvîntului. Dacă facem din nou trimitere la Mihai Eminescu, vom afla că acesta folosea atît accentuarea apropiată de finalul cuvîntului: „a lui umbră-ntins *se desfăşoáră*" (*Egipetul*); „El ades suit pe-o piatră cu turbare *se-nfăşoáră*/ În stindardul roş..." (*Înger şi demon*); „Ţi-am dat palidele raze ce-*nconjoáră* cu magie/ Fruntea îngerului geniu" (*Venere şi madonă*); „Vouă vă pune lege, pedepse vă *măsoáră*" (*Împărat şi proletar*), cît şi accentuarea îndepărtată de finala cuvîntului: „Ce destinul motănimei îl *desfăşură*-nainte" (*Cugetările sărmanului Dionis*); „figuranţi cari [...] *încúnjură* fundalul şi reapar iarăşi" (*Sărmanul Dionis*); „Al ei chip se zugrăveşte plin şi alb; cu ochiu-l *măsuri*" (*Călin. File din poveste*); „La ce să *măsuri* anii ce zboară peste morţi" (*Despărţire*).

2.3.3. Cunoaşterea structurii morfologice a cuvîntului este în strînsă legătură cu înţelegerea profundă a sensului acestuia, a sensurilor pe care acesta le poate actualiza într-un context sau altul, dar şi cu rostirea lui corectă şi cu ortografierea lui. Identificarea elementelor componente ale cuvîntului *încunoştinţa*, atât a bazei, *cunoştinţă*, cît şi a elementelor de derivare, prefixul *în-* şi sufixul *-a*, duce la evitarea confuziei cu *conştiinţă*, confuzie care se află la baza pronunţării şi scrierii *încunoştiinţa*, formă destul de frecventă, din păcate. Că forma corectă este *încunoştinţa* o probează expresia sinonimă *a aduce la cunoştinţă*.

2.3.3.1. Există şi un motiv elementar care obligă la cunoaşterea elementelor constitutive ale cuvintelor. Despărţirea în silabe a cuvintelor compuse, a cuvintelor derivate cu prefixe ce conţin minimum o vocală şi a unora dintre derivatele cu sufixe[125] se face întîi în elementele componente, fără să se respecte, decît întîmplător, structura fonetică a cuvîntului în întregime: *de-spre*[126], *port-avion, noct-ambul, bin-oclu, alt-fel, ast-fel, feld-mareşal, volt-metru, port-unealtă, opt-sprezece, nici-unde, radio-scopie, artr-algie, pres-papier, hiper-acid, a-scorbic, an-organic, anti-scorbic, in-egal, ne-sfîrşit, dez-ordonat, sub-ordona, dis-pune, şiret-lic, berbant-lîc, savant-lîc, vîrst-nic, stîlp-nic* etc.

Elementele componente trebuie avute în vedere şi în cazul cuvintelor legate prin linioară de unire; la despărţirea acestora în silabe este obligatorie respectarea structurii lor morfologice, cu precizarea că un element component formează silabă separată numai dacă conţine cel puţin o vocală. Ca atare, despărţirea va fi *într-un*[127], *într-adevăr, dintr-una într-alta*, linioara de unire avînd şi rolul de linioară de despărţire în silabe[128]. Foarte important este să nu se schimbe statutul literelor. Între *de aceea* şi *de-aceea* este deosebire de ritm al vorbirii; despărţirea *de-a-ce-ea* poate duce la ideea că *de aceea* se scrie într-un cuvînt, ceea ce nu e adevărat. La fel, despărţirea în silabe a cuvîntului fonetic *da-ţi-mi-l* nu e posibilă; pronumele *l*

---

[124] Stabilirea expresiei corecte a interesat de mai multă vreme, de vreme ce în *Rostiri şi forme şovăitoare*, articol publicat de S. Puşcariu în 1936, găsim menţionate, printre cuvinte cu accentuare diferită, şi verbele *(eu) bléstem* şi *blestém, dumíc* şi *dúmic, mîngîi, mîngîi*, dar şi *mîngăi, înconjór, încónjur* şi *încúnjur, desfăşór* şi *desfăşur, să înfăşoáre* şi *să înfăşure*, fără ca S. Puşcariu să stabilească norma.

[125] Condiţia este ca structura să fie analizabilă sau semianalizabilă în limba română. Cînd structura cuvintelor de împrumut nu este identificabilă pentru vorbitorii limbii române, se procedează ca la cuvintele româneşti simple. Discutînd despre despărţirea în silabe a cuvintelor *obiect* şi *subiect*, Al. Graur opina că despărţirea corectă este *o-biect, su-biect*, în cîte două silabe: „nu e greu de văzut că avem a face cu prefixele *ob-* şi *sub-*, chiar dacă partea a doua nu e destul de clară pentru toată lumea (din aceeaşi rădăcină este *pro-iect*)" (*Puţină gramatică*, II, EA, Bucureşti 1988, p. 260).

[126] Marcăm delimitarea silabelor numai la nivelul formanţilor, despărţirea în silabe a acestora urmînd, desigur, alte reguli de delimitare.

[127] Din nou, nu despărţim aici în silabe elementele componente.

[128] Norma recomandă evitarea asocierii mai multor valori pentru un semn grafic; în cazul cînd totuşi cuvintele se despart, semnul va cumula cele două valori.

Scanned with OKEN Scanner

nu are vocală şi formează silabă cu pronumele *mi (mi-l)*, iar această silabă, *mi-l*, nu se poate despărţi de verb, căci ar conduce la altă tăietură silabică a verbului: în expresia citată, verbul are două silabe, dar separarea de pronume conduce la schimbarea valorii lui *i* din vocală în *i* şoptit, care nu are valoare silabică (*daţi* se pronunţă într-o singură silabă).

2.3.3.2. Este un lucru cunoscut că literele duble apar în ortografia românească numai în două situaţii: 1) în neologismele neadaptate limbii române (*pizzicato, allegretto, hobby* etc.), în numele proprii străine (*Boccaccio, Bloomfield, Picasso, Pigalle, Mann* etc.) sau în numele proprii româneşti pe care purtătorii le-au scris cu literă dublă (*Bolliac, Russo, Negruzzi, Rosetti, Varlaam* etc.); 2) în scrierea cuvintelor româneşti care se pronunţă cu prelungirea sunetului (sunetelor), fapt care poate avea două explicaţii: a) este rezultatul afectivităţii, care poate duce la schimbarea sensului (în *E mmare, domnule!, mare* este la superalativul absolut, prelungirea sunetului ducînd la schimbarea sensului gramatical), sau rămîne la planul afectiv, fără schimbarea sensului cuvîntului (*E un mmizerabil!*); b) cuvîntul este format prin derivare sau compunere, sunetul dublu fiind rezultatul succesiunii sunetelor din elementele componente[129]: *contraataca, supraaglomera; coopta, coopera, microorganism; preexistenţă, preelectoral; fiinţă, fiindcă, priinţă, poliizopren; înnopta, înnegura; hiperrealist, superrefractar; transsiberian, transsudaţie; posttraumatic, porttabac; subbibliotecar, kilogrammetru* etc.

Analiza cuvintelor de acest fel este absolut necesară şi presupune exerciţii şi experienţă, căci nu totdeauna pronunţarea ne vine prea mult în ajutor. Cuvinte ca *îneca, înota, înalt* se pronunţă adesea cu *n* prelungit, ca şi în *înnopta*, dar în scris nu poate apărea litera dublă **nn**; scrierea *înneca* ar presupune existenţa în limba română a bazei *neca*, dar aceasta nu există, chiar dacă etimonul, lat. *neco, -are*, ar permite identificarea acestei baze. Situaţia este similară pentru *înota* (< lat. pop. *innotare*) şi *înalt* (< lat. *in* + *altus*), dar în româneşte nu există baza *ota*, iar *alt* are alte semnificaţii.

Litera dublă **ii** apare în multe derivate cu sufixe, cum ar fi *-inţă (fiinţă, priinţă, ştiinţă), -(i)tor (pustiitor, priitor, scriitor), -(i)tură (scriitură, viitură), -ime (miime)*, în forme de infinitiv *(prii, pustii, sfii)*, de fiecare dată baza terminîndu-se în */i/*, sau în compuse de tipul *fiindcă*. Aceeaşi literă dublă apare şi în cursul flexiunii, prin adăugarea sufixului în flexiunea verbală (*sfiim, pustiiţi; priit, pustiit; apropiind, mîniind, pustiind, scriind)*, a desinenţei de plural (*copii, farfurii, mii, zodii*), a desinenţei de genitiv-dativ la feminin singular (*familii, evanghelii, concesii, profesii, curăţenii, orătănii, mizerii*) sau a articolului enclitic de plural (*codrii, fagii, vecii, vechii*) (vezi supra, 2.3.2.2.).

Pe modelul literei duble **ii**, rezultat al articulării, apare şi litera dulbă **uu**, cînd articolul se adaugă la un radical terminat în */u/*: *atuul, paspartuul, tabuul.*

Litera **i** este singura care poate apărea şi triplă **(iii)**, în forma articulată a substantivelor şi adjectivelor masculine a căror formă de plural nearticulat se termină în doi **i (ii)**: *copiii, fiii, zarzavagiii, roşiii* etc. Dificultatea scrierii cuvintelor care prezintă la final trei **i** se explică de obicei prin faptul că în pronunţare apar numai doi */i/*: */copii/, /fii/* etc.[130].

Şi dificultăţile legate de scrierea cuvintelor care conţin litere duble sînt determinate tot de pronunţare. Destul de frecvent, în pronunţarea curentă sunetele duble se contopesc, rezultînd un singur sunet, căruia îi corespunde în scris o singură literă: **coperativă, *continu, *fincă (< ‹dat› fiind că), *înopta* etc.

2.3.3.3. Pronunţarea şi ortografierea derivatelor, fie ele realizate pe terenul limbii române sau împrumutate din alte limbi, ridică probleme cauzate pe de o parte de confuzii

---

[129] Nu luăm în consideraţie cazurile cînd aceeaşi literă foloseşte la redarea în scris a unor sunete diferite, ca în *accent, accepta, accident, vaccin, Isaccea* etc.

[130] De fapt se aud tot trei */i/*, din cauza tendinţei de evitare a hiatului, foarte răspîndită în limba română: */copiĭi/, /fiĭi/* etc., dar tradiţia scrisului românesc nu permite reluarea sau anticiparea vocalei în astfel de situaţii (vezi infra, 2.6.).

Scanned with OKEN Scanner

între sufixe sau prefixe, care uneori angajează şi rădăcina, iar pe de altă parte de existenţa unor variante (alomorfe) ale aceluiaşi formant.

2.3.3.3.1. Sufixul *-ean*, foarte frecvent, formează nume ce indică originea locală: *sucevean, piteştean, botoşănean* etc. Cînd radicalul se termină în */c/* sau */g/*, sufixul apare în varianta *-an*: *african, haţegan, mitocan;* aceeaşi variantă apare cînd radicalul se termină în */-ău/*: (*cracăuan, tazlăuan)*, sau */u/*: *peruan*, precum şi la cuvintele terminate în */i/* semivocalic (*dorohoian, vasluian, paraguayan*) şi la derivatele de la nume de teritorii (ţări, provincii, oraşe etc.) terminate în */-ia/ (alsacian, algerian, belgian, indian* etc.[131]). Derivatele de la nume de locuri terminate în */-ia/*, locuite de români, se formează cu *-ean: basarabean, transilvănean* etc. Alternanţele fonetice ne indică varianta corect folosită: *-ean ~ -eni* (*ieşean – ieşeni*); *-ian ~ -ieni* (*vasluian – vasluieni*); *-an ~ -ani* (*bacăuan – bacăuani*), de fiecare dată pronunţarea fiind într-o singură silabă.

Cum în graiurile nordice consoanele */ş/, /j/, /ţ/* se pronunţă dur, sufixul *-ean* devine *-an* după aceste consoane, dînd naştere pronunţărilor greşite de tip *ieşan, clujan*[132], *rădăuţan* etc., în loc de *ieşean, clujean, rădăuţean* etc. Numele Ţării Crişurilor chiar a reuşit să se impună în forma cu care circulă în zonă, *Crişana*, chiar dacă nu respectă normele de pronunţare din limba literară, iar de aici s-a răspîndit în seria de nume de persoane formate de la această bază, *Crişan.*

O variantă mai puţin răspîndită este *-ian*, care formează derivate de la nume de locuri împrumutate *(canadian, elveţian, parizian, saharian).* În derivate ca *chilian, micenian,* varianta *-ian* pare a rezulta din închiderea lui *e* din finalul cuvîntului bază (*Chile, Micene*), dar lucrurile stau altfel: etimonul este francez: *chilien, mycénien*, chiar dacă MDA dă ca etimon *Chile* + *-ean.* Deosebirea dintre formaţiile româneşti şi cele împrumutate iese la iveală în pronunţare: în derivatele româneşti sufixul are o singură silabă (*-ean*, cu diftong, sau *-an*), pe cînd în derivatele împrumutate sufixul are două silabe (*-i-an,* cu pronunţare în hiat)[133]. Model a fost urmat şi de derivatul *chişinăuian*, care ar fi trebuit să fie *chişinăuan*, cum şi pronunţă o bună parte dintre vorbitori, după modelul *tazlăuan, cracăuan*, dar similitudinea se opreşte la aspectul scris, pentru că în rostire apare deosebirea: *-ian* se pronunţă într-o singură silabă, ca în derivatele româneşti.

Sufixului *-ian*, pronunţat în două silabe, îi este specifică crearea de derivate, cărora le adaugă semul „apartenenţă", fie că baza derivatelor este un nume de persoană (*eminescian, caragialian, byronian, cartezian, voltairian* etc.), fie că este numele unui domeniu (*estetician, fizician, tactician, aerian, microbian, parnasian, olimpian*), sensul adăugat fiind „care aparţine lui (ţine de)". La cuvintele bază terminate în */i/*, sufixul dezvoltă varianta *-an (arghezian, macedonskian*), care intră în coliziune paronimică cu varianta *-an* a sufixului *-ean*. De altfel, în anumite situaţii este dificil de spus dacă sensul adăugat cuvîntului bază trimite la locul propriu-zis sau la apartenenţa la un domeniu, domeniul putînd aparţine spaţiului propriu-zis sau unui spaţiu spiritual (*aerian, cotidian, parnasian, olimpian*).

Pronunţarea celor două sufixe diferă: *-ean* şi varianta autohtonă *-ian* (din *chişinăuian*) a acestuia se pronunţă într-o silabă, pe cînd sufixul *-ian* este bisilabic. Datorită suprapunerilor semantice, chiar dacă sînt parţiale, se produc şi confuzii între sufixe, la aceasta contribuind şi modelul francez, care poate fi invocat de fiecare dată în cazul derivatelor cu *-ian*[134]; *epicurian*, cum e corect, căci e derivat de la numele de persoană *Epicur*, fără a mai ţine seamă

---

[131] Forma *persan* s-a impus mai tîrziu, urmînd modelul fr. *persan*, în dauna mai vechiului *persian* (a se vedea la Mihai Sadoveanu, *Divanul persian*), care se află şi la baza deriavtului, tot învechit, *persienesc.*

[132] A se vedea numele fostei fabrici de încălţămite *Clujana*, care atestă pronunţarea locală a cuvîntului.

[133] Derivatul de la *Caraibi* ar trebui să fie *caraibian*, pe modelul împrumuturilor, dar circulă şi în varianta *caraibean*; la postul TV Antena 1 se vorbea în data de 26.06.2005, ora 16,23, despre *grădina zoologică caraibeană* (pron. *-bea-nă*).

[134] Uneori se face trimitere şi la un etimon latinesc: *cotidian* < fr. *quotidien*, lat. *quotidianus.*

Scanned with OKEN Scanner

de faptul că e un derivat împrumutat din fr. *épicurien*, apare şi în variantele *epicurean* şi *epicureian*, ca şi *gregorian*, cu varianta *gregorean*. Însă fr. *plébeien*, cu o structură asemănătoare cu *épicurien*, a fost adoptat în forma *plebeian*, cu derivatul *plebeianism*, variantele *plebean* şi *pleban* fiind explicate prin magh. *plébanus*, care are însă un sens diferit faţă de *plebeian*.

Nu intră aici cuvîntul *licean* (< fr. *lycéen*), a cărui pronunţare incorectă *liceian* se explică prin tendinţa de evitare a hiatului prin păstrarea timbrului vocalei anterioare şi crearea pseudodiftongului, despre care s-a vorbit mai sus.

Sufixul *-eală*, care formează substantive de la verbe de conj. a IV-a (*acreală, amăreală, amorţeală, greşeală, răceală, osteneală* etc.), apare şi cu varianta *-ială* cînd radicalul verbal se termină în vocală, afară de *i* (*bănuială, căpătuială, orînduială, păruială, bîlbîială, cîrîială, croială, spoială, foială, pospăială, răpăială, poleială* etc.). Cînd radicalul verbal se termină în *i*, sufixul apare în varianta sa originară, *-ală* (*sfială*)[135], semivocala apărînd tocmai din cauza finalei radicalului. Astăzi, pronunţări de tipul *greşală*[136], *obosală, urzală* etc. sînt neliterare, abaterea explicîndu-se prin influenţa consoanelor dure aflate în faţa diftongului */ea/* din alcătuirea sufixului[137]. Selectarea variantei se face cu respectarea alternanţei fonetice */ea/ ~ /a/* (*răceală – răceli*) sau */ie/ ~ /ia/* (*spoială – spoieli*).

Sufixul moţional *-easă*, care a creat numeroase cuvinte de-a lungul timpului (*avrămeasă, baroneasă, împărăteasă, mireasă, croitoreasă, maioreasă* etc.), a dezvoltat şi varianta *-iasă* (*crăiasă*), mai ales în derivate de la numele sau porecla soţului (*Negoiasa, baboiasa, ciocoiasa*). Are şi varinată neologică, *-esă*, prezentă îndeosebi în nume de ranguri sociale (*contesă, ducesă, principesă, prinţesă*), dar nu numai (*negresă, poetesă*).

Forma de feminin a sufixului adjectival *-esc* este *-ească*, aşa cum pretinde alternanţa fonetică (*bărbătească, cerească, firească, lumească* etc.), dar cînd radicalul se termină în *i* sufixul dezvoltă varianta *-ască* (*fiască, pustiască*[138]), iar după celelalte vocale varianta *-iască* (*crăiască, ciocoiască, dumnezeiască, femeiască, secuiască, zeiască*[139] etc.), căci la masculin este *-iesc*, cu */i/* semivocalic în faţa lui */e/* (*zeiesc, crăiesc*), iar alternanţa este */ie/ ~ /ia/*.

Sufixul *-ărie* interesează aici nu în derivatele substantive colective (*apărie, fierărie*), ci în derivatele care arată locul unde se practică o meserie, se fac anumite lucrări, se fac, se depozitează anumite obiecte, de aceea derivatele pot fi puse în legătură atît cu numele obiectelor rezultate din acţiune (*chiţibuşărie* < *chiţibuş, plăpumărie* < *plapumă, lăptărie* < *lapte, căşărie* < *caş, mustărie* < *must* etc.), cît şi cu numele celui ce practică meseria, este autorul produsului respectiv (*berărie* < *berar, grădinărie* < *grădinar, fierărie* < *fierar, librărie* < *librar, papetărie* < *papetar, strungărie* < *strungar* etc.).

Acest sufix are şi varianta *-erie*, în legătură şi cu sufixul de agent *-er* (*frizerie* < *frizer, spiţerie* < *spiţer*). Ar părea că varianta *-erie* este neologică[140], dar apare şi în derivate de la cuvinte bază vechi (*boierie, frînghierie, oierie, stolerie*), sau în cuvinte al căror radical se termină în consoană muiată (*tutungerie, tinichigerie* < *tutungiu, tinichigiu*), iar pe de altă parte în derivate neologice apare şi varianta *-ărie* (*bufonărie, cochetărie, marochinărie, maşinărie, papetărie*, prin raportare la baza *bufon, cochet, marochin, maşină, papetar* şi chiar *orfevrărie*, deşi autorul se numeşte *orfevrier*). De aici rezultă caracterul oarecum arbitrar al

---

[135] Pronunţarea este *-ială*, dar principiul tradiţional-istoric recomandă să nu se repete, ca semivocală, vocala al cărei timbru se continuă în silaba următoare.

[136] *Şi ne iartă nouă greşalele noastre*, din rugăciunea *Tatăl nostru* atestă o pronunţare destul de răspîndită, dar neliterară, păstrată totuşi de o bună parte dintre vorbitori pentru aspectul ei uşor arhaic.

[137] E de observat aici legătura dintre sufixul în discuţie cu sufixul de la pers. a III-a a conjunctivului prezent, *-easc(ă)*, cu variantele *-iasc(ă), -asc(ă)*, prezente în aceleaşi condiţii (*greşească, croiască, tîrguiască, poleiască, răpăiască; sfiască*).

[138] De fapt se pronunţă */ĭască/*, dar principiul tradiţional-istoric nu permite repeterea lui i.

[139] De comparat cu sufixul *-esc* de la conjunctiv prezent (vezi supra, 2.3.2.6.4.) şi cu situaţia sufixului *-eală*.

[140] Majoritatea derivatelor cu acest sufix sînt intrate din limba franceză.

Scanned with OKEN Scanner

unor recomandări: *distilerie, seminţerie* sînt preferate de normă faţă de *distilărie, sămînţărie* în mod subiectiv; *seminţerie* este considerat derivat de la *sămînţă* + *-ărie*, de unde ar rezulta *sămînţărie* (însemnînd atît „locul unde se produc seminţe", cît şi „locul unde sînt depozitate seminţe", caz în care folosirea sufixului colectiv este normală), dar derivatul din aceeaşi bază, *sămînţă*, urmată de sufixul *-os*, este *sămînţos*, nu *seminţos*.

Cu siguranţă însă, sînt greşite formele *gogoşerie* „locul unde se fac sau se comercializează gogoşi", în loc de *gogoşărie*[141], ca şi *lăcătuşerie*, în loc de *lăcătuşărie*. Variantele în *-erie* sînt explicabile prin pronunţarea specifică sudului, unde consoana *ş* se pronunţă muiat, fapt ce are drept rezultat transformarea lui *ă* în *e* (ca în pronunţarea *cămaşe*, în loc de *cămaşă*), şi a lui *a* în *ea* (ca în pronunţările *aşea, şease*, în loc de *aşa, şase*). Nu este exclus ca în unele situaţii selectarea variantei *-erie* să se explice prin falsa distincţie pe care ar avea-o faţă de *-ărie*.

Sufixul *-arnic*, prezent în destul de multe derivate (*darnic, făţarnic, slugarnic, uşarnic, uliţarnic*), are şi varianta *-ernic* (*puternic, tămîiernic*); în vorbirea populară apare şi varianta *-ărnic*, rezultată din velarizarea lui */e/* sub influenţa consoanei anterioare, rostită dur (*uliţărnic, uşărnic*); ca atare, astfel de forme trebuie evitate în vorbirea îngrijită.

În limba română s-au creat derivate şi cu sufixul *-eaţă (albeaţă, dulceaţă, greaţă, negreaţă, roşeaţă, verdeaţă, viaţă*[142]). În paralel cu această variantă, sufixul avea în limba veche şi varianta *-eţă*, care apare şi astăzi în vorbirea populară (*bătrîneţă, tinereţă, frumuseţă, mîndreţă*, cu */e/* nediftongat. Ulterior sufixul a căpătat forma *-eţe*, rezultată pe de o parte din influenţa pronunţării sudice, cu */ţ/* muiat, după care nu putea urma */ă/*, care a devenit */e/*: *mîndreţe, căruntеţe* etc.[143], dar şi sub influenţa împrumuturilor franceze de tipul *delicatesse, finesse, justesse, noblesse, politesse, souplesse*, care, prin apropiere de pronunţarea sudică, au fost adaptate în forma *delicateţe, fineţe, justeţe, nobleţe, politeţe* etc.[144], cu deviere de la modul de adaptare a cuvintelor franceze terminate în */e/* „mut", care au primit terminaţia */ă/*. În schimb, fr. *altesse* a devenit în română *alteţă*, respectînd norma generală de adaptare[145], dar, poate, şi pentru că *Alteţe, Alteţea sa* ar fi sunat prea strident, confirmînd importanţa factorului estetic în limbă. Situaţie aparte prezintă şi cuvîntul *delicatesă* „(aliment) cu gust fin", cu pluralul *delicatese*, prezent pe firma unor magazine alimentare, diferit prin sens, de data aceasta concret, de *delicateţe*, abstract. În sprijinul lui *delicatese* se invocă şi influenţa germ. *Delikatesse*, poate pentru a se justifica scoaterea cuvîntului din serie.

Prin cuvinte ca *închinăciune, rugăciune* s-a moştenit din latină sufixul *-ciune*, care în limba veche a creat numeroase cuvinte de la cuvinte bază latineşti sau de altă origine (*putreziciune, slăbiciune*). Din secolul al XIX-lea a început să piardă teren în faţa sufixului *-(ţ)iune*, aflat în competiţie cu *-(ţ)ie*[146], ca rezultat al procesului de adaptare a neologismelor la sistemul de pronunţare al limbii române: *-(ţ)ie* rezultă din adaptarea formei de nominativ a

---

[141] A se vedea şi *gogoşar* „persoană care face sau comercializeaz gogoşi".

[142] Forma etimologică *vieaţă*, care era recomandata şi la 1932 şi încă este folosită în unele cîntări bisericeşti, poate pentru că păstrează un colorit uşor arhaic, a fost înlocuită de cea actuală, dîndu-i dreptate lui Al. Graur, care afirma că "etimologia nu ne interesează cînd e vorba de scriere, căci scriem aşa cum pronunţăm" (*Puţină gramatică*, vol. al II-lea, EA, Bucureşti, 1988, p. 115).

[143] In 1932 erau acceptate ambele forme, atît *tinereţe, frumuseţe, mîndreţe*, cît şi *tinereţă, frumuseţă, mîndreţă*.

[144] Chiar şi după reforma ortografică din 1953, care a impus aceste forme, I. Iordan susţinea că „în cazul neologismelor de felul lui *fineţă, justeţă, politeţă* etc. morfologia arată că trebuie preferate formele cu *-ă*" (*Limba română contemporană. Manual pentru instituţiile de învăţămînt superior*, Bucureşti, 1954, p. 230).

[145] Ar fi putut contribui la aceasta şi modelul italian, *altezza*.

[146] Incercarea lui Aron Pumnul de a impune în locul împrumuturilor franţuzeşti derivate româneşti cu sufixul *-ciune* pare să fi contribuit în mare măsură la compromiterea acestui sufix. O listă nici pe departe completă a derivatelor pumnuliste cu sufixul *-ciune* se poate găsi la Ilie Rad, *Aron Pumnul (1818–1866)*, Fundaţia Cultura Română, Cluj-Napoca, 2002, p. 149.

Scanned with OKEN Scanner

împrumuturilor din latină, iar *-(ț)iune* din adaptarea formelor de acuzativ din latină şi a corespondentelor lor franţuzeşti.

În *Mic îndreptar ortografic,* ediţia a II-a, din 1953 se preciza că „pentru scrierea cu *-(ț)ie* sau *-(ț)iune* se va avea în vedere criteriul istoric şi tradiţia literară", ceea ce înseamnă că pînă în acel moment procesul de adaptare a neologismelor de acest fel era considerat încheiat. Se recomanda să se scrie *achiziţie, casaţie, discuţie, expoziţie, iluzie, inflaţie,* iar pe de altă parte *ficţiune, moţiune, naţiune, pasiune* etc.

Dar concurenţa dintre cele două sufixe poate fi considerată încheiată numai în cazul derivatelor cu sensuri diferite, precum: *divizie* (militară) – *diviziune* (împărţire), *porţie* (de mîncare) – *porţiune* (de teren), *raţie* (de alimente) – *raţiune* (judecată), *reacţie* (chimică) – *reacţiune* (politică), *fracţie* (matematică) – *fracţiune* (dintr-un întreg), *pensie* (venit) – *pensiune* (găzduire), *staţie* (de autobuz) – *staţiune* (de cercetare), *secţie* (subdiviziune a unei instituţii) – *secţiune* (porţiune), *funcţie* (grad, rol) – *funcţiune* (funcţionare), *naţie* (fel) – *naţiune* (popor) etc.

Dicţionarele nu înregistrează însă de fiecare dată deosebirile semantice dintre derivate, taxîndu-le în articole separate, nici chiar cînd acestea sînt evidente. În MDA, pentru *fracţie* se trimite la *fracţiune*, pentru *funcţiune*, la *funcţie*, pentru *naţie*, la *naţiune*, pentru *staţiune*, la *staţie* etc. Există şi alte perechi între membrii cărora apar deosebiri semantice care împiedică folosirea unuia în locul altuia, precum: *obligaţie* (îndatorire) – *obligaţiune* (bancară), *operaţie* (medicală) – *operaţiune* (militară), *variaţie* (modificare) – *variaţiuni* (muzicale) etc.

În alte situaţii este vorba doar despre preferinţe contextuale: dicţionarele dau doar pe *perfecţiune,* dar se spune *cunoaşte (ceva) la perfecţie*; la fel cu *chestiune,* dar se poate spune numai *Ce chestie!;* substantivul *atenţie* este subminat în comenzile militare de *Atenţiune!; direcţie* înseamnă mai ales "orientare, sens", iar pentru grupul de conducere, care dă orientarea, se foloseşte mai ales *direcţiune*, tocmai spre a se deosebi cele două sensuri ; *emisie* înseamnă "producere de unde, gaze etc.", iar pentru programul de emisie se foloseşte *emisiune*: *sîntem în emisie* înseamnă "emitem unde", iar *transmitem emisiunea...* înseamnă "sîntem în cadrul programului..." etc. Astfel de cazuri deschid seria posibităţilor de a opta pentru o formă sau alta. *Glosarul* din 1904 nu înregistrează derivatul *populaţiune*[147], considerîndu-l deci incorect; Sextil Puşcariu îl folosea însă, cum o dovedeşte un articol al său din Dacoromania, 1921, totuşi cuvîntul nu va apărea nici în *Îndreptarul* său din 1932.

Probabil că în viitor dicţionarele vor fi mult mai analitice, ţinînd seama de formele în circulaţie, dar şi de frecvenţa sensurilor pe care le pot actualiza, altfel punîndu-i în dificultate pe cei foarte atenţi la detaliere şi interesaţi de folosirea într-un context sau altul a celui mai potrivit cuvînt.

Apariţia în vorbire a derivatelor cu *-(ț)iune*, care nu sînt recomandate, se explică şi prin punerea acestora în legătură cu cuvintele bază: *funcţiune – a funcţiona, atenţiune – a atenţiona, perfecţiune – a perfecţiona, direcţiune – a direcţiona* etc.

Sufixul *-os,* foarte productiv în limba română, apare adesea în împrumuturi asemănătoare din punct de vedere fonetic, de felul *impetuos, incestuos, maiestuos, merituos, tumultuos, virtuos* etc. Înlocuirea finalei *-uos* prin *-os* are la bază nu numai confuzia dintre cele două sufixe, ci şi tendinţa de evitare a hiatului */u-o/* la vorbitorii de limbă română, prin eliminarea primei vocale. Aşa au apărut pronunţări greşite de tipul *dezastros, fructos, meritos, maiestos* etc.; evitarea acestora ar trebui să fie posibilă cu atît mai mult, cu cît sînt specifice vorbirii elevate, care are pretenţia de a respecta norma literară.

Arătînd rezultatul unei acţiuni, participiile au de obicei sens pasiv: *greşit* e obiectul care a suferit o greşeală; *înfricoşat* este cel stăpînit de frică etc. Aceleaşi cuvinte dezvoltă însă

[147] În Bucovina circula la acea dată şi varianta *poporaţiune.*

Scanned with OKEN Scanner

în unele texte sens activ. Avem în vedere enunțuri din texte religioase precum *înfricoșata milă* a Domnului, sau *precum și noi iertăm greșiților noștri*, unde *înfricoșată* înseamnă „care trebuie să producă frică, înfricoșătoare", iar *greșiți* – „care au greșit (față de noi)".

Nu e lipsit de importanță nici faptul că sufixele preferă uneori baze diferite ale cuvintelor. Vom ilustra aceasta doar cu selectarea bazei de la infinitiv sau a celei de la gerunziu pentru verbe de conj. a III-a, cărora li se asociază uneori și verbe de alte conjugări. Importante sînt însă în primul rînd verbele de conj. a III-a, întrucît selectarea unei baze sau a alteia angajează păstrarea sau schimbarea accentului: *fierbere, încredere, (cu)prindere, pierdere, răspundere, ucidere, vindere*, derivate de la tema infinitivului, păstrează accentul, spre deosebire de *crezare, pierzare, vînzare* etc., derivate de la tema gerunziului, care mută accentul pe sufix, apropiindu-le de derivatele de la verbele de conj. I. Unele forme au fost total înlocuite de celelalte: *credere* a fost înlocuit de *crezare*, în schimb *încredere* s-a păstrat; *vindere* este pe cale de a fi înlocuit de *vînzare*[148]. În alte situații derivatele și-au specializat sensul: *pierdere* denumește faptul de a pierde, iar *pierzare*, sinonim cu *pierzanie*, decăderea morală, primejdia de moarte. Asocierea sufixului cu o bază sau alta îl plasează pe vorbitor în zona cunoscătorilor/ necunoscătorilor virtuților limbii.

2.3.3.3.2. Prefixul *des-* are și variantele *dez-* și *de-* și, pe de altă parte, intră în coliziune paronimică cu prefixul neologic *dis-*, care are și varianta *di-*.

Regimul de folosire a variantelor lui *des-* este, în general, bine precizat: *des-*, varianta etimologică, apare în fața radicalilor care încep cu o consoană surdă, deci se va scrie și se va pronunța *descalifica, descentraliza, desface, deshidrata, desperechea, destăinui, deșteleni, descheia*; varianta *dez-* apare în fața cuvintelor bază care încep cu vocală (*dezarticula, dezordonat, dezintegrare, dezechilibru, dezumanizare*) sau cu consoană sonoră ori sonantă (*dezbina, dezdoi, dezgoli, dezlega, dezmierda, deznoda, dezrobi, dezvinovăți*); varianta *de-* apare totdeauna în fața cuvintelor bază care încep cu consoanele *s* sau *ș* (*desaliniza, desăra, desărcina, deșela, deșuruba, deșira*). În fața cuvintelor bază care încep cu /*z*/ apare cel mai des varianta *des-* (*deszăpezi, deszăvorî, deszăgăzui*), dar apare și varianta *de-* (*dezice*), iar în fața cuvintelor bază care încep cu /*j*/ cel mai frecvent apare *de-* (*dejuca, dejuga*).

În împrumuturi, cel mai frecvent apare *de-* (*debarasa, decalibra, deduriza, defolia, degresa, demachia, denichela, depana, deregla, detensiona, devaloriza*). Faptul e de natură a crea confuzii, căci nu toți vorbitorii de limbă română cunosc etimologia cuvintelor, spre a le putea folosi corect. În derivatele românești, înainte de vocale, deci și de /*o*/, apare varianta *dez-* (*dezocupa*), prezentă și în împrumuturi (*dezodoriza*); *dezodorant*, din aceeași familie, apare și cu varianta *deodorant*, tot împrumut, din franceză, specific limbajului cultivat, îndeosebi limbalului tehnico-științific, ambele avînd la bază lat. *ŏdŏr, -ōris* „miros"; astfel de situații provoacă nesiguranță în folosirea formelor, alături de cele citate, corecte, apărînd și altele *deodoriza, deodorizator, dezodorizant*, considerate incorecte.

O situație asemănătoare prezintă cuvintele *deforma, deformare*, în care se identifică prefixul *des-*, care imprimă sensul „lipsit de, privat de", și cuvîntul *diform*, unde prefixul *di-*, variantă a prefixului *dis-*, adaugă sens negativ; rezultat al confuziei dintre cele două serii este apariția formei greșite *a diforma*, explicabilă și prin închiderea lui /*e*/ neaccentuat.

Se citează și alte dublete: *depersonaliza – *despersonaliza, degarnisi – *dezgarnisi, demobiliza – *dezmobiliza, depolitiza – *despolitiza, dehidrogenare – *deshidrogenare*[149] etc.

Un comportament asemănător are prefixul *răz-*; atașat unui cuvînt bază cu consoană surdă la inițială, dezvoltă varianta *răs-* (*răscoace, răscroi, răsplăti, răspopi*). Tot varianta *răs-* apare și

[148] În perioada interbelică încă se mai spunea *contract de vindere-cumpărare*, pentru ceea ce azi se spune numai *contract de vînzare-cumpărare*.

[149] Nu avem în vedere situații cînd între derivatele cu *de-* și cele cu *des-* (*dez-*) apar deosebiri semantice (*degusta – dezgusta*).

Scanned with OKEN Scanner

înainte de vocale (*răsalaltăieri*[150], *răsînțelege, răsanaliza*), sau de consoana /z/ (*răszice*). Înainte de /j/ se recomandă varianta cu /z/ (*răzjudeca*), dar uzul preferă varianta cu /s/[151].

Cînd cuvîntul bază are la inițială consoana /s/, se produce o comprimare de sunete, rămînînd un singur /s/ (*răsuna, răscula, răsufla, răsuci*), dar în întrebuințări ocazionale, cînd vorbitorul are conștiința valorii prefixului, se pronunță și se scrie cu consoană dublă (*răsscrie, răssuna*), caz în care se poate folosi și cratima, pentru insistență asupra elementelor componente (*răs-separa, răs-sluji*). Cratima se folosește și cînd prefixul se repetă, situație valabilă și în cazul altor prefixe: *răs-răsînțeles, stră-străbun, re-refăcut* etc.[152]

Prefixul negativ *in-* apare în această variantă în cele mai multe cazuri, chiar înainte de /n/ (*innavigabil*), dar înainte de consoanele bilabiale /b/, /p/ apare cu varianta *im-* (*imperfect, impenetrabil, impolitețe, impardonabil, imbatabil*), iar înainte de sonantele /m/, /l/, /r/ dezvoltă varianta *i-* (*imoral, imemorial, imortelă, imaculat, ilegal, ilegitim, ilogic, ireductibil, irelevent, iresponsabil, irațional*)[153].

Varianta *im-* se explică prin fenomenul coarticulării, care a făcut ca bilabialele /p/, /b/ să imprime caracter labial și dentalei /n/, iar varianta *i-* este rezultatul asimilării totale a lui /n/ de către consoana următoare, fenomen produs în limba de origine a cuvîntului.

Tot aici intră și situația prefixelor *re-* și *co-*. Prefixul *re-* adaugă derivatului sensul „repetare, reiterare", ca atare un astfel de derivat nu se poate combina cu adverbe sau locuțiuni adverbiale care au același sens, deci sintagme ca *revenim iar(ăși)* sînt pleonastice, deci greșite din punctul de vedere al limbii literare. Prefixul *co-* imprimă derivatului sensul „împreună", excluzînd posibilitatea combinării cu adverbe sau locuțiuni adverbiale avînd același sens, ca atare sintagme de tipul *colaborăm (conlucrăm, conlocuim, coexistăm) împreună*[154] sînt de asemenea pleonastice, greșite, pentru că la orice pleonasm unul dintre termeni, în cazul nostru adverbul (locuțiunea advebrială) ori prefixul, este superfluu, neaducînd nici un fel de informație.

Situația prefixului *în-* este deosebită din mai multe puncte de vedere, dintre care unele sînt legate direct de pronunțare și de ortografie. Din punctul de vedere al expresiei, trebuie precizat că înainte de /b/ sau /p/ devine *îm-*[155] (*îmboboci, îmbătrîni, împietri, împleti*), dar înainte de /m/ se păstrează *în-*, ca în cazul tuturor celorlalte consoane (afară de /p/, /b/) sau vocale (*înmulți, înmîna, înmormînta*).

În cazul împrumuturilor neologice, prefixul *în-* a înlocuit uneori prefixul *in-* din limba de origine (*înamora, încorona, încorpora, înmatricula, înscena*) sau prefixul *en-* (*încuraja, înmagazina*), dar în unele neologisme s-a păstrat forma originală a prefixului, creîndu-se din nou posibilitatea apariției devierilor de la forma considerată corectă. Dicționarele recomandă *incarna*, cu toate formele ce rezultă din această bază, dar medicii spun și scriu *unghie încarnată*, iar în vorbirea curentă asemănarea fiului cu unul dintre părinți se redă adesea prin expresia *e tat-su (maică-sa) încarnat(ă)*. La fel stau lucrurile cu *încrimina* pentru *incrimina*, *încrusta* pentru *incrusta*, *înfera* pentru *infera*[156], *înocula* pentru *inocula*, *însufla* pentru

---

[150] Poate și prin apropiere cu *răspoimîine*.

[151] MDA dă *răsjudecător* și *răzjudecător*, fără a considera pe una din ele varianta de bază, deci corectă.

[152] De regulă, prefixele nu se despart prin cratimă de cuvîntul bază, sudîndu-se cu acesta; cratima se folosește numai cînd prefixul dezvoltă un sens aparte (*ex-* cu sensul "fost": *ex-ministru*) sau în combinații de elemente cu un regim deosebit ca: *anti-Popescu, pro-Panaitescu, ne-Pavelescu*).

[153] Nu are legătură directă cu ortografia, dar are legătură cu calitatea exprimării folosirea prefixului neologic *non-*, din ce în ce mai frecventă în vorbirea actuală (*nonconformism, noncontradicție, nonviolență* etc.). Caracterizînd vorbirea cultivată, acest prefix are specifică apariția în compania cuvintelor bază neologice, ca de altfel, în bună măsură, și prefixul *in-*; se poate spune, de exemplu, și *nefigurativ*, dar e preferabil *nonfigurativ*.

[154] A se vedea expresia *vom coabita separat*, oximoronică, întrucît *separat* contrazice derivatul *coabita*, al cărui sens e „a conlocui, a locui împreună".

[155] Situația este similară cu cea prezentată mai sus pentru *in-*.

[156] Cu alt sens decît paronimul *înfiera*.

Scanned with OKEN Scanner

insufla, înculca pentru *inculca, întabula* pentru *intabula, întitula* pentru *intitula, întona* pentru *intona* etc. Cum e şi firesc, fenomenul se produce şi invers; aşa apar *inamora, incorpora, inhuma, inmagazina, intreprinde, inmatricula, investi* etc. în loc de *înamora, încorpora, înhuma, înmagazina, întreprinde, înmatricula, învesti*[157]. De o mare importanţă în selectarea formei corecte este ceea ce se cheamă simţul limbii, dar nu totdeauna acesta este suficient, reclamînd consultarea lucrărilor normative, fapt impus uneori chiar de simţul limbii.

Opţiunea pentru prefixul *în-* poate fi determinată şi de faptul că *in-* are şi sens negativ; *incontinuu* este adesea evitat şi înlocuit cu *încontinuu*, pentru sensul negativ al lui *in-*, pentru că este simţit ca antonim al lui *continuu* şi chiar *încontinuu*[158].

Unele cuvinte apar în vorbirea curentă cînd cu prefixul *în-*, cînd fără prefix: *continuu* şi *încontinuu, număra* şi *înnumăra, auri* şi *înauri, roşi* şi *înroşi, griji* şi *îngriji, ghemui* şi *înghemui* etc. Selectarea unei forme sau a alteia este în raport nu numai cu limba literară, ci şi cu regiunea căreia aparţin vorbitorii şi, mai ales, cu efectele urmărite de vorbitori, dat fiind că fiecare cuvînt îşi poate creşte expresivitatea în anumite condiţii, un rol important revenindu-i contextului. Este suficient să ne oprim aici la verbul *a se roşi* faţă de *a se înroşi*.

Alteori forma cu prefix selectează alt context decît cea fără prefix: comp. *copil născut* cu *talent înnăscut*.

Există situaţii cînd forma cu prefix dezvoltă alt sens în comparaţie cu cea fără prefix; *nedreptăţit* înseamnă „căruia i s-a făcut o nedreptate", pe cînd *neîndreptăţit* înseamnă „fără să aibă dreptate": comp. *reclamaţie îndreptăţită / reclamaţie neîndreptăţită*.

Prefixul *ante-* este paronim cu prefixul *anti-*. Din cauza tendinţei de închidere a vocalei *e* în acest context, *ante-*, „în faţă, înainte, anterior", ajunge să se pronunţe la fel cu *anti-*, „contra, împotriva, opus", apărînd din nou confuzii: *antebraţul* denumeşte partea braţului care se află între umăr şi cot, înaintea braţului, ca atare *antibraţ* este incorect, căci nu e împotriva braţului; *antedata* e corect, iar nu *antidata*, căci înseamnă „a pune o dată anterioară", chiar dacă etimonul este fr. *antidater*, şi aşa mai departe. Totuşi forma *anticameră* s-a impus aşa pentru motivul că respectă etimonul francez *antichambre* şi pe cel italian, *anticamera*[159], iar acum aceasta este considerată forma corectă.

Discuţiile privind selectarea sufixelor şi a prefixelor par a nu avea legături cu ortografia, cel puţin la modul direct, dar într-un sens foarte larg ortografia cuprinde şi scrierea corectă a literelor (caligrafia), după cum ortoepia priveşte şi rostirea corectă, iar aceasta nu se limitează numai la planul acustic; rostirea corectă trebuie să fie şi frumoasă, eufonică, iar selectarea defectuoasă a cuvintelor, ca şi nepotrivita lor combinare se pot solda cu o rostire cacofonică. La neajunsurile preluate de la ortoepie, ortografia adaugă neajunsuri specifice.

2.3.3.4. Scrierea cuvintelor compuse reprezintă unul dintre capitolele cele mai complicate ale ortografiei româneşti actuale, deşi problema se reduce, în general, la scrierea acestora „la un loc", într-un singur cuvînt (*atotputernic, botgros, fărădelege, untdelemn, telespectator*), scrierea cu cratimă sau linioară de unire (*barba-ursului, kilowat-oră, prim-ministru, vagon-restaurant, zi-lumină*) ori fără linioară de unire, ca orice îmbinare liberă de cuvinte (*apă oxigenată, acid sulfuric, perfect simplu, punct şi virgulă, viţă de vie*).

---

[157] Există şi paronimul *investi*, care însă, fiind paronim, are alt sens, „a face o investiţie", decît *învesti*, „a învesti pe cineva".

[158] Cosiderăm că *incontinuu*, recomandat de dicţionare ca fiind forma corectă, este confuz, corecte fiind formele *continuu, încontinuu*. Acest derivat nu trebuie pus alături de *incontinenţă*, termen ştiinţific care dezvoltă cu totul alt sens, fiind antonim al lui *continenţă*.

[159] În cazul lui *antedata* etimonul nu s-a respectat.

Scanned with OKEN Scanner

Problemele apar cînd e vorba despre încadrarea cuvintelor în cele trei grupe, mai ales că pronunţarea nu ne e de prea mare ajutor[160]; numai în puţine situaţii cuvintele compuse prezintă particularităţi de pronunţare prin care se deosebesc de îmbinările libere: *paisprezece, şaisprezece* prezintă structuri fonetice pe care nu le întîlnim la îmbinările libere, dar */nouăsprezece/* are aceeaşi structură fonetică şi în compusul *nouăsprezece* şi în îmbinarea liberă (*acum sînt*) *nouă* (*grade*) *spre zece* (*grade*).

Reguli după care cuvintele compuse se încadrează în una din cele trei grupe sînt, dar acestea diferă de la o lucrare normativă la alta, sau de la un autor la altul, iar aceasta pentru că, observa cu bună dreptate Mioara Avram, „se pot da puţine reguli pentru scrierea cu cratimă a cuvintelor compuse. De aceea ortografia acestora se învaţă de obicei pentru fiecare cuvînt în parte“[161].

Rezultă de aici că încadrarea cuvintelor compuse prezintă dificultăţi nu numai pentru vorbitorii obişnuiţi, ci şi pentru specialişti, dificultăţile pornind chiar de la definiţia cuvîntului, care diferă de la un cercetător la altul; „atîta timp cît definiţia cuvîntului ca unitate lexicală şi gramaticală este încă departe de a fi definitiv stabilită şi acceptată, e de înţeles că opoziţia dintre un cuvînt unic (compus) şi un grup de cuvinte rămîne discutabilă [...]. Dinamica trecerilor de la un grup de cuvinte la un compus şi existenţa numeroaselor situaţii intermediare între extreme [...] explică de ce, cel puţin pentru limba română, în care mărcile formale ale compunerii sînt slabe, *nu este posibilă rezolvarea netă a statutului de cuvînt compus*“[162].

Definirea cuvîntului compus ca „unitate lexicală complexă sau cuvînt constituit prin combinarea mai multor cuvinte existente independent, dar care şi-au pierdut identitatea în favoarea unui sens nou“[163] nu rezolvă problema decît pentru o parte a compuselor, a acelora în care sensul îmbinării nu rezultă din însumarea sensurilor elementelor componente, dar, raportate la numărul total al compuselor, acestea sînt destul de puţine. Unele dintre acestea au cunoscut transformări fonetice importante, care fac uneori de nerecunoscut elementele componente: *Atoţţiitor*[164] *(< a + tot + ţiitor), codalb‹ă› (< coadă alb‹ă›), mujdei (< must de ai*[165]*), unelte (< une‹le› + alte‹le›), cică (< ‹se› zice că), destul (< de sătul), dinadinds (< de înadins ‹< in + adins›), tustrei (< toţi trei), fiindcă (< ‹dat› fiind că), întroloca (‹a pune› într-un loc), galanton (<* fr. *galant homme), primadonă (<* it. *prima donna), dumneata (< domnia ta), fiecare (< fie + care), altcineva (< alt + cine + va ‹< vrea›), sînziană (<* lat. *sanstus dies Johannis)* etc.

Alteori, chiar în cazul compuselor sudate, elementele componente îşi păstrează, cel puţin parţial, sensul: *fărădelege, demîncare, binefacere, binefăcător, răuvoitor, răufăcător, altădată, niciodată, furgăsi, furlua* etc.

Stabilitatea grupei formate din compusele sudate o asigură împletirea criteriului semantic, al pierderii (fie şi parţiale a) sensului componentelor, cu criteriul morfologic, aplicabil cuvintelor flexibile: categoriile gramaticale[166] se marchează o singură dată, după modelul cuvintelor unice, ceea ce face să dispară deosebirea de tratament între compusele ale căror componente şi-au pierdut total sau parţial sensul (*primăveri, mujdeiului, uneltei,*

---

[160] În rostirea unui enunţ, nu se fac pauze între cuvinte, ci se trece pe neobservate de la un cuvînt la altul, aşa încît enunţul pare un şir neîntrerupt de sunete; ca atare, nu se poate face deosebire între un cuvînt şi un grup de cuvinte (vezi supra, 2.2.2.4., şi infra, 2.4.).

[161] Mioara Avram, *Ortografie pentru toţi*, EA, Bucureşti, 1990, p. 107.

[162] Idem, „Cuvînt înainte“ la Academia Republicii Socialiste România, *Formarea cuvintelor în limba română, I. Compunerea*, de Fulvia Ciobanu şi Finuţa Hasan, EA, Bucureşti, 1970, p.XI..

[163] *Dicţionar general de ştiinţe. Ştiinţe ale limbii*, ES, Bucureşti, 1997, p. 120.

[164] Într-o carte de popularizare a ideilor creştine (*Biserica şi sectele. Adevăr şi Rătăcire*, Bucureşti, 1992), acest cuvînt apare în forma *Atoţiitorul*, caracteristică vorbirii populare.

[165] *Ai* „usturoi“ este continuator al lat. *alium*, dar astăzi are o circulaţie regională.

[166] Se cuprinde aici şi categoria gramaticală a deteminării sau articularea.

Scanned with OKEN Scanner

întrolocăm, galantoni, sînziene, fărădelegi, binefacerea, dumitale, fiecăruia, furluase, Sîntămăriei etc.). Numai unele pronume compuse care s-au sudat păstrează posibilitatea marcării multiple a categoriilor gramaticale; intră aici unele pronume de reverență (*dumitale, dumisale* marchează cazul prin *dumi- (< dumni < domniei)*, dar și prin posesivul *tale*, care se acordă; adjectivul de întărire marchează genul, numărul și cazul prin pronumele personal *însu- (înși-, însă-, înse-)* și numărul și persoana prin pronumele reflexiv aton în dativ *-mi, -ți, -și, -ne, -vă, -și*[167], fapt care provoacă și numeroasele greșeli de folosire, nu numai în vorbirea curentă; pronumele demonstrativ de depărtare marchează genul, numărul și cazul înaintea deicticului *-a: acela, aceea, aceia, acelea*[168], iar demonstrativul compus marchează genul, numărul și cazul de două ori: *celălalto, cealaltă, ceilalți*[169], *celelalte, celeilalte, celorlalte* etc.

Se vor scrie de fiecare dată separat, cu sau fără linioara de unire între termenii componenți, compusele ale căror elemente componente își păstrează autonomia morfologică, fiecare marcînd (măcar unele din) categoriile gramaticale: *cîine-lup, prim-ministru, redactor-șef, pasărea-muscă, făt-frumos; bună purtare, liberă practică, viță de vie, acid sulfuric, cîine ciobănesc* pentru că, prin marcarea diverselor categorii gramaticale, se creează formele *feți-frumoși, cîinilor-lupi, redactorilor-șefi; cîini ciobănești, liberei practici, relei purtări* etc.

În limba română însă, comportamentul compuselor diferă de la un model la altul.

a) În îmbinările formate din substantiv + substantiv în genitiv sau substantiv + prepoziție + substantiv, numai primul termen marchează categoriile gramaticale, particularitate păstrată și de compusele cu această structură; ca atare, compusele sudate se vor delimita de cele nesudate: comp. *untdelemnului* cu *calului-de-mare, buhaiului-de-baltă*[170] etc. Problemele delicate apar aici în delimitarea compuselor care se scriu cu sau fără cratimă

b) În cazul îmbinărilor formate din substantiv + adjectiv sau adjectiv + substantiv, flexiunea cazuală se produce pentru ambii termeni numai pentru genul feminin, ca în îmbinările libere: vom scrie *rea-voință, rea-credință, bună-credință, apă-albă, apă-neagră, apă-grea, bubă-neagră*, pentru că genitiv-dativul este *relei-voințe, relei-credințe, bunei-credințe, apei-grele* etc.; în schimb la masculin sau neutru se marchează genul numai prin articulare, iar articolul poate apărea numai la primul termen, tot ca în îmbinările libere: *bunului-simț*[171].

Compusele cu *prim* au un comportament diferit. Norma recomandă, pe de o parte *prim-planuri, prim-pretori (prim-pretorul), prim-viceprimministrul (~ștrii)*, în care *prim* are comportament de invariabil, iar pe de alta *primă-balerină, primul-procuror, primul-ministru,* dar și *prim-procurorul, prim-ministrul, prim-miniștri, prim-miniștrii*, dar și *primii-miniștri*[172], *prim-procurori, prim-procurorii* etc.

c) Cele mai multe dificultăți prezintă compusele formate din substantiv + substantiv în nominativ: se modifică numai primul termen (*copii-minune, blocuri-turn, ani-lumină, cai-putere, trenuri-fulger, vagoane-cisternă* etc.), dar și ambii termeni (*cîini-lupi, locotenenți-colonei, generali-maiori, contabili-șefi, puști-mitraliere* etc.). Nici articularea nu este consecventă: se articulează cînd al doilea termen, părînd a da mai multă unitate

---

[167] Am atras atenția în altă parte (vezi supra, 2.3.2.5.) că forma *(ele) însele* este greșită, apărută prin extinderea folosirii formei atone a pronumelui personal în dativ.

[168] Se adaugă aici și demonstrativul de identificare, care prezintă la final adverbul *și*.

[169] Se adaugă alternanța fonetică /t/ ~ /ț/.

[170] DOOM dă *poale-n-brîu* ca invariabil, dar în vorbirea curentă apare pluralul *poale-n-brîie*, care ar pleda pentru sudarea elementelor componente.

[171] În compuse ca *nou-născut, liber-cugetător, liber-schimbism* categoriile gramaticale sînt marcate de al doilea termen (*nou-născutul, liber-cugetătorilor*), ceea ce înseamnă că primul termen e adverb, iar adverbul nu se articulează, ca și în *înainte-mergător*.

[172] Cartea lui Marin Nedelea, *Prim-miniștrii României Mari*, Casa de editură și presă „Viața românească", 1991, nu se putea intitula și *Primii-miniștri ai României Mari*; chiar folosindu-se cratima, putea trimite la altă realitate.

Scanned with OKEN Scanner

compusului (*scris-cititul, locotenent-colonelul*), cînd primul, în cele mai multe cazuri, fără ca unitatea cuvîntului să fie afectată (*aducerile-aminte, trenul-fulger, generalul-maior, contabilii-şefi* etc.). Explicaţii se pot găsi pentru fiecare caz în parte, dar cel care scrie nu-şi poate permite să consume din timp pentru rememorarea regulilor ortografice şi încadrarea cuvintelor respective într-o grupă sau alta, ca atare el va risca scriind fie *generali-maiori*, fie *general-maiori*, ambele modele existînd în zestrea sa lingvistică, şi neglijînd norma.

d) Substantivele compuse care conţin verbe sînt invariabile (*frige-linte, linge-blide, ucigă-l-toaca, plînge-mă-mamă, lasă-mă-să-te-las, ducă-se-pe-pustii*); marcarea unor categorii gramaticale se face, cînd nevoia o impune, prin intermediul articolului nehotărît (*comportarea unui lasă-mă-să-te-las*).

e) La substantivele compuse din substantiv precedat de prepoziţie, numai substantivul îşi poate schimba forma, ceea ce face imposibilă delimitarea dintre compusele sudate şi cele *după-amiază, după-masă*, deşi modelul este acelaşi: *orele după-amiezei; am petrecut după*-scrise cu cratimă. Alături de *fărădelegii, demîncării, deînmulţitul, deîmpărţitului* apar *masa aici*[173].

Această lipsă de consecvenţă provoacă derută, din cauza nesiguranţei. De aceea se face mereu apel la memorarea ortogramelor, folosirea unei forme sau a alteia făcîndu-se aproape mecanic.

Am insistat asupra criteriului morfologic în scrierea compuselor pentru că individualitatea morfologică a elementelor componente, pusă în evidenţă prin flexiunea cuvîntului, este determinată în bună măsură şi pusă în evidenţă de autonomia sau lipsa de autonomie semantică a elementelor componente ale compusului[174], în măsura în care sensul compusului este însumarea sensurilor elementelor componente. Asocierea dintre cele două planuri, semantic şi morfologic, poate provoca reacţii diferite vorbitorilor. Faptul este evident atît din perspectiva diacroniei, cît şi a sincroniei, fără ca evoluţia să fie unidirecţională.

În urmă cu peste un veac şi jumătate. I. Codru-Drăguşanul scria în *Precuvîntare* la *Rudimentele gramaticii române, „după bunplacul fiecărui agramat"*, cu compusul *bunplac* sudat, în loc de *bunul-plac*, cum se scrie astăzi; în traducerea operei *Haiducii* a lui P. Istrati, făcută de I. Neagu-Negulescu în 1930, se scrie *„tescuieşte untul de lemn şi murează măslinele"*, cînd astăzi oricine ar scrie *untdelemnul*.

Cînd este vorba despre delimitarea compuselor care se scriu cu cratimă de cele care se scriu fără cratimă, ca şi îmbinările libere, lucrurile sînt şi mai încurcate. $ÎO_{1995}$ dă doar grupe de compuse care se scriu cu cratimă şi grupe care se scriu fără cratimă, fără criterii. Astfel, se stabileşte că se scriu cu cratimă „a. substantivele comune compuse din două substantive în nominativ", „b. substantivele comune compuse dintr-un substantiv şi un adjectiv care precedă sau urmează substantivul [...]; dintr-un substantiv în nominativ şi un substantiv în genitiv [...]; din două substantive legate prin prepoziţie [...], atunci cînd părţile componente îşi păstrează individualitatea morfologică" (§ 150). Dar pentru fiecare dintre acestea se pot da şi exemple de cuvinte compuse care se scriu fără cratimă: *elev problemă, bună purtare, purtare aleasă, mintea cocoşului, proces de intenţie* etc.

Mult mai analitic sînt prezentate lucrurile de Mioara Avram în mereu citata operă *Ortografie pentru toţi*. Dar încercarea de a stabili reguli mai minuţioase pentru delimitarea compuselor care se scriu cu cratimă de cele care se scriu cu spaţiu blanc (pauză între cuvinte) conduce, vrem, nu vrem, la contradicţii, ca cele pe care le-am discutat mai sus, după cum însăşi autoarea recunoaşte. Aşa se face că de la un autor la altul încadrarea cuvintelor în grupa de compuse diferă. Iar cauzele sînt nu numai de natură lingvistică, ci şi de natură

---

[173] Scrierea cu cratimă poate fi motivată doar prin statutul primar de adverb al comuselor, chiar dacă în exemplele noastre avem substantive.

[174] Intr-o carte de istorie, scrisă în general îngrijit, am găsit *ne mai găsind*, explicaţia aflîndu-se în spiritul etimologic al autorului, pentru care acele cuvinte aveau autonomie, din cauza intercalării lui *mai*.

Scanned with OKEN Scanner

extralingvistică, aşa explicîndu-se faptul că îmbinări de cuvinte cu aceeaşi structură sînt într-un caz cuvinte compuse, unele scriindu-se cu cratimă, altele cu blanc, iar în alt caz îmbinări ocazionale: comp. *gură-de-lup*, numele unei maladii, cu *verde de Paris*[175], numele unei otrăvi, la care se pot adăuga compuse care nu sînt înregistrate în dicţionar şi pe care le-am putea considera asimilate îmbinărilor libere ca: *sare de lămîie*[176], denumirea populară, improprie, a acidului tartric[177], *viţă de vie* etc., pe care, negăsindu-le în lucrările normative, trebuie să le asociem îmbinărilor libere, ca şi *sare de bucătărie, sare de bucate, sare de măcriş, sare de cenuşă, buză de iepure* etc.

În ce măsură modul cum se scrie combinaţia de termeni este determinat de păstrarea sensurilor elementelor componente este greu de spus; *gură-de-lup*, numele unei maladii înrudite cu *buză-de-iepure*[178], a fost dat prin asemănarea cu gura de lup, dar în denumirea *verde de Paris* nimic nu trimite la o otravă, ca atare ar fi mai motivată scrierea cu cratimă a numelui otrăvii. Labilitatea structurilor identificabile în cuvintele compuse, la care se adaugă caracterul relativ al păstrării ori pierderii sensului elementelor componente şi, pe de altă parte, relaţia dintre îmbinarea de cuvinte şi referent, complică lucrurile în asemenea măsură, încît, cum s-a văzut, nici lucrările normative nu cuprind toţi termenii cu probleme de scriere, iar alteori soluţiile sînt diferite. Este motivul pentru care greşelile de scriere a cuvintelor compuse nu intră în categoria greşelilor foarte grave, devenind grave numai în măsura în care scrierea conduce la o interpretare diferită a textului[179].

Întrebuinţarea unei forme sau a alteia poate fi impusă de simţul etimologic al vorbitorului, caz în care va opta pentru o structură sau alta. Pentru *bunăvoinţă* se recomandă scrierea într-un singur cuvînt, avînd comportamentul morfologic al unui cuvînt unic; genitiv-dativul este *bunăvoinţei*. Dar scrierea cu cratimă, prezentă la o bună parte din vorbitori, ar putea fi susţinută de genitiv-dativul *bunei-voinţe*, pe modelul *bunei-credinţe, relei-voinţe* etc. Tot astfel, alături de forma articulată, agreată de normă, *bunăvoinţa*, poate apărea şi *buna-voinţă (a omului)*.

Spiritul etimologic al vorbitorului este stimulat şi de faptul că intercalările de cuvinte între termenii cuvîntului compus sau adăugarea unui determinativ pe lîngă unul singur dintre termenii compusului este de natură să distrugă unitatea cuvîntului compus, transformîndu-l într-o îmbinare ocazională: se scrie, după normă, *bunăvoinţă*, dar în secvenţa *cu o excesiv de bună voinţă*, sau *unei excesiv de bune voinţe* unitatea a dispărut şi a apărut o îmbinare liberă.

Alteori poziţia determinantului poate proba unitatea îmbinării sau caracterul ocazional al acesteia: *după-masă*, la care putem adăuga şi mai rar folositele *după-prînz, după-toacă*, se deosebeşte de îmbinarea liberă *după masă*, prin asocierile pe care le realizează: comp. *acea după-masă* cu *după acea masă*; opoziţia se neutralizează însă în */dupămasaaceea/*, care poate fi tranşat în *după-masa aceea*, dar şi *după masa aceea*, prin poziţia sa determinativul putîndu-se referi atît la îmbinarea stabilă *după-masa*, cît şi numai la substantivul luat fără prepoziţie.

---

[175] Situaţia e similară pentru *contabil-şef* şi *director adjunct*.
[176] În MDA este scris cu blanc.
[177] La modul propriu, sarea de lămîie este denumirea acidului citric.
[178] Cuvîntul nu e în DOOM; l-am scris aşa prin similitudine cu *gură-de-lup*.
[179] Cîtăva vreme în urmă am trimis unei publicaţii cu profil ecleziastic un articol intitulat *Părinte, bine cuvîntează*; spre surprinderea noastră, s-a indicat corectarea titlului, întrucît, ni s-a explicat, se zice *binecuvintează*. Observaţia punea în lumină două păcate: confuzia dintre compusul *binecuvîntează* şi îmbinarea liberă *bine cuvîntează*, pe care ar fi evitat-o dacă ar fi citit articolul, scris pentru a atrage atenţia asupra unor aspecte de limbă specifice preoţilor; compusul *binecuvînta*, rezultat din asocierea verbului *cuvînta* şi adverbul *bine*, are prezentul indicativului *binecuvîntez, binecuvîntezi* etc., iar forma *binecuvintează* din limbajul preoţilor, de unde s-a extins şi în limbajul popular, ca şi *cuvintează*, este în dezacord cu norma.

Scanned with OKEN Scanner

Aceasta probează că în normarea ortografierii cuvintelor compuse principiul semantic şi cel morfologic sînt ajutate de principiul sintactic (vezi infra, 2.4.) şi de cel tradiţional-istoric (vezi infra, 2.6.), dar nici principiul estetic nu trebuie neglijat.

Nu au lipsit propunerile ca toate compusele să se scrie cu cratimă, fapt care ar statornici condiţia de compus a unei îmbinări şi ar deosebi-o de imbinările libere, ocazionale. Dar aceasta ar transforma compusele foarte lungi, cum sînt, de pildă, numeralele compuse, în şiruri inestetice (*un-milion-două-sute-patruzesi-şi-cinci-de-mii-trei-sute-cincizeci-şi-opt*); scrierea lor fără cratimă le face mai uşor de receptat, înscriindu-se printre îmbinările libere, cu care se aseamănă prin linearitate şi succesiune, iar scrierea lor la un loc, într-un singur cuvînt le-ar face pentru o bună parte dintre cititori ininteligibile.

Numele proprii merită o discuţie aparte, pentru că, dincolo de similitudini cu numele comune, prezintă şi suficiente particularităţi specifice, fie că acestea sînt nume de locuri (toponime), fie că sînt nume de persoane (antroponime)[180]. Şi aici întîlnim nume compuse sudate, atît la antroponime (*Delavrancea, Corjos, Capdebo; Cîmpulung, Vaidei, Pochidia* etc.), compuse care se scriu cu cratimă (*Ionescu-Mera; Budeşti-Deal, Tîrgu-Neamţ* etc.), sau cu blanc (*Mihai Viteazul, Ştefan cel Mare; Oceanul Atlantic, Satul Nou, Curtea de Argeş, Vatra Dornei* etc.).

Reguli de ortografiere a numelor proprii compuse există, explicite („Se scriu cu cratimă [...] numele proprii de localităţi compuse din două substantive în nominativ“[181]; „Se scriu despărţite [...] numele proprii de localităţi compuse dintr-un sibstantiv urmat de un adjectiv, de alt substantiv în genitiv, de un substantiv sau adverb cu prepoziţie“[182]), sau implicite („Probleme de alegere a scrierii corecte se pun la numeroase cuvinte compuse: [...] substantive proprii ca: toponimele *Bistriţa-Năsăud, Broşteni-Deal* sau *Piatra-Neamţ* faţă de *Baia Mare, Bolintinul din Deal, Curtea de Argeş* sau *Vatra Dornei;* Antroponimele *Roşu-Împărat* faţă de *împăratul Roşu* sau *Baba-Cloanţa* faţă de *baba Maria*; astronimul *Carul-Mare* faţă de *carul mare*“[183] etc.

Aspectele particulare pe care le ridică numele proprii compuse sînt legate, înainte de toate, de statutul particular al numelui propriu, prin comparaţie cu cel al numelui comun, fapt ce se poate observa şi din grupările făcute de Mioara Avram. Deosebirilor de scriere dintre *Roş(u)-Împărat, Baba-Cloanţa*, pe de o parte, şi *împăratul Roş(u), baba Maria*, pe de alta, le corespunde deosebirea dintre nume proprii compuse şi nume proprii simple aflate în anumite relaţii cu alte nume, comune, cu care formează îmbinări libere. Diferenţa dintre numele compus şi îmbinarea liberă este marcată morfologic numai la masculin (*lui Roş-Împărat*, dar *împăratului Roş*[184]), nu şi la feminin (*Babei-Cloanţa* şi *babei Maria*), iar atunci scrisul oferă posibilitatea de a se marca opoziţia dintre comun şi propriu.

Norma recomandă ca numele duble, sau chiar triple, fie ele de botez ori de familie, să se scrie cu cratimă: *Maria-Luiza, Liviu-Giani, Const. Popescu-Azuga, Const. Popescu-Bălteni, Al. Popescu-Necşeşti.* Dar în practică se manifestă numeroase inconsecvenţe şi ezitări: pe lîngă *Ana-Maria* apar şi *Ana Maria* şi *Anamaria;* la numele de botez triple cratima se foloseşte accidental, ca în ex. *Ana-Maria Magdalena, Anamaria-Magdalena* etc. Cît despre numele de familie, acestea apar mai ales fără cratimă sau cum se întîmplă; numele autoarei cărţii *Structuralismul lingvistic* apare scris pe coperta interioară *Maria Manoliu-Manea*, iar pe

---

[180] Alte nume proprii, cum ar fi numele de animale (zoonimele), numele de divinităţi (teonimele) sau de fiinţe mitologice (mitonimele), ori de corpuri cereşti (cosmonime) etc., se pot încadra, în general, din punctul de vedere al comportamentului morfosintactic antroponimelor sau toponimelor, iar numele de sărbători – numelor comune (*Sfînta-Maria/ Sfintei-Marii; Sîntă-Mărie/ Sîntei-Mării*).

[181] $ÎO_{1995}$, p. 33–34.

[182] *Ibidem*, p. 33.

[183] Mioara Avram, *Ortografie pentru toţi*, EA, Bucureşti, 1990, p. 109.

[184] În limbajul popular deosebirea tinde să dispară: alături de *moşului Neagu* se spune curent *lui moş Neagu* (ca şi *lui Moşneagu*).

Scanned with OKEN Scanner

coperta exterioară *Maria Manoliu Manea*, spre deosebire de al Valeriei Guțu Romalo, care apare cu această formă în ambele situații, fără ca cineva să pretindă că s-au făcut greșeli de ortografie.

Chiar nume care conțin aceiași termeni se pot structura diferit; numele vestitului domnitor moldovean este *Ștefan cel Mare*, dar de la o vreme a apărut numele de familie *Celmare*, astfel că prin adăugarea numelui de botez (a prenumelui) se ajunge la *Ștefan Celmare*[185].

Au rămas în afara discuțiilor de pînă acum compusele din abrevieri, fie ele compuse din segmente de cuvinte, din litere inițiale, sau, foarte adesea, folosind ambele surse: *Tehnoforestexport, Apemin, Omniasig, Romchim, Agerpres, Mediapres, Tarom, ONU, OZN* etc. Din punctul de vedere al scrierii, aceste compuse prezintă importanță pentru despărțirea în silabe și pentru articulare.

Normele ortografice actuale precizează că nu se pot despărți în silabe la capăt de rînd cuvintele formate din litere inițiale, chiar dacă ar satisface condiția prezenței unei vocale, iar pentru cele compuse din segmente recomandă evitarea împărțirii în silabe la capăt de rînd. Cum pentru foarte multe dintre compuse se amestecă litere inițiale cu segmente de cuvinte și nu totdeauna se pot cunoaște combinațiile de la ce s-a pornit, soluția optimă este să se evite despărțirea în silabe a compuselor de acest tip la capăt de rînd.

Statutul special al compuselor din abrevieri este consfințit de deosebirea dintre scriere și pronunțare: se scrie: *CFR, TVR, ONU, UNESCO* etc., dar pronunțarea acestor cuvinte diferă de la un caz la altul: */cefere/, /tvr/, /onu/, /unesco/*. Se amestecă două sisteme diferite, iar în scris acest fapt se evidențiază, în cazul articolului prin folosirea cratimei: *CFR-ul, UNESCO-ul* etc.

[185] Numele există în *Pagini aurii* de la Suceava pe anii 2002–2003.

Scanned with OKEN Scanner

2.4. *Principiul sintactic*

Vorbirea umană se prezintă ca un lanţ continuu de sunete, cel mai adesea fără vreo pauză între cuvinte. Aceasta face ca în procesul de receptare-decodare să apară şi situaţii cînd aceeaşi secvenţă sonoră permite mai mult de o interpretare, prin tranşarea diferită în cuvinte. De exemplu, secvenţa sonoră */vindeacolo/* permite trei segmentări: *vin de-acolo, vinde-acolo, vindea colo*. Se întîmplă chiar ca în procesul de articulare în enunţ cuvintele să sufere unele modificări fonetice, fapt mai puţin amplu în limba română, în comparaţie cu alte limbi, dar nu lipsit de importanţă. S-a constatat[1] că secvenţa */mergiînainte/* se segmentează, în timpul rostirii într-un tempo foarte lent, nu în cuvintele *mergi înainte*, ci în tranşele */mer-gî-na-in-te/*, preocuparea unor vorbitori de a rosti pe *î* iniţial în astfel de situaţii punîndu-i în contradicţie cu uzul[2].

În aceste condiţii, pentru redarea în scris a unui anumit mesaj, analiza modului de pronunţare a fiecărui cuvînt devine insuficientă, impunîndu-se gruparea logică a unităţilor mesajului, pentru a suplini mijloacele de care exprimarea orală se foloseşte pentru evitarea posibilelor confuzii ce pot fi provocate de expresia lingvistică.

În exprimarea orală, segmentarea enunţului în unităţi mai mici este în funcţie şi de unităţile prozodice, inoperant în limbajul scris, care însă e obligat să delimiteze cuvintele, ca unităţi minimale biplane, prin blanc sau spaţiu alb. Normele după care se tranşează, în scris, un enunţ în cuvinte autonome sînt ordonate de *principiul sintactic*. Conform acestui principiu, segmentarea enunţului în unităţi autonome se face ţinîndu-se seama de sensul acestor unităţi şi de relaţiile sintactice dintre ele, de aceea se numeşte şi *principiul sintactico-lexical*.

Cu alte cuvinte, principiul sintactico-lexical normează ortografierea cuvintelor potrivit cu sensul lor lexical şi cu valoarea lor gramaticală. Tocmai de aceea unii cercetători îl asociază cu principiul morfologic, însumîndu-le pe amîndouă într-un singur principiu, numit *principiul gramatical*. Faptul că noi abordăm principiul sintactic separat de cel morfologic are o explicaţie strict didactică: nevoia de a aborda pe segmente mai mici, pentru a fi mai simplu de înţeles. Este adevărat că astfel principiului sintactic îi rămîne să ordoneze un număr mic de norme, dar acelaşi lucru se întîmplă cu toate principiile, în afară de cel fonetic (fonologic) şi de cel morfologic, ceea ce nu înseamnă că acestea sînt lipsite de importanţă.

Practic, principiul sintactic ordonează două situaţii: a) identificarea într-o anume de tranşă expresie a unui cuvînt, a două sau mai multe cuvinte, separate prin spaţiu alb; b) identificarea într-o anume tranşă de expresie a unui cuvînt, a două sau mai multe cuvinte, legate prin cratimă sau linioară de unire.

Delimitarea tranşelor de expresie în scris prin spaţiu alb într-un cuvînt, două sau mai multe a fost luată în discuţie şi la principiul morfologic, dar morfologia privea cuvintele îndeosebi din perspectiva flexiunii, a modului de marcare a diferitelor categorii gramaticale. Principiul sintactic priveşte lucrurile strict din punct de vedere combinatoriu: pe de o parte comportamentul sintactic, pe de alta sensurile şi valorile actualizate.

Gradul de sudură a elementelor din structura cuvintelor compuse este probat pe de o parte de sudura semantică a acestora şi pe de alta de modalitatea marcării categoriilor gramaticale. În cazul cuvintelor neflexibile, morfologia nu mai poate ajuta, iar aici intervine sintaxa: gradul de sudură este determinat de sudura semantică şi de posibilitatea sau imposibilitatea intercalării unor alte cuvinte între constituenţii imediaţi ai compuselor. În acest fel s-a normat scrierea într-un cuvînt pentru unele adverbe (*altminteri, laolaltă, degeaba, altcumva, numaidecît, deasupra, dedesubt, degrabă, deodată, oriîncotro, uneori,*

---

[1] Vezi Fulvia Ciobanu, Lidia Sfîrlea, *Cum scriem, cum pronunţăm corect. Norme şi exerciţii*, ES, Bucureşti, 1970, p.137.

[2] Se înscrie aici şi maniera de a folosi pronumele atone libere cînd uzul a impus folosirea formelor conjuncte; *să îl văd, să îmi spui* etc., în loc de *să-l văd, să-mi spui* etc., sînt artificiale.

Scanned with OKEN Scanner

îndeajuns, îndelung), unele prepoziţii (*despre, înspre, dinspre, dintre, printre*) sau unele conjuncţii (*deoarece, întrucît, încît, precum, deşi, fiindcă*).

Cînd elementele componente îşi păstrează sensul, adverbele, prepoziţiile, conjuncţiile se scriu separat, chiar dacă nu este posibilă intercalarea unor alţi termeni: *de acum, de curînd, de asemenea, de altfel, în grabă, în faţă, în sfîrşit, în zadar*[3], *de la, de pe, de lîngă, de pe lîngă, de peste, pe sub, de sub, pentru că, pentru ca să, ca să, de aceea* etc.

Sintaxa normează şi scrierea unor cuvinte încadrabile la adverbele pronominale compuse, care intră în relaţie de omofonie cu tranşe sonore delimitabile în două sau trei cuvinte: *oarecum, oarecînd, oareşicum, oareşicînd, oricum, orişicum, oricînd, orişicînd, oriunde, orişiunde, nicicînd, nicicum, niciunde, nicicît, oricît, orişicît, oricum, orişicum, nicidecum, nicidecît, vreodată, niciodată, cumva, undeva, cîndva, cîtva, încotrova* etc., dar şi la alte adverbe: *desigur, odată, demult, defel, deloc, totuna, altfel, bineînţeles, deoparte, devreme, numai* etc.; se încadrează aici şi pronume compuse care intră în relaţia de omofonie: *oarecine, oareşicine, oarecare, oareşicare, oarece, oareşice, oricine, orişicine, oricare, orişicare, orice, orişice, fiecine, fieşicine, fiecare, fieşicare* etc., precum şi unele adjective: *cuminte, cumsecade, deplin, binecunoscut*, şi unele substantive: *însemn, demîncare, subsol* etc. Toate acestea şi încă numeroase altele prezintă o expresie care ar putea accepta şi o altă segmentare, în două (comp. *înţelege deplin* cu *de plin, e plin*) sau în trei cuvinte (comp. *stătea deoparte* cu *de o parte e foc, de alta e apă*).

În intenţia noastră este nu să prezentăm inventare de cuvinte aflate în această situaţie, ci explicaţii care să poată folosi la înţelegerea mecanismului după care se actualizează opoziţiile demne de marcat în scris.

Se pot identifica două situaţii conflictuale: cuvîntul compus s-a format prin asocierea unor cuvinte care, luate separat, rămîn în aceeaşi sferă semantică: *niciodată* s-a format din adverbul de negaţie *nici* şi adverbul *odată* „cîndva", dezvoltat din locuţiunea adverbială (numeralul adverbial) *o dată* „o singură dată"; în al doilea caz, cuvîntul compus s-a format din alţi termeni decît cei care se identifică în cuvintele izolate: *oricine* s-a format din pronumele *cine*, precedat de *ori*, urmaş probabil al verbului lat. *volet*, iar în *ori cine* este acelaşi pronume *cine*, precedat de conjuncţia *ori* „sau" (*Răspunzi tu ori cine doreşte*).

Se înţelege că cele mai dificile situaţii apar cînd atît în cuvîntul compus, cît şi în îmbinarea liberă se află aceiaşi termeni, dar lucrurile sînt totdeauna cu soluţie. În cele mai multe cazuri, contextul impune delimitarea cuvintelor, prin sensul actualizat şi prin relaţiile sintactice stabilite între termeni: comp. *nu l-am văzut nicicînd* cu *nu l-am văzut nici cînd am fost acolo*: *nicicînd* are sensul „niciodată" şi este determinantul lui *nu am văzut*; *nici cînd* este o combinaţie formată din adverbul pronominal de timp *cînd*, subordonat verbului *am fost*, iar *nici* e un adverb de întărire a negaţiei din propoziţia de care depinde cea introdusă prin *cînd*; relaţia sintactică slabă dintre *nici* şi *cînd* este evidentă dacă avem în vedere posibilitatea intercalării unor alte cuvinte între ele: *nici chiar cînd, nici măcar cînd, nici atunci cînd, nici în situaţia cînd* etc. Acesta e modul cel mai simplu şi mai eficient pentru rezolvarea situaţiilor de omofonie.

La fel se întîmplă şi în cazul, considerat foarte complicat, al opoziţiei dintre *demult* şi *de mult;* comp. *asta a fost demult* cu *nu l-am văzut de mult*; *demult* are sensul „cîndva", determină verbul *a fost* şi unitatea compusului este asigurată din punct de vedere semantic, dar şi sintactic; *de mult* are sensul rezultat din asocierea celor doi termeni, care îşi păstrează autonomia şi din punct de vedere sintactic: determinatul este substantivul subînţeles *timp*, fapt evidenţiat de posibilitatea intercalării unor cuvinte între *de* şi *mult*: *de mai (prea, mult prea) mult timp;* înlocuirea lui *timp* cu *vreme* duce la modificarea lui *mult*, care, ca adjectiv, se va acorda cu determinatul.

---

[3] Cuvîntul *zadar* apare azi numai în locuţiunea *în zadar* şi în derivate precum *zadarnic*.

Scanned with OKEN Scanner

Cînd cuvintele izolate sînt altele decît cele prezente în cuvîntul compus, rezolvarea este mai lesnicioasă. Posibilităţile de confuzie, minime, sînt înlăturate şi de reorganizarea obligatorie a enunţului: comp. *răspunde oricine* cu *răspunde el ori cine vrea;* în primul caz *oricine* este subiectul lui *răspunde*, iar în al doilea caz *cine* e subiectul lui *vrea* din a doua propoziţie, ceea ce obligă le exprimarea subiectului lui *răspunde,* iar *ori* este conjuncţie disjunctivă. La fel este cu *răspunde oricine ştie*, faţă de *răspunde el ori cine ştie*; în primul caz *răspunde* are subiectul *oricine ştie*, de fapt o propoziţie subiectivă, care are subiectul *oricine*; în cel de al doilea caz, fiecare propoziţie are subiectul exprimat, *el* şi *cine*, iar *ori*[4] este conjuncţie disjunctivă.

Există însă şi situaţii cînd contextul nu e suficient, iar atunci rolul fundamental revine sensului, care impune ortografierea într-un anume fel: comp. *am mers odată* („cîndva") *la teatru*, cu *am mers o dată* („o singură dată") *la teatru; niciodată* („nicicînd") *n-am fost acolo*, cu *nici o dată* („nici măcar o ‹singură› dată") *n-am fost acolo* etc.

În toate cazurile, opţiunea pentru o ortografiere sau alta actualizează sensuri diferite, punîndu-l pe cel ce scrie în situaţii delicate, în cazul unei opţiuni greşite. Uneori, pentru evitarea confuziilor, se recurge la reordonarea cuvintelor: enunţul *port un soare-n suflet* poate să nu deranjeze în scris, pauza dintre cuvinte, marcată prin spaţiu alb, delimitîndu-le şi contribuind la înlăturarea confuziilor, dar în comunicarea orală pauzele dintre cuvinte dispar, apărînd posibilitatea reorganizării expresiei şi a asocierii cu alt sens: *port unsoare-n suflet* e nu numai altceva, dar e şi neplăcut.

Se întîmplă uneori ca procesul să se desfăşoare şi invers, un cuvînt să fie interpretat ca fiind compus şi, ca atare, componentele să fie scrise separat: *oleacă*, cuvînt împrumutat din greacă (gr. *ὀλίγακι*), a fost interpretat ca un compus, căci numai aşa se poate explica substantivul *leacă*, legat şi de diminutivul *lecuţă* (< **o lecuţă* < *olecuţă*, diminutiv al lui *oleacă*)[5].

A doua categorie de omofone o formează perechile ce grupează cuvintele legate prin linioară de unire, faţă cu cuvintele autonome. Exemplele sînt numeroase şi actualizează mai ales asocieri cu forme atone ale pronumelor personale sau reflexive şi forme atone ale verbului *a fi* sau alte verbe auxiliare. Comp. ***ai*** (articol posesiv) *mei au dorit* ***a-i*** (prepoziţie specifică infinitivului + pronume) *spune ceva;* ***al*** *tău doreşte* ***a-l*** *aduce aici;* ***mai*** (adverb) *bine* ***m-ai*** (pronume + auxiliar) *lămuri;* ***mi-a*** (pronume + auxiliar) *luat o* ***mia*** („mieluşea"); ***mi-i*** (pronume în dativ + pronume în acuzativ) *dă în* ***mii*** (pluralul lui mie) şi *sute;* ***ţi-i*** (pronume + verb) *foame mereu cînd* ***ţii*** (verb) *post*; ***l-aş*** (pronume + auxiliar) *suspecta de* ***laş*** (adjectiv); ***v-a*** (pronume + auxiliar) *spus că* ***va*** (auxiliar) *pleca;* ***v-ar*** (pronume + auxiliar) *da cu* ***var*** (substantiv); ***voi*** (auxiliar) *spune ca* ***voi*** (pronume) *şi* ***v-oi*** (pronume + auxiliar: ***vă voi***) *minţi*; *tu* ***ai*** (auxiliar) *dorit* ***a-i*** (prepoziţia specifică infinitivului + pronume) *aminti* etc.

Uneori construcţia cu linioară de unire s-a fixat şi nu circulă decît în forma respectivă, în opoziţie cu forma fără linioară, cuvînt distinct: ***s-a*** (< *se a*, cu eliminarea lui *e*) *dus la casa* ***sa*** (adjectiv posesiv). Tot aici intră forme ca *s-ar, v-ar, m-ai, m-oi, m-or* etc., rezultate, prin fonetică sintactică, din eliminarea vocalei care însoţea pronumele, în comparaţie cu *sar, var, mai, moi, mor* etc., dar şi forme care, deşi păstrează valoarea elementelor componente, circulă numai cu linioară de unire, pronumele atone sau formele atone ale verbului *a fi* pierzîndu-şi autonomia fonetică, din cauza lipsei vocalei (*l-aş, a-l, li-s, vi-s*, faţă de *laş, al, lis, vis*), sau a transformării vocalei în semivocală (*ne-a, te-i*, faţă de *nea, tei*).

Printre elementele legate prin linioara de unire mai pot fi prepoziţii, conjuncţii, adverbe, pronume relative, construcţia intrînd în opoziţie cu substantive (*cred* ***c-aş*** *dori* ***caş;*** ***n-or*** *fi cu capul în* ***nor;*** *spune* ***c-ai*** *fost la* ***cai;*** ***n-ai*** *cîntat la* ***nai;*** ***ce-ai*** *zice de un* ***ceai?***),

[4] În ambele cazuri, *ori* apare în structuri de suprafaţă, structurile de adîncime fiind: *răspunde el ori* ***răspunde*** *cine vrea/ răspunde el ori* ***răspunde*** *cine ştie.*

[5] Se poate avea în vedere şi apropierea de *o ţîră, o ţîrucă.*

Scanned with OKEN Scanner

adjective (***n-oi** avea eu haine **noi***), adverbe (*cred **c-am cam** exagerat; zice **c-a** spus-o **ca** prieten*), pronume (***cea** din dreapta **ce-a** spus?; **cel ce-l** aude primul*) etc.

Pe un afiş electoral scria *pune-ţi votul vostru!*, autorul fiind probabil convins că scrisese corect. De fapt el suprapusese două ortograme: *puneţi*, pers. a II-a plural, şi *pune-ţi* , pers. a II-a sing., însoţită de pronume aton în dativ. Era probabil o „interpretare" proprie a lozincii *pune-ţi votul tău!*, numai că neştiinţa l-a condus la forma greşită. În aceeaşi situaţie sînt şi *scrieţi tema corect,* faţă de *scrie-ţi singur tema; spuneţi ce vă doare*, dar *spune-ţi că vei reuşi* etc.

Se poate uşor ajunge la calambururi. Pe vremuri era dat ca probă de virtuozitate pentru ortografie enunţul *toată lumea are nare, numai popa n-are nare*, care însă permitea şi o altă segmentare: *toată lumea are, n-are, numai popa n-are, n-are!* Scrierea corectă pretindea ambele descifrări, altfel răspunsul fiind considerat incorect.

Trebuie să aducem în discuţie şi cazurile cînd linioara de unire se pune incorect, iar aici se pot distinge două situaţii: a) linioara de unire se foloseşte fără să fie nevoie; b) linioara de unire este pusă unde nu trebuie.

Unele forme atone ale pronumelui şi ale verbului *a fi* şi-au redus corpul fonetic la o singură consoană: */l/, /m/, /s/*; alteori vocala din corpul pronumelui sau verbului s-a redus la semivocală sau */-i/* şoptit: în ambele situaţii cuvîntul nu poate forma singur silabă şi îşi pierde autonomia, formînd silabă cu un alt cuvînt: *văzîndu-l, s-a împiedicat, m-a văzut, spunîndu-şi, aşa-s* etc. Pentru a-şi păstra autonomia, formele atone lipsite de vocală au dezvoltat un */î/* protetic; *îl, îmi, îşi, îi, îs*. Acest */î/* protetic nu trebuie despărţit prin cratimă, pentru că nu este un alt cuvînt, ci a devenit parte integrantă a cuvîntului respectiv, pe care l-a ajutat să capete autonomie fonetică; scrieri de felul *î-mi, î-ţi, î-şi, î-l î-s* trebuie ca atare să fie evitate, fiind greşite. În aceeaşi situaţie este articolul *alor*, care nu trebuie să fie scris cu cratimă pentru că, din nou, nu uneşte două cuvinte.

Alteori sînt confundate valorile ortogramelor, punîndu-se linioara şi cînd aceasta nu e necesară: *m-ai* din *am m-ai văzut* este scris greşit cu cratimă, între verb şi auxiliar situîndu-se adverbul *mai*; confuzia este provocată de suprapunerea cu *m-ai văzut (tu)*, unde *m-ai* este scris corect: *m-* este pronume în acuzativ, iar *ai* este verb auxiliar.

Adjectivul de întărire *însumi, însuţi* are formele sudate, de aceea nu trebuie să fie despărţite prin cratimă, chiar dacă fiecare constituent îşi păstrează particularităţile de flexiune.

Nici adverbul de întărire *-şi* de la finala unor pronume (*acelaşi, aceleaşi*) sau adverbe (*iarăşi, totuşi*) nu se desparte prin linioară, *-şi* fiind lipsit de autonomie.

Vom aminti aici şi faptul că linioara de unire are doar rolul de a lega cuvintele şi nu de a marca lipsa unei litere sau a mai multora, rol pe care îl are apostroful, indiferent dacă dispariţia de sunet(e) se produce în interiorul cuvîntului, la iniţială sau la finală: *dom'le, Sal'tare!, 'Te-ncolo!, Afar'!* etc. În schimb, dispariţia lui */î/* de la începutul cuvîntului se marchează cu cratimă: *ne-ndoielnic, de-mpărţit, dusă-n sat* etc., ca şi dispariţia lui */ă/* de la finalul cuvîntului, dacă urmează un cuvînt care începe cu vocală, iar cuvintele se pronunţă la un loc: *dup-aceea, pîn-la vară, dac-a văzut, parc-a dispărut, cînt-o* etc., regula extinzîndu-se şi la unele forme verbale de la imperativ, ştiut fiind că acest mod preferă forme scurte: *vin-aici, ţin-te bine.*

Deşi în cazul ultimelor forme citate ar fi trebuit să se folosească apostroful, norma se dovedeşte îngăduitoare, acceptînd şi scrierea cu cratimă, ca şi pentru *tat-su, mă-sa*, care însă ar trebui evitate, fiind neliterare. Nu se admite însă folosirea ambelor semne în acelaşi loc: **tat'-su, *frat'-su, *scoal'-te.*

Din punctul de vedere al sintaxei, important este să se respecte elementele componente ale sintagmelor, în acord cu sensul ce trebuie comunicat, iar decodarea trebuie să

Scanned with OKEN Scanner

se facă ţinînd cont de ceea ce autorul a scris[6]. În *Scrisoarea I* Eminescu zice: „Unul e în toţi tot astfel precum una e în toate/ *De asupra* tuturora se ridică cine poate,/ Pe cînd alţii stau în umbră...“; *de asupra* nu trebuie să se confunde cu prepoziţia compusă *deasupra*: *de* este conjuncţie care introduce o consecutivă, iar *asupra* este o prepoziţie folosită de Eminescu mai curînd după normele limbii române vechi.

În ortografierea numelor proprii compuse, structura sintactică prezintă o importanţă deosebită.

Ortografierea toponimelor prezintă două aspecte care pot fi abordate separat, deşi sînt strîns legate între ele: scrierea cu majusculă şi scrierea cu sau fără cratimă; ambele sînt determinate de statutul toponimelor, de aceea nu pot fi asimilate substantivele compuse comune cu toponimele şi, măcar parţial, cu antroponimele. Cu toate că pare cam dură, observaţia lui Dragoş Moldovan că nu se poate pune semnul egalităţii între sintagmele toponimice şi compusele lexicale[7] este adevărată, nu numai în sensul pe care autorul ieşean îl avea în vedere (relaţia cu realitatea denumită), ci şi pentru că în toponimie trebuie să se facă distincţie între sintagme toponimice sau construcţii toponimice şi toponime compuse[8]. Această distincţie priveşte îndeosebi toponimia minoră, dar nu este lipsită de interes nici pentru toponimia majoră.

Deprinderea de a folosi înaintea unui toponim un apelativ care precizează natura locului denumit creează dificultăţi în interpretarea situaţiilor concrete: cînd apelativul face parte şi cînd nu face parte din structura toponimului. *Techirghiol* înseamnă „lacul lui Techir“, fapt pentru care ar trebui să nu se spună *lacul Techirghiol*, căci astfel se creează o tautologie lingvistică, dar în realitate se spune pentru că există şi *oraşul Techirghiol*; toponimul este *Techirghiol*, apelativul din faţă având menirea de a preciza referentul. Regula spune că atunci „cînd substantivul nume generic este însoţit de un substantiv folosit în forma sa de nominativ exclusiv ca nume topic (de loc, de munte, de apă etc.), de nume de persoană sau de un adjectiv care poate denumi şi singur un loc, un munte, o apă etc., cele două cuvinte nu alcătuiesc un compus, nefiind întrebuinţate, în mod obligatoriu împreună. De exemplu: *munţii Carpaţi* (şi *Carpaţii*), *fluviul Dunărea* (şi *Dunărea*) [...] *marea Mediterană* (şi *Mediterana*), *oceanul Pacific* (şi *Pacificul*) etc.“[9]. Această regulă este însă discutabilă, pentru că toponime cu o situaţie asemănătoare, dacă nu cumva identică, sînt încadrate diferit: pe de o parte se recomandă *Munţii Măcinului*, deşi cel mai adesea se spune *Măcin* şi *munţii Măcinului*, pe de alta *oceanul Pacific*, pentru că se spune şi *Pacificul*, dar *Oceanul Atlantic*, deşi se spune şi *Atlanticul*.

Ţinînd seama de delimitarea construcţiilor toponimice de toponimele compuse, primul aspect care trebuie avut în vedere este dacă în cazul respectiv se identifică un toponim compus sau o construcţie toponimică. Scrierea cu sau fără cratimă poate intra în discuţie numai pentru toponimele compuse, care nu cuprind şi apelative însoţitoare, menite să expliciteze toponimul: se poate spune *oraşul Tîrgul Ocna*[10], dar nu şi *oraşul tîrgul Tecuci*. Folosirea cratimei pentru toate toponimele compuse ar fi de natură să facă distincţia dintre construcţiile toponimice şi toponimele compuse. Dacă în afara numelor proprii cratima ar îngreuia atît scrisul, cît şi cititul, prin compuse cu un număr foarte mare de termeni, în cazul

---

[6] Nu avem în vedere greşeli flagrante ca cea înregistrată la postul de televiziune Antena 1 pe data de 08.01.2006, ora 21,05: *Nu pleacă nici unde*, în loc de *niciunde*.

[7] *Tezaurul toponimic al României. Moldova, vol. I, Repertoriul istoric al unităţilor administrativ-teritoriale. 1772-1988*, Partea I. A. *Unităţi simple (localităţi şi moşii)*, EA, Bucureşti, 1991, p. XLII.

[8] Pentru discuţii asupra celor două concepte, vezi Gheorghe Moldoveanu, *Toponime din bazinul Milcovului*, în LR, 1975, nr. 3, p. 253 şi urm.; *Tezaurul toponimic al României. Moldova..., loc. cit.*

[9] Academia Republicii Socialiste România, *Formarea cuvintelor în limba română, vol. I, Compunerea*, de Fulvia Ciobanu şi Finuţa Hasan, EA, Bucureşti, 1970, p. 13.

[10] Pentru articulare, vezi supra, 2.3.2.1.

Scanned with OKEN Scanner

toponimelor situaţii de acest fel nu ar exista. În schimb, cratima ar duce la evitarea confuziilor dintre construcţiile toponimice şi toponimele compuse[11].

Şi în domeniul antroponimiei apar situaţii cînd tratamentul termenilor componenţi ai numelor compuse este diferit. Toată lumea scrie numele celui mai reprezentativ voievod moldovean *Ştefan cel Mare*. Dar această structură nu mai este astăzi în funcţie, articolul sudîndu-se cu numele de familie, *Celmare*. Prin adăugarea numelui de botez *Ştefan*, se ajunge la *Ştefan Celmare*, sau *Celmare Ştefan*[12].

În ultima vreme au devenit un fapt obişnuit numele de persoană duble sau chiar triple, fie că e vorba despre numele de botez, fie că e vorba despre numele de familie. Nu interesează aici motivele care au dus la răspîndirea acestora, ci doar faptul că există şi, cum acestea au statut social, scrierea lor trebuie să fie normată. Norma recomandă ca aceste nume să se scrie cu cratimă: *Maria-Luiza, Liviu-Giani, Constantin Popescu-Azuga, Constantin Popescu-Bălteni, Al. Popescu-Necşeşti* etc. În practică însă, norma nu prea e respectată, fiecare scriindu-şi numele într-un fel personal: *Ana-Maria* apare şi în formele *Ana Maria* şi *Anamaria; Ana-Maria-Magdalena* apare şi în formele *Ana Maria Magdalena, Ana-Maria Magdalena, Anamaria Magdalena, Anamaria-Magdalena.* În mod obişnuit se dă vina pe respectarea formei oficiale, cea înscrisă în actele oficiale, ca atare forma care trebuie respectată e cea din actele oficiale şi nu interesează lingvistica, dar situaţiile cînd numele aceleiaşi persoane apare scris diferit nu sînt deloc rare.

Nevoia de a folosi cratima se resimte mai ales în cazul cînd numele purtătorului este combinat şi cu numele tatălui: *Popescu Ion Călin* este, în unele acte oficiale, numele lui *Popescu Călin,* fiul lui *Ion* (*Popescu*), pe cînd *Popescu Ion-Călin* este numai numele purtătorului, fără să se comunice numele tatălui acestuia. Scrierea fără cratimă poate să provoace confuzii în acest caz.

Nici lingviştii care au fost înzestraţi cu nume duble nu iau prea mult în serios scrierea acestora: numele autoarei cărţii *Structuralismul lingvistic* apare scris pe coperta interioară *Maria Manoliu-Manea*, iar pe coperta exterioară *Maria Manoliu Manea*, în schimb numele *Valeriei Guţu Romalo* apare scris de fiecare dată în această formă, rămînînd în afară de orice îndoială că ar putea fi vorba despre încălcarea normelor ortografice, purtătoarele celor două nume fiind personalităţi remarcabile ale lingvisticii româneşti.

[11] Vezi şi Al. Graur, *Puţină gramatică*, II, EA, Bucureşti, 1988, p. 223, care consideră că toponime ca *Vîrful cu Dor* „ar trebui scrise cu linioară şi de asemenea la numele de străzi, de felul *Edgar-Quinet*. Francezii scriu aşa şi prin aceasta evită orice confuzie. Spre exemplu, prin *strada Radu de la Afumaţi* se poate înţelege «o stradă din Afumaţi care poartă numele de Radu», pe cînd *strada Radu-de-la Afumaţi* nu lasă loc pentru nici un echivoc".

[12] Aşa apare scris acest nume în *Pagini aurii* de la Suceava pe anii 2002–2003.

Scanned with OKEN Scanner

2.5. *Principiul silabic*

Principiul fonetic (fonologic) pretinde ca ortografia să stabilească paritate între sunete şi litere, astfel încît fiecărui sunet (fonem)[1] să-i corespundă o singură literă şi fiecărei litere să-i corespundă un singur sunet. Sistemul grafic latinesc, care a stat la baza actualului sistem grafic al limbii române, era însă mai sărac decît sistemul fonologic al limbii române, ceea ce a impus aflarea unor soluţii care să permită adaptarea sistemului grafic latinesc, făcîndu-l apt să redea întreg sistemul fonologic al limbii române; acest sistem se şi numeşte sistemul grafic latin-român.

Pentru /ş/ şi /ţ/ soluţia a fost adăugarea unui semn diacritic, sedila, sub **s** şi, respectiv, sub **t**; explicaţia era că sunetele /ş/ şi /ţ/ au apărut în primul rînd din modificări suferite de sunetele latineşti /s/ şi /t/ în trecere la limba română (lat. *sessus* > rom. *şes*; lat. *sic* > rom. *şi;* lat. *terra* > rom. *ţară* etc.).

Pentru sunetele /ĉ/, /ĝ/, /ќ/, /ģ/, s-a valorificat experienţa italiană şi s-au creat grafemele complexe **ce, ci, ge, gi, che, chi, ghe, ghi**, punîndu-se în practică norma de bază a principiului silabic: aceeaşi literă poate avea valori diferite, în raport de vecinătate. In felul acesta, cu un număr mai mic de litere se poate transpune în scris un număr mai mare de sunete. Aceasta însă înseamnă că principiul *silabic*, sau *poziţional-combinatoriu*, încalcă cerinţele amintite ale principiului fonetic, întrucît literele **c, g, h, e, i** au şi alte valori decît cele pe care le actualizează în notarea sunetelor /c/, /g/, /h/, /e/, /i/[2]:

- literele **c** şi **g** urmate de **e** sau **i** notează sunetele /ĉ/ şi, respectiv, /ĝ/, formînd grafemele complexe **ce, ci, ge,** şi **gi;**
- literele **c** şi **g** urmate de **h** şi de *e* sau **i** notează sunetele /ќ/ şi, respectiv, /ģ/, formînd grafemele complexe **che, chi, ghe** şi **ghi**.

În grafemele complexe **ce, ci, ge, gi, che, chi, ghe** şi **ghi, e, i** şi **h** au totdeauna valoarea unor semne diacritice, al căror rol este de a schimba valoarea literei (**c, g**) din faţă, care diferă de valoarea lui **c** şi **g** urmate de alte litere sau de spaţiu alb. Spre deosebire însă de **h**, care are totdeauna numai această valoare, **e** şi **i** cunosc două situaţii diferite: a) sînt numai semne diacritice; b) valorii de semn diacritic, permanentă în acest context, i se adaugă şi valoarea literei din alte contexte, corespondente ale sunetelor /e/ şi /i/. Cuvîntul *cinci* are patru sunete: /ĉinĉ/; în prima poziţie **i** are ambele valori, de semn diacritic, căci schimbă valoarea lui **c** anterior, faţă de cea din cuvîntul *car*, şi de notare a vocalei /i/; în a doua poziţie **i** are numai valoarea unui semn diacritic, funcţia lui limitîndu-se la schimbarea valorii lui **c** anterior (comp. *bancă – bănci, nuc – nuci*).

Grafemele în discuţie sînt cunoscute şi sub numele de *grupuri de litere*. Trebuie să precizăm însă că aceste grupuri de litere notează grupuri de sunete, adică au valoare difonematică, numai cînd **e** şi **i** notează şi vocalele /e/ şi, respectiv, /i/ (*cere, cine, ger, ginere, chem, chin, ghem, ghimpe*, cu corespondentul în rostire: /ĉere/, /ĉine/, /ĝer/, /ĝinere/, /ќem/, /ќin/, /ģem/, /ģimpe/), iar cînd *e* şi *i* au numai valoare de semn diacritic, grupul are valoare monofonematică, adică notează un singur sunet, iar nu un grup de sunete (*ceară, urci, geană, giulgiu, cheamă, unchi, gheară, unghi* au corespondent în rostire: /ĉară/, /urĉ/, /ĝană/, /ĝulĝu/, /ќamă/, /unќ/, /ģară/, /unģ/.

---

[1] Pentru a simplifica expunerea, vom folosi în continuare numai termenul *sunet*, dat fiind că literele (grafeme) sînt transpuneri în scris ale sunetelor funcţionale, care sînt foneme; rezultă că, folosind sintagma *principiu fonetic*, avem în vedere, de fapt, principiul fonologic.

[2] Nu avem în vedere şi valorile pe care aceste litere le pot dobîndi în neologismele neadaptate limbii române sau în numele proprii a căror scriere şi pronunţare urmează normele din limba de origine, precum: *chamois* (pron. *şamúa*), *charleston* (pron. *čarlston*), *chairman* (pron. *čeəmen*), *ghanez* (pron. *ganez*), *cha-cha-chist* (pron. *čačačist*), *Celine* (scriitor francez, pron *selin*), *A. Chénier* (poet francez, pron. *şenīe*, *Chile* (pron. *čile*), *A. Christie* (pron *cristi*), *Chomutov* (oraş ceh, pron. *homutov*), *N. Geiger* (fizician german, pron. *gaiger*), *Gerona* (oraş spaniol, pron. *herona*), *J. Gilliéron* (lingvist francez, pron. *jilīerõ*) etc.

Scanned with OKEN Scanner

Această situație dă naștere la două serii de probleme: unele sînt de natură ortografică, întrucît reglementează scrierea cu **e** sau cu **i**; celelalte, de natură ortoepică, fiind vorba de rostirea grupului de litere, cînd acesta are valoare monofonematică și cînd are valoare difonematică.

Delimitarea cazurilor cînd grafemele complexe în discuție se scriu cu **e** sau cu **i** este necesară pentru că nu totdeauna pronunțarea marchează această opoziție[3], fapt ușor de sesizat dacă ne raportăm la normele ortografice mai vechi (ortografia din 1932 recomanda *chiamă, ghiață*, dar *gheată*). Pronunțarea grupurilor **ce – ci, ge – gi, che – chi, ghe – ghi** este asemănătoare numai cînd valoarea lui **e** și **i** se reduce la cea de semn diacritic, deci grupul are valoare monofonematică și este urmat de vocală, creîndu-se falși diftongi sau falși triftongi: *ceașcă, argea, urechea, agheasmă, ciont, ciurar, giuvaier, chioșc, ghiont*, rostite: */îașcă/, /arĝa/, /ureḱa/, /aǵasmă/, /îont/, /îurar/, /ĝuvaier/, /ḱoșc/, /ǵont/*).

Faptul că în astfel de situații avem a face cu falși diftongi sau falși triftongi este probat și de cuvinte ca *aricioaică, crucioaică, pomanagioaică, chiulangioaică* (rostite: */ariîoaică/, /cruîoaică/, /pomanaĝoaică/, /ḱulanĝoaică/*), în care se înregistrează de fiecare dată triftongul */oai/*, **i** din grupul de litere (**ci, gi**) având doar valoarea unui semn diacritic care marchează valoarea */î/* a literei **c**, respectiv valoarea */ĝ/* a literei **g**.

ÎO$_{1995}$, § 39, stabilește că înainte de vocala */a/* grupul de litere se scrie cu **e**, fapt impus și de alternanța */ea/ ~ /e/* (*cearnă – cern, /îarnă/ – /îern/*; *geană – gene, /ĝană/ – /ĝene/*; *cheamă – chem, /ḱamă/ – /ḱem/*; *gheață – îngheța, /ǵață/ – /îngeța/*), sau chiar fără alternanță, dacă după **a** urmează spațiu alb, sfîrșitul cuvîntului (*atuncea*[4], */atunîa/*; *a cincea /a îincea/*; *a zecea*[5] */a zeîa/*); există însă și un număr de cuvinte în care grupul se ortografiază cu **e** în interior, fără alternanță (*ceacîr, /îacîr/*; *cearșaf, /îarșaf/*; *ceaun, /îaun/*; *gealat, /ĝalat/*; *geamantan, /ĝamantan/*), cuvinte care apar în vorbirea neîngrijită adesea fără */a/* (*cerșaf, /îerșaf/*; *ceun, /îeun/*; *gelat /ĝelat/* etc.).

Înainte de literele **o** și **u**, grupurile în discuție se scriu cu **i** (extindere de la § 57) (*ciot, cioară, ciucure, chior, chiul, gioarsă, magiun, ghiont, ghiulea*). Tot **i** apare și înainte de **a**, cînd cuvintele nu cunosc alternanță (*chiar, chiabur, ghiaur*[6]) și în numele proprii (*Caragiale*).

În privința rostirii în cuvinte a grupurilor de litere **ce, ci, ge, gi, che, chi, ghe, ghi**, lucrurile sînt mai complicate, scrierea acestora neconținînd vreo precizare dacă **e** și **i** notează și vocala respectivă sau au numai valoare de semn diacritic, dacă, cu alte cuvinte, grupul este difonematic sau monofonematic.

Grupurile care îl conțin pe **e** au valoare difonematică, **e** notînd și vocala */e/*, care constituie centrul silabei, și apar:

- în poziție finală: *aplice, /aplîe/*; *urce, /urîe/*; *lege, /leĝe/*; *merge, /merĝe/*; *măzăriche, /măzăriḱe/*; *veghe, /veǵe/*;
- în poziție interioară, înaintea unei consoane: *acetat, /aîetat/*; *congelat, /conĝelat/*; *chenar, /ḱenar/*; *ghem, /ǵem/*.

Cînd urmează vocale, **e** este în unele cazuri numai semn diacritic (vezi exemple mai sus), dar poate adăuga valorii de semn diacritic pe cea de reprezentare în scris a vocalei */e/*, îndeosebi în neologisme (*geografie, /ĝeografie/*; *geometrie, /ĝeometrie/*; *geologie, /ĝeoloĝie/*; *lanceolat*[7], */lanîeolat/*; *gheișă /ǵeișă/*), dar și în cuvinte moștenite din latină (*cheotoare, /ḱeotoare/*) sau derivate (*cheiță, /ḱeiță/*).

---

[3] Situația este comparabilă cu pronunțarea pronumelui *ea*, asemănătoare sau chiar identică cu a verbului *ia*.
[4] În *cealaltă, aceastălaltă* etc. primul element formant își păstrează structura proprie, probată de flexiune.
[5] Prin apropiere de substantivele feminine terminate în */e/*, articulate, după care se ortografiază și nume proprii: pe modelul *Salcea* se ortografiază *Tulcea, Dobrogea* și chiar nume de persoană: *Mircea*.
[6] Deși cuvîntul *maghiar* intră în alternanță (cf. *măgheruș*, diminutiv de la *maghiar*, absent din dicționarele explicative ale limbii române!), se păstrează scrierea cu **i**, probabil pentru a fi mai aproape de etimon: magh. *magyar*.
[7] În limba vorbită există tendința de evitare a hiatului, ceea ce duce la pronunțări ca */ĝografie/, /ĝometrie/* etc.; pronunțarea */oîan/*, în loc de */oîean/*, a fost acceptată ca literară.

Scanned with OKEN Scanner

Mai delicată este problema pronunţării grupurilor ce-l conţin pe **i**:

- în poziţie finală **i** are, de regulă, numai valoarea semnului diacritic (*brici, /briĉ/*; *faci, /faĉ/*; *arici, /ariĉ/*; *bagi, /baĝ/*; *fagi, /faĝ/*; *trunchi, /trunḱ/*; *zbenghi /zbenǵ/*), ceea ce face ca, uneori, numele proprii străine să fie pronunţate fără */i/* la final (*Karachi* se pronunţă frecvent */caráĉ/*, ca şi Tecuci, sau */caraĉî/*, această accentuare conducînd la ideea că numele este străin, în loc de */caráĉi/*). Se pronunţă totuşi */i/* în numele proprii terminate în *-achi* (*Tudorachi, /Tudoraḱi/*; *Hurmuzachi, /Hurmuzaḱi/*), ca şi în derivatele cu acelaşi sufix diminutival (*băieţachi, /băieţaḱi/*), sau în unele forme verbale, unde însă */i/* este totdeauna accentuat, de cele mai multe ori apărînd omografe (*adînci, /adînĉ/* adj. – *adînci, /adînĉi/* verb; *ochi, /oḱ/* subst. – *ochi, /oḱi/* verb; *fugi, /fuĝ/* prezent – *fugi, /fuĝ/* perfectul simplu etc.).

În poziţie interioară, **i** este semn diacritic şi corespondent al vocale */i/* cînd este urmat de consoană (*vecin, /veĉin/*; *argilă, /arĝilă/*). Această particularitate a limbii române a afectat structura fonetică a unor cuvinte împrumutate, cărora li s-a aplicat aceeaşi modalitate de pronunţare: *miciman, Pecica, Cacica* ar trebui rostite, fiecare, în două silabe */miĉ-man/*, */peĉ-ca/*, */caĉ-ca/*, dar românii le pronunţă totdeauna în trei silabe (*mi-ci-man, Ca-ci-ca, Pe-ci-ca*[8]).

În unele derivate acest */ci/* nesilabic a devenit */şi/*, tocmai pentru evitarea unei pronunţări neconforme cu spiritul limbii române: *poştă* (< rus. *počta*), *obişnui* (< *obicina* + *-ui*), *paşnic* (< *pacinic*[9], < *pace* + *-nic*), *veşnic* (< *vecinic*[10], < *veci* + *-nic*).

Există o serie de compuse în care */ci/* este monofonematic, deşi este urmat de consoană: *nicicînd, /niĉĉînd/*; *nicicum, /niĉcum/*; *nicidecum, /niĉdecum/*; *nicicît, /niĉĉît/*; *nicidecît, /niĉdecît/*.

Dubla valoare şi-o poate păstra **i** şi cînd grupul este urmat de o vocală (*aghiuţă, /aǧiuţă/*; *belgian, /belĝian/*; *cianură, /ĉianură/*; *eşichier, /eşiḱier/*; *financiar, /finanĉiar/*; *ghionoaie, /ǵionoaie/*; *Lucian, /Luĉian/*; *machiaj, /maḱiaj/*; *religios, /reliĝios/*; *stagiune, /staĝiune/*). Tendinţa de evitare a hiatului, care se manifestă în vorbirea populară, duce, pe de o parte, la transformarea hiatului în fals diftong (vezi mai sus!): pronunţarea *ma-chiaj* e aproape generală; pe aproape se află pronunţări ca: *a-ghiu-ţă, bel-gian, vi-cios*. Vocala care urmează poate trece în aceeaşi silabă, în vorbirea neîngrijită sau în cea precipitată, şi cînd **i** este numai semn diacritic: adverbe compuse ca *niciunde, niciodată* se pronunţă adesea *ni-ciun-de, ni-cio-da-tă,* neglijîndu-se structura compusului, care este totuşi evidentă.

În mod firesc, a apărut şi tendinţa opusă, datorată tot necunoaşterii, denumită hipercorectitudine, pronunţarea cu hiat acolo unde acesta nu se explică prin evoluţia sau adaptarea cuvîntului: *elogiu* se pronunţă în trei silabe, dar pronunţarea greşită *e-lo-gios*, în loc de *e-lo-gi-os*, provoacă pronunţarea greşită *e-lo-gi-u*. Se poate încadra aici şi pronunţarea *trun-chi-a*, recomandată de normă, cînd forma corectă ar fi *trun-chea,* modelul fiind acelaşi ca şi la *îngenunchea*: *îngenunchea* < *genunchi*; *trunchea* < *trunchi*.

---

[8] Pronunţarea antroponimului *Pecican* în trei silabe devine în acest fel normală, deşi nu respectă structura fonetică a cuvîntului bază.

[9] Vezi la M. Eminescu: „painjenii îşi exercitau tăcuta şi *pacinica* lor industrie" (*Sărmanul Dionis).*

[10] Idem: „Din sînul *vecinicului* ieri/ Trăieşte azi ce moare" sau „De greul negrei *vecinicii,*/ Părinte, mă dezleagă" (*Luceafărul).*

Scanned with OKEN Scanner

2.6. *Principiul tradiţional-istoric*

Limba este un proces niciodată încheiat, aflîndu-se într-o permanentă devenire; ca atare, este în permanentă schimbare, dar o schimbare lentă şi, tocmai de aceea, mai mult sau mai puţin perceptibilă pentru vorbitor. Ortografia nu poate însă, şi nici n-ar fi de recomandat, să ţină pasul cu modificările din limba vorbită. Pe de altă parte, ortografia respectă normele din limba literară, iar limba literară nu se grăbeşte să accepte orice schimbare produsă în vorbire, ci le acceptă numai pe cele care la momentul respectiv şi-au probat capacitatea de a contribui la optimizarea limbii. Aceasta înseamnă că tendinţele manifestate într-o perioadă de timp pot deveni normă de rostire şi, de aici, de scriere în perioada următoare, dar e inutil să precizăm că nu orice tendinţă devine după un timp normă în limba literară. De aceea Sextil Puşcariu, comparînd ortografia cu rostirea, spunea că ortografia „se aseamănă cu un costum moştenit de la părinţi, care trebuie ajustat pe talia celor ce-l îmbracă"[1].

Rămînînd mereu în urma rostirii, ortografia va fi mai conservatoare, înregistrînd numai tendinţele care s-au impus, deci devenite norme. Şi nici n-ar putea fi altfel, dacă avem în vedere finalitatea pe care Timotei Cipariu o găsea ortografiei: rostul a toată ortografia este unitatea limbii. Graba de a accepta orice schimbare din vorbire ar aduce deservicii limbii, contribuind la destabilizarea ei.

Aşa stînd lucrurile, ortografia ajunge să păstreze în uz structuri grafice care nu mai au corespondent în rostire, devenind astfel tradiţională; de aceea principiul care ordonează ortografierea unor astfel de fapte de limbă se numeşte *tradiţional-istoric*. Uneori se pune semnul egalităţii între *principiul tradiţional-istoric* şi *principiul etimologic*, dar corespondenţa dintre cei doi termeni este numai parţială. Raportată la ortografia românească, denumirea *tradiţional-istoric* este mai adecvată, mai aproape de adevăr decît denumirea *etimologic*; acest principiu recomandă păstrarea în actualitate a unor norme vechi, care nu mai corespund cu pronunţarea, intrînd astfel în contradicţie cu principiul fundamental al ortografiei româneşti actuale, care recomandă să se scrie precum se rosteşte (în limba literară). Recomandarea de a se păstra norme de scriere mai vechi nu se face însă totdeauna pentru a trimite la etimonul cuvîntului.

Una dintre normele ortografice actuale prevede că formele pronumelui personal de pers. a III-a singular şi plural trebuie să se scrie *el, ei, ele*, prin raportare la care trebuie să se scrie şi *ea*, fără adăugarea lui **i** în faţa lui **e**, deşi în rostire acest */i/* apare. Explicaţia e pusă pe seama tradiţiei: aşa s-a scris totdeauna. Formele astfel rezultate sînt mai aproape de cele aşteptate ca fireşti din evoluţiile fonetice de la latină la română, cu */ĭ/ > /e/*[2], dar acesta este un aspect secundar; esenţial este faptul că în scrierea chirilică, folosită pînă în secolul al XIX-lea, **e** iniţial nota diftongul */ie/*, ca atare ar fi fost inutil să se scrie **i** în faţa lui **e**. Nu se poate aduce în discuţie caracterul etimologic al scrierii româneşti cu litere chirilice[3]. Cînd s-a trecut de la grafia chirilică la cea latină, s-a procedat doar la echivalarea literei chirilice cu cea latină, perpetuîndu-se corespondenţa dintre litera **e** şi diftongul */ĭe/*.

În condiţiile scrierii etimologice, pseudoetimologice sau pseudofonetice practicate pentru limba română în secolul al XIX-lea, faptul putea trece neobservat: nu era singura nepotrivire dintre scrierea şi pronunţarea cuvintelor. Cînd ortografia a început a fi considerată fonetică, anomalia e ieşit în evidenţă, dar pentru că era un fapt fixat de tradiţia grafică cu litere latine, continuatoare, în acest caz, a scrierii chirilice, direcţia urmată a rămas aceeaşi. Norma se aplica însă numai pentru pronumele personale *el, ei, ele, ea* şi pentru formele

---

[1] Sextil Puşcariu, *Limba română. Volumul I. Privire generală*, Fundaţia pentru Literatură şi Artă „Regele Carol II", Bucureşti, 1940, p. 98.

[2] Lat. *ĭlle > ellu*, prin faza *ĭllu*, apoi *el* etc. În secolul al XIX-lea se scria şi cu **u** final: *elu* sau *elŭ*.

[3] Cf. Al. Graur, *Mic tratat de ortografie*, ES, Bucureşti, 1974, p. 17: „textele vechi nu ne pot aduce argumente în favoarea unei scrieri etimologice, deoarece în orice caz scrierea lor diferă de orice sistem am folosi astăzi".

Scanned with OKEN Scanner

verbului *a fi: eşti, este, eram, erai* etc., pe cînd în cazul altor cuvinte, chiar moştenite din latină, s-a impus preiotarea lui */e-/: ieri* (< lat. *heri*), *ieşi* (< lat. *exire*), *iele*, care nu este altceva decît forma substantivată a pronumelui *ele* etc.

A apărut astfel o contradicţie asupra căreia au atras atenţia atît etimologiştii, cît şi fonetiştii: incoerenţa normei; fonetiştii pretindeau aplicarea normelor din rostire, deci scrierea peste tot cu **ie**, iar etimologiştii cereau să se scrie peste tot cu **e**, cum se scria în latină şi cum se scrie în limbile romanice occidentale.

Situaţia s-a complicat şi pentru că în secolul al XIX-lea, cînd aveau loc dezbateri furtunoase pe tema ortografiei, în limba română pătrundea un număr impresionant de neologisme, în primul rînd din limbile romanice occidentale sau din limba latină, unde **e** la început de cuvînt se pronunţa fără preiotare. Normele au admis că pronunţarea acestor cuvinte trebuie să fie ca în limba de origine, deci fără */i/* înaintea lui */e/* (*epopee, elan, idee* etc.), dar normele aveau aplicabilitate numai în rostirea literară şi în scrierea conformă cu această rostire, în timp ce la nivelul vorbirii curente procesul evolua fie în direcţia adaptării cvasigenerale a neologismelor la pronunţarea cu */ie-/*, fie în direcţia extinderii normei de pronunţare a neologismelor şi la cuvintele existente anterior[4]. La nivelul rostirii anomalia era tolerabilă, căci afecta numai calitatea rostirii, nu totdeauna şi nu de oricine observabilă. În scriere însă, lucrurile stăteau mai rău; scrierea cu **e** sau **ie**, nu totdeauna în acord cu pronunţarea, pretindea cunoaşterea normelor, bazate pe tradiţie. Selecţia formelor fiind de natură subiectivă, aceasta făcea din ortografie o „construcţie lingvistică erudită"[5] şi crea un handicap pentru necunoscători, care nu mai puteau scrie după cum pronunţau, trebuind să înveţe şi să reţină ortograme pentru care nu aveau explicaţii.

Problema se pune pentru numeroase alte neologisme care s-au adaptat pronunţării şi scrierii româneşti fie după aspectul lor scris din limba de origine (*gangster*), fie după cel oral (*lider, aisberg*), fie, în cazuri mai rare, în forme ciudate, cu neglijarea ambelor aspecte (*viteză, bazin*), dar, pentru că au apucat să se impună în forma respectivă, au rămas aşa[6].

În felul acesta însă ortografia devine factor conservator şi pentru rostire, pentru că deziderатul „ortografia urmează ortoepia" dezvoltă şi reversul său, prezent în afirmaţia „se citeşte precum se scrie". Faptul are o parte bună: prin scriere se învaţă pronunţarea cu */e/* sau cu */ĭe/*, îmbunătăţind calitatea pronunţării, care, la rîndul ei, poate duce la îmbunătăţirea ortografiei pentru vorbitorii de rînd. Dar are şi aspecte negative: în rostirea scenică apar frecvent pronunţări de tipul */el/, /este/, /era/* etc., preţioase, de unde s-au extins şi în vorbirea oamenilor amatori de rostiri cu pretenţia de a fi culte. Fenomenul n-ar deranja prea tare dacă n-ar avea urmări şi în ortografie, unde apar forme ca *epure, erta* etc., în totală contradicţie cu rostirea recomandată de normă, dar şi în contradicţie cu etimologia.

Pentru a evita o discuţie strict teoretică, ne-am referit la felul în care tradiţia a intervenit în normarea scrierii cu **e** sau cu **ie**[7], dar un principiu nu-şi poate justifica existenţa aplicîndu-se într-un singur caz. Prin comparaţie, normarea scrierii cu **e** şi **ie** s-a extins şi pentru scrierea lui **o**: în poziţie iniţială, diftongul */oa/* se pronunţă */ŭa/*, ca atare cuvinte ca *oală, oaspete, oameni* etc. nu respectă pronunţarea. Este adevărat că etimologia sprijină scrierea cu **o**, la originea cuvintelor citate fiind lat. *holla, hospĭtem, homĭnes*, dar pentru păstrarea scrierii cu **o** se poate invoca mai curînd morfologia decît etimologia, principiul morfologic recomandînd scrierea diftongului */oa/* cînd alternează cu */o/*: *oală – olicică, oaspete – ospeţie, oameni – omenie, oară – ori* etc., ca şi în cazul lui */e/ ~ /ea/*, iar */ie/ ~ /ia/* (*deluşor – deal*, dar *pietriş – piatră*).

---

[4] Vezi supra, 2.2.2.4.

[5] Flora Şuteu, *Influenţa ortografiei asupra pronunţării literare româneşti*, EA, Bucureşti, 1976, p. 224.

[6] Vezi discuţia despre adaptarea neologismelor; supra, 2.1.2, 2.2.2.5., 2.2.2.6.

[7] Putem adăuga aici şi scrierea numelui *Nicolae*, căruia îi corespunde pronunţarea */nicola-ie/*, de la care s-a ajuns la */nico-lai/, /nicu-lai/, /necu-lai/*, forme pe care le întîlnim şi în scriere, pentru că aşa şi le scriu purtătorii.

inv. 183033

Scanned with OKEN Scanner

O particularitate a limbii române vorbite este evitarea frecventă a hiatului din interiorul cuvintelor prin epenteza semivocalelor */ĭ/* sau */ŭ/*[8], datorită coarticulării, iar rezultatul este apariţia unor aşa-numiţi pseudodiftongi. Fenomenul este evident în neologisme, unde este evitat în scris de cunoscătorii normelor, dar în vorbire apare destul de frecvent (vezi supra, 2.2.2.5.). Dar hiaturi apar şi în cuvinte mai vechi (*aur, laud, fiinţă, priinţă*), vocala a doua fiind însoţită de un timbru semivocalic care este fie anticiparea timbrului vocalei respective (*aŭur*), fie prelungirea timbrului vocalei anterioare (*fiĭinţă*). Fenomenul se produce şi în cazul formelor flexionare: *vie, scrie, ştie; via, scria, ştia* prezintă în scris numai cîte un **i**, deşi în vorbire apare şi un */i/* semivocalic, rezultat din prelungirea timbrului primei vocale a hiatului în primul timp al articulării celei de a doua vocale (*viĭe, ştiĭa* etc.); *lua, continua; luăm, continuăm; luînd, continuînd; respectuos, onctuos* prezintă în scris cîte un singur **u**, deşi în rostire apare şi un */u/* semivocalic, rezultat al păstrării timbrului primei vocale a hiatului în primul moment al articulării celei de a doua vocale (*luŭa, continuŭnd, respectuŭos*).

Dacă în pronunţare aceşti pseudodiftongi sînt mai mult sau mai puţin evidenţi, în scriere trebuie să fie evitaţi.

Tradiţia actualizează şi un alt aspect al scrisului, cel sentimental, care n-ar avea ce căuta în ortografie, oficială, rece, distantă. În 1904, Titu Maiorescu, după ce pledase în *Raportul* său privind revizuirea ortografiei pentru redarea sunetului */î/* prin litera **î** şi, numai ca excepţie, după **c** şi **g**, prin **â**, propunea, ca excepţie importantă, scrierea lui */î/* prin **â** în cuvîntul *român* şi în derivatele lui, motivînd: „Cu acest mod de scriere s-a identificat românimea de la renaşterea ei modernă încoace, el este introdus în oficialitatea Regatului nostru independent pe toate monedele, pe toate inscripţiile, pe toate pecetiile. Prin urmare nu se poate schimba“[9]. Evoluţiile ulterioare aveau să-i dea dreptate lui Maiorescu: după ce în 1953 litera **â** a fost scoasă din alfabetul limbii române, în 1965 se produce o reîntoarcere la soluţia propusă de Maiorescu în 1904, argumentele, chiar nemărturisite, fiind aceleaşi.

Subiectivitatea selectării soluţiei pe care o impune tradiţia este în afară de orice discuţie. Dar cea mai subiectivă soluţie impusă cu invocarea tradiţiei este ortografierea formelor verbului *a fi: sînt, sîntem, sînteti* şi *sunt, suntem, sunteţi*. În 1993 Academia Română a hotărît eliminarea formelor *sînt, sîntem, sînteţi*, impuse prin reforma ortografică din 1953, şi *revenirea* la formele *sunt, suntem, sunteţi*, „în conformitate cu hotărîrile adoptate de Academia Română înainte de 1948“ (ÎO$_{1995}$, p. 7), deci pe baza unei tradiţii întrerupte de reforma din 1953. Dar la 1953 formele *sînt, sîntem, sînteţi* se impuneau „potrivit cu scrierea tradiţională şi cu rostirea populară“[10], formele *sunt, suntem, sunteţi* fiind considerate nonconforme cu spiritul şi cu tradiţiile limbii române[11].

Păstrarea în scris a articolului enclitic *-l este susţinută de* principiul morfologic, dar tradiţia are şi ea un cuvînt de spus. Este adevărat că renunţarea la marcarea lui în scris ar putea însemna economie de hîrtie, cerneală şi timp, cum afirma Al. Graur, dar totodată ar crea numeroase dificultăţi la parcurgerea textelor vechi, unde acesta apare, de aceea continuă să fie folosit.

Tradiţia nu e de neglijat nici în cazul scrierii unor cuvinte care par a se scrie după cum se pronunţă. În procesul vorbirii, sunetele se coarticulează, făcînd să treacă trăsături ale unui sunet asupra celui învecinat. Cel mai frecvent se produce sonorizarea sau afonizarea consoanelor, dar în scris fenomenul nu este marcat. Conform tradiţiei continuăm să scriem

---

[8] Vezi, mai sus, discuţia privind situaţia lui */e/* iniţial şi la început de silabă.

[9] Titu Maiorescu, *Revizuirea ortografiei. Raport înfăţişat Academiei Române în numele secţiunii literare în sesiunea generală de la 1904*, în Idem, *Critice, 1966–1907*, ediţie completă, vol. al II-lea, Bucureşti, 1915, p. 157.

[10] *Mic dicţionar ortografic*, ediţia a II-a, Bucureşti, 1954, p. 41.

[11] Pentru discuţii extinse, a se vedea supra, 1.5.1.

Scanned with OKEN Scanner

absent, obţin, subţire, frecvent, consecvent, ca şi cum sunetele ar fi pronunţate izolat, dar în realitate pronunţăm */apsent/, /opţin/, /fregvent/, /consegvent/*, iar scrierea acestor cuvinte după pronunţare este considerată greşeală de ortografie.

Tradiţia intervine şi în impunerea unei anumite forme pentru cuvintele compuse. Numeralele *douăzeci, treizeci* etc. şi *două sute, cinci sute, trei mii* au aceeaşi structură, dar se scriu diferit pentru că aşa s-a fixat prin tradiţie, chiar dacă pentru scrierea diferită se poate invoca şi o particularitate sintactică: la singular, *sută, mie* se asociază obligatoriu cu numeralul *o*, ceea ce nu e posibil în cazul lui *zece*[12].

Ortografierea numelor de persoane, fie ele nume de botez sau de familie, a ţinut totdeauna seama atît de varianta oficială a acestora, cît şi de dorinţa purtătorilor, care dispun de posibilitatea de a-şi schimba numele[13]. Chiar şi ortografia din 1953, cu toată rigiditatea ei, a trebuit să se limiteze la a fi hortativă, nu imperativă, consfinţind acest drept[14]: „Numele de persoană româneşti se redau aşa cum sînt scrise de purtătorii lor" (ÎO$_{1965}$, p. 32). Motivul era şi continuă să fie posibilitatea creării de confuzii între nume prin schimbarea unei singure litere. În felul acesta s-a păstrat ortografia numelor care nu mai erau conforme cu normele aplicabile din 1953. Numele de persoane au putut fi mereu modificate în structura lor mai ales cînd aveau statut de pseudonime; Barbu Ştefănescu-Delavrancea a semnat în mai multe feluri, dintre cele care interesează aici fiind *de la Vrancea, De la Vrancea, dela Vrancea, della Vrancea, Della Vrancea,* care au premers forma cu care este astăzi cunoscut.

Tot după tradiţie, prescurtarea numelor de persoane se practică numai pentru numele de botez[15], nu şi pentru numele de familie, care oferă mult mai multe şanse pentru identificarea purtătorului. Numele lui Ion Marin poate fi prescurtat *I. Marin* sau *Marin I.*, dacă *Marin* este nume de familie. Prescurtarea *M. Ion* sau *Ion M.* conduce la numele de familie *Ion.*

Prescurtarea se poate realiza în două moduri: fie se foloseşte litera iniţială a numelui, fie se folosesc literele iniţiale ale numelui. În general, se evită ca grupul de litere să se termine în vocală; numele *Gheorghe* se prescurtează fie, cel mai obişnuit, *Gh.*, fie *G.*, nu şi *Ghe.*, iar *George* numai *G.*, nu şi *Ge.* Posibilele confuzii pe care le poate provoca prescurtarea numelui intră în riscul utilizatorului. Poate de aceea uneori se practică adăugarea unui grup de litere de la finalul numelui de botez.

---

[12] *Milion, miliard* etc., neologisme, au preluat modelul de la *sută, mie.*

[13] Ion Agîrbiceanu şi-a scris numele întîi cu *î*, conform normelor din Transilvania, unde şi-a început activitatea. După unirea Transilvaniei cu România, a iscălit *Agârbiceanu,* conform normelor din 1904, iar după 1953 va reveni la forma iniţială, *Agîrbiceanu.*

[14] Acest drept nu trebuie luat la modul absolut, în sensul că fiecare să-şi poată scrie numele după cum crede; de fiecare dată s-a recomandat ca numele de persoană să se scrie cu respectarea pronunţării şi a ortografiei limbii române, din cauza tentaţiei de a prelua dacă nu nume străine, măcar ortografierea străină.

[15] Nu avem în vedere pseudonimele sau prescurtările cu acelaşi regim; Panait Istrati a semnat cu numele său întreg, dar şi *P. Istrati, Brăila P. Istrati, P. I. Delabrăila, I. de la Brăila, P. Istr., M. S., Andrei Scutaru.*

Scanned with OKEN Scanner

2.7. *Principiul simbolic*

Există în limbă cuvinte care în anumite contexte dezvoltă semnificaţii aparte. Spunem că în astfel de situaţii cuvintele ridică semnificatul la rang de simbol. Pentru a marca astfel de actualizări semantice ale cuvintelor şi a le deosebi de semnificaţiile curente, comune, se face apel la un procedeu grafic, scrierea cuvintelor respective cu iniţială majusculă[1]. Recomandată de principiul simbolic al ortografiei, această scriere lărgeşte aria de folosire a majusculei la iniţiala cuvintelor după principiile gramaticii, cum ar fi scrierea numelor proprii, a cuvintelor de la începutul enunţurilor etc.

Atragem atenţia asupra caracterului relativ al opoziţiei dintre numele comune şi cele proprii, mai ales atunci cînd acelaşi cuvînt se află în circulaţie cu ambele valori, valoarea simbolică fiind mai mult sau mai puţin evidentă. În enunţul *Aseară era lună* avem un nume comun, dar în *Astronauţii au ajuns de mult pe Lună* acelaşi cuvînt a devenit nume propriu, acum fiind numele unui corp ceresc, un nume ce dă individualitate obiectului denumit. La fel stau lucrurile cu *Am luptat pentru pămînt* şi *Trăim pe Pămînt;* în primul caz este numele unei materii, în al doilea este numele planetei, *Pămînt*. Statutul de nume propriu în ambele cazuri este verificabil prin posibilitatea substituirii prin denumirile ştiinţifice *Selena* şi *Terra*.

Un nume comun poate deveni nume propriu denumind o instituţie; corect este *Lucrez la radio*, dacă semnificaţia este „repar aparatul de radio", dar *Lucrez la Radio*, dacă semnificaţia este „îmi desfăşor activitatea la (instituţia care se cheamă) Radio".

Aplicarea cea mai consecventă a principiului simbolic se face în studiile teologice sau cărţile de cult; orice cuvînt prin care se face trimitere la divinitate se scrie cu majusculă, chiar dacă în alte situaţii acelaşi cuvînt se scrie cu literă mică. Dăm cîteva exemple din *Biblie*: „Tu eşti *Fiul Meu*, astăzi *Te*-am născut" (Evrei, 5.5); „Orişicui va vorbi împotriva *Fiului* omului i se va ierta; dar oricui va huli împotriva *Duhului Sfînt* nu i se va ierta" (Luca, 12.10); „Căci *Tu* eşti *Stînca* mea, *Cetăţuia* mea şi, pentru *Numele Tău*, mă vei povăţui" (Psalmi, 18.1,2).

Cu inspiraţie de aici, Arghezi va scrie „Era, şopteşte *Cartea,* la început *Cuvîntul*" (*Nici o silabă-ntreagă*), unde *Cartea* este *Cartea Sfîntă, Biblia*, iar *Cuvîntul* este *Logos*, *Cuvîntul Dumnezeiesc,* cu putere creatoare. Faptul că acelaşi poet foloseşte cu valoare de simbol şi cuvîntul *om*, pe care îl scrie cu literă mică („Şi, în sfîrşit, urmaşul lui Prometeu, *el omul*/ A prins şi taina mare, a tainelor, atomul" – *Cel ce gîndeşte singur*), se explică tocmai prin preocuparea poetului de a-l raporta la condiţia lui de muritor, dincolo de toate calităţile sale.

Nu e de mirare că primii care exploatează valenţele simbolurilor şi la care vom găsi exemple de aplicare a principiului simbolic al ortografiei sînt scriitorii. Găsim, astfel, la Macedonski: „De mic *Fatalitatea* în cartea ei m-a scris" (*Accente intime*); „Prin ochiul *Omenirei* la inime transcris" (*Ibidem*); „cerească *Poezie*/ Îmi surîdea voioasă şezînd pe-un negru mal" (*Noaptea de septembrie*); „Eram senin şi vesel şi *Orient* şi-*Apus*" (*Ibidem*), formule care nu miră, dată fiind orientarea simbolistă, cel puţin la modul teoretic, a autorului. Dar procedeul apare nu numai la simbolişti, căci îl foloseşte şi Al. Philippide: „M-atîrn de tine, *Poezie,*/ Ca un copil de poala mumii" (*M-atîrn de tine, Poezie*[2]).

Aplicarea principiului simbolic nu este însă apanajul poeţilor, care au exploatat poate cel mai mult virtuţile grafice ale cuvintelor[3], ci fapte ordonate de acest principiu apar aproape oriunde. Alături de *Orient* şi *Apus* de la Macedonski, la care putem adăuga şi „ce-au voit acel

---

[1] Procedeul aparţine exclusiv comunicării scrise. Enunţul scris *Ion e Om* are corespondent în exprimarea orală enunţul *Ion e om cu o mare*.

[2] Felul în care este scris titlul poeziei în *Cuprins* (*M-atîrn de tine, poezie*) trebuie pus pe seama unei greşeli de tipar: în text, autorul scrie *Poezie*, iar titlurile în interiorul volumului *Poezii*, EL, Bucureşti, 1962, sînt scrise cu majuscule.

[3] Azi ar putea fi depăşiţi de grafica publicitară.

Scanned with OKEN Scanner

Apus" de la Mihai Eminescu (*Scrisoarea III*), se poate cita un text din „Adevărul" (9 august 1999, p. 1): „E limpede că *Westul* nu crede în posibilităţile de relansare a României"[4]. Se justifică astfel prevederea din IO_{1995} conform căreia numele punctelor cardinale se scriu cu majusculă cînd desemnează un spaţiu, având rol de toponime (§ 161).

De mult timp, în locul numelui ţării noastre, România, se foloseşte şi *Ţară*, scris totdeauna cu majusculă: „Publicarea se face în lipsa poetului din *Ţară*" (Titu Maiorescu, prefaţă la Mihail Eminescu, *Poesii*, 1884). Dacă pentru 1884 s-ar putea accepta că numele *România* încă nu se impusese definitiv, deşi din 1881 România devenise regat, românii din afara graniţelor continuă să spună şi azi *Ţară* în loc de *România*, poate pentru a delimita spaţiul ţării, al statului, de cel al *României*, ca spaţiu spiritual al colectivităţii românilor[5], căruia ei îi aparţin oricum, dar trăind cu dorul de *Ţară*. Aşa spun şi românii din Ucraina: „tot mai mulţi tineri au mers la studii în universităţi din *Ţară*" („Arcaşul", Cernăuţi, iunie 2000, p. 11), ca şi cei din Republica Moldova: „Cultura comunicării şi a gîndirii multor basarabeni este destul de scăzută în comparaţie cu românii din *Tară*" (Vasile Botnarciuc, în *Limbaje şi comunicare*, VI_1, Suceava, 2003, p. 219); „mă adresez astăzi, în ziua în care am fost condamnat la moarte pentru participarea mea în Mişcarea de Eliberare Naţională din Basarabia, către *poporul meu*, către *Poporul Român din Basarabia şi din Ţară*" (*Mesajul lui Ilie Ilaşcu către poporul român în ziua condamnării sale la moarte*).

În situaţie similară se află şi alte apelative care ajung să denumească, simbolic, anumite spaţii, cu aceeaşi valoare de toponim: „o mică lume interioară care să reproducă la scară redusă marea lume de *Afară*, în care într-o bună zi vă veţi relua locurile" (Ken Kesey, *Zbor deasupra unui cuib de cuci*, traducere de Marcel Corniş-Pop, Polirom, Iaşi, 2005, p. 78); „Ţara de *Niciunde*" („Pro domo", revistă editată de elevii Liceului Pedagogic „Costache Negri" Galaţi, nr. 21, aprilie 2002).

Alteori, un apelativ poate ajunge să înlocuiască numele unei persoane, care devine cunoscută, individualizată numai prin apelativul respectiv, care dobîndeşte statut de nume propriu, tocmai pentru că numele a devenit simbol: „cam în acest punct *Sora Şefă* îl reduce [pe doctor] de obicei la tăcere" (Ken Kesey, *op. cit.*, p. 78).

Cu majusculă se scriu şi numele unor evenimente istorice care, marcînd evoluţia colectivităţilor umane, au căpătat valoare de simbol: *Renaşterea, Reforma*, ca mişcări sociale, culturale, politice, au schimbat cursul evenimentelor istorice, de aceea se scriu cu majusculă, ca şi *Comuna* (*din Paris*). Pe plan mai apropiat, se află *Unirea* (principatelor române de la 1859), *Marea Unire* (de la 1918[6]). Vom adăuga aici datele istorice cu valoare de simbol în viaţa colectivităţilor umane, cum sînt pentru români *24 Ianuarie, 1 Decembrie* în cazul în care fac referire la evenimente ca cele amintite mai sus. Cînd trimit însă la datele curente din calendar, se foloseşte litera mică.

In formulele de adresare din actele oficiale se foloseşte tot majuscula: *Domnule Ministru* (*Preşedinte, Primar, Director* etc.), chiar dacă numele folosite sînt comune, nu proprii. In relaţiile publice trebuie să se manifeste o atitudine reverenţioasă, de respect reciproc între persoanele implicate. Scrisoarea respectivă este adresată unei persoane oficiale, care la momentul respectiv ocupă acea funcţie, ca atare se afişează respectul faţă de funcţia respectivă, nu faţă de persoana care ocupă acea funcţie la momentul respectiv, obligînd la o atitudine similară din partea acesteia. Opţiunea pentru majusculă sau pentru minusculă este în funcţie de atitudinea celui ce scrie faţă de receptorul mesajului.

---

[4] E de observat şi scrierea cuvîntului cu *w*, neconformă cu normele ortografice actuale ale limbii române actuale, pentru a accentua apartenenţa la un spaţiu străin de spaţiul românesc.

[5] Titlul poeziei *Deşteptarea României* a lui Vasile Alecsandri se scrie cu majusculă tot conform principiului simbolic: chemarea era adresată *românimii*, nu formaţiei lor statale. Derivatul colectiv *românie* „românime" a existat în circulaţie.

[6] Vezi titlul lucrării lui Mircea Muşat şi Ion Ardelean, *România după Marea Unire*, ESE, Bucureşti, 1988.

Scanned with OKEN Scanner

Prin extrapolare, modul de adresare se extinde şi în documente particulare, în formulele de adresare din stilul epistolar: *Domnule Profesor (Diriginte), Doamnă Învăţătoare* etc., în cazul existenţei unor relaţii mai strînse sau al unei atitudini deosebite între protagonişti. Folosirea majusculei probează tocmai prezenţa acestei atitudini sau a respectului deosebit faţă de cel căruia i se adresează.

Pronumele de reverenţă şi locuţiunile pronominale de tipul *Alteţa Sa*[7], *Excelenţa Sa, Înălţimea Voastră, Maiestatea Sa, Sanctitatea Sa, Măria Ta, Luminăţia Voastră, Sfinţia Ta, Cuvioşia Sa* etc., la unele adăugîndu-se şi derivate cu *prea-*, se vor scrie totdeauna cu majusculă, însemn al statutului social al funcţiei. De altfel, şi substantivele se scriu tot cu majusculă: *M-am întîlnit cu Preasfinţitul; Bun venit, Alteţă!*

Se înţelege de aici că principiul simbolic îndreptăţeşte scrierea cu majusculă ori de cîte ori cuvîntul ortografiat astfel este întrebuinţat cu valoare de simbol. Aşa se întîmplă, de exemplu, în cazul urărilor, oricare dintre cuvinte putînd fi ortografiat cu majusculă. Zelul prea mare trebuie să fie însă temperat de considerente estetice: un număr prea mare de cuvinte scrise cu majusculă, înşirate unul după altul, poate crea o impresie neplăcută, prin neobişnuitul situaţiei.

[7] DOOM recomandă să se scrie *Alteţa sa, Excelenţa sa* etc., dar am crezut totdeauna că reverenţa impune scrierea ambelor cuvinte din serie cu majusculă.

Scanned with OKEN Scanner

Postfață

Într-un interviu acordat ziarului „Gândul", cu ocazia apariției noii ediții a *Gramaticii limbii române*, interviu publicat pe 23 februarie 2006, Eugen Simion, președintele Academiei Române, afirma că „chestiunea cu **î** din **i** și **â** din **a** este veche de 15 ani[1]. Iată că nici pînă acum, după 15 ani, societatea românească nu acceptă în totalitate *regulile impuse de Academie* (s.n.)". La observația ziaristei Melania Mandas Vergu cum că, dacă reglementările Academiei „nu ajung la marele public prin mass-media, n-am făcut nimic. Vorbim iarăși despre Academie ca despre un turn de fildeș și marea masă care mișună pe lîngă", președintele Academiei a schimbat vorba[2], aducînd în discuție o remarcabilă realizare a Academiei Române, tipărirea *Bibliei Vulgata*, tradusă de Petru Pavel Aron între 1760–1761 și rămasă pînă acum în manuscris.

De pe poziția de președinte al Academiei Române, Eugen Simion ar putea avea dreptate. Sub conducerea Domniei Sale Academia Română a făcut mari eforturi pentru a determina din partea instituțiilor din România și a tuturor reprezentanților culturii românești o atitudine „în favoarea respectării, în toate producțiile cu caracter public, a normelor de scriere cu **â** din **a** și, respectiv, cu **î** din **i** și cu **sunt** în condițiile stabilite prin normele academice actuale"[3], invocînd, printre altele, și faptul că „o dublă ortografie este dovadă de neseriozitate într-o cultură națională".

Între timp, în 2005, apăruse și ediția a doua a *Dicționarului ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române* (DOOM^2), în care „s-au operat pe tacit modificările impuse de Hotărîrea Academiei Române" (p. XIII) din 1993, privitoare la scrierea cu **â, î** și **sunt**. Declarîndu-l „expresia unei noi generații" (p. XIV) și, drept urmare, „aproape o lucrare nouă" (p. XV), se spera, și încă se speră, să fie acceptat, tot tacit, de marele public, mai ales că, „recunoscînd necesitatea unei anumite stabilități a normelor limbii literare, și în primul rînd a celor ortografice, recomandările din versiunea de față [DOOM^2] urmează, în esență, normele DOOM^1" (p. XII–XIII). Mai exact, „nu e vorba, în prezenta ediție, de schimbarea unor norme generale, ci numai de modificări punctuale sau, cel mult, de schimbarea ordinii de preferință în aplicarea unor reguli" (p. XIII).

Efectul a fost, cel puțin pînă în acest moment, departe de cel scontat, meritele incontestabile ale DOOM^2 fiind puse în umbră de modalitatea de rezolvare a conflictului dintre **î** și **â, sînt** și **sunt**, la care s-au adăugat și altele insuficient argumentate[4]. Nu ne propunem să facem acum o analiză a DOOM^2, chiar dacă unele puncte de vedere afirmate de noi în cuprinsul lucrării își găsesc aici confirmarea; lucrarea rezolvă numeroase probleme și deschide noi dispute, ceea ce

---

[1] De fapt, chestiunea este cu mult mai veche, din 1904, cînd în disputa dintre literele care notau vocala /ɨ/ mai rămîneau doar **â** și **î**.

[2] Poate modul brutal de a pune problema, situînd Academia în afara societății, a determinat, la modul elegant, refuzul răspunsului.

[3] *Apelul lansat de Academia Română în legătură cu folosirea corectă a literelor â și î.*

[4] Vezi N. C. Munteanu, *Vorbiți românește?*, în „Formula AS", nr. 708 (martie 2006), p. 2: „Reformele ortografice postrevoluționare au păcătuit, așadar, și prima și a doua, prin inconsecvență față de spiritul limbii. Prima dată era invocată o perioadă edenică a culturii române [...]. Limba română vorbită și scrisă era o limbă flexibilă, armonioasă, care desțelenea resturile păgubitoarelor curente puriste și latiniste din secolul al XIX-lea. Era un proces firesc, pe care nimeni nu l-a impus cu anasîna. În 1993, Academia și-a furat singură căciula lui **î** și a pus-o la **â**. Există și acum oameni de cea mai bună calitate intelectuală care scriu conform normelor anterioare acestei reforme, doar pentru că înțeleg că legile limbii nu pot fi dictate dintr-un birou [...].

După asemenea reforme, care fie invocă motive istorice și, în cele din urmă, politice, fie țin cont de criteriul cantității, stabilind că greșeala cea mai frecventă devine normă a limbii, nu e de mirare că sentimentul profesorilor și al elevilor nu poate fi decît acela că, mai devreme sau mai tîrziu, greșelile de azi vor deveni mîine normele unei limbi corecte."

Scanned with OKEN Scanner

nu e obligatoriu rău: fiind într-o continuă schimbare, pentru a-şi ameliora performanţele în armonizare dintre ce şi cum se spune, limba poate să aleagă căi nebănuite la un moment dat.

Trebuie să ne oprim însă, fie şi din treacăt, asupra obiectului pe care DOOM[2] şi-l propune: „prezentarea şi aplicarea detaliată şi coerentă la cuvintele limbii române a regulilor ortografiei (scrierii corecte) oficiale actuale şi a normelor de ortoepie (pronunţare corectă) şi de morfologie (privind schimbarea formei cuvintelor pentru marcarea valorilor gramaticale) consacrate, în cea mai mare parte, prin uzul literar – care este aspectul cel mai îngrijit al limbii române" (p. XI). Acesta vine în contradicţie cu „*adaptarea normei academice la uzul actual al «generaţiei medii de intelectuali* (s.n.) din Bucureşti» în care se materializează nu numai pronunţarea literară sau exemplară a limbii române actuale [...], ci limba literară în general" (p. XIII). Conceptul *generaţie medie de intelectuali* este nebulos în privinţa reprezentării limbii române exemplare, iar o bună parte a reprezentanţilor acestei generaţii din mass-media nu poate fi avută în vedere, cum însuşi preşedintele Academiei o spune în *Cuvînt-înainte* la DOOM[2]; limba lor „nu este totdeauna armonioasă, corectă, *frumoasă* («frumoasă» ca atribut al exactităţii şi al capacităţii de a nuanţa). Este suficient să asculţi într-o seară vedetele de la TV pentru a-ţi da seama cu cîtă graţie «jupoaie» bietele noastre cuvinte şi cît de anapoda plasează ele accentul în interiorul unui termen oarecare..." (p. X). Acest mod de a folosi limba nu poate fi ignorat, căci, din nefericire, există, dar nu poate fi luat în consideraţie ca manifestare a limbii exemplare, căci aceasta ar însemna coborîrea sub un nivel nepermis şi abandonarea conceptului de limbă standard, exemplară. Şi aşa limba acestor vedete, necontracarată, tinde să devină etalon de limbă română pentru cei care-şi fac cultura din astfel de emisiuni[5].

Pe astfel de observaţii se bazează opiniile că ortografia, ca şi ortoepia, nu trebuie schimbată, ci trebuie respectată. Am pledat pe parcursul lucrării noastre pentru schimbări în ortografie, atunci cînd şi în măsura în care sînt necesare, pentru punerea de acord a scrisului cu rostirea îngrijită, pentru ca astfel scrierea să devină mai lesnicioasă. Neîndoielnic, orice schimbare din ortografie complică, pentru început, lucrurile; deprinderile ortografice se formează din şcoala primară, o dată cu respectul pentru propria-ţi vorbire, care trebuie să te reprezinte şi nu e deloc uşor de schimbat astfel de deprinderi. De aceea nici nu se recomandă ca ortografia să se schimbe la intervale prea mici. Şi consfătuirea le la Iaşi, din 1991, pe tema *Ortografia limbii române – trecut, prezent, viitor*, aprecia că în ortografia românească sînt necesare schimbări, pe unele nominalizîndu-le. Numai că modalitatea de rezolvare a problemelor ortografiei trebuia continuată aşa cum a început în 1991, de pe poziţii democratice.

Pentru ortografierea unui cuvînt sau a altuia, într-un fel sau în altul, se pot invoca argumente dintre cele mai felurite, fie ele lingvistice sau extralingvistice, sau se poate invoca pur şi simplu fixarea cuvîntului în acea formă, chiar dacă e greşită. Ca atare, este mai puţin important dacă forma recomandată este *sunt*, fals etimologică[6], după cum de mult s-a demonstrat, şi în contradicţie cu forma prezentă în rostire, sau *sînt*, prezentă în textele româneşti vechi şi în vorbirea populară. Ortografia va fixa în timp şi forma din rostire, din rostirea îngrijită, aşa cum s-a întîmplat şi înainte de 1953, cînd *sunt* caracteriza vorbirea cultă, opunînd-o celei populare. În cazul lui î şi â lucrurile sînt însă mult mai complicate, fapt dovedit chiar de DOOM[2], care citează DEX (de fapt, MDA) pentru scrierea greşită a cuvîntului *capântortură*[7], care trebuia scris cu î, deoarece e cuvînt compus.

Pentru că am vorbit despre spiritul democratic care trebuie să ducă la impunerea unei anume ortografii şi, pe de altă parte, despre starea precară a limbii folosite de unele persoane, mai

---

[5] Vezi N. C. Munteanu, *art. cit.*: „În curînd vom vorbi ca gigeii, miticii şi nicoletele de pe ecranele televizoarelor".

[6] Vezi Mioara Avram, *Aspecte controversate ale normelor ortografice ale limbii române*, în LR, 1983, nr.1, p.11: „un caz, desigur, nu unic – de consacrare a unei foste greşeli, nu, cum îşi închipuie actualii partizani, un act de dreptate etimologică".

[7] Calculatorul nu taxează ca greşită această scriere a cuvîntului; aşadar, e de aşteptat ca cea mai mare parte a celor care nu au un nivel peste medie a pregătirii să scrie cuvîntul cu â.

Scanned with OKEN Scanner

ales de cele caracterizate cîndva „umflate de pretenţii şi vrednice de jale", e necesar să precizăm că spiritul democratic în stabilirea ortografiei presupune nu numai dreptul fiecăruia de a-şi spune cuvîntul, ci, mai ales, dreptul limbii de a-şi impune formele optime, chiar dacă nu rareori formele scîlciate par a ieşi învingătoare. E numai o chestiune de moment, căci în lupta cu timpul numai ceea ce e într-adevăr frumos va rezista.

S-a atras mereu atenţia că ortografia este convenţională, în sensul că este rezultatul unei convenţii între oamenii chemaţi să stabilească normele ortografice. Concepută ca „o disciplină ştiinţifică [...], un ansamblu coerent de reguli a căror prezenţă se justifică atît prin structura internă a ansamblului, cît şi prin realitatea obiectivă la care aceste reguli se referă [...], absenţa unei reguli fiind o caracteristică structurală a sistemului"[8], ortografia reclamă confruntarea punctelor de vedere asupra funcţionării limbii, armonizarea acestora în măsura în care e posibil sau acceptarea punctului de vedere cel mai bine argumentat, împărtăşit de cei mai mulţi cunoscători în domeniu, aşa cum s-a întîmplat în cazul reformelor ortografice din 1904, din 1932 şi chiar din 1953. Acest punct de vedere trebuie să fie al Academiei, trebuie să fie legiferat de Academie, *impus* ***prin*** *Academie*, în calitate de cel mai înalt for ştiinţific, care ia în consideraţie consensul cercetătorilor din domeniul limbii, iar *nu* ***de*** *Academie*, ca un for dictatorial. Faptul că principiile care au stat la baza noii ediţii a DOOM „au fost aduse la cunoştinţa publică prin comunicări în cadrul unei sesiuni ştiinţifice a Institutului de Lingvistică din Bucureşti şi a două colocvii ale Catedrei de limba română a Facultăţii de Litere din Universitatea Bucureşti, printr-o conferinţă la Academia Română, precum şi într-o revistă destinată învăţămîntului, şi s-au bucurat de acordul multor specialişti" (DOOM^2, p. XIV) nu schimbă fundamental lucrurile. Ortografia rămîne tot *impusă*, cu explicaţiile necesare, pentru cei ce vor să le asculte şi să le împărtăşească; ceilalţi nu contează. Spiritul democratic a fost îngenuncheat.

Nimeni nu poate garanta că, respectîndu-se spiritul democratic, problemele vor fi rezolvate definitiv. Chiar şi în acest caz e posibil să apară după o vreme contradicţii în privinţa unor aspecte punctuale, care-şi vor cere rezolvarea, important fiind că pentru momentul respectiv a fost aleasă soluţia optimă.

Faptul că lucrarea de faţă respectă normele ortografice din 1965, cu uşoarele modificări din 1982, nu trebuie interpretat ca aparţinînd spiritului de frondă. De altfel, lucrarea a fost concepută şi, în liniile ei mari, încheiată înainte să apară DOOM^2. Cei ce vor avea răbdarea să o parcurgă vor constata că intenţia nu este de a condamna ortografia impusă de Academie în 1993, ci de a pune în discuţie numeroase probleme care la 1982 rămăseseră nerezolvate, unele dintre acestea găsindu-şi rezolvarea în DOOM^2. Dacă am optat pentru publicarea ei e pentru că numeroase aspecte rămîn din nou nerezolvate, unele fiind încă mai complicate decît la 1982. Publicăm deci lucrarea noastră cu speranţa că vom contribui la repunerea în discuţie a reformării ortografiei române.

Avem însă credinţa că o adevărată reformă a ortografiei se poate face nu prin impunerea punctului de vedere al Academiei şi neluarea în seamă a lingviştilor sau a altor slujitori ai limbii române, ci, rememorînd implicarea intelectualităţii în reformele din 1904 şi 1932, prin angajarea unei opinii intelectuale cît mai largi. Altfel va trebui să ne reamintim de opinia lui Sextil Puşcariu, atît de mult folosit pentru reintroducerea lui **â**, despre modul cum a reacţionat Academia[9], ca şi de părerea aceluiaşi în legătură cu faptul că, neţinînd seama de evoluţia limbii şi de părerile specialiştilor în domeniu, Academia va trebui să facă din nou concesii[10]. Numai în aceste condiţii se va putea lua în calcul şi modul în care scriitorii scriu şi doresc să scrie în limba română şi

---

[8] E. Vasiliu, *Aspecte ale raportului ortografie – ortoepie în româna actuală (Reguli ortografice care nu există)*, în LL, 1978, nr. 2, p. 202–204.

[9] Vezi Sextil Puşcariu, *Proiect de reformă a ortografiei române*, în „Analele Academiei Române", tom XLIX; în Idem, *Cercetări şi studii*, Editura Minerva, Bucureşti, 1974, p. 307.

[10] Idem, *Ortografia revizuită a Academiei Române (scrisoare către d. Ioan Bogdan)*, în „Convorbiri literare", 1904, nr.11, în Idem, *Cercetări şi studii*, Editura Minerva, Bucureşti, 1974, p.7: „... ca toate compromisele Academiei, va avea şi acesta o urmare bună: că nu va fi urmat de nimeni, aşa încît peste cîţiva ani Academia va trebui să facă iarăşi concesiuni uzului pentru ca să nu se mai compromită".

Scanned with OKEN Scanner

măsura în care factorul estetic poate fi implicat în grafia şi vorbirea limbii române[11], de care nimeni nu-şi poate permite să nu ţină seama.

În sfîrşit, iar aceasta ar trebui să aibă o mare greutate în hotărîrea ce se va lua, fiind un act de adevărat patriotism, ortografia, ca şi ortoepia limbii române, nu e şi nici nu mai poate fi apanajul exclusiv al românilor din interiorul statului România, ci al tuturor românilor, de pe toate meridianele şi paralelele globului pămîntesc, dar în primul rînd din Republica Moldova, Ucraina şi alte ţări învecinate, al căror acces la cultura şi civilizaţia românească e condiţionat şi de ortografie. Iar dăinuirea lor ca membri ai etniei române este, înainte de toate, un act de voinţă, un act al voinţei lor de a se considera şi reclama ca aparţinînd culturii româneşti, prin intermediul limbii române[12].

Slujirea limbii, care, acceptăm sau nu, e stăpîna noastră, căci în ea ne formăm, e un act patriotic şi raţional. Fixarea limbii în scris, în forma ei cea mai potrivită, trebuie să fie un act patriotic, raţional şi responsabil. În rediscutarea ortografiei române pentru momentul actual al evoluţiei limbii române, ar trebui să avem în vedere avertismentul lui F. Brunot: ceea ce nu ascultă de raţiune şi este lipsit de ordine nu poate fi considerat uz lingvistic, ci abuz[13], indiferent de pe ce poziţie s-ar impune ca normă lingvistică.

---

[11] Vezi M. Drăgănescu, *Ortografia limbii române. Cu Hasdeu, Maiorescu, Puşcariu, Rosetti*, în „Limba Română", Chişinău, 1993, nr. 2, p. 9.

[12] Vezi N. Mătcaş, Intervenţie la masa rotundă *Ortografia limbii române*, Iaşi, 1992: „Cînd am purces la drum, împreună cu domnul Berejan, care a fost coordonatorul normelor şi al *Dicţionarului ortografic* [e vorba despre *Dicţionar ortografic cu elemente de ortoepie şi morfologie*, Chişinău, 1991], am jurat să nu ne abatem de la normele de scriere de dincoace, deşi contradicţii la nivelul scrierii cuvintelor compuse, a sintagmelor cu majuscula fiecărui element şi altele sînt, şi o nemulţumire în suflet există. Dar *am considerat normele de la Bucureşti, pentru momentul acesta, ceva sacru* (s.n.)" (*Ortografia limbii române. Prezent, trecut şi viitor*, Institutul European, Iaşi, 1992, p.91).

[13] Cf. F. Brunot, *Histoire de la langue française*, Paris, 1927, p.96.

Scanned with OKEN Scanner

Sigle

CV	*Convorbiri literare*, Junimea, Iaşi, 1867 şi urm.
DEX	*Dicţionarul explicativ al limbii române,* EA, Bucureşti, 1975.
DER	*Dicţionar enciclopedic român,* vol. I – IV, EP, Bucureşti, 1962 şi urm.
DLRM	*Dicţionarul limbii române moderne*, EA, Bucureşti, 1958.
DN_{II}	Florin Marcu – Constant Maneca, *Dicţinar de neologisme,* ediţia a a II-a, revăzută şi adăugită, ES, Bucureşti, 1966.
DOEOM	*Dicţionar ortografic cu elemente de ortoepie şi morfologie*, Chişinău, 1991.
DOOM, $DOOM^1$	*Dicţionar ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române*, EA, Bucureşti, 1982.
$DOOM^2$	*Dicţionarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române*, EA, Bucureşti, 2005.
DR	*Dacoromania.* Buletinul „Muzeului Limbei Române", Cluj, Sibiu, 1920–1940.
FD	*Fonetică şi dialectologie.* Academia Republicii Socialiste România, Centrul de cercetări fonetice şi dialectale, EA, Bucureşti, 1958 şi urm.
ÎO	*Îndreptar ortografic, ortoepic şi de punctuaţie;* numărul care însoţeşte sigla indică anul ediţiei citate: $ÎO_{1965}$, de exemplu, trimite la ediţia din 1965 a *Îndreptarului.*
LL	*Limbă şi literatură,* Societatea de Ştiinţe Filologice, Bucureşti, 1955 şi urm.
LR	*Limba română*, EA, Bucureşti, 1952 şi urm.
MDA	*Micul dicţionar academic.* Cuvînt înainte de Eugen Simion. Prefaţă de Marius Sala, vol. I (literele A – C), vol. al II-lea (literele D – H), 2001; vol. al III-lea (literele I – Pr), vol. al IV-lea (literele Pr – Z), 2003, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti.
SCL	*Studii şi cercetări lingvistice*, EA, Bucureşti, 1950 şi urm.

Scanned with OKEN Scanner

Cuprins

1. EVOLUȚIE 7
1.1. ***Scrierea cu alfabet chirilic*** 7
1.2. ***Impunerea grafiei latine*** 10
1.3. ***Primele sisteme ortografice*** 16
1.3.1. Ortografia etimologică: Timotei Cipariu 18
1.3.2. Ortografia fonetică: Aron Pumnul 21
1.3.3. Ortografia intelectuală: Titu Maiorescu 24
1.4. ***Reformele ortografice ale Academiei Române pînă la 1953*** 28
1.4.1. Prima reformă ortografică a Academiei: 1869 28
1.4.2. Reforma ortografică din 1881 31
1.4.3. Reforma ortografică din 1904 38
1.4.4. Reforma ortografică din 1932 45
1.5 . ***Reforma ortografică din 1953: impunerea fonetismului*** 55
1.5.1. Principalele modificări ortografice din 1953 56
1.5.2 .Noua ortografie – obiect al dezbaterilor 65
1.6. ***Resurecții etimologiste*** 69
2. ORTOGRAFIA ACTUALĂ 75
2.1. ***Fundamentare*** 75
2.2. ***Principiul fonetic (fonologic)*** 108
2.2.1. Sistemul grafic românesc 108
2.2.2. Sistemul fonetic (fonologic) al limbii române 121
2.3. ***Principiul morfologic*** 150
2.3.1. Alternanțe fonetice 151
2.3.2. Norme gramaticale în ortografie 154
2.3.2.1. Articolul *-l* 154
2.3.2.2. Scrierea cu *-i, -ii, -iii* 155
2.3.2.3. Numărul 158
2.3.2.4. Cazul 161
2.3.2.5. Adjectivul 163
2.3.2.6. Verbul 165
2.3.3. Structura morfematică a cuvîntului 176
2.3.3.1. Despărțirea în silabe 176
2.3.3.2. Litere duble 177
2.3.3.3. Cuvinte derivate 178
2.3.3.4. Cuvinte compuse 185
2.4. ***Principiul sintactic*** 191
2.5. ***Principiul silabic*** 197
2.6. ***Principul tradițional-istoric*** 200
2.7. ***Principiul simbolic*** 204
POSTFAȚĂ 207
SIGLE 211

inv. 183083

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner